

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

جامعة
المصطفى
العالمية
تمايندگی ترکیه

Uluslararası
el-Mustafa Üniversitesi
Türkiye Temsilciliği

Misbah

İslami düşünce ve araştırma dergisi

Sahibi

Uluslararası el-Mustafa
(Üniversitesi Türkiye Temsilciliği)
adına, Abdullah Turan

Sonbahar 2012

Genel Yayın Yönetmeni
Yusuf Tazegün

Yazı İşleri Müdürü
Hidayet Koşaca

Yayın Kurulu

Dr. Resul Abdullahi, Abdullah Turan, Abbas Kazimi,
Hamit Turan, Ali Yüce, Musa Güneş, Alptekin Dursunoğlu,
Mikail Gürel, Ozan Saralioğlu, Rıdvan Murat Altun,
Dr. Muhammed Taki Sohrabifer, Dr. Mehdi Bahtaver,
Dr. Şemsettin Şehidi

Teknik Redaksiyon
Ertuğrul Ertekin, Hasan Bedel, Kadir Tezşah, Nurcan Altun

Baskı Hazırlık
İrfan Güngörür, Sercan Arslan

Misbah
İslami düşünce ve
araştırma dergisi

Yayın Türü:
Ulusal Süreli Yayın

Sonbahar 2012,
Yıl: 1, Sayı: 2

ISSN 2146-2569

9 772146 256009

Adres

Merkez Efendi mah. Mevlana cad. Aktaş Apt. No:108
Zeytinburnu / İSTANBUL
Tel: (0212) 664 46 40 • elmustafa@hotmail.com.tr

başlarken

V arlık âleminin en kıymetli ve yaratılış itibariyle en mükemmeli olan insanı, diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliklerin başında konuşa bilmesi, duygu ve düşüncelerini aktara bilmesi, söz söyleyip, yazabilmesi gelmektedir. Bu belki de kula bahşedilmiş olan en büyük ve en güzel nimettir. Öyle ki mantık ve felsefe ilminde pek çok düşünür, insanı ‘konuşan canlı’ diye tarif etmiştir.

Yüce Allah, kelâm sıfatının bir tecellisi olarak melekleri, peygamberleri ve kitapları aracılığıyla kullarıyla konuşmuş, böylece onları kendine muhatap almıştır.

Söz olarak ortaya konan her şeyin en güzel ve en mükemmeli, aynı zamanda en belîğ ve fasihi olanı, Allah’ın son peygamberine indirdiği Kuran-ı Kerim’dir.

Kuran’dan sonra söz sanatının zirvesinde güzel sözler söyleyen ve aynı zamanda bu sözleri en güzel şekilde beyan buyuran Hz. Muhammed (s.a.a) ve onun tertemiz Ehlîbeyt’idir.

Nehcül Belağa’da örneklerini gördüğümüz gibi, öylesine ulvi sözler buyurmuşlar ki, hiçbir beşerin bu konuda onların seviyesine ulaşabilmesi katıyen mümkün değildir. Onlar toplumların imamları oldukları gibi kelimelerin da imamlarıdır.

Bu zaviyeden meseleye bakacak olursak, sözüne değer kazandırmak isteyen her yazar ve kelim ehli, Kuran ve Ehlîbeyt kaynaklarına müracaat etmeli, onları taklit ederek onlara benzemeye çalışmalıdır. Yoksa tamamen günün telakkîleri nazara alınarak ortaya konan ‘söylemler’ bugün için parlak görün-

seler de uzun soluklu olacakları, hele hele daha sonraki nesillere ulaşacakları kesinlikle düşünülemez.

Söz ve yazı her şeyden önce, hakikati söylemeli, Hakk'ı anlatmalıdır. Söz muhakkak doğru olmalı, doğruyu dile getirirken de doğru yeri ve doğru zamanı seçmesini bilmelidir. Söz hayırdan, iyiliklerden bahsetmeli ve aynı zamanda dilsiz şeytan olmamak için de batıl, yanlış da göstermelidir.

Ayrıca insan ağzını açar açmaz, kalemi eline alır almaz kin kusmalıdır. Söylediği, konuştuğu, yazdığı kin, nefret, hasetten ibaret olanlar, bu tavırlarıyla başkalarının kendileri hakkında besleyip büyüttükleri hüsn ü zanları bir çırpıda yerle bir ettiklerini ve sonra gelenlere karanlık bir nâm bıraktıklarını fark edebilselerdi, herhalde ebediyen ağızlarını açmayacaklar, kalemi de ellerine almayacaklardı.

Söz, ister hak isterse de batıl, gerek olumlu ve gerekse de menfi mecrada akıp gitsin hiç şüphesiz en etkileyici bir silahtır. Savaşları durduran sözler olduğu gibi, savaşların ve nice haksızlıkların kıvılcımı olmuş sözler de az değildir.

Evet, beyan Yarattıcı'nın insanoğluna bir lütfudur. Herkes söylemeli fakat on dinleyip bir söylemelidir ve söylenen sözler, yazılan makaleler insanın yolunu cennete çıkarmalı, cehennem kuyularından kurtarmalı, hep Allah söylemeli ve kalpten söylemelidir. Ayrıca yapmadığını yaşamadığını anlatmamalı önce kendisi pratik hayatında uygulamalı sonrasında başkalarına söylemeli zira insan, 'Niçin kendiniz yapmadığımız şeyleri başkalarına söyleyip duruyorsunuz' itabına maruz kalmaktan korkmalıdır.

Değerli Misbah okuyucuları!

Şükürler olsun yeni bir sayıda sizlerle buluşmanın mutluluğunu yaşamaktayız. Bu sayıda da en doğru sözlerin kaynağı olan Kuran ve Ehlibeyt denizinden faydalanılarak hazırlanan inci misali makaleleri sizlere sunmanın şevki içindeyiz.

Kuran, hadis, eğitim, felsefe, irfan ve dua ikliminden dünya ve ukba hayatımız için faydalı olacağını ümit ettiğimiz birbirinden seçkin ve alanında uzman düşünürlerimizin yazıları hakiki yurdumuz için birer azık olacaktır. İnşallah.

Her zaman olduğu gibi yine siz değerli okuyucularımızdan her türlü yapıcı eleştirileri bizimle paylaşmanızı diler, çok daha güzel sayılarla buluşmayı Yüce Mevla'dan niyaz ederiz.

Selam ve saygılarımızla...

Dr. Resul Abdullahi

Kur'an'da Bilginin Engelleri

Çeviri: Nuri Dönmez

Muhammed Taki Misbah

Islam perspektifinde insani kemallerin ve ahlaki erdemlerin elde edilmesinin kökü Allah'a iman etmektir. Allah'a inanmanın şartı ise bilgidir. O halde ihtiyari bir olgu ve aracı bir hedef sıfatıyla bilgi elde etmek, imanın, kemalin ve ahlaki erdemlerin idealliği ışığında olumluluk kazanmaktadır. Çünkü bilgi, kendi başına bütün insani erdem ve yetkinliklerin temeli olan iman için bir öncüdür. Bu hedefe ulaşmak için fizyolojik veyahut zihinsel olmak üzere uygun çabalar sarf etmeliyiz. Böylece sahih bilgi ve gerçek marifete ulaşmamız mümkün olacaktır.

Biz, bilinmeyen bir problemle karşılaştığımız vakit, diğer bilgilerden istifade etmekte ve o bilinmeyen problemi çözecek şekilde o bilgileri düzenlemekteyiz. Buna mantık literatüründe düşünme denmektedir. Bu olmadan insan için sahih bir bilgi hasıl olmayacaktır. Dolayısıyla da iman elde edilmeyecektir. Bu durumda yani iman yokluğuyla da insanda ahlaki erdemlerin yeşermesi ve gelişmesi için bir

zemin oluşmayacaktır. Başta Kur'an-ı Kerim ayetleri olmak üzere Hz. Peygamber (saa) ve Masum İmamların (as) beyanlarında düşünme, akletme ve bu gibi mefhumlara vurguda bulunulmasının nedeni işte burada aydınlığa kavuşmaktır. Bu konuda daha önce de açıklamalarda bulunmuştuk ve burada ise bazı örneklerle işaret etmek istiyoruz. Kur'an-ı Kerim, inkar edenlerin diliyle kıyamet gününde şöyle buyuruyor:

“Ve dediler ki: “Eğer söz dinleseydik yahut düşünseydik, şu çılgın ateşin halkı arasında bulunmazdık!””¹

Evet, inkar edenler pişmanlık ve hasretle; eğer hakkı duysaydık ve onun hakkında düşünseydik böyle bir duruma yakalanmazdık, diye söylemekte ve günahlarını itiraf etmektedirler. Bu günahın itirafı ve pişmanlık, eğer bu alemde gerçekleşseydi onlar için yararlı olabilir ve onları henüz imkanı olan bu alemdeki geçmiş

¹ Mülk/10

günahlarını telafi etmeye itebilirdi. Ama diğer alemde bu imkan mevcut değildir, insanın itiraf ve pişmanlığının kendisi için hiçbir faydası olmayacaktır.

Bu ayetten iyice anlaşıldığı üzere bazen insan kendi düşünce ve aklına dayanarak ve bazen de başkalarının yardımı ve kılavuzların yol göstericiliğine kulak vermeye bilgi elde etmedeki saadet anahtarını kazanmaktadır. Bunun her ikisi de sahit bilgiyi derk etmenin araçları olacaktır. Ama “Eğer dinlesek veya akletseydik ateşin ashabından olmayacaktık” cümlesinin mefhumu gereğince, ne bizzat düşünen ve ne de ıslah edicilere, peygamberlere ve hidayete erdirenlere kulak vermeyen kimselelerin hiçbir surette saadet yüzü görmeyeceğini anlamak mümkündür. Zira bu yüzden onlar için ne bir bilgi hasıl olmakta ve ne de bir iman elde edebilmektedirler. Aksine onlar, cehenneme girmektedirler. Nitekim Yüce Allah şöyle buyuruyor:

“Andolsun ki, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Onların kalpleri vardır, fakat onunla geçi anlamazlar. Gözleri vardır, fakat onlarla görmezler. Kulakları vardır, fakat onlarla işitmezler.”²

Yukarıdaki ayet-i kerime şu manayı ihtiva ediyor: İnsanların çoğunun cehennem ehli olmasının nedeni, akli yetilerin ve diğer bilgi edinme araçlarının doğru kullanılmaması yüzündendir. Bu da onların bu araçlar yoluyla elde edebilecekleri sahit bilgilerden yoksun kalmalarına yol açmaktadır.

² A'raf/179

Bundan dolayı, insani kemal yönüne doğru adım atmak isteyen bir şahsın atması gereken ilk adım akli yetileri, idrak araçlarını yani aklı, gözü ve kulağı iyi kullanmasıdır. Bu da kendi başına ihtiyari bir fiildir. İnsan, kendi iradesi ve bilinçli kararıyla onları kullanmalı ve sonuçta güzel bir netice ve doğru bilgilere ulaşmak için sahit bir yolda onları yönlendirmelidir. Çünkü düşünmek salt dışsal etkenlerden etkilenmeden ibaret değildir; bilakis deruni ve akli bir faaliyettir. İnsan, düşünme esnasında özellikle de gaybi meseleler ve duyuların kapsamından uzak konular hakkında düşündüğünde çelişen ve rahatsızlık veren diğer işlerden ve o fırsatta kendisi için oluşabilecek bazı zevk ve lezzetlerden uzak durup, kaçınmalıdır. Güzel bir manzarayı seyretmek, müzik dinlemek yahut evlilikle ilgili işlerle uğraşmak ve yahut uyumak, dinlenmek ve kaygısızlık bunlara birer örnek niteliğindedir. Bunlar tabii olarak sağıklı düşünmeye engeldir. İnsan, düşünceye daldığında zorunlu olarak onları terk edecektir. Çünkü düşünmeyle tüm bunlar bir araya gelemez. Zorunlu olarak ikisinden birisiyle uğraşılacaktır; ya düşünülecek yada zikredilen bu iş ve zevkler ile uğraşılacaktır. Lezzet ve zevklere ulaşmış, onlara yönelik gönül bağı olan kimseler için düşünmek de lazımdır diye bir kaygı olmaz. Şartların hazır olmasıyla onlar, kendi kendilerine ve bilinçsizce alıştıkları zevklere doğru çekilirler. Çünkü bu duyuşal zevkler kendileri için meleke olmuş ve onlara gönül bağlamışlardır. Müzik dinleme adeti gibi. Buna alışık bir şahıs onun faydasının ne olduğu, daha iyi başka bir işin de yapıp

yapılamayacağı veya alemde daha zevkli bir şeyin olup olmadığı hususunda düşünmez. Bilakis bu adet kendi kendine onları çeker. Namahreme bakmayı adet edenler de böyledir. Onlar bir dakikalığına gözlerini kontrol etmek isteseler bu kendileri için bir azaptır. Oysaki bunun geleceği hakkında düşünmeksizin kendilerini onunla meşgul etmektedirler.

İnsanda oluşan bu adet ve alışkanlıklar, dış davranışlar veya bizzat insanın ihtiyari fiillerinin yahut ortamın etkisi altındaki ruhi alışkanlıklar ile irtibatlı olarak nefiste meydana gelmektedir. Bunların hepsi, doğru bir şekilde düşünmeye ve sahih neticelere ulaşmaya engeldir. Gerçekte onun ile çelişmektedir.

Bu çelişkiyi beyan ederken almak istediğimiz netice şudur: İnsan bu çelişki-den çıkmak ve bu iki yolun başında hareket etmek için seçim yapmaya ve karar almaya ihtiyaç duymakta, kendi ihtiyar ve seçimiyle o iş ve çelişen zevkler yerine düşünmeyi tercih etmektedir. Lakin bazen burada insanı bu tek taraflı seçim ve tercihten alıkoyacak engeller olabilir. Bu seçimin yapılması ve bir tarafın tercih edilmesi için bir dürtünün olması icap eder. Bu durumda düşünmek ve bilgi elde etmek için de daha ön bir bilgiye ihtiyaç duyuyoruz.

“Benim için meydana gelmiş bu fırsattan salt maddi bir zevk olarak mı faydalanmalıyım yoksa düşünerek ve düşünmeye dalarak mı? Elbette bu düşüncenin şimdilik benim için bir zevki ve lezzeti bulunmamakta ve nereye ulaşacağı da ma-lum değildir. Evet, benim için daha iyi ve faydalı olan anlık zevk mi yoksa düşünce midir?”

Doğal olarak fertler, yukarıdaki soruyu yanıtlarken ortak ve aynı şekilde karar vermemektedirler. Meseleye yüzeysel bakana-

lar ve anlık zevklere tabi olanlar zevki tercih etmekte ve fırsatı ganimet bilmemektedirler. Ama bazıları da düşüncenin anlık zevki olmamasına rağmen büyük eserleri olabileceğinden ve daha çok ve derin zevklere kaynaklık edebileceğinden düşünmeyi anlık zevklere tercih etme gücüne sahiptirler. Fakat şüphesiz düşüncenin bu büyük etkilerine teveccüh

de bizzat düşünce yoluyla temin olmaktadır. Yani eğer kendimiz ve içinde yaşadığımız evren hakkında düşünecek ve Allah, kıyamet ve peygamberlerin varlığı hakikatine erişecek olursak, bizim için daha önemli kemaller, daha fazla lezzetler ortaya çıkacaktır. Aynı zamanda bu telafi edilmesi imkânsız birçok zararları da ortadan kaldırmaz.

“İnsani kemal yönüne doğru adım atmak isteyen bir şahsın atması gereken ilk adım akli yetileri, idrak araçlarını yani aklı, gözü ve kulağı iyi kullanmasıdır. İnsan, kendi iradesi ve bilinçli kararıyla onları kullanmalı ve sonuçta güzel bir netice ve doğru bilgilere ulaşmak için sahih bir yolda onları yönlendirmelidir.

Bu büyük etkilere teveccüh etmek, güçlü bir etken olarak insanın yolunu değiştirebilir. İnsanı aşâğılık maddi lezzetler bataklığından kurtarabilir, varlık hakkında derin düşünceye sevk edip, insani kemallerin zirvesine erİştirebilir.

Bu hakikat, maddi hayat hakkında da insan üzerinde egemen konumdadır. İnsan gelecekteki maddi lezzetler hakkında düşününce bir çok defa anlık ve geçici lezzetlerden el çeker ve gelecekte elde edebileceği daha fazla ve kalıcı lezzetler sebebiyle bir çok sıkıntılara da katlanır. Burada akıl, insan için ortaya çıkan lezzetleri birbirleriyle kıyas etmesine hükmeder. İşte burada insan şöyle bir kıyaslamaya gider; anlık lezzetleri terk ederek gelecekte daha fazla ve derin lezzetleri elde etmek bir çok uzun sıkıntılara neden olan anlık lezzetleri elde etmekten çok daha yeğdir. Eğer tecrübeler de insanın pişman olacağını ve geçmişteki duyarsızlıklarından dolayı sıkıntı çekeceğini, ahiret ve ebedi mutluluk hakkındaki bu vurdumduymazlığından dolayı zorluklara düşeceğini gösteriyorsa akıl, insanın bu ihtimalleri değerlendirilmesine ve ciddiye almasına hükmetmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bir çok faydalara ve sonsuz mutluluklara sebep olması muhtemel olan bir işi yapmak, şüphesiz insan için fani ve sınırlı kesin bir lezzetten daha değerlidir. Bu ihtimal her ne kadar zayıf da olsa sonsuz ve büyük faydalar içerdiği için yüce bir değere bürünmektedir.

O halde akıl da insana gelecek hakkında düşünmeyi ve bu anlık lezzetlerden geçmesi gerektiğini söylemektedir. Aynı zamanlarda bu anlık lezzetlere gömülmenin

bizi gelecekteki kalıcı lezzetlerden mahrum kılabileceği hususunda da uyarmaktadır. Aklın bu hükmüne uymak, bu maddi alemde insani değer, şerafet, azamet ve izzete neden olmaktadır. Bunun tam tersine bu aklın hükmüne uymamak ve geçici lezzet ve isteklere boğulmak insanın maddi ve toplumsal geleceğini yok etmektedir. İnsanı değersiz ve istekler peşinde koşturduğu geçmişinden pişmanlık duyan bir varlık haline dönüştürmektedir. Bilindiği gibi insanın maddi ve manevi hayatı bu açıdan bir tek kanuna uymaktadır. İnsanın dünya ve ahirette maddi ve manevi hayatının mutluluk ve saadet anahtarı düşünmek ve tefekkür etmektir.

Şimdi düşünce ve tefekkürün önemi ortaya çıktıktan, aklın hükmü gereği düşünmeyi kararlaştırdıktan ve bu karara aykırı anlık lezzetleri terk ettikten sonra ortaya başka bir soru çıkmaktadır. O da şudur:

“Biz hangi hususta ve ne hakkında düşünmeliyiz? Bu farklı hususlardan öncelikli olarak hangi konularda düşünmeliyiz?”

Bu sorunun cevabı da şudur; tabiatıyla burada başka bir tercih yapmak durumundayız. Böylece hakkında düşünülmesi gereken farklı konulardan sadece en önemli ve değerli konular hakkında düşünmüş oluruz. Başka bir ifadeyle doğru bir karar ve tercihle anlık lezzetlerde boğulma yerine geleceğimiz hakkında düşünmeye başlamış oluruz. Ama geleceğimiz hakkında düşünmenin örnekleri çoktur. Örneğin fazla servet elde etmek veya toplumsal bir konum edinmek için neler yapmalıyız diye düşünebilir veya siyasi bir güç elde etmek

için düşünmeye koyulabiliriz. Aynı şekilde Allah ve kıyamet hakkında da düşünebiliriz. Hakeza İlahi nimetlere ve cennete erişmek veya Yüce Allah'ın azabından ve cehennemden kurtulmak için ne yapmak gerekir diye de düşünebiliriz. O halde düşünce örneğinin aydınlığa kavuşması için başka bir tercihte bulunmak durumunda- yız. Böylece daha önemli ve değerli hususlar üzerinde düşünmüş oluruz.

Dikkat etmek gerekir ki bu aşamada bazı ruhsal etkenler insanın doğru düşünmesine engel olabilir, bu da doğru bir sonuç ve gerçek bir marifete erişmesini engellemiş olur. Yani servet, kudret ve toplumsal makam, mevki ve dünyevi hissedilir etkenler insan için daha çok hissedildiği ve müşahade edildiği için insanın yüzey- sel düşüncesinde daha fazla bir çekiciliğe sahiptir ve insanın fikir, zikir, düşünce ve dikkatini kendine çekmektedir. Dolayısıyla insanın bir miktar vaktini Yüce Allah, kıyamet, cennet, cehennem, maddi olmayan metafiziki konular ve diğer gaybi hususlara ayırmaya hazırlıklı olması ve böylece gaybe ve gaybi şeylere iman etmesi için nefisle ve nefsani içgüdülerle savaşması gerekir.

Hakikatte maddi ve manevi güçler arasında bir savaş baş göstermekte ve bu iki güçten biri galip ve egemen duruma geçmektedir. Eğer insanda maddi güç ve etkenler kuvvet bulacak olursa, artık insan hiçbir zaman manevi işler hususunda düşünemez, aksine bütün gücüyle insanı meşgul eder ve muhalif olan manevi etkenleri gücü oranında zayıflatmaya ve hatta yok etmeye çalışır. Böylece insanın düşünce ve fikri tümüyle ortadan kalkar ve bütün

fikir, zikir ve çabası madde, maddi hayat ve dünyevi menfaatler etrafında döner. İşte burada insan artık yok olmuş sayılır; ancak Yüce Allah mucizevi bir şekilde insanın elinden tutmuş ve onu bu yokluk bataklığından kurtarmış olsun.

O halde hatta ruhsal etkenlerle mücadele sahasında dahi doğru düşünmeye hazırlıklı olmak için bir takım ön bilgilere sahip olmak zorundayız. Bu ön bilgiler esasınca gerekli hususlarda düşünmek için karar alabiliriz. Elbette bu muhalif etkenlerin etki ve nüfuzundan kurtulduğumuz takdirde geçerlidir.

İşte burada şöyle söylenebilir: Nefis tezkiyesinin ve tezhibinin bir aşaması hatta bizzat ilim elde etmekten de önceliklidir. Dolayısıyla insan böyle bir güç elde etmeden, bazı isteklerini terk etmeden ve geçici de olsa bu isteklerini önlemeden asla kendisini doğru bir düşünceye veremez. Belki de işte bu yüzden Kur'an'ın bazı ayetlerinde "*Nefis Tezkiyesi*" eğitim ve öğretimden önce zikredilmiştir. Veya en azından bunun etkenlerinden biri sayılabilir.

O halde biz kemale ermek isteyen bir insan olarak ilk önce düşünceye engel olan etkenlerle savaşmalı daha sonra da doğru düşünceye veya kutsal değerler hususunda tefekkür etmeye mani olan faktörlerle savaşmak durumundayız. Bu savaş sayesinde irade ve kararlılıkla vaktimizin bir bölümünü tefekküre ayırmalıyız. Eğer böyle yapmayacak olursak hiçbir hayır ümit edilemez.

Kur'an bu hususta çeşitli engel faktörlere işaret etmiştir. Bizde gördüğümüz

kadarıyla bu faktörlerden bazılarını incelemeye çalışacağız.

Genel anlamda marifet ve bilgiyi engelleyen faktörler iki kısma ayrılmaktadır:

Birincisi insanda düşünce ve fikrin ortaya çıkmasına engel olan veya bu düşüncenin güçlenmesine engel teşkil eden bilgilerdir. Bu engellerden bazısı görüş ve bilgi türündendir.

Bazı yönelim ve tercihler de doğru marifet elde etmeye veya bu marifetin güçlenmesine engel olmaya sebep teşkil etmektedir. Yani bu engeller, yönelim ve tercihler türündendir.

Burada ilk önce birinci türden engellerden bazı örnekler verecek ve bu örnekleri incelemeye çalışacağız.

1- Hisçilik (Duyumculuk)

Bilgiye engel teşkil eden faktörlerden biri duyumculuktur. Bu duyumculukta bir tür düşüncedir; ama başka bir açıdan yönelimsel engellerden biri saymak mümkündür. Nitekim duyumculuk (hisçilik) ifadesinden de bu anlaşılmaktadır.

Velhasıl tabiatın içinde yer alan insan hissedilir ve duyumsanır faktörlerle daha fazla bir alışkanlık ve ünsiyet içindedir. Bu ünsiyet insanın bilgilerinin daha çok

his ve duyu kanalıyla elde edilmesine veya hatta bu bilgilerin duyumsanır faktörlerde hapsolmesine neden olur. Elbette insan akıl sahibidir ve akli vesilesiyle de hissi derk türünden olmayan bir takım hakikatleri elde edebilir. İnsan varlıkların hissedilir ve duyumsanır unsurlarla sınırlı olmadığını anlama gücüne sahiptir. Ama insan tabiat ve his alemiyle daha çok ünsiyet içinde olduğundan ve hiçbir sıkıntıya katlanmadan bu faktörlerle irtibat içine girebildiğinden dolayı hissedilmeyen ve

hisler ötesi konularda da hislerinden istifade edebilir. Hissedilir işler etrafında gezinebilir ve hatta “İnsanın vehim ve kuruntuları doğru düşünmesine engel teşkil etmektedir” diyen bilge kimselerin maksadı da bu dediğimiz gerçektir.

Kur'an'da kendilerine peygamberler gönderilen ve bu peygamberlere iman eden

kavimlerin varlığını ifade eden bir takım ayetler görmekteyiz. Ama bu kavimler doğru dürüst iman etmeleri gerektiği ve insani gelişimleri için sağlam adımlar atması icap ettiği durumlarda kusur etmişler ve dolayısıyla da insani yüceliş seyrinden mahrum kalmışlardır. Bu kavimlerden biri Mısır'da büyük ilahi peygamber Hz. Musa'nın (as) önderliğinde Firavun'un köleliğinden ve zulmünden kurtuluşa eren İsrail oğullarıdır.

Hakikatte maddi ve manevi güçler arasında bir savaş baş göstermekte ve bu iki güçten biri galip ve egemen duruma geçmektedir. Eğer insanda maddi güç ve etkenler kuvvet bulacak olursa, artık insan hiçbir zaman manevi işler hususunda düşünemez

İsrail oğulları bu kurtuluş sayesinde bağımsız olma ve bağımsız bir ideoloji çerçevesinde yaşama imkanına kavuşmuştur. Ama Hz. Musa (as) Allah Teala, kıyamet, vahiy ve benzeri hakikatleri dile getirince İsrail oğulları Yüce Allah'ın peygamberine cevap olarak şöyle dediler:

“Allah’ı apaçık bir şekilde görmedikçe asla sana iman etmeyiz.”³

Onların bu yersiz ve akıldan uzak beklentileri tabiatla iç içe olduklarından kaynaklanmaktaydı ve dolayısıyla da hakikatleri doğru dürüst düşünmelerine engel teşkil etmekteydi. Bu da peygambere iman etmelerine mani olmuştu. Evet, bu bilgi düşünce ve tefekkür alanındaki noksanlıktan kaynaklanmaktadır ve bunun kökleri de insanın duyumsuzluğudur.

Bu konuda diğer bir takım ayetlerden de istifade edilebilir. Peygamberlerin düşmanları da bireylerin bu duyumsuzluk halletinden istifade ederek onları doğru dürüst düşünmekten alıkoymuyor veya bizzat kendileri bu halletin etkisinde kalarak hakikatin derkinden mahrum kalıyorlardı. Burada örnek olarak birkaç ayeti aktaralım.

“Kendi kavminden, küfredip de ahirete kavuşmayı yalanlayan ve kendilerine, dünya hayatında refah verdiğimiz önde gelenleri dedi ki: Bu, sizin benzeriniz olan bir beşerden başkası değildir, kendisi de sizin yediklerinizden yemekte ve içtiklerinizden içmektedir. Eğer sizin benzeriniz olan bir beşere boyun eğecek olursanız, şüphesiz siz hüsrana uğrayanlar olursunuz.”⁴

³ Bakara/55

⁴ Müminun/33-34

Bu ayette kavmin önde gelenleri bireylerin duyumsuzluk halletinden istifade ederek peygamberlerin tıpkı kendileri gibi birer insan olduklarını, kendileri gibi gördüklerini, kendileri gibi yediklerini, kendileri gibi içtiklerini telkin ediyorlardı. Bu kavmin önde gelenleri bu vesileyle maddi olarak hissedilmeyen hakikatleri, vahyi, peygamberleri ve bu konudaki doğru dürüst bir değerlendirmede bulunmayı derk etmekten alıkoymuyorlardı. Böylece kendi siyasi ve iktisadi hedeflerine ulaşmış oluyorlardı. Nitekim bir ayette şöyle yer almıştır:

“Çürümüş bozulmuşken, bu kemikleri kim diriltecektmiş? dedi.

De ki: Onları, ilk defa yaratıp inşa eden diriltecek. O, her yaratmayı bilir.”⁵

Bu ayette, ahiretle ilgili hususta kemiklerin çürümesi duygusuyla ahiret inancının temeli hakkında şüphe edilmekte ve bu hakikatin derk edilmesinden aciz kalınmaktadır. Yüce Allah ise onlara cevap olarak deliller ortaya koymakta ve onları tabiatın zahirine boğulma ve duyumsuzluk esaretinden kurtarmaya çalışmaktadır ve böylece onları inanç temellerini doğru dürüst tanıma yolu olan dikkat, düşünce ve akli yorumlara doğru sevk etmektedir.

Kur'an ayetleri tevhit, teoloji, ahiret, nübüvvet ve vahiy gibi temel İslami inançlar hususunda bazı kimselerin hissi idrakler esasına dayandığını beyan etmektedir. Bu temel ilkelerdeki duyu aletleri his olmadığı için bu hakikatlere ermek yerine bu kimselerde var olan duyumsuzluk yönelişi

⁵ Yasin/78-79

onların bu temel ilkeleri derk etmesine engel teşkil etmektedir. Bu yüzden onları kınama yerine söz konusu marifetlere erişmek için insanı uygun ve doğru araçlardan istifade etmeye yönlendirmektedir.

Elbette burada tümel bir hakikati de hatırlatmamız gerekmektedir. Kur'an'da duyumsuzluğun kınanması, mutlak marifeti ve bilgiyi tanımaya engel olanın hissi idrak olduğu sebebiyle değildir, zira hissi idrak de kendi yerinde çirkin görülmemektedir ve insanı doğru bilgidan alıkoymamaktadır. Hatta hissi duyular bu temel ilkelere erişmek için zaruri ve gerekli bir öncül konumundadır. Eğer bir kimse hissi duyulara sahip olmazsa bir çok itikadi marifetlerden ve aklani yetilerden aciz kalacaktır. Bu durumda da şu soru ortaya çıkmaktadır:

“O halde insanı doğru marifetten alıkoymayan duyumsuzluk ne demektir?”

Bu soruya cevap olarak şunu söylemek mümkündür: İnsanın marifete ve bilgiye erişmesine engel olan duyumsuzluk iki şeydir: Birincisi hissi derklere oranla aşırı bir fikre yöneliştir. Öyle ki epistemolojide bazı kimseler beşeri bütün idrakleri hissi idraklerde özetlemiş ve Duyumsuzluk ekolünü Akılcılık ekolü karşısında vücuda getirmişlerdir. Elbette bu boş ve anlamsız bir sözdür. İnsan oldukları ve zihinlerinde zihni kaideler hakim olması hasebiyle her ne kadar bu sözleri etmiş ve bu ekolü meydana getirmişlerse de pratik anlamda buna bağlı kalamamışlardır ve aslında bağlı da kalamazlardı. Zira onlar da diğerleri gibi delil getiriyor ve delil ilkelere bağlı kalıyorlardı. Burada artık his ve duyu söz konusu değildi. Eğer dikkat

edecek olsalardı, bu söze bağlılığın beşeri marifetlerden ve bu marifetlere erişmekten mahrumiyet ifade ettiğini görmüş olurlardı.

İkincisi ise hissi idraklerin aşırı pratik yönelişleridir ki bunlar kendi asli görevlerini eda etmekten mahrum kalmışlardır. Yani hakikatte idrakler veya hissi duyular birer ham madde konumunda ve akıl yorumcularının gücü ve etkisi altında bulunmaktadır. Bilgi ve marifet ile irtibat hususunda asıl görevleri akli delil yorum ve çalışma ortamı sağlamalarıdır. Hakikatte bir merdiven konumundadır. Biz bu basamaklarla yükselerek düşünce aşamasına ulaşmaktayız ve oradan da sonuç olarak doğru marifetler elde etmekteyiz. Şimdi eğer tefekkür ve marifet merhalelerine ulaşmak için birer vesile olarak istifade etmek yerine bu vesilelerde boğulacak olursak artık doğru düşünmekten ve değerlendirme yapmaktan mahrum kalırız. Bu durumda da hissi duyular bizleri yükselteceğine ve doğru inanç ve marifetlere ulaştıracağına bizleri bizzat bunlara erişmekten alıkoyma ve doğru düşüncemize engel teşkil ederler bu da doğru marifetlere ulaşmamızı engel demektir.

O halde burada gerekli ve zaruri olan şey, her şeyi yerli yerine oturtmaktır. Aksi takdirde duyumsuzluk bizleri sahih bir marifete ulaşturmaya engel teşkil ettiği gibi hissi duyuların yokluğu veya hissi duyulara teveccüh etmemekte bizleri doğru marifetlerden ve idraklerden mahrum kılacaktır.

Nitekim taklit ve zanna dayanma gibi diğer engeller hususunda da bu riayetin gözetilmesi gerekir. Biz bu hususu da yeri geldiğinde detaylıca açıklamaya çalışacağız.

Akıl ve düşünce zayıflığına maruz kalan kimseler bizzat düşünecekleri, akıl ve fikirlerini doğru bir şekilde kullanacakları yerde, tümüyle diğerlerinin inançlarına güvenip, itikatlarını o kimselerle yoğurmaktadırlar.

2- Taklit

Düşünmeye ve doğru bir marifet elde etmeye engel olan şeylerden biri de taklittir. Akıl ve düşünce zayıflığına maruz kalan kimseler bizzat düşünecekleri, akıl ve fikirlerini doğru bir şekilde kullanacakları yerde, tümüyle diğerlerinin inançlarına güvenip, itikatlarını o kimselerle yoğurmaktadırlar. İnsanın en doğal mukalleterini yani örnek aldığı, babalarından ve atalarından veya bir toplumda bir neslin önceki nesilden etkilenmesi ve onları taklit etmesidir. Kur'an'ın bir çok yerinde farklı açıklamalarla taklidin düşünceye engel teşkil ettiği belirtilmiş ve taklidin doğru marifetler ve inançlar elde etmeye engel olduğunu belirtmiştir. Bu ayetlerden bazılarına işaret etmek gerekirse bir ayette şöyle buyurulmuştur:

“Yoksa biz, bundan önce kendilerine bir kitap verdik de şimdi ona mı tutunuyorlar?”

Hayır, dediler ki: “Şüphesiz biz, babalarımızı (bizi terbiye eden alimlerimizi) bir ümmet (din) üzerinde bulduk ve doğrusu onların izleri üzerinde (yürüyüp) doğru yolu bulmuşlarız.”

Senden önce hangi memlekete bir uyarıcı gönderdiysek, mutlaka oranın varlıkları, “Babalarımızı bir ümmet (din) üzerinde bulduk, biz onların izlerine uymuşlarız” dediler.

(O uyarıcılar,) “Ben size, babalarınızı üstünde bulduğunuz şeyden daha doğru olanını getirmiş olsam da mı?” deyince onlar, “Doğrusu biz, kendisiyle gönderildiğimiz şeyi inkâr edicileriz.” dediler.”⁶

Bu ayette ataların taklit edilmesi şiddetle kınanmış ve semavi kitap ve vahye uymanın karşısında beyan edilmiştir. İki yerde bu hakikate işaret edilmiştir. Birincisinde şöyle buyurulmuştur: *“Acaba onlar daha önce kendilerine verilmiş olan kitaba mı uyuyorlar?”* daha sonra da bu inkara dayalı soruya cevap olarak şöyle denmektedir: *“Hayır onlar kendi atalarını taklit ederek bu doğru olmayan inançlarını kabul etmişler ve yaymaya çalışmışlardır.”* İkinci defa yeniden, *“Biz atalarımıza uymaktayız”* diyenlere cevap olarak Allah Resulü (saa) şöyle buyurmuştur:

“Acaba sizlere, babalarınızın sahip olduğundan daha çok hidayete erdirici kollar getirmiş olsak da mı?”

Nitekim başka bir ayette şöyle yer almıştır:

“Ve derler ki: “Eğer dinlemiş olsaydık yada akıl etmiş olsaydık, şu çılgınca yanan ateşin ehli arasında olmayacaktık.”⁷

⁶ Zuhruf/21-24

⁷ Mülk/10

Velhasıl insan, fitratı gereği geleceği ve akibetinden bizzat kendisi sorumludur. Öyleyse doğru düşünmeye ihtiyaç duyulan doğru kararların ışığında amel ve davranışlarımızı gelecekte bizleri mutlu kılacak şekilde düzenlemeliyiz. Aksi takdirde kendi geleceğimizi yok eden bizzat bizler oluruz. Böylece şüphesiz mutsuzluğumuzu kendimiz temin etmiş oluruz. Dolayısıyla günahlarımızı başkalarının boynuna atmanın bizler için ne bir faydası vardır ve ne de buna bir hakkımız. Dolayısıyla kendimizden başkasını mutsuzluk nedeni ve suçlu kabul edemeyiz. Zira Allah Teala bu gücü bizim fitratımızda ve yaratılışımızda karar kılmıştır. Şahsen hak ve batılı teşhis etmek gücüyle donatılmışızdır. Her ne kadar batıl ve hurafi şeylere gömülmüş veya bir toplumda ya da sapık inançlara bağlanmış bir ailede büyümüş olsak da hak ve batılı seçebilme gücüne müktediriz. Dolayısıyla böylesine önemli bir konuda kendimizi ve geleceğimizi körü körüne diğerlerinin inançlarına ve fikirlerine teslim etmemeliyiz. Aksine fitri vicdan Allah vergisi akıl ve fitri ölçülerle söz konusu düşünceleri tartmalı, doğru olanı yanlışından ayırt etmeli ve tarihten ibret almalıyız. Bu sapık inançlara körü körüne teslim olmak elbette ki doğru değildir. Nitekim bu yüzden Allah Teala insanın bağımsız fitratı hakkında şöyle buyurmaktadır:

“Nefse ve ona bir düzen içinde biçim verene...

Sonra ona kötülüğü ve ondan sakınmayı ilham edene...”⁸

⁸ Şems/7-8

Başka bir ayette ise şöyle buyurulmuştur:

“Hani Rabbin, Adem oğullarının bellerinden soylarını çekip aldı ve “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diyerek kendilerini birbirine şahit tuttu da onlar “Evet, şahidiz” dediler. (Bunu) kayamet günü “Bizim bundan haberimiz yoktu” demeyesiniz diye (yaptık).”

Delail'us Sıdk ve Menakıb-i İbn-i Meğazili'de yer aldığına göre Allah Resulü Muhammed Mustafa (saa) şöyle buyurmuştur:

“İnsanlar Ali'nin ne zamandan beri Müminlerin Emiri sıfatını aldığı bilselerdi, onun faziletlerini inkâr etmezlerdi. Ali, “Müminlerin Emiri” sıfatını aldığıında Adem (as) ruh ve ceset arasında idi.”⁹

Veya “Daha önce babalarımız Allah’a ortak koştu, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik (onların izinden gittik). Bâtil işleyenlerin yüzünden bizi helâk edecek misin?” dememeniz için (böyle yaptık).”¹⁰

Yukarıdaki ayet, her insanın Allah Teala vergisi bağımsız bir şahsiyeti olduğunu söz konusu etmektedir. Her konuyla uyumlu olarak bundan iki sonuç elde etmek mümkündür. Birincisi şudur; bu fitri şahsiyet ışığında insan tarih ve toplum karşısında yüzde yüz kendisini kaybetmemekte ve onda eriyip, asimile olmamaktadır.

⁹ Delail'us Sıdk ve Menakıb-i İbn-i Meğazili s. 271-272

¹⁰ A'raf/172-173

Elbette biz onlardan asla etkilenmediğini söylemiyoruz, aksine diyoruz ki insan onda yok olmamakta ve kendi özgürlüğünü kaybetmemektedir. Bu esas üzere elbette tarihi determinizm ve felsefi toplum asaleti görüşü karşısında insan bu Kur'ani ve ilahi bakış açısından hakkıyla istifade edebilir. İlahi ve Kur'ani bakış açısında insani fitrat söz konusu edilmekte ve şahsiyet bağımsızlığı insanın tarihi akım karşısında durabileceği bir güce sahip olduğu bir şekilde beyan edilmektedir. İnsan bu bakış açısından kendi gönlünce kendi tercihi, özgür seçimi esasınca ibret alarak ders çıkarabilir. Hatta öyle ki, tarihin akışını değiştirme gücüne sahiptir. Hakikatte insan kendi isteği üzere tarihin akışını başka bir yöne yönlendirme gücüne de sahiptir.

İkinci olarak insan körü körüne taklidi asla tercih edemez. Bunu Yüce Allah ve peygamberleri huzurunda bir özür ve mazeret olarak ortaya koyamaz. Zira insan bu fitri ve bağımsız şahsiyeti sebebiyle böyle bir özrü ne bu dünyada ve ne de Allah'ın elçileri huzurunda beyan edemez. Allah'ın huzurunda ve diğer alemde mazeret olarak ortaya koyamaz.

Duyumculuk bahsinde de beyan ettiğimiz gibi ifrat ve tefritten sakınmak insani hayatın ve gelişimin bir gereğidir. Biz şunu söylemek istiyoruz; taklit asla bizim hayatımızda hiç kimsenin görüşünden istifade etmememiz ve başkalarının ilim, inanç, tecrübe ve fikirlerinin bağımsızlığına sahip olduğumuz ve taklidi kınama bahanesiyle çirkin olsun veya güzel, hak olsun veya batıl uzaklaşmak gerektiği anlamında değildir. Nitekim bazı aşırı giden

kimseler özellikle de batılı düşünürlerin fikirleri bağlamında bilhassa kendi bilginlerimizi kınarken birtakım mutlak ve olumsuz yönelişler sergilemektedirler.

Oysa usulen böyle bir şey mümkün değildir. Zira insan türünün hayatı büyük ölçüde öyle bir uyum ve benzerlik içindedir ki fert ve toplumlar kendi hayatlarına genellikle benzeri sorunlarla karşı karşıya gelmektedirler. Bu bağlamda çözüm yolları da benzerlik arz etmektedir. İnsanın yolun yakınlaşması için başkalarının kat edilmiş yolunu ve ortaya koymuş fikirlerini dikkatle incelemesi, o fikir ve tecrübelerden hayatını tekâmüle erdirmesi ve toplumsal sorunların çözülmesi için istifade etmesi makul ve doğal bir gerçektir. Doğal ve makul olmaktan da öte böyle olmak zorundadır. Hiçbir dert veya topluluk başkalarının fikir, tecrübe ve metotlarından istifade etmediğini asla iddia edemez. En azından beşeri toplumlardaki düşünür ve reformistler beşeri marifet, ilim ve düşünceler bağlamında derin veya yüzeysel, geniş veya sınırlı bir takım değişiklikler icat etmektedirler. Bazı metotları kemale erdirmekte yeni bir yol göstermektedirler. Yeni bir takım ilkeler ortaya koymakta veya bir seri bilinmezlikleri keşfederek bu ilimleri ve marifetleri artırmaktadırlar.

O halde Kur'an'ın taklit olarak kınadığı ve bizim de burada açıkladığımız şey körü körüne taklit etmektir. Körü körüne taklit etmek aklani, fikri, manevi ve maddi gelişmemizi engellemektir. Öyle ki, insan bu taklit sebebiyle vahyin bereketli hidayetlerinden, hak marifetlerinden, semavi yüce gerçeklerden, doğru düşünce seyrinden, aklani ve sağlam kılavuzluklardan,

bireylerin doğru tecrübelerinden, insani yüce değerlerinden mahrum kalmaktadır.

Yani tam tersine insan atalarının ve geçmişlerinin düşüncelerinden, fikirlerinden ve doğru inançlarından kendi gelişimi, kalkınması,

marifetler, maddi ve manevi istifadelerde bulunması gerekirken ve bundan ibret alarak gelişmesi yolunda kullanması icap ederken tam aksine körü körüne bir taklide saplanmakta ve bu da insanın geri kalmasına ve yavaş yavaş yok olmasına neden olmaktadır.

Taklit faktörü sadece insanın atalarını taklit etmesiyle özetlenmemektedir. Aksine birçok hususta bu gerçekleşmektedir. Bir millet, maddi hayatında üstünlük sahibi olan bir millet karşısında bağımsızlık ve şahsiyetini kaybetmekte ve akli zayıf kimseler bu gibi hususlarda maddi hayatlarında onlardan elde ettikleri faydalı etkilerin tesirinde kalmakta, abartarak ve mantıksız konuşarak şahsiyeti, hareketleri, davranışları ve tarzları boyutunda onlara cezb olmakta ve korkusuzca bütün her şeyini o modern toplumdan almaya kalkışmaktadırlar.

Kur'an'ın taklit olarak kınadığı ve bizim de burada açıkladığımız şey körü körüne taklit etmektir. Körü körüne taklit etmek aklani, fikri, manevi ve maddi gelişmemizi engellemektir. Öyle ki, insan bu taklit sebebiyle vahyin bereketli hidayetlerinden, hak marifetlerinden, semavi yüce gerçeklerden, doğru düşünce seyirinden, aklani ve sağlam kılavuzluklardan, bireylerin doğru tecrübelerinden, insani yüce değerlerinden mahrum kalmaktadır

Bu taklidin en açık örneğini İslam Devrimi öncesi gençlerde ve Pehlevi rejiminde görmek mümkündür. Bazı siyasetçiler baştan ayağa Batılı olmak gerektiğini dile getirmekteydi. Tesettür yasaklanmış, İslam alimlerinin elbiseleri men edilmiş ve bütün bir toplum bir tek elbiseye sokulmak istenmişti. Hepsinden de önemlisi gençler tümüyle fikri ve kültürel açıdan Batının etkisine girmişlerdi. Öyle ki söylenilmesi bile utanç verici olan bir takım davranışlar ve işlere başvuruyorlar ve Avrupalıları taklit etmekle övünüyorlardı. Yürüme tarzları, giyim tarzları, saç ve sakalları, evlerinin dekorasyonu ve bir çok hususta fikir ve düşünceleri tümüyle hiçbir delile dayanmaksızın Batılıların etkisi altında bulunmaktaydı. Daha da ilginç Müslüman olanlar yani Hristiyanlıkla hiçbir ilişkisi olmayan kimseler bile yılbaşı gecelerinde Hristiyan Avrupalıları taklit ederek yılbaşlarını kutluyorlardı. İsa Mesih'e (as) ve Hristiyanlığa inanmayan Avrupalılar bu günü sadece bir gelenek olarak kutlarken Pehlevi rejimindeki Müslümanlar ve birçok İslam ülkesi maddi ve sanayi açısından ilerlemiş olma hasebiyle körü körüne Avrupa'yı taklit ediyor, hiçbir delil ve yorum olmaksızın yılbaşı gecesi Hristiyanların yaptıklarını yapıyorlardı.

Biz Kur'an-ı Kerim'de milletleri taklit hususunda bir takım örneklere rastlamaktayız. Nitekim İsrail oğulları Mısır'dan hareket edip mukaddes topraklara yönelince yol esnasında bir şehre uğradılar. O şehrin insanları refah içinde yaşıyorlardı. Yaptıkları güzel ve ihtişamlı bir put hanede putlara ibadet ediyor, putperestlik ibadetlerini yerine getiriyorlardı. Burada dans edip,

sevinç çığlıkları atıyor, şarap içip, partiler düzenleyerek eğleniyorlardı. İsrail oğulları bu manzarayı görünce oldukça şaşırıp, beğenmişler, içlerine işleyen bu manzara karşısında kendilerinden geçmişlerdi. Kendi geçmiş sorunlarını unutarak Allah Resulü'nün sözlerini bir kenara itmiş ve Musa'dan (as) onların tanrısı gibi kendilerine bir tanrı yapmasını istemişlerdi. Nitekim bu ayıp Kur'an ayetlerinde şöyle yer almıştır:

“İsrail oğullarının denizden geçmelerini sağladık. Putlara saygıyla tapınmakta olan bir topluluğa rastladılar. “Ey Musa! Bunların birçok ilahları olduğu gibi sen de bize ilah yap” dediler, Musa, “Doğrusu siz bilgisiz bir topluluksunuz.” dedi.

“Şüphesiz içinde buldukları şey (putperestlik) yok olacak ve işledikleri boşa gidecektir.”

“O sizi âlemlere üstün kalmışken, ben size Allah'tan başka bir ilah mı arayacağım?” dedi.

Hani size dayanılmaz işkenceler yapan, kızlarınızı sağ bırakıp, erkek çocuklarınızı öldüren Firavun ailesinden sizi kurtardık. Bunda Rabbinizden sizin için büyük bir imtihan vardı.”¹¹

Bu istek hakikatte taklit ruhunun bir başka tecellisiydi. Bu kavimde de taklit ruhu tecelli etmişti. Hz. Musa (as) onların kurtuluşu için büyük sıkıntılara katlanmış olduğundan bu sözlere kızdı ve onları bu cehaletleri, bilgisizlikleri, fikri donuklukları,

körü körüne başkalarının batıl fikirlerini taklit etmelerini kınadı.

Bu isteğin ruhsal yorumu şudur; onlar söz konusu şehirdeki halkın refah içinde yaşadığını görmüş ve onların çok güzel bir şehre sahip olduklarını müşahede etmişlerdi. Yüksek tepeler üzerindeki put hane, ağaçlarla dolu bağlar, çeşitli meyveler, çeşmeler, havuzlar, akarsular, güzel kadınlar ve ihtişamlı evler tabiatıyla onların dikkatini kendine çekmişti. Onlar, bu durumu kendi durumlarıyla mukayese ediyorlardı. Onlar, kendilerinin sürekli avare olduğunu düşünüyor ve doğru dürüst bir hayata sahip olmadıklarını zannediyorlardı. Zira onlar, bir zamanlar bedevi idiler ve uzun bir müddet Mısırlıların kölesi olarak yaşamışlardı. Şimdi de Firavunların sultanı altından kurtulmuş olmalarına rağmen yine de avare idiler. Ne bir evleri, ne bir şehirleri, ne bir meskenleri, ne bir bağları, ne bir bahçeleri, ne de bir gelecekleri vardı. Gelecekte başlarına neler geleceğinden hiçbir haberleri yoktu. Böyle bir durumda o şehir halkını müreffeh ve modern bir hayat içinde gördüklerinde onlar gibi olmak arzusuna kapıldılar ve onlar gibi yaşamak istediler. Ama o halkın en açık üstünlüğünü put hanede gördüler. Putlara tapmayı ve onların özel merasimlerine göz diktiler. Bu açıdan Hz. Musa'dan (as) onların putu gibi kendilerine bir put yapmasını ve yaşam tarzı, ibadet, din ve kutsama gibi hususlarda onlar gibi olmayı istediler. Bu sebeple de Hz. Musa (as) cehalet ve bilgisizlikleri dolaşısıyla onları şiddetle kınadı.

Sonuçta sahih bir marifete ulaşmaya engel olan faktörlerden biri de mantıksız

¹¹ A'raf/138-141

ve körü körüne taklit etmektir. Bu taklit ister atalarının taklidi olsun, ister geçmiş tarihten olsun ve isterse de körü körüne bir taklit olsun hiç fark etmez. İnsan atalarını taklit yerine onlardan ibret almalıdır. Dolayısıyla insanın üstünlük gördüğü bir kimseyi veya toplumu körü körüne taklit etmesi şiddetle kınanmıştır.

3- Zanna Dayanmak

İnsanı doğru bilgiye ulaşmaktan alıkoyan faktörlerden biri de zanna dayanmak âdetidir. Biz bugün bütün olayları ve cüzi hadiseleri bilme konumunda değiliz. Çeşitli konularda yakine erişmek oldukça zordur. Bu açıdan genellikle her konuda bilgi edinme zahmetine katlanmamaktayız. İşlerimizin kökeni daha az zahmetle elde ettiğimiz zanlara dayanmaktadır. Hareket edince, bir hedefe gitmek için arabaya binince bu arabanın bizi yüzde yüz hedefe ulaştıracığı hususunda kesin bir güven içinde değiliz.

Aksine birçok engellerin bizleri hedefe ulaşmaktan alıkoyacağı ihtimalini de vermekteyiz. Örneğin araba kaza yapabilir, bozulabilir veya bir takım başka sorunlar ortaya çıkabilir. Ama yine de bu araçtan istifade etmek ve hedefe ulaşmak hususunda bir zan taşımaktayız. Bu zan harekete geçmemizi ve hayat programımızı düzeltmemizi sağlamaktadır. Genellikle hayatımızın diğer işleri de bu esas üzeredir. Yani biz hayattaki birçok işimizi zanna güven esasına dayandırmaktayız. Bu zanna güven bir alışkanlık olarak hayatımızın bütün boyutlarını, hareketlerimizi ve duruşlarımızı kapsamaktadır.

Öte yandan sıradan ve maddi olaylarda zanna dayanmak bizler için büyük bir sorun çıkarmamaktadır. Ama birçok zararlar buradan vücuda gelmektedir. Dolayısıyla da bu önemli konularda ilim ve yakın elde etme peşine düşmemekteyiz.

Kur'an-ı Kerim bir çok yerde kâfir ve müşriklerin sorunlarının bu yersiz ve mantıksız zanna dayanmaktan kaynaklandığını belirtmekte ve onları zan ve vehimlerine dayandıkları için şiddetle kınamaktadır. Burada bazı ayetleri örnek olarak göstermekte yarar var ve bazı ayetler müşriklerin şirk koşmasının sebebinin zan olduğunu açıklamış ve şöyle buyurmuştur:

“Yüce Allah, çocuk edindi” dediler. O, (bundan) yücedir ve O, hiç bir şeye ihtiyacı olmayandır. Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Kendinizde buna ilişkin ispatlayıcı bir delil de yoktur. Allah hakkında bilmediğiniz bir şeyi (nasıl) söylersiniz?”¹²

Hakim Haskani'nin nakline göre İbn-i Abbas bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir:

“Kendi aralarında tartışan topluluk, bu münakaşayı Hz. Peygamber'e (saa) götürdüler ve Allah Resulü (saa) bazı sahabelerine onların aralarında hüküm vermelerini istedi. Ama verdikleri hükme razı olmadılar. Daha sonra İmam Ali'nin hüküm vermesini istedi. Ali (as) onların arasında hüküm verdi ve onlar onun verdiği hükme razı oldular. Bunun üzerine bazı münafıklar onlara şöyle dedi: “Falan kişi size hüküm etti, fakat razı olmadınız. Fakat Ali size bir hüküm verdi ve onun hükmüne

¹² Yunus/66

razı oldunuz vay halinize!” Bunun mukabilinde Yüce Allah Ali hakkında mezkur ayeti indirdi.”¹³

“Onların çoğu zanna uyarlar; zan ise şüphesiz, hiç bir şey ile (insanı) haktan müstağni kalamaz. Yüce Allah, yaptıklarını şüphesiz bilir.”¹⁴

Söz konusu ayetlerde şu hakikat ortaya çıkmaktadır; Allah Teâla, müşriklerin batıl inançlarını ve temelsiz şirk koşmalarını zan ve vehimlere dayandırmaktadır. Onların inançları ve amelleri zan ve vehimlerden başka bir esasa dayanmaktadır.

Bazı ayetlerde ise kıyametin inkar edilmesi ve bu maddi âlemden başka bir alemin varlığının reddedilmesi inancı da zanna dayandırılmakta, vehim ve hayallerden kaynaklandığı belirtilmektedir. Örneğin şöyle buyrulmaktadır:

“Biz gökyüzünü, yeryüzünü ve ikisi arasında bulunan şeyleri batıl olarak yaratmadık. Bu, inkârcıların zannıdır. Ateşten (görecekları azaptan) dolayı ve o inkâr edenlere!

Yoksa biz, iman edip de iyi işler yapanları, yeryüzünde bozgunculuk yapanlar gibi mi tutacağız? Veya (Allah’tan) korkanları yoldan çıkanlar gibi mi sayacağız?”¹⁵

Yüce Allah, diğer ayetlerde bazı sapık inançların da bu zan ve vehme dayandığını belirterek şöyle buyurmuştur:

¹³ Şevahid’ut Tenzil c. 1 s. 265

¹⁴ Yunus/ 35-36

¹⁵ Sad/27-28

“Doğrusu ahirete iman etmeyenler, melekleri dışı isimlerle isimlendirirler.

Oysa onların bununla ilgili hiç bir bilgileri yoktur. Onlar, yalnızca zanna uyumaktadırlar. Oysa gerçekte zan, haktan yana hiç bir yarar sağlamaz.”¹⁶

Şimdi de şu soruyu sormak gerekir; zanna güvenmekten maksat nedir ve neden çirkindir? Özellikle de şu hakikatin göz önünde bulundurulması gerekir ki, şüphe ve zan kesin bir ilme ulaşmak için iki basamak ve iki adım konumundadır ve usulen kesin bilgiye ulaşma yolu şek ve zandır. Biz evvela bir şey hakkında şüphe etmekteyiz ve daha sonra da o konuda doğal olarak derin düşüncelere dalarak bir taraf gözümlerde güçlenmektedir ve içinde olumlu ve olumsuz ihtimalin eşit olduğu şüphe haletinden yavaş yavaş dışarı çıkmaktayız ve daha sonraki aşamada bu iki ihtimalden biri gözümlerde üstün konuma geçmektedir. Her ne kadar karşı ihtimal yüzde yüz ortadan kalkmamış olsa dahi bu böyledir. Yani şekten sonra zanna ulaşmaktayız daha sonra da düşünerek ve inceleyerek yolumuza devam etmekte ve üçüncü aşamada kesinliğe ulaşmaktayız.

Bu açıklamalar esasınca bir açıdan şöyle söylememiz gerekir; zanna dayanmak, kesin ilme ulaşmak için gereklidir. Aslında böyle bir itimat ve güven içinde olmamız gerekir. Dolayısıyla yukarıdaki sorunun cevabı bu konu incelendiğinde ve tümüyle açıklığa kavuştuğunda bir zaruret arz etmektedir. Yukarıdaki soruya cevap olarak şöyle söylemek mümkündür. Zan bazen

¹⁶ Necm/27-28

ruhsal bir halet veya bir inanç olarak kullanılmaktadır ve insan yakın sahibi olmadığı için de tabiatıyla bu halet kendisinde olumsuz bir değer olarak algılanmamalıdır. Aksine yakın ve kesin ilme bir geçiş köprüsü olarak değerlendirilmelidir.

Dolayısıyla bu haletin olumlu bir değeri vardır. Yani bu halet bir geçiş ve kesin ilme ulaşma vesilesi olmalıdır. Ama zanna dayanmanın çirkin olduğu yerlerde bu çirkinlik, söz konusu haletten kaynaklanmamaktadır. Aksine bu haletin gerektirdiği şeyler sebebiyledir. Yani zan her zaman insanı yakine ulaşturmamaktadır ve yakine ulaşmanın öncülü vaki olmamaktadır. Birçok hususta insan zan sebebiyle gerçeklerden uzaklaşmaktadır. Bu durumda gerçekle uyumsuzluk ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan da her ne kadar insan yakın ettiğini hayal etse bile bu yakine hâsıl olan kendi kesin inancı gerçeklere aykırıdır. Kur'an-ı Kerim işte bunu zan olarak değerlendirmektedir. Zira batıl bir inanç hususunda kesin bir inanca sahip olmak hakikati elde etmeye engel teşkil etmektedir. Eğer insan akıl yoluyla dakik bir şekilde inceleyecek ve düşüncesini gerektiği gibi kullanacak olursa, bu inancının temelsiz olduğu açığa çıkacak ve böylece hakikatin tertemiz kaynağına ulaşmış olacaktır.

Bu bilgiler ışığında Kur'an'ın kınanmış olduğu zanna itimat etmekten maksat iki şeydir. Birincisi her ne kadar kesin bir inanca dayansa da gerçeklere aykırı olan bir inanca güvenmek, ikincisi ise kesin olmayan bir inanca dayanmak yani zan içinde olmak. Bu her ne kadar gerçekle uyum içinde olsa da durum aynıdır. Zira ilk durumda insan hakikate ulaşmamıştır, hakikati

elde etmemiştir. Her ne kadar yakın içinde olsa da bu böyledir. İkinci hususta ise yol, metot ve haleti güvenilir değildir ve gerekli sağlamlığa sahip bulunmamaktadır. Sıhhati hakkında hiçbir garantisi yoktur ve bu haleti insanı hakka ulaşturmamaktadır. Akıllı insan, hayatını hakikatler esasına dayandırır. Vehimler ve hayaller esasına değil. Özellikle itikadi konularda ve dünya görüşünün temel ilkelerinde gerçekleri kesin derk etmek ve kesin bir inanca sahip olmak gerekir. Yani gerçekleri derk eden bir ilim sahibi olmalıdır. Bu ilim de, doğru ve mantıki bir yolla elde edilmiş olmalıdır. Bu yolu insanlar, insani fitratı gereği hakikatleri keşfettiği bir esnada kat etmekte ve hedefe ulaşmaktadır. O halde kesin bir bilgi elde etmenin engellerinden biri de zanna dayanma haletidir. Biz günlük hayatımızda bu zan üzere yaşamaktayız ve bu zannı adet haline getirmiş bulunmaktayız. Bizler için bir alışkanlık haline gelmiştir. Öyle ki önemli ve temel konularda bile kesinliği elde etme düşüncesine kapılmamaktayız. Kur'an-ı Kerim bizlere bu tür adetlerin tehlikeli olduğunu beyan etmektedir. Gerçi günlük olaylarda ve hayatın sade konularında özellikle yakini bir ilim elde edilmezse, zan ile iktifa etmek mümkün olabilir. Ama bu tür adetler ister istemez önemli ve temel konularda da kesin ilim elde etme yolunu kapamamalıdır. Aksi takdirde bu halet bizleri asla hakka ulaşturmaz ve birçok açıdan büyük zararlar görmemize neden olur.

4- Çelişen Yönelimler

İnsanı doğru bir marifet elde etmek ve ilme ulaşmaktan alıkoyan engellerden biri de yöneliş ve eğilimler ile ilgilidir. Örneğin insan, her ne kadar hak marifet ve öğretiler elde etme yoluna girecek olursa, bir takım maddi menfaatlardan mahrum kalacağını düşünecektir.

Genellikle dünyada refah ve bolluk içinde yüzüp, lezzet içerisinde yaşayan kimseler bu buldukları duruma büyük bir bağlılık ile sarılmışlardır. Öyle ki eğer bu durumun tehlikeye düşeceğini hissedecek olurlarsa, zihinlerini o şeyle meşgul etmeye yanaşmaz ve aksine ona karşı savaşmaya kalkışırlar.

Genel olarak Kur'an ayetlerinde doğru düşünmeyle ilgili olarak gözle görülür üç engel beyan edilmiştir:

a) Anlık Lezzetler ve Hevesler

Bütün insanlarda icmali olarak bu halet mevcuttur. Elbette bazı kimselerde bu istekler akıllıca ve belli bir çerçevede mevcut olduğundan farklıdır. Bu durumda söz konusu hal, insanın gerekli işleri ile uyumsuzluk ve çelişki halinde bulunmamaktadır. Dolayısıyla da insanın düşünmesine, fikrine ve geleceğini görmesine engel teşkil etmemektedir. Ama diğer insanlarda bu tür lezzet ve istekler tuğyan edip, sınırları aşmakta ve insanın fırsatları kaybetmesine neden olmaktadır. Aynı zamanda

insanın düşünmesini ve geleceğini basiretli bir şekilde görmesini engellemektedir. İnsanın dünyevi veya manevi, ahlaki ve uhrevi geleceğini düşünmesine engel teşkil etmektedir. Başka bir ifadeyle, insanın hayatı tümüyle hayvani ve içgüdüsel bir hayat haline dönüşmektedir. Bu gerçek birçok Kur'an ayetiyle sabittir. Biz burada yalnızca birkaç örneğe işaret etmekle yeteneceğiz. Bir ayet-i kerimede şöyle buyrulmuştur:

“Biz cinler ve insanlardan birçoğunu

cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da sapıktırlar. İşte asıl gafiller onlardır.”¹⁷

Kur'an'ın kinamış olduğu zanna itimat etmekten maksat iki şeydir. Birincisi her ne kadar kesin bir inanca dayansa da gerçeklere aykırı olan bir inanca güvenmek, ikincisi ise kesin olmayan bir inanca dayanmak yani zan içinde olmak.

b) Geleceğe Yönelik Aşırı Maddi Arzular

İkinci aşamada bazı kimseler aklını kullanmakta ve tümüyle anlık lezzet ve isteklere kapılmamaktadır. Ama düşünceleri, zikirleri ve fikirleri genel olarak dünyevi konularda özetlenmektedir. Servet elde etmek, kudret sahibi olmak, makam peşinde koşmak, dünyevi toplumsal bir konum elde etmek halleri bu kimseleri öylesine meşgul etmiştir ki, bu kimseler

¹⁷ Araf/179

Allah'tan, kıyametten, maneviyattan ve geleceklerinden tümüyle gaflete düşmüşlerdir. Hakikatte bunların fikirleri birinci grup kimseler gibi ölmüş ve yok olmuş değildir. Ama bunların fikirleri de dünyevi ve maddi yönelişlerin esareti altındadır. Mala tapınma, makam peşinde koşma, kudret aşığı olma gibi haletleri vardır. Hiç bir zaman bu maddi ve dünyevi yönelişlerin karanlık zindanlarından dışarı çıkamazlar. Ruh, reyhan, cennet nimeti, Allah'a yakınlık ve O'nun rahmetinden istifade edemezler.

Elbette bu grup, Allah, Resul ve kıyamet hakkında art niyetli de olmayabilirler. Ama tümüyle mal, makam ve kudrete dalmış ve sonuç olarak da bu türlü konulardan tümüyle gaflet etmişlerdir. Bu konuda da nice ayetler vardır ki onlardan bazılarına işaret etmek gerekir. Örneğin bir ayette şöyle buyurulmaktadır:

“Mal ve evlat çoğaltma yarışı sizi oyaladı.”¹⁸

Aynı şekilde şöyle buyurulmuştur:

“Rabbimiz! Bize dünyada ver. diyen insanlar vardır. Öylesinin, ahirette bir payı yoktur.”¹⁹

Tabiatıyla ayette geçen “Yekulu” kelimesinden maksat sadece dille söylemek değildir. Aksine şu manayı ihtiva etmektedir; onlar yalnızca bu dünyayı istemektedir; fikir, düşünce, plan, amel ve davranışlarını tümüyle bu hedefe ulaşmak için kullanmaktadırlar. Bir başka ayette de şöyle yer almaktadır:

¹⁸ Tekasür/1

¹⁹ Bakara/200

“İşte onlar, ahirette kendileri için ateşten başka hiç bir şeyleri olmayan kimselerdir. Dünyada yaptıkları boşa gitmiştir ve yapmakta oldukları şeyler de (zaten) bâttır.”²⁰

c) Allah, Peygamber ve Dine Düşmanlık

Üçüncü aşamada bulunanlar ise öyle kimselerdir ki, fikirleri yine de canlıdır ve birinci grup gibi değildirler. Aslında bu tür konular hakkında hiç düşünmemektedirler. Allah ve Peygamber'ine düşmanlık içerisinde ve bu konuda faaliyet göstermektedirler. Her ne kadar bu inatları bir tür tepki mahiyetinde olsa da ve makam düşkünlüğü, dünya ve mal sevgisi gibi maddi ve olumsuz yönelişlerden kaynaklanan bu tür eğilimlerin ortaya çıkışı, Allah ve Allah'a tapanlara düşmanlık, yalanlama, sırt çevirme, cinayet ve kan dökücü olarak zühur etmektedir.

Sonuçta bu üç tür yöneliş ve eğilim tümel bir yöneliştir ve her biri diğeriyle farklılık arz etmektedir. Ama her üç türü de; insanı, hakkında düşünmesi gereken konularda sahih bir düşünceden ve tefekkürden alıkoymaktadır.

Biz, başka bir açıdan da doğru düşünmeye engel teşkil eden yönelimleri değerlendirebiliriz.

Kur'an-ı Kerim, toplumda bir grubu refah içinde yüzüp, israf edenler ve peygambere karşı savaşanlar olarak tanıtmaktadır. Bir peygamber geldiği zaman bu kimseler onların karşısına dikilmiş ve muhalefet

²⁰ Hud/16, İsrâ/18, Şûra/20

etmişlerdir. Onların muhalefet etmesinin sebebi de, rahatlık ve refah içerisinde bir hayat istemişler ve kendi hayatlarında hiç bir eksiklik hissetmemişlerdir. Öte yandan inançları, eğer peygamberlerin yolunu kabul edecek, onların davetine icabet edecek olurlarsa bu lezzet verici hayatları tehlikeye düşecek ve yok olacak şeklindedir. Bu refah ve nimete tamah ve yönelik onların muhalefetine kaynaklık etmiştir.

İnsanoğlunu marifet elde etmekten alıkoymayan ikinci yöneliş ise toplumsal konuma karşı duyulan eğilimdir. Eğer insan Allah, kıyamet ve ahireti kabul etmenin kendi toplumsal konumuna zarar vereceğini düşünecek olursa, bu düşünce onu söz konusu konular hakkında düşünmekten mutlaka alıkoymacaktır. Elbette insanlardan birçoğu toplumsal konum ve makamları, kendi maddi menfaatlerini temin etmesi için istemektedirler. Böylece elde ettikleri başarıyla bir

takım art niyetlere yönelmekte, haksız tasarruflarda bulunmaktadır. Ama bu her durumda geçerli değildir. Bazı kimseler için bizzat makam bir önem arz etmektedir. İnsanlar içerisinde bir tür itibar sahibi olmak da bazı kimseler için ruhsal yönelişlerden ve isteklerden biridir. Bazı kimseler kendisine lider denilmesini ve kendisine saygı duyulmasını arzu ederler.

Bu kimseler birinci grubun tam aksine maddi menfaatleri tehlikeye düştüğü an makamlarının korunmasını isterler. Hatta birçok defasında makam, mevki ve şöhret elde etmek için akıl almaz harcamalarda bulunurlar. Bu eylem, makama karşı duyulan isteklerin kendi yerinde bağımsız bir yöneliş olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla da insanın doğru bir şekilde düşünmesine engel teşkil etmektedir. İnsan bu yöneliş sebebiyle hakikat ve marifete ulaşmaktan mahrum kalmaktadır. Çünkü peygamberleri takip edecek olurlarsa bu makamları tehlikeye düşecektir.

Kur'an-ı Kerim'de birçok ayetler bu konuya işaret etmektedir. En azından bu gerçeği anlamak mümkün olmaktadır. Örneğin bir ayette şöyle buyrulmuştur:

“Kendilerine güç (izzet) sağlasınlar diye, Allah’tan başka ilahlar edindiler.” ²¹

Allah Teâla bir başka ayette ise şöyle buyurmaktadır:

“Onlar, iman edenleri bırakıp da inkârcuları dost edinirler. İzzeti onların yanında mı arıyorlar? Şüphesiz izzet bütünüyle Allah’ındır.” ²²

Kur'an-ı Kerim, toplumda bir grubu refah içinde yüzüp, israf edenler ve peygambere karşı savaşanlar olarak tanıtmaktadır. Bir peygamber geldiği zaman bu kimseler onların karşısına dikilmiş ve muhalefet etmişlerdir. Onların muhalefet etmesinin sebebi de, rahatlık ve refah içerisinde bir hayat istemişler ve kendi hayatlarında hiç bir eksiklik hissetmemişlerdir.

²¹ Meryem/81

²² Nisa/139

Bu ve benzeri ayetlerden şu neticeyi ulaşılmaktadır; önceden de yalancı tanrı ve putlara tapan kimseler, toplumsal konum ve izzete göz dikmiş kimselerdir. Onlar bu makam düşkünlüğüne öylesine gönül vermişlerdir ki, artık bu kimseler hak, hakikat, Allah, kıyamet, vahiy ve nübüvvet hakkında düşünecek bir halde değillerdir. Zira bu tür düşünceler onların kendi toplumsal konumlarıyla çelişmektedir.

İnsanı doğru düşünceden ve marifetten alıkoyan üçüncü nefsanî yöneliş ve ruhsal faktör ise kibir ve kendini büyük görmeye meyilli olmaktır. Bu da insanlarda şiddet ve zaaf olarak farklılık göstermektedir. Bazen bu halet bir kimsede çok şiddetli olabilir. Bu kimseler başka bir varlık karşısında tevazu göstermeyi bir utanç sayarlar. Hatta bundan da öte kendilerini ve bütün âlemleri yaratan karşısında dahi boyun eğmez, tevazu göstermezler ve bu da kibrin en üstün ve tehlikeli derecesidir. Örneğin tarihte yer aldığına göre Taif Ehli kimseler Allah Resulü (saa) güçlenince kendilerini İslam dinini kabul etme mecburiyetinde hissettiler ve ona şu teklifi sundular:

“Biz senin dinini kabul ediyoruz lakin sen bizi namaz ve secde etmekten maruz görmelisin. Bizleri Allah karşısında secde etmekle görevlendirme ve bil ki; bu iş bizlere çok ağır gelmekte ve bizler buna asla tahammül edememekteyiz.”

Bu teklifin psikolojik tefsiri ancak şu olabilir; onlardaki tekebbür hali çok güçlüydü ve hatta Yüce Allah karşısında secde

etmeye dahi yanaşmıyorlardı. Bu tür tekebbür şeytanda dahi yoktu. Zira Şeytan Allah Teala karşısında mütevazıydı. Şeytan altı bin yıl Allah Teâlâ'ya ibadet etmemiştiydi.

Evet, Şeytan Allah Teâlâ karşısında secdeye kapanmayı bir utanç olarak görmüyor ve bunu uzun uzadıya yıllar boyunca yerine getiriyordu. Sadece Allah'ın emri üzere Âdem (as) karşısında secdeye kapanmayı bir utanç olarak değerlendirdi. İsyan etti ve bu isyan onun yok oluşuna ve çökmesine neden oldu. Dolayısıyla eğer bazı kimseler Allah'ın emri karşısında teslim olmayı ve tevazu göstermeyi bir utanç olarak görüyorsa, tabiatıyla o kimse Şeytandan da daha kötüdür.

“Bana kulluk etmeyi büyüklüklerine yediremeyenler alçalmış olarak cehenneme gireceklerdir.”

Ama elbette kibrin daha küçük ve zayıf dereceleri de oldukça çoktur. Kur'an'da da bunun tarihi örneklerine birçok yerde işaret edilmiştir. Peygamberlere itaat etmeyen önceki ümmetlere işaretlerde bulunulmuştur.

Sonuç olarak kendini beğenmek, bağınazlık ve gurur da tıpkı tekebbür gibi doğru bilgi elde etmeye engel olan yönelişlerden biridir. Örneğin ırkçı bağınazlıklar, milliyetçilik, fırkacılık yani tümüyle bütün bağınazlıklar batıl ve yersizdir. İnsanın kendi davranışları hakkında şekke düşmesine, düşünmesine ve bu düşünce yoluyla doğru ve sahih inançlara dayanmasına engel teşkil etmektedir.

İslami İlimler Sürecinde Kur'an'ın Dili

Çeviri: Kenan Çamurcu

Prof. Dr. Muhammed Bâkır Saidirûşen

Kur'an'ın Dili, İç Zorunluluklar

Kur'an'ın ne tür bir dile sahip olduğu, acaba bir tek dili mi, yoksa birçok dili mi bulunduğu, Kur'an dilinin özelliklerinin neler olduğu gibi soruların cevabını araştırmak pek çok bakımdan zaruri görünmektedir. Çünkü bir yandan Kur'an'ın diğer dinlerin metinleriyle köklü farklılıkları bulunmakla birlikte batı kültürünü takip eden ve ondan etkilenen kimilerinin, bilerek veya bilmeyerek batıdaki bazı dinî dil yaklaşımlarını Kur'an diline de uyguladıkları ve dayattıkları gözlemlenmektedir. Bu sebeple bu tür fikrî hata ve sapmalara dikkat etmek bizim için zorunlu bir iştir.

Öte yandan Kur'an'ın dilini araştırma üzerinde çalışılması Kur'an'a özgü ve bir iç zorunluluktur. Çünkü Kur'an'ın zahir ve bâtın, tefsir ve tevil, muhkem ve müteşabih, temsil, kinaye, istiare, huruf-i mukattaa vs. gibi unsurları vardır. Bu özellikler ve diğer etkenler göz önünde bulundurulduğunda metnin değişik anlayışları için kapı açılmış olacaktır. Dolayısıyla Kur'an dilini tanımak için dikkatli ve ayrıştırıcı bakış, Kur'an'ı anlamaya ulaşmanın anahtarı ve Kur'an tefsirinde çeşitli görüşleri değerlendirmek için kriterdir.

Böylelikle sonraki Müslüman nesillerin kendi kültürlerinin eski metinlerinden yararlanmada gösterdiği olağanüstü gafilete rağmen Müslümanların bilimsel-manevi mirası risalet, sahabe ve tabiin döneminden itibaren vahyin yatağında akmaya devam etti, Kur'an'ın lafzi metni ile anlamını ahenk içinde tilavet etmenin temelini attı ve meyveler verdi, Arapça'ya yeni bir hayat ve kimlik kazandırdı; Ali'nin (as) *Nehcu'l-Belağa'sı* gibi şaheserler, *Sahife-i Seccadiye*'de Ali b. Hüseyin'in (as) yakınları, nazım ve nesir eserler ortaya çıkarabildi.

Ondan sonra da, kıraat, tefsir, Kur'an ilimleri ve edebi ilimlerden kelim, felsefe, mantık, tasavvuf ve fıkıh usulüne kadar, Müslüman düşünürler ve Kur'an'ın

Müslümanların bilimsel-manevi mirası ri-salet, sa-habe ve tabiin döneminden itibaren vahyin yatağında ak-maya devam etti, Kur'an'ın lafzi metni ile anlamını ahenk içinde tilavet etmenin temelini attı ve meyveler verdi, Arapça'ya yeni bir hayat ve kimlik kazandırdı; Ali'nin (as) Nehcu'l-Belağ'sı gibi şaheserler, Sahife-i Seccadiye'de Ali b. Hüseyin'in (as) yakarışları, nazim ve nesir eserler ortaya çıkarabildi.

müminlerinin, Kur'an'ın evrenini anlama ve savunma doğrultusunda gerçekleşmiş gayret ve koşuşturmasını gösteren din havzasında linguistik ince eleyip sık dokumayla birikmiş İslam ilimlerinin çeşitli alanları yer yer ortaya çıkmaya başladı. Binlerce değerli ve gurur verici eser bu bariz çabanın ürünüdür.

Günümüzdeki araştırmalarda dinin dili ve dinî metin alanlarında sadece yabancı düşünürlerin fikrî birikimiyle yetinemeyeceğimize göre, geçici de olsa, Müslümanların dil ve dinin buluştuğu noktaya dair fikrî ve bilimsel alanlardaki bazı kaynaklarına değineceğiz.

İslam Kültüründe Din ve Dilin Bağı

Dil ve din arasındaki bağ, özellikle de Kur'an'ın metniyle olanı, İslam kültüründe oldukça derin ve sağlamdır. Her şeyden önce Kur'an metni, ayetler ve surelerin yapısının ilahi vahyin ürünü olduğuna ve Kur'an'ın Allah tarafından lafız ve anlam olarak indirildiğine ilişkin net beyanı, bu derinlik için özel bir sebeptir. Hatta Kur'an'ın mucizesi ve muhataplarına meydan okuyuşunun esası da aynı noktanın ışığında değerlendirilebilir. Bu devasa gerçeklik, dost ve düşmanın, İslam Peygamberinin davetinin kendisi olan Kur'an'ın sapsasağlam metni ve ruhu okşayan üslubu sahasına odaklanmasının nedenidir.

Kur'an'ın gönül çelen cazibesine ilaveten Müslümanlar bu Kitab-ı Şerif'e itikadi nüfuz cüzdanları ve iman kimliğinin inancı olarak görmüş, dünya ve ahiret mutluluğu ve iyiliğini onun ışığında aramış ve ruhlarını onun berraklığında neşelendirmişlerdir. Müslümanların ilk ilmî-imanî mahfili olan “Dâru'l-Kurra”da Allah Rasulünün (saa) hazır bulunması ve teşrifiyle, Kur'an'la meşgul olanlar dikkat ve sıkı çalışmayla Allah'ın kelamının doğru kıraatinin eğitim ve öğretimine önem veriyorlardı.

Kur'an-ı Kerim, bizzat kendisi, aklı kullanmanın yanı sıra hoş ve ahenkli kıraat, tertil ve tilavet vurgu yapmıştı. Allah'ın Peygamberi de (saa) müminlere şöyle tavsiye buyurmuştu:

“Kur'an'ı Arapların ahengiyile ve onun sesleriyle okuyun.”¹

Dostlarından Kur'an'ı kendisine okumalarını istiyor ve karilere övgüler yağdırıyordu.²

1. Kıraat İlminden Kur'an İlimlerine

Sonraki dönemlerde oldukça kapsamlı Kur'an ilimleri ailesinin bir dalı sayılan kıraat ilmi, İslam kültüründe, dil ve dilbilimle kayda değer ilişkisi bulunan ilk resmi bilim dalıdır. Sonraki asırlarda Kur'an ilimleri³ olarak isimlendirilen ilimlerin basit temelleri, henüz birinci yüzyılda, dinî ilimlere yoğunlaşmış Ali b. Ebi Talib (as), Abdullah b. Mesud, Ubeyy b. Ka'b, Abdullah b. Abbas gibi sahabeler ve Mücahid, Ata, İkrime, Katade, Hasan Basri, Said b. Cubeyr gibi tabiin tarafından Kur'an'ın nüzulü ile eşzamanlı olarak Kur'an'ın müfredat ve cümlelerinin anlaşılması, tefsir, kıraat, tecvit ve hat bilgisiyile birlikte oluşturulmuş ilimlerle birlikte atıldı ve hatta derlenip, toparlandı.⁴

Edebiyat ilimleri ve onun lügat, sarf, iştikak, meani, beyan, bedi, inşa, aruz, kafiye, karzu'ş-şiir, nakdu'ş-şiir, nakdu'n-nesr, sebksınasi, hitabe, hat, edebiyat tarihi gibi bapları ve şubeleri İslam edebiyat kültürünün tezahürleridir ve Müslümanların düşünce dünyasında lafız ve mana meseleleriyle ilgili olarak tedvin edilmiş en yüksek boyutlardan biridir. Cahiliye Arabı şiir ve söze aşinaydı. Aralarında “*Arap günleri*” ilmi ve şairlerin biyografisi yaygındı. Şiir ilmi ve söz eleştirisi rağbet görüyordu. Lakin kategorilendirilmiş edebi ilimler ve onların genişletilip, araştırılarak yazıya dökülmüş meseleleri İslam düşünürlerinin ardına düştüğü yeni fenomenlerdi.⁵

Meşhurdur: İslam ve Arap dilbilimi, İmam Ali b. Ebi Talib'in (as) Ebu'l-Esved Dueli'ye göstermesiyle biçimlenmiştir. İsim, fiil ve harfin⁶ kuşatıcı, etraflı ve ekonomik tanımı, nihayet Arap dilinin mantık ve kurallarını kayda geçme saikiyle, ama aynı zamanda Kur'an'ın metnini ve muhtevasını tahriften ve kıraattaki yanlış okumalardan korumak amacıyla onun tarafından Kur'an'ın harekelenmesi ve i'rabı,

¹ Kafi, c. 4, s. 419.

² İbn-i Hişam, Abdülmelik, *el-Siretu'n-Nebeviyye*, c. 3, s. 104.

³ Kur'an ilimleri, Kur'an metninin Allah tarafından geldiğini, vahiy ve nüzul olduğunu ispatlama aşamasından, toplanması ve derlenmesi, mucizevi yapısı ve deruni ilimler, Kur'an'ın lafızları, ayetleri ve surelerinin anlaşılması, tefsiri ve tahlilinin niteliğine dair çerçeveyi kapsayan tüm ilim dallarını kapsamaktadır. Bkz: Müellif, *Ulum-i Kur'an*, Giriş.

⁴ İbn-i Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, Çev: Muhammed Pervin Gumbadi, s. 888; *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, c. 1 ve 2; Zerkani, Muhammed Abdulazim, *Menahilu'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'an*, c. 1.

⁵ Hakimi, Muhammed Rıza, *Edebiyat ve Taahhüd der İslam*, s. 38; *el-Fihrist*, II. cüz.

⁶ İbn-i Enbari, Ebubekir, *Nuzhetu'l-Elibba fi Tabakati'l-Udeba*, s. 7; Kifti, Ali b. Yusuf, *İnbatu'r-Ruvat*, c. 1, s. 4; Isfehani, Ebu'l-Ferec, *Kitabu'l-Eğani*, c. 12, s. 298; *el-Nahv ve Kutubu't-Tefsir*, c. 1, s. 45.

İslam ve Arap dilbilimi, İmam Ali b. Ebi Talib'in (as) Ebu'l-Esved Dueli'ye göstermesiyle biçimlenmiştir. İsim, fiil ve harfin kuşatıcı, etraflı ve ekonomik tanımı, nihayet Arap dilinin mantık ve kural- larını kayda geçme saikiyle, ama aynı zamanda Kur'an'ın met- nini ve muhtevasını tahriften ve kıraattaki yanlış okumalardan korumak amacıyla onun tarafından Kur'an'ın harekelenmesi ve i'rabı, Kur'an'ın mealen anlaşılmasının ve tefsirin temellerini attı.

Kur'an'ın mealen anlaşılmasının ve tefsirin temellerini attı. Nitekim benzer harfle- rin (... ض, ص, ث, ت, ب, ش, س) okunuşunda yanlışlık yapılmasının önüne geç- mek için Kur'an'da noktalamanın kullanılması da Yahya b. Ya'mer tarafından aynı saikle gerçekleştirilmişti.

Dolayısıyla Müslümanlar, İslam'ın zuhurunun ve Kur'an'ın açılmaya başlaması- nın ilk günlerinden itibaren bu kitabı doğru okumak ve iyi anlayabilmek için bir dizi araştırmaya, belagatli ve kategorik net, açık bilgilere, söz ve anlam konusunda temel hususlar ve ifadeye dökülmüş hakikatlerin uygulanmasına ihtiyaçları olduğunu anla- dılar ve bu ihtiyaca da güzelce cevap verdiler.

Harflerin mahreçlerini, harflerin ve kelimelerin tertibini, edebiyat ilimlerinde, kı- raat ve tecvitte Kur'an'ın hoş ve değiştirilemez seslerini gösterebilmek amacıyla her birinin özellik ve farklılığını tanımak, Kur'an'a hizmette Müslümanların derin in- celemeleri ve yoğun çabaları arasındadır.

Dilbilimde edebi noktaları ortaya koyan bu kabil ince eleyip sık dokumalar temelinde harfler, seslerin mahreçleri bakımından ve oldukça teknik ve çeşitli gruplarla telaffuzu itibariyle harflerin inceliklerinin açıklamalarıyla birlikte tecvit ve kıraat kitaplarında ka- yıt altına alınmıştır. Müslümanların fonetik araştırmalarını içeren kaynaklar arasındaki bu eserler, linguistik ve fonetik alanında elektronik araçların yardımıyla yaşanan dik- kate değer gelişmeye rağmen günümüzde bile hâlâ takdir ve övgüyü hak etmektedir.⁷

Aşağıdaki eserler, Kur'an ilimlerinin bir bölümü sayılan kıraat ve tecvidle ilgili olarak kaleme alınmış kitaplara küçük bir örnektir:

Eban b. Tağlib'ten (hicri 141) *el-Kırâe*, Hamza b. Habib'ten (hicri 156) *el-Kırâe*, Ali b. Hamza Kesai'den *el-Kırâât*, Sehl b. Muhammed b. Osman Sicistani'den (hicri 255) *İhtilafu'l-Mesahif*, Ebi Zer'a adıyla bilinen Abdurrahman b. Muhammed'in (hicri 410) *Hucetü'l-Kırâât*, Mekki b. Ebi Talib Kaysi'den (hicri 437) *el-Keşfu an Vucuhi'l-Kıraati's-*

⁷ Bkz: *Mucizeşinasi*, s. 133.

Seb'a ve İlelihâ ve Hucacihâ, Ebu Amr Osman b. Said Dani'den (hicri 444) *el-Teysiru fi'l-Kiraati's-Seb'a*, Muhibbuddin Ebu'l-Beka Ukberi Bağdadi'den (hicri 616) *İmlau mâ Menne Bihu'-Rahman min Vucûhi'l-İrabi ve'l-Kiraati fi Cemii'l-Kur'an*, Ebu Şame adıyla meşhur Şemsuddin ... b. İsmail'den (hicri 665) *el-Murşidu'l-Veciz fima Yetealliku bi'l-Kur'ani'l-Aziz*, Ali b. Yusuf Cezeri'den (hicri 833) *el-Neşru fi'l-Kiraâti'l-Aşere*, Ahmed b. Abdullah Dimiyati'den (hicri 1117) *İthafu Fudalau'l-Beşer fi'l-Kiraâti'l-Erbaa Aşere*.

2. İslam Edebiyat İlimleri ve Linguistik

Giderek, Müslüman edebiyatçılardan geriye, Kur'an'daki kelimelerin kökenini ve lafızların hakiki ve mecazi anlamlarını tanımayı sağlayan; Allah'ın kelamına özgü belagat yapılarını, Kur'an'daki vecihler, nazireler, icaz, itnab ve misalleri; surelerin ve ayetlerin başını ve sonunu, Kur'an'ın mucizevi yönünü tanıtan yüzlerce eser kaldı. Bunlar, Kur'an-ı Kerim'in linguistik boyutlarını inceleme konusu yapıp bu meselelere iltifat eden ve sarf, nahiv, meani, beyan, eleştiri ilmi, belagat gibi muhtelif yönleri ele alan, bazı örnekleri aşağıda gösterilmiş muazzam eserlerdi:

Halil b. Ahmed'den (hicri 175) *Kitabu'l-Ayn*, Sibeveyh'ten (hicri 183) *el-Kitab*, Ferra'dan (hicri 207) *Meani'l-Kur'an*, Ebu Ubeyde'den (hicri 209) *Mecazu'l-Kur'an*, Haris Muhasibi'den (hicri 234) *el-Akl ve Fehmu'l-Kur'an*, Cahız'dan (hicri 255) *Nazmu'l-Kur'an*, İbn Kuteybe'den (hicri 276) *Tevilu Muşkili'l-Kur'an*, Muberrred'den (hicri 286) *İ'rabu'l-Kur'an*, Muhammed b. Yezid Vasiî'den (hicri 306) Cürcani'nin de iki şerhini yazdığı *İ'cazu'l-Kur'an fi Nazmihi*, Ebi İshak Züccac'tan (hicri 308) *Meani'l-Kur'an ve İ'rabihi*, Ebu Cafer Nuhas'tan (hicri 338) *İ'rabu'l-Kur'an*, Ali b. İsa Remani (hicri 384) *el-Nuketu fi İ'cazi'l-Kur'an*, Muhammed b. İbrahim Hattabi'den (hicri 388) *Beyanu İ'cazi'l-Kur'an*, Ebu Hilal Askeri'den (hicri 395) *Kitabu's-Sanâateyn el-Kitab ve's-Şiir*, Muhammed b. Bakillani'den (hicri 403) *İ'cazu'l-Kur'an*, Seyyid Rıza'dan (hicri 406) *Telhisu'l-Beyan an Mucazâti'l-Kur'an*, Ebu Mansur Sealebi'den (hicri 429) *el-İ'caz ve'l-İycâz*, İbn Sinan Hafaci'den (hicri 466) *Sırru'l-Fesaha*, Abdulkahir Curcani'den (hicri 471) *Delailu'l-İ'caz ve Esraru'l-Belağa*, Ragıp İsfehani'den (hicri 502) *Müfredatu'l-Elfazi'l-Kur'an ve fi Usuli't-Tefsir, Mukaddimetu Camiu't-Tefasir*, İbn Esir'den (hicri 637) *el-Meselu's-Sair fi Edebi'l-Kitab ve's-Şair*, Yusuf b. Ebibe-kir Sekkaki'den (hicri 626) *Mefatihü'l-Ulum*, İbn Ebi'l-Esba'tan (hicri 654) *Bediu'l-Kur'an*, Yahya b. Hamza Alevi'den (hicri 745) *el-Tırazu'l-Mutazammın li-Esrari'l-Belağa ve Ulumu Hakaiki'l-İ'caz*, Bedruddin Zerkeşi'den (hicri 794) *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, Celaleddin Suyuti'den (hicri 911) *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an...*

Hiç kuşku yok bu gayretler çeşitlilik olsun diye ve işsiz güçsüzlükten değil, ihtiyaçtan ve Kur'an'a hizmet duygusundan, Kur'an'ın yapısı ve muhtevasının etkisiyle ve bu aziz kitabın özelliklerini ilmî olarak izah etme kaygısıyla ortaya konmuştur.⁸

⁸ Bkz: *Edebiyat ve Taahhüd der İslam*, s. 77.

3. Müslümanların Tefsir Metinleri ve Linguistik

Müslümanların tefsir metinleri de linguistik meseleleri gündeme getirmek ve onun dinle ağını ortaya koymak için bir başka fırsat olmuştur. Kur'an, kendi metninde, insanlar iyice düşünsünler diye ⁹ Allah'ın onu açık bir Arapçayla gönderdiğini açıklıkla ortaya koymuş ¹⁰ ve yer yer insanlardan, kılavuzluğundan yararlanabilmek için¹¹ onun davetine uygun cevabı vermelerini istemiştir. Uygun kimi yerlerde onu anlamının niteliği ve niceliğini de saymıştır¹². Bu yüzden Müslümanlar Kur'an'ı öğrenmeyi ve onunla amel etmeyi öğrenmeye çalışmışlar ve bunları iç içe geçirmişlerdir.

Kur'an Arapçaydı ve konuşan lügati. Müslüman veya Gayr-i Müslim muhatapları onun güzel görünüşünden ve yeni zuhur etmiş mesajından haz alıyor ve etkileniyordu. Ama Kur'an'ın oldukça derin bir kapasiteye, cevherle dolu ve Allah'ın sonsuz ilmine bağlı bir hazine dairesine sahip olduğu gerçeği de inkâr edilemez. Bu sebeple bireyler, kendi varoluş kapasitelerini göz önünde bulundurarak onunla karşılaşmalarında farklı konumlarda yer alıyorlardı. Kimisi onun engin deryasının ancak bir kısmını hissedebiliyordu. Bir bölümü tertemiz ırmaklarında temizlenip, meleklerin kadanına oturuyordu. Bir kesim de Kur'an okyanusuyla birleşmişti. Onlar Kur'an'la birlikteydiler, konuşan Kur'an; Kur'an da onlarlaydı:

”أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا“¹³

Her halükarda, bir yandan Kur'an'ın uçsuz bucaksız kapasitesinin, diğer yandan insanların bilgi ve saik farklılıklarının, çeşitli görüş açıları ve başka etkenlerin Allah'ın kitabı konusunda muhtelif yaklaşımlara yol açtığı bir gerçektir. Bütün bunlara rağmen sahabeler ve tabiin arasındaki ilk dönem basit tefsirlerden sonraki zamanların tedvin edilmiş eserlerine kadar çeşitli tefsir yöntemleri, Kur'an'ın linguistik, dil bilimi araştırması için birer imkândır. İster Taberi'nin *Camii'l-Beyan*'ı, *Tefsir-i Furati Kufi*, *Tefsir-i Ali b. İbrahim Kummi*, *Tefsir-i Ayyaşi*, Suyuti'nin *Dureru'l-Mensur*'u, Huveyzi'nin *Nuru's-Sakaleyn*'i, *Tefsir-i Buhrani*, *Tefsir-i Safi*, *Tefsir-i İbn Meşhedi* gibi hadise ve nakle dayalı anlayışlar alanıyla yetinenler olsun; ister edebi, kelami, felsefi, irfani, ahlaki, hukuki, bilimsel, toplumsal gibi eğilimlerle değişik türlerinde ve geniş yelpazede içtihadı, rey ve görüşe dayalı tefsirler olsun.

Tusi'nin *Tibyan*'ı, Tabersi'nin *Mecmeu'l-Beyan*'ı, *Tefsir-i Kurtubi*, *Tefsir-i Beydavi*, *Tefsir-i Alusi*, Tabatabai'nin *el-Mizan*'ı gibi kuşatıcı ve tüm kaynaklardan yararlanan

⁹ Yusuf/2

¹⁰ Şuara/193-195

¹¹ Araf/185

¹² Nahl/44

¹³ Ra'd/17 (Çev. Gökten su indirdi de vâdiler kendi hacimlerinde sel olup aktı)

tefsirlerden, bilimsel öncüllere dayalı çıkarımlardan, mantıksal ve akılcı kurallardan ve çeşitli nesillerde kurallı akılcılıklardan tutun, dünün mutasavvıflar ve bâtunilerin sınır tanımaz tevillerine ve bu çağın deneyselcilerine ve pozitivistlerine varıncaya kadar.

Şüphesiz bu eserlerin sahipleri, Kur'an'ı, kendi bakış açılarından Kur'an'a ilişkin linguistik görüşlerine göre tefsir etmeye giriştiler.

4. İslam Kelamı ve Felsefesi Ve Linguistik

Müslümanların kelam-felsefe sistemi de dikkate değer linguistik bahislerden alınmadır. Müslümanların iman kitabı olan Kur'an, ayetlerinin geniş bir bölümünde varlık dünyasıyla ilgili mevzulara, onun başlangıç ve sonuna, insanın gayp ve şuhud âlemine ve kaderine, melekler ve peygamberlere, tarih felsefesine, dinî görüş ve inançlar alanındaki temel sorunlara yönelmiştir.

Kur'an'ın nüzulünün tamamlanmasından ve mushafta bir araya getirilmesinden sonra Müslüman araştırmacılar, varlığın yaratıcısı ve onun fiilleriyle irtibatlı çok sayıda ayetler karşısında; evrendeki varlık düzeninin ortaya çıkışı, oluşumu ve aşamaları, peygamberlik felsefesi, peygamberlerin işlevleri ve hedefleri, insanın kendi kaderi üzerindeki tasarrufu ve gücü, âlem ve âdemin geleceği, resmedilmiş berzah, cennet, ebedilik, nimetler ve azaplar gibi konularla bağlantılı ayetlerle ilgili olarak yaptıkları incelemeler, araştırmalar ve derinlikli çalışmalar sayesinde her birinin kendi zihinsel gücüyle orantılı olarak, genel hatlarıyla olsa da bir yaklaşımı vardı.

Bu arada bazıları da Kur'an'la yakın dost olan nurani akıl ve düşünceleriyle, yaklaşımlarının Kur'an'a ve hakikatin ölçüsüne yakın olabilmesi için tevhidin akılcı temellerini atıyordu. Bunlar, zikredilen konularda, meramlarının apaçık göstergesi cevher gibi konuşmalarında ortaya çıkan yüksek ve masumca görüşlere sahipti. Tıpkı Müminlerin Emiri Ali (as) ve Peygamber'in (saa) ahfadı gibi. Başka bazıları da Peygamber'in ilim şehrinin kapısından ve vahiy ailesinden yardım almaksızın kendi kişisel akıllarıyla vahyin hakikatlerini tahlil etmeye çalışınlardı. Nihayet üçüncü bir grup da Allah'ın sözü sahasında aklı kullanmanın her türlü imkânının engellendiğini düşünenlerdi. Hâlbuki Kur'an onlardan dinin maksatlarını anlama ve keşfetmede teemmül, tefekkür ve tedebbür istemişti. Ama işte ortaya çıkan şey gerçekleşti.

Hâsılı, İslam âleminde, sahih olsun olmasın o geniş yelpazesıyla kelamın ortaya çıkışının ve kelam sisteminin kuruluşunun menşei, kelamı Müslümanların fikrî kaynaklarının alanı dışına çıkarmaya çabalayanların görüşüne rağmen her şeyden çok Kur'an'da gündeme getirilmiş çeşitli itikadi mevzuların semantiğinde ve ikinci aşamada da Ali b. Ebi Talib'in (as) hikmetli sözlerinde bulunabilir. Üstad Mutahhari şöyle yazar:

“Kur'an-ı Kerim; tevhid, mead, nübüvvet kabilinden bazı itikadi meselelerde bizzat çıkarımda bulunur, kanıt ikame eder ve karşı çıkanlardan hüccet ve kanıt talep eder:”

“ أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ ”¹⁴

“ أَلَيْهَ مَعَ اللَّهِ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ”¹⁵

İslam'ın aklî meselelerinde çözümlenme ve analiz yapmış ve kıdem, hudus, ezel ve ebed, cebr, ihtiyar, basit ve terkip gibi kelimeleri ele almış ilk kişi kesin ve net olarak Ali b. Ebi Talib'tir (as). Bu nedenle Şia, aklî ilimlerde Şia dışındaki mekteplerden üstün olmuştur.¹⁶

Allame Tabatabai şöyle yazar:

“Şia önderlerinin, özellikle de birinci ve sekizinci imamların derin beyanları felsefi fikirlerin engin birikimine sahiptir. Onlar, talebelerinden bir grubu bu tarz düşüncelerle tanıştırmışlardır.”¹⁷

Bu sebeple ilahi isimler, sıfatlar ve fiilleri, ayetlerin mebd, mead ve insanla ilgili müjdelere, Kur'an'ın derin bilgilerini şerh etmeye dair Şia imamlarının görüşü, Kur'an'ın paha biçilmez ve eşsiz linguistik ve semantiğinden alınmadır.

Elbette bu arada Peygamber'in (saa) rihletinden sonraki toplumsal olayların Müslümanların siyasi yönetim alanına etkisinin; aynı şekilde harici etkenler ve Gayr-i Müslimlerin düşüncelerinin Şia kelamı, Mutezili kelam, daha sonra Eş'ari kelamı olarak düzeltilmiş Ehl-i Hadis kelamı gibi muhtelif kelam akımlarının şekillenmesindeki etkisi göz ardı edilmemelidir.

İmamiye Kelamı

Peygamber-i Ekrem'in (saa) rihletinden sonra Emir-ül Müminin Ali'nin (as) yüksek sözlerinden ve tevhid ilahiyatından yararlanılarak oluşturulmuş İmamiye kelamı, Emeviler çağının olağanüstü toplumsal kısıtları göz önünde bulundurulduğunda yalnızca İmam Bakır (as) ve İmam Sadık (as) dönemlerinde nispeten açık bir toplumsal atmosferde ortaya çıkma fırsatı bulabildi. Bu düşünce fırkası, Masum İmamların (as) teşvik ve sevdirmesiyle, tüm bilgi kaynaklarından yararlanma yöntemi temelinde ifrat ve tefritten uzak kalarak hem kanıt oluşturan aklı kullanıyordu, hem de onun sınırlılığı ve vahye olan ihtiyacını itiraf ediyordu:

¹⁴ Enbiya/24 (Çev. Yoksa O'ndan başka ilâhlar mı edindiler? De ki: Kesin delilinizi getirin)

¹⁵ Neml/64 (Çev. Allah ile beraber başka bir ilâh mı var? De ki: Eğer doğru söylüyorsanız, kesin delilinizi getirin)

¹⁶ Mutahhari, Murtaza, *Hidemat-i Mutekabil-i İslam ve İran*, s. 699.

¹⁷ Tabatabai, Seyyid Muhammed Hüseyin, *Şia der İslam*, s. 59.

”لَمْ يُطَلِعِ الْعُقُولَ عَلَي تَحْدِيدِ صِفَتِهِ وَ لَمْ يَحْجُبْهَا عَنْ وَاجِبِ مَعْرِفَتِهِ“¹⁸

“Akılları sıfatlarının kısıtlayıcılığı üzerine bilgi sahibi kılınmıştır, ama kendini tanımada da onları olması gerektiği kadar açmamıştır.”

Bu sağlam yöntem, Kur'an'ı anlamada hem akıldan yardım ister, hem de birbiri ışığında Kur'an'ın kavramlarıyla yüzyüze gelmekten nasibini alır:

”ينطق بعضه ببعض ، و يشهد بعضه على بعض . لا يختلف في الله و لا يخالف
بصاحبه عن الله“¹⁹

“(Allah'ın kitabının) bazıları diğer bazısını tefsir eder, bir kısmı da diğer bir kısmına delil oluşturur. Bütün ayetleri aynı şekilde ve ihtilaf olmaksızın Allah'ı tanıtır. Onunla yoldaş olan Allah'a sırt çevirmez.”

Bu sebeple bu yöntemde ne Allah'ı teşbih ve insanımsı göstermekten eser vardır, ne de şeriati anlamada aklı iptal etmekten. Ne cebr ve antropolojik kimliksizlik vardır, ne de tefviz ve Allah'ın insanın fiillerinin dışında varsaymak.²⁰ Bu sebeple Şii kelam düşüncesi ve bakışındaki yöntem, hem Ehl-i Hadis ve Eş'arı tefekküründen, hem de Mutezili düşünceden köklü biçimde ayrılmaktadır.²¹

İlahiyatçı hakim üstad Mutahhari şöyle der:

“Derin ilahiyat konularının tertemiz imamlarca, onların başında da Ali (as) tarafından gündeme getirilmesi, Şia aklının kadim zamanlardan beri felsefi ve delillendirmece akıl haline gelmesine sebep oldu.”²²

Bu temelde, bu kelam metoduna göre Kur'an'ın vahiy ilkeleri aklın temelleriyle uyuşma halindedir, hatta insanın kaderindeki ilahi hidayette birbirinin tamamlayıcısıdır. Bu teoride epistemik, ahenkli ve iç katmanları olmaya dayalı Kur'an'a ait linguistik yaklaşımlar Şii kelimacılar ve şahsiyetlerin eserlerinde yer yer göze çarpmaktadır. Örnek olarak Hişam b. Hikem (hicri 179)²³, Mümi'nu't-tak lakaplı Ebu Cafer Ahval, Fazl b. Şâzân (hicri 261), *Fıraku'ş-Şia* yazarı Hasan b. Musa Nevbahti (hicri 310), Şeyh Saduk olarak bilinen *el-Tevhid* vd. yazarı Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin

¹⁸ *Nehcu'l-Belağa*, Hutbe 49.

¹⁹ A.g.e., Hutbe 133.

²⁰ Bkz: Rabbani, Gulpeygani, Ali, *Furuk ve Mezahib-i Kelami*, 141.

²¹ Bkz: Mutahhari, Murtaza, *Aşınayı ba Ulum-i İslami*, c. 2, s. 54.

²² Mutahhari, Murtaza *Usul-i Felsefe ve Reveş-i Realizm*, Mukaddime; *Seyr-i der Nehcu'l-Belağa'da*, s. 42; *Şia der İslam'da*, s. 60.

²³ Bkz: *el-Fihrist*, s. 251; Şehristani, Muhammed b. Abdülkerim, *Milel ve Nihal*, c. 1, s. 185; Emin Âmulî, Seyyid Muhsin, *A'yanu'ş-Şia*, c. 5, s. 405; *Felasifetu'ş-Şia*, s. 507.

(hicri 381), Şeyh Müfid olarak meşhur olmuş Muhammed b. Numan (hicri 413), el-Şafi gibi eserlerin yazarı Seyyid Murtaza İlmu'l-Hüda (hicri 436), *el-İktisad fi'l-İtikad ve Telhisu's-Şafi* yazarı Muhammed b. Hasan Tusi (hicri 460), *Tecridu'l-İtikad* yazarı Nasruddin Muhammed b. Hasan Tusi'nin (hicri 672) kelimeler; en meşhur kelimeler eserleri olarak da *Kavaidu'l-Meram fi İlmi'l-Kelam* yazarı İbn Heysem Bahrani (hicri 699), *Keşfu'l-Murad fi Şerhi't-Tecrid* yazarı Allame Hilli olarak tanınan Ali b. Mutahhar (hicri 724) zikredilebilir.

Mutezili Tefekkür

Müslümanların kelimeler düşüncesi alanında, asıl işi, dinî metinlerin zahiri anlayışı karşısında çatışmacı ilahiyat olan bir başka yaklaşım daha ortaya çıktı. Bu sebeple, ilahi kelimenin yaratıldığına inanan ve aklın hüccet olduğuna itikat eden Mutezile, nerede akılla çatışan bir ayetle karşılaşırsa, mütevatir olması nedeniyle, uzlaştırmak üzere onu akılla tevîl ediyordu. Mutezililer, ayetleri tefsir ederken bir izahattan fazlasını caiz görmeyen hadis ehline rağmen çeşitli izahların varlığını savundular. Akılcı stratejide mecaz, istiare ve kinayenin linguistik yasaları, bunların dinî metinleri tevîl yaklaşımlarında çalışma araç-gereci sayılabilir.

Ahmed Emin'in tabiriyle:

“Onlar müteşabihlere genel olarak inanmakla yetinmemişler, hatta cebr ve ihtiyar, teccim ve tenzih gibi bir mevzunun çeşitli ayetlerini toplayıp akılla değerlendirmeye odaklanmış, her meselede bir görüş ve teori öne sürmüş; zahiren onların görüşüne aykırı olan ayetleri ise tevîl etmişlerdir. Bu sebeple tevîl, Mutezili kelimacıların sefelicilik karşısında en önemli linguistik özelliklerinden, yorum yöntemi ve hermenötik metodu sayılabilir.”²⁴

Aynı zamanda onların Kur'an konusundaki linguistik eğilimlerini de yansıtan bu fırkanın etkileri, şu şahsiyetlerin konuşma ve yazılarında aranıp araştırılabilir: Vasil b. Ata (hicri 131), Amr b. Ubeyd (hicri 143), Ebu'l-Huzeyl İlaf (hicri 235), İbrahim Nazzam (hicri 231), Ebu Cafer Eskafi (hicri 340), Ebu Ali Cübbai (hicri 302), *el-İntisar* yazarı Ebu Haşim Cübbai (hicri 321), Ebu'l-Kasım Belhi Ka'bi (hicri 317), *Şerhu'l-Usulü'l-Hamse ve'l-Muğni* yazarı Kadı Abdulcabbar (hicri 415), Ebu'l-Hüseyn Basri (hicri 436).

Ehl-i Hadis

İslam âleminde dinin öğretilerini anlamada ve dinî metinleri yorumlamada Kitap ve Sünnet'in zahirinde donup kalmış, esnek olmayan ve tek boyutlu, dar görüşlü, kabukla meşgul ve donuk bir başka yaklaşım daha ortaya çıkmıştır. Söylenen şudur ki,

²⁴ *Duha'l-İslam*, c. 3, s. 15-17.

semavi kitaba inanma ve onu kabul etmenin temeli, vahyin zaruretine dair kanıtçı aklın kurallarına oturmaktadır. Öte yandan Kur'an'daki vahyin metninin muhkemleri ve müteşabihleri vardır ve müteşabihlerin zahiri, muhkemlere atf olmaksızın alınamaz. Bütün bunlara rağmen kendi dinî bilgisinde akla sırt çevirdi ve lafzî zahirlerde donup kalmayı kendine dayanak yaptı. Bu yüzeysel görüşün alametleri Peygamber-i Ekrem'in (saa) döneminde de bulunabilir. Tıpkı Hulefa-i Râşidin zamanında da gözlemlendiği gibi. Müminlerin Emiri Ali'nin (as) hükümetine karşı isyan edenlerin çıkardığı fitne sırasında kimileri, bazı hadislerin zahirine istinad ederek kendisini tarafsız ilan etmişti. Siffin savaşı alanında da Muaviye'nin ordusu Kur'an'ları mızrakların ucuna taktığında Irak ordusundaki dar görüşlü bazı kimseler, konuşan Kur'an²⁵ olan Ali'nin (as) karşısına geçebildiler ve "Hüküm ancak Allah'ındır!" sloganını söyleyen Hariciler grubuğunu oluşturdular.

Bu dar görüşlülük ne Iraklılara özgüydü, ne de o çağla sınırlıydı, hatta sonraları Malikilerin önderi Malik b. Enes (hicri 179-83) gibi şahsiyetlerin dahi, ²⁶ *الاستواء معلوم و الكيفية مجهولة و الايمان به واجب و السؤال عنه بدعة* ayetinin anlamı sorulduğunda şöyle dediğini görebiliyoruz: ²⁷ Aynı şekilde Şafiilerin önderi Muhammed b. İdris Şafii de (hicri 150-240) Müslümanları kelimelerine girmekten şiddetle sakındırırdı.²⁸ İslam akaidinin ilkelerini hadislere dayanarak oluşturan

Müslümanların kelimeler dünyasında, asıl işi, dinî metnin zahiri anlayışı karşısında çatışmacı ilahiyat olan bir başka yaklaşım daha ortaya çıktı. Bu sebeple, ilahî kelamın yaratıldığına inanan ve aklın hüccet olduğuna itikat eden Mutezile, nerede akılla çatışan bir ayetle karşılaşsa, mütevatir olması nedeniyle, uzlaştırmak üzere onu akılla tevvil ediyordu.

²⁵ Metinde "Kur'an-i Nâtk" (Çev.)

²⁶ Secde 4, "sonra Arş üzerine yerleşmiştir" (Çev.)

²⁷ *Milel ve Nihal*, c. 1, s. 93. (Çev. Yerleşme bilinmektedir, ama mahiyeti meçhuldür. Buna iman farz, soru sormak ise bidattir)

²⁸ Şafii, Muhammed b. İdris, *Usulü's-Sünne*, 51-52.

ran Ahmed b. Hanbel de (hicri 161-241) kadere imanı vacip görür ve bu konuda hiçbir soruya cevaz vermezdi.²⁹

Bu kesimin en önemli özelliği, sahih veya hastalıklı olduğuna bakmaksızın sünneti ilke edinerek aklı, Allah'ın kitabını ve insanın selim fitratını ayrıntı kabul edip işlevsizleştirmiş olmasıdır. Sonuç itibariyle de Allah hakkında tecsim ve teşbihle; müşriklerin sözlerinden pek de farklı olmayan el, kol, sine, ayak vs. gibi caiz olmayan yakıştırmalarla söz söylediler.³⁰ Bunun gibi insan konusunda da cebr ve kadere inarak insanın kendi kaderi ve toplum üzerindeki her türlü rolüne ve işlevine inkar gözüyle baktılar.

Şeriatı iptal etmekle sonuçlanan ve muhaliflerin ciddi şüpheleri karşısında direnme gücü bulunmayan akıl almaz bu yaklaşım, önce bu akımı takip etmiş olan bir kişi eliyle ciddi tenkide uğradı. *Mâkâlâtü'l-İslamiyyin, el-İbane, el-Lüm'e, İstihsanu'l-Havz fi İlmi'l-Kelam* yazarı, bir süre Ehl-i Hadis yolunu tecrübe etmiş ve bir müddet de İtızal'e eğilim duymuş Ebu'l-Hasan Eş'ari (hicri 230), şeriatı anlamada aklın belli bir makamı bulunduğu orta yolu seçti. Her ne kadar Eş'ari, salt akılı inkar nedeniyle zahircilerin metoduna sırt çevirdiyse de iman karşısında aklın mutlak hüccet oluşuna ve değerine de inanmıyordu. Bu sebeple Eş'ari düşüncesinde zahiri tefekkürün izleri yerinde kaldı. “*وَجُودٌ يُؤْمِنُ نَاصِرَةً إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةً*”³¹ ayetinin zahirine dayanarak Allah'ın görüleceği görüşü onun zahirci düşüncelerindedir.³²

Ama giderek bu fırkanın düşünce seyrinde daha fazla değişiklikler ortaya çıktı ve bu kesim arasında, akılcılığın gelişmesinde iyileşmelerin görüldüğü bazı şahsiyetler yetişti. Orta Asya'da (Semerkand) *Te'vilatu'l-Kur'an ve't-Tevhid* yazarı Ebu Mansur Maturidi de (hicri 333) Eş'ari gibi, hatta ondan bir adım ileri, Mutezile ile Zahiriler arasında orta yolu seçti ve akılı insanın bilgisinde önemli ve temel bir kaynak kabul etti³³, bu kapsamda fiillerin güzel mi çirkin mi olduğunun akılla bilinebileceğini kabul etti. Gerçi o da Eş'ari gibi Allah'ın sıfatlarını onun zatına ilave saydı, ilahi kelamı nefsi (kadim) ve lafzi (hâdis) mertebe olarak ikiye ayırdı ve Allah'ı görmeyi izah etti.³⁴ Aynı şekilde müteşabihlerde tefviz de, öteki teşbihçiler gibi, maksat ve tevillerine dair görüş belirtmeksizin zahiri medlule yapışan diğer inançlarındandır. Bununla birlikte Maturidi ve Eş'ari'nin takipçileri tefviz teorisinde ittifak halinde değildir. İçlerinden bir kesim tevile yönelerek “yüz”, “el”, “yerleşmek” ve Allah'ın diğer insanımsı sı-

²⁹ A.g.e., 38-51.

³⁰ Bkz: İbn-i Huzeyme, *el-Tevhid*, s. 64, 65, 114, 145, 147, 230 ve 231; yine İbn-i Hanbel, Ahmed, *el-Sünne*, s. 54, 64, 65, 71, 76, 166, 190 vs.

³¹ Kıyamet/22-23. (Çev. Yüzler var ki o gün ışıl ışıl parlar. Rabbine bakar)

³² Bedevi, Abdurrahman, *Tarih-i Endişeha-yi Kelami*, c. 1, s. 598. Eş'ari, Ebu'l-Hasan, *el-İbane'den nakille*, s. 13; Corbin, Henry, *Tarih-i Felsefe-i İslami*, Çev: Cevad Tabatabai, s. 159.

³³ Ebu Zehra, *Tarihu'l-Mezahibi'l-İslami*, c. 1, s. 119.

³⁴ Maturidi, Ebu Mansur, *Kitabu't-Tevhid*, s. 77-85.

fatlarını zâtundan, kudretinden veya kuşatıcılığından kinaye olarak almışlardır. İmam Bezdevi³⁵, *Usulü'd-Din* kitabında³⁶ *أَنْ يَأْتِيَهُمْ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِّنَ الْعَمَامِ*³⁷ ayetindeki “gelmesini” kelimesini ilahi gazabın işaretlerinin zuhuruna; *ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ*³⁷ ayetindeki “yerleşmiştir” kelimesini kâinatın işleri üzerindeki kuşatıcılığına yormuştur ve bu yöntemi diğer haberiye ve müteşabih sıfatlarda da kullanmıştır.³⁸

El-Mevakıf yazarı da şöyle der:

“Ashabın çoğunluğu istiva kelimesini istila olarak tefsir etmiştir. Şeyh Eş'ari de iki görüşünden birinde onu ayrı bir sıfat kabul etmiştir. Fakat buna herhangi bir delil göstermemiş ve bunu ispatlamak için zahire istinat etmemiştir. Çünkü söz konusu ihtimal ona manidir. Aynı şekilde Şeyh Eş'ari 'yüz' kelimesini ayrı bir sıfat olarak görmüştür ama doğrusu, 'istiva' hakkında beyan edilmiş olandır. 'Yüz' kelimesi lügatte özel bir organ anlamına gelir ve onun muhatabın anlamadığı bir manaya karşılık kullanılması doğru değildir. Öyleyse mecburen onun mecazi anlamı kast edilmiş olmalıdır. “Elimle”den maksat, çoğu sahabenin söylediği gibi, kâmil ilahi kudrettir, ayrı bir sıfat değil. Şeyh Eş'ari ve öncekilerin söylediği gibi.”³⁹

Bu fırkanın, linguistik dil yaklaşımlarının da yansımış olduğu en yoğun etkiler şu şahsiyetlerin yazdıklarında görülebilir: *İ'cazu'l-Kur'an ve't-Temhid* yazarı Kadı Eubekir Bakıllani (hicri 403), Ebu İshak İsfarayeni (hicri 418), *el-Şamil fi Usulü'd-Din ve'l-İrşad fi Usulü'd-Din* yazarı İmamü'l-Harameyn lakabıyla meşhur Abdulmelik Civeyni (hicri 478), *İhyau Ulumi'd-Din, Mişkatu'l-Envar, Cevahiru'l-Kur'an* gibi eserlerin yazarı İmam Muhammed Gazali (hicri 505), *Erbain fi Usulü'd-Din, el-Metalibu'l-Aliyye, el-Mahsul, Şerhu Esmâ'l-lahi'l-Hüsna* gibi eserlerin müellifi Fahrüddin Razi (hicri 606), *Nihayetu'l-İkdam fi İlmi'l-Kelam, el-Milel ve'n-Nihal* yazarı Abdülkerim Şehristani Horasani (hicri 548), *el-Mevakıf fi İlmi'l-Kelam* yazarı Adudiddin İcî Şirazi (hicri 757), *Şerhu'l-Mekasid ve Şerhu'l-Akaidi'n-Nesefiyye* yazarı Saaduddin Taftazani Horasani (hicri 793), İcî'nin Mevakıf'inin şârihi Mir Seyyid Şerif Gurgani (hicri 816), *Şerh-i Tecrid* sahibi Alaüddin Kuşçu (hicri 879).

Yeni Selefilik ve Dilin Esnetilemeyeceği Görüşü

Gördüğümüz gibi Ehl-i Hadisin tavrı Eş'arilerin ortaya çıkışıyla giderek gözden düştü, ama tamamen de silinmedi. Takipçilerinin bakış açısına göre dinin dilini esnetilemez kabul eden bu görüş, bir kez daha sekizinci yüzyılda Hanbeli'nin bazı takipçileri,

³⁵ Türkçe kullanımda “Pezdevi”. (Çev.)

³⁶ Bakara/210 (Çev. Allah'ın buluttan gölgelikler içinde gelmesini mi gözlüyorlar?)

³⁷ Secde/4, (Çev. Sonra Arş üzerine yerleşmiştir)

³⁸ *Kelam Fırkaları ve Mezhepleri*, s. 235.

³⁹ Taftazani, Saaduddin, *Şerhu'l-Mevakıf*, c. 5, s. 110-111.

yani İbn Teymiyye (hicri 728) eliyle yenilendi ve ihya edildi. İbn Teymiyye, tam bir taassup ve katılıkla, İbn Huzeyme'nin *el-Tevhid*'i gibi kitaplarda nakledilen ve zahirin tecsime delalet eden Allah'ın sıfatlarına ilişkin hadisleri tevîl etmeksizin kullanmak gerektiğini açıkladı. Bununla da yetinmedi, kabir ziyareti ve tevessülün şirk olması, Ehl-i Beyt'in faziletinin reddedilmesi ve başka konuları da beyanına ekledi ve dinde tutarsız bir görüş inşa etti.

İbn Teymiyye'nin düşünceleri pek kabul görmedi ve kınandı. Lakin yüzyıllar sonra, on dokuzuncu yüzyılda Muhammed b. Abdulvahhab Necdi'nin (hicri 1206) fikir temelini oluşturdu.

5. İrfan ve Tasavvuf

İslam'a ve Kur'an'a dayalı dünya görüşünün düşünce ufkuna göre, Allah'ın hali-fesi olan ve olağanüstü yeteneklere sahip insanın varoluşunda, onun sürekli araştırma halinde olmasına yol açan, mutlak kemale fitrî bir eğilim gizlidir.

Bu görüşte Allah, varlığın uçsuz bucaksız kemali, âlemin ve âdemin başlangıcı ve maksadıdır. İlahi peygamberlerin tamamının yüksek hedefi, âdemin canının cânân ile olan misakını hatırlatmak “ليستأدوهم ميثاق فطرته”⁴⁰ ve bu yüce maksadı elde etmenin öncüllerini insanın önüne sermektir.

İrfan, kavramsal olarak, arifin manevi yüceliş ve nefsanî incelleme ışığında kalbiyle Allah'a baktığı ve onu deruni saiklerine, iradesine ve davranışına dönük gördüğü kalbî ve dolaysız -duygusal ve kalbî bilgiler tarafındaki- bilgi türüdür: “لا تدرکه العيون بمشاهدة العيان و لكن لا تدرکه القلوب بحقائق الايمان”⁴¹ “Gözler onu asla açıkça göremez, ama kalpler dosdoğru imanla onu idrak edebilir.”

Hiç kuşku yok, İslam irfanının aslı kaynakları ve meyveleri, Allah'ı Evvel ve Ahir, Zâhir ve Bâtin⁴², göklerin ve yerin nuru⁴³, tüm şeylerle birlikte⁴⁴, her şeyin kayyumu⁴⁵ olarak tavsif eden Kur'an-ı Kerim'in işaretlerinde ve tevhid ayetlerinin müjdelerinde gizlidir. Ondan başka tanrı yoktur ve insanı, kâinatın Allah'ına bağlı maneviyatla dop-dolu bir hayata çağırır⁴⁶. Tıpkı Peygamber-i Ekrem'in (saa) Kurb-i Nevafil⁴⁷ hadisi,

⁴⁰ *Nehcu'l-Belağâ*, Hutbe 1 (Çev. Onlara fitratlarındaki misakı hatırlatmak için)

⁴¹ A.g.e., hutbe 179.

⁴² Hadid/3

⁴³ Nur/35

⁴⁴ Hadid/4

⁴⁵ Bakara/255

⁴⁶ Enfal/24

⁴⁷ Abdurrahman b. Hammad, Hannan b. Sedir'den, o Ebi Abdillah'tan (a) rivayet etmiştir. Resulullah şöyle buyurdu: Allah buyurdu ki, “Kulum nafîle ve müstehap işlerle kendisini sevmem için yaklaşmak ister. Onu sevdiğimde onun işiten kulağı, gören gözü, konuştuğu dili, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı olurum. Bana dua ettiğinde onu severim. Benden istediğinde ona veririm... *Biharu'l-Envar*,

Zeyd b. Haris hadisi gibi sözleri ve Ali b. Ebi Talib'in (as) konuşmaları İslam irfanının diğer kaynakları olması gibi:

Allah, kendinin zikredilmesini kalplerin cilası yapmıştır. Bunun sonucunda gönüller, kulakların ağır işitmesinden sonra, gözlerin az görmesinden sonra ve isyankârlığın ardından huzur bulur. Her zaman böyle olmuştur ve Allah Teala zamanın her döneminde kalplerinin sırrına sır söylediği ve akılları aracılığıyla konuştuğu kulları vardır. ⁴⁸

Hiç kuşku yok, İslam irfanının asli kaynakları ve meyveleri, Allah'ı Evvel ve Ahir, Zâhir ve Bâtın, göklerin ve yerin nuru, tüm şeylerle birlikte, her şeyin kayyumunu olarak tavsif eden Kur'an-ı Kerim'in işaretlerinde ve tevhid ayetlerinin müjdelerinde gizlidir. Ondaki başka tanrı yoktur ve insanı, kâinatın Allah'ına bağlı maneviyatla dopdolu bir hayata çağırır. Tıpkı Peygamber-i Ekrem'in (saa) Kurb-i Nevafile hadisi, Zeyd b. Haris hadisi gibi sözleri ve Ali b. Ebi Talib'in (as) konuşmaları İslam irfanının diğer kaynakları olması gibi

Peygamberlerin sonuncusunun (saa) görkemli yakarışındaki,

“ما عبدناك حق عبادتك ما عرفناك حق معرفتك”⁴⁹

ifadesi ve Allah'ın onu iyi huylulukla övüp⁵⁰, varlığını müminlerin örneği sayması⁵¹, ilahi dünya görüşünün sözlüğünde insanın mevcut durumdan istenen duruma değişiminin sonu gelmez davetini göstermekte ve insanın sınırsız gelişiminin imkânını anlatmaktadır:

“Deki: Eğer Rabbimin sözlerini yazmak için deniz mürekkep olsa, Rabbimin sözleri tükenmeden önce deniz kesinlikle tükenecekti, bir mislini daha yardımcı getirsek bile..”⁵²

İmam Sadık'tan (saa) şöyle rivayet edilmiştir: “Allah'ın kitabı dört şey üzerindedir: İbare, işaret, incelikler ve hakikatler. İbare avam içindir, işaret havas için, incelikler evliya için ve hakikatler peygamberler için.”⁵³

c. 70, s 22 ve c. 75, s. 155. Bu muhtevanın şerhi için bkz: Humeyni, Seyyid Ruhullah, *Şerh-i Çehil Hadis*, rivayet 34, s. 581.

⁴⁸ *Nehcu'l-Belağa*, Hutbe 222.

⁴⁹ *Biharu'l-Envar*, c. 71, s. 23 (Çev. Sana hakettiğin şekilde ibadet eden kulların olamadık, seni hakettiğin şekilde tanıyan kulların olamadık)

⁵⁰ Kalem/4

⁵¹ Ahzab/21

⁵² Kehf/109

⁵³ *Tefsir-i Safi*, Mukaddime.

Muhtelif fırkalar Peygamber-i Ekrem'den (saa) şu hadisi rivayet etmişlerdir: “Kur'an'ın zâhiri ve bâtını vardır. Bâtını da yedi bâtını olan bir bâtıdır.”⁵⁴

Fudayl bin Yesar'dan da şöyle nakledilmiştir: İmam Bakır'a (as), “**Kur'an'da zâhiri ve bâtını bulunmayan ayet yoktur.**” rivayetinin maksadını sordum. Şöyle buyurdu:

“Zâhiri indirilmiş olandır, bâtını ise tevilidir; bir kısmı geçmişte kaldı, diğer kısmı ise henüz gerçekleşmedi, güneş ve ayın akıp gitmesi gibi akmaktadır.”⁵⁵

Allame Tabatabaî şöyle diyor: “Peygamber (saa) ve itret (as) aynı anlamda bazı cümleler buyurmuşlardır: Kur'an'ın bâtınları vardır ve Kur'an'ın tamamında tevil söz konusudur. Tevili ise doğrudan tefekkür yoluyla anlaşılabilir. Öyle ki lafız yoluyla da beyan edilemez. Sadece beşeri eksikliklerden münezze olan Peygamber, pâk masumlar ve Allah dostları müşahede yoluyla onları ifade edebilirler.”⁵⁶

Şia, bu inancı, yani Kur'an'ın bâtına sahip olduğunu göz önünde bulundurarak Kur'an ayetlerinin tevilini yalnızca bir tek zamanda ve o dönemin insanı için geçerli kabul etmez. Aksine, zamanın her devresinde gerçekleşen bir tevil vardır. Bundan dolayı Kur'an'ın kat kat anlam kapasitesi vardır.

İmam Bakır'dan (as) nakledilen: “Güneş ve ayın akması gibi akar.” rivayet-i şerifi, Kur'an'ın anlamının dönemler boyunca gerçekleştiğini ve akıp geldiğini ifade etmektedir. Sürekli yenilenen ve tecdid olan bu anlamlar, Allame'nin kavramsallaştırmasına göre “akış” adını alır.

Muhtevalarını eleştirmek ve tahlil etmek, güç ve zayıflığını değerlendirmek bir yana, İslam kültüründe irfan ve tasavvuf olarak isimlendirilen sözlü ve yazılı eserler linguistiğin önemli kaynaklarından biridir aynı zamanda din ve dilin bulunduğu nokta olmuştur. Arifler her zaman, ortalama dilin manevi keşifleri ve gözlemleri betimleme ve beyan etmede yetersiz kaldığından şikayet etmişlerdir. Bu sebeple onlar, ariflerin dilini işaret dili olarak isimlendirirler.

“Ayrışmamış birlikte hiçbir şeyin anlamı bulunamaz. Çünkü onda, anlam kümesine dönüşecek parçalar ve kısımlar yoktur. Anlam, çokluk veya en azından dualite işin içinde olduğunda elde edilebilir. Çokluğun içinde benzer parçalar ve kısımlar grubu sınıf (= kategori) biçimine dönüşebilir ve diğer gruplardan ayrışabilir. Sonra kavramlar'a, buna bağlı olarak da lafızlara sahip olunabilir.”

⁵⁴ A.g.e.

⁵⁵ *Biharul-Envar*, c. 92, s. 97, rivayet 64.

⁵⁶ *Şia der İslam*, s. 51.

Aynulkudat, beyan edilemez ve aktarlamaz olma özelliğini irfani bilgiyi resmi ilimlerden ayıran esas kabul eder:

“Manası düzgün ve uygun bir ibare ile ifade edilebilen her şey ilim olarak adlandırılır. Edebiyat, matematik, tabiat, kelam ve felsefe ilimleri gibi. Her bilgin öğretmen, ilimlerdeki meseleleri şerh ve beyan ile talebesinin ve şakirdinin zihnini kendi zihniyle bir ve aynı hale getirir. Halbuki irfani bilgiler alanında böyle bir uygulama mümkün değildir.”⁵⁷

Attar da Şibli'den (hicri 334) şöyle dediğini nakleder: “İbare ilmin dilidir, işaret ise marifetin dili.”⁵⁸ Cüneyt de (hicri 297) der ki: “Sözümüz işarettir.”

Gizleme ve ifşayı kapsayan⁵⁹ işaret ve ima dili birtakım sebeplere ve etkenlere dayanmaktadır. Anlam ve lafız ögesi ve bunların söyleyen ile dinleyen arasında mübadele edilen çift taraflı irtibatı durumundaki dilin en temel rükünleri, manevi marifet ve kalbi işraklar alanında bazı güçlüklerle karşı karşıyadır. Gözleme dayalı bilgi alanında hiçbir şekilde ayrışma ve çokluk yoktur; Stace'nin ifadesiyle:

“Ayrışmamış birlikte hiçbir şeyin anlamı bulunamaz. Çünkü onda, anlam kümesine dönüşecek parçalar ve kısımlar yoktur. Anlam, çokluk veya en azından dualite işin içinde olduğunda elde edilebilir. Çokluğun içinde benzer parçalar ve kısımlar grubu sınıf (= kategori) biçimine dönüşebilir ve diğer gruplardan ayrışabilir. Sonra 'kavramlar'a, buna bağlı olarak da lafızlara sahip olunabilir.”⁶⁰

İbn Haldun kelime ve kavramların yetersizliğini, irfani hakikatleri açıklamanın imkânsızlığının sebebi sayar.

“Kelimeler, söz konusu maksatları yerine getirmede onların -sufilerin- muradını ifa edemez. Çünkü lügat, ortalama anlamlar için vazedilmiştir ve çoğu hissedilir olan şeylere mahsustur.”⁶¹

Buna ilaveten, aralarında karşılıklı muhatap olma bulunan, söyleyen ile sözü alan arasındaki bağlantı da bu sahada kolaylıkla gerçekleşmez. Çünkü bir yandan da irfani şuhud sahnesi, tahakkuk farz edildiğinde, ruh ögesinin ve arifin canının bildiğimiz dünyadan tabiat ötesi âleme, aklın çerçevesinin ve akli tasavvurun dışına çıkış sahnesidir. Bundan dolayı o, gündelik dilde olduğu gibi muhatabın zihnini kolaylıkla kendi bulduğu şeye aktaramaz.

*Her kim gizli bir gülzarı görse
Yağmalanmış aşkıdır, kendisinden koparılan*⁶²

⁵⁷ A'ynulkudat, *Zubdetu'l-Hakaik*, Afif Asiran'ın tashihi, s. 67-68.

⁵⁸ İsti'lami, Muhammed, *Attar Nişaburi'nin Tezkiretu'l-Evliya'sı*, . 632.

⁵⁹ Konevi, Sadruddin, *İ'cazu'l-Beyan fi Tevili Ümmi'l-Kur'an*, (Hamd suresi tefsiri) s. 6.

⁶⁰ Stacey, W. T. *İrfan ve Felsefe*, Çev: Bahauddin Hürremşahi, s. 310.

⁶¹ *Mukaddime*, İbn Haldun, c. 2, s. 990.

⁶² Mevlana.

Yolu kat etmemiş muhatabın tıpkı gül bahçesini tarif etmekle asla çiçeğin güzel renklerini var oldukları şekliyle anlayamayacak körlere benzemesi gibi.⁶³

İster Arapça söyle, ister Farsça onu

*Keskin kulaklı ve zekalı olmalı ki anlayabilsin onu*⁶⁴

Dolayısıyla denebilir ki, varlık derecelerine -madde, misal, soyut- dayalı dünyagörü- rüşü ile, bir yandan varlığın yüksek anlamlarının nüzülü ve hakikatlerin lafzi varoluş mertebesine kadar derinden yüzeye çıkması şeklindeki iki süreci planlamanın men- sei, diğer yandan nefsi soyutlama yücelişiyle kolaylaşan⁶⁵ lafız düzeyinden anlamların derinliklerine seyir ve yükseliş süreci olan irfani insan görüşü (Allah'ın tecelligahı ve bilkuvve varlığın tüm derecelerine sahip olması), İslam irfanı ve tasavvufunda lin- guistik mülâhazalara eğilimin zeminlerini oluşturmuştur.

Müslümanların ittifak ettiği konu olarak Kur'an'da zahir ve bâtın, tenzil ve tevil; yine bizzat Kur'an'ın açıklığa kavuşturduğu muhkem ve müteşabihi kabul etmekle irfani tevilcilik için müsait zemin açılmış olmaktadır. Şu anlamda: Mutasavvıflar açısından Kur'an metni, zahiri ve lafzi mananın ötesinde hazır bulunan derinliğe ve bâtına sahiptir. Bu anlam, "*istinbat*" yoluyla aşikâr olur. Ama sırf linguistik araştırma yolun- dan değil, bilakis ışrak ve ilham (psikoloji) yolundan. Bu sebeple bir ayetin, farklı va- kitlerde ilhamın (çıkı kabiliyetine sahip) çeşitliliğine göre farklı anlamları olacaktır.⁶⁶

Bu bakış açısı genel bir ilkeye ve temel bir varsayıma dayanmaktadır: Kur'an vah- yinin birkaç boyutlu dili ve yüksek düzeyleri vardır; tek boyutlu, bir tek düzeye sa- hip ve tek katmana bağlı değildir.

Bu düzeylerden yararlanma metodunu, bu düzeyleri anlayanların şartlarını ve Kur'an'ın tarihi boyunca tevil ve tevil dili adı altında ortaya çıkmış olan şeyin doğru- luğa yakın olup olmadığını bir yana bırakalım. Daha önce değinildiği gibi, çeşitli tevil yaklaşımlarının ve Kur'an'ın çok boyutlu dilinin dayandığı metinler arasında İmam Sadık'tan (as) nakledilmiş bir rivayet vardır. Bu nakle göre İmam şöyle buyurmuştur:

*"Allah'ın kitabı dört şeyi kapsar: İbare, işaret, incelikler ve hakikatler. İbare, avam halk içindir. İşaret havas içindir. İncelikler evliya içindir. Hakikatler ise peygamber- lere mahsustur."*⁶⁷

Bu söz gereğince Kur'an'ın vahiy kelamının, insanın içinde bulunduğu psikolo- jik şartlar ve Allah'ın mukaddes dergâhındaki varoluşsal derecelere uygun olarak ger-

⁶³ *Zubdetu'l-Hakaik*, 88-89.

⁶⁴ Mevlana.

⁶⁵ Bkz: *el-Esfaru'l-Erbaa*, c. 8, s. 221, c. 9, s. 54.

⁶⁶ Bkz: Eş'ari, Ebul Hasan, *el-Lüm'e*, s. 105, Nwyia, Paul'den nakille, *Tefsir-i Kur'ani ve Zeban-i İrfani*, Çev: İsmail Saadet, s. 28.

⁶⁷ *Tefsir-i Safi*, Mukaddime.

Mutasavvıflar açısından Kur'an metni, zahiri ve lafzi mananın ötesinde hazır bulunan derinliğe ve bâtına sahiptir. Bu anlam, "istinbat" yoluyla aşikâr olur. Ama sırf linguistik araştırma yolundan değil, bilakis işrak ve ilham (psikoloji) yolundan. Bu sebeple bir ayetin, farklı vakitlerde ilhamın (çıktı kabiliyetine sahip) çeşitliliğine göre farklı anlamları olacaktır.

çekleşen anlayışları ifade eden çeşitli anlam katmanları ve düzeyleri vardır. Başka bir ifadeyle, bu sözün sonucu şudur ki, Kur'an, tüm muhatapların nesnel gerçekliklerine göre mesaj ve dil içerir. Bunun gibi Kur'an hakkında nakledilmiş bir başka rivayette bu anlam katmanları sayılmıştır: Zâhir, bâtın, had ve muttali.⁶⁸

Buna göre arifler ve mutasavvıflar, düşünce hayatlarında, zikredilmiş ilkeye istinaden sahip oldukları tevîl birikimlerini izah etmeye çalışmışlardır.

6. Fıkıh Usulü

Her halükârda Müslümanların irfan ve tasavvuf eserleri, Kur'an linguistiğinin kapısını açık tutan çok önemli bir kaynaktır.

Kur'an'ın ve Peygamber-i Ekrem'in (saa) sözlerinin vurguladığı İslam'ın temel öğretilerinden biri, dinde "tefakkuh" ve onun "basiret"le birlikte kabul edilmesidir. Seçkin muhakkik üstad şehid Mutahhari'nin ifadesiyle:

"Bu vurguların toplamından şöyle bir sonuç çıkartılabilir: İslam'ın görüşü şudur ki, Müslümanlar İslam'ı her işte, bu kapsamda da İslam'ın inanç ilkeleri ve İslam dünya görüşüne veya ahlaki ilkelere ve İslami terbiyeye ya da ibadetlere, medeni hükümlere, bireysel ve toplumsal hayatta İslam'a özgü âdâba ve diğer konulara ait konularda derinlemesine ve basiret üzerinden kavramalıdır. Bu nedenle "İctihad" kelimesi İslam'ın Asr-ı Saadetinden itibaren Müslümanlar arasında kullanılmaya başlamıştır."⁶⁹

Günümüzde "Usul İlmi" adı altında tanınmış olan şey, kaideler ilmidir ve İslam kültürünün kucağında neşv ü nema bulmuş, yetişmiş ilimlerdendir. Müslümanlar, Kur'an'ın öğretilerine, Peygamber-i Ekrem (saa) ve dinin masum önderlerinin (as) sözlerine göre dinin ilmî talimatlarını Kitap, Sünnet, akıl ve icma yoluyla âlimane bir şekilde çıkarmak ve furuu da usule irca etmekle vazifelidiler. Bu amaçla ilk çağdan başlayarak bu kaynakların her birinin delaleti ve onlardan şer'i hükümleri çıkarmanın

⁶⁸ A.g.e.

⁶⁹ Aşınay-i ba Ulum-i İslami, Usul-i Fıkıh, s. 197.

niteliği çerçevesinde ilmî tartışmalar yapmak, ilgi duyulan bir alan ve derinlemesine araştırmaların konusu olmuştur. Kitap ve Sünnet'in zahirine bakmak, zahirlerin hüccet oluşu, emirler, nehiyeler, âm ve hâs, mutlak ve mukayyet, kavramlar gibi, sonraki dönemlerde Usul-i Fıkıh veya Fıkıh Felsefesi adı altında anılmış mevzuların en eski öğeleridir.⁷⁰

Şia kelimcilerinin şeyhi, *el-Elfaz ve Mebahisuhâ* kitabının yazarı Hişam b. Hakem⁷¹, *İhtilafu'l-Hadis ve Mes'elehu* sahibi Yunus b. Abdurrahman⁷², *el-Husus ve'l-Umum* sahibi Ebu Sehl Nevbahtî⁷³, *Haberu'l-Vahid ve'l-Amel bih* sahibi Hasan b. Musa Nevbahtî⁷⁴, *el-Risale* sahibi Muhammed b. İdris Şafii usul ilminde kitap yazmış ilk isimler olarak zikredilebilir.

Ondan sonra da usul bilgisi özellikle Şia düşünce havzasında İbn Akil, İbn Cüneyd, Şeyh Müfid, Seyyid Murtaza, Şeyh Tusi, İbn İdris, Muhakkik (hicri 676), Al-lame Hilli, Şehid-i Evvel, Şehid-i Sani (hicri 1011). Vahid-i Behbehani (hicri 1208), Seyyid Mehdi Bahrul ulum, Mirza-i Kummi, Şeyh Cafer-i Kaşiful gita, Şeyh Murtaza Ensari (hicri 1281) ve Ahund Molla Muhammed Kazım Horasani'nin (hicri 1329) yardımıyla gözalcı bir gelişme kaydetti.⁷⁵

Fıkıh usulünün konular listesine bakıldığında, lafız meselelerini oluşturan; vaz, delalet, hakikat ve mecaz, şer'i hakikat, sahih ve kapsayıcı, müştak, emirler, nehiyeler, mefhum, âm ve hâs, mutlak ve mukayyed gibi çeşitli başlıkları kapsayan; Kitap ve Sünnet'in nasıl zuhur ettiği ve nasıl hüccet olduğu ve şer'i hükümleri çıkarmanın keyfiyeti ile irtibatlı araştırmalar, hatta Kitap ve Sünnet'in çeşitli bilgilerini anlamının niteliği üzerine çalışmalarını içeren fıkıh usulündeki meselelerin temel kısmının, dikkat çekici biçimde linguistik meseleleri, dil analizini, semantik ve hermenötik konuları ele aldığı, Kur'an ve Sünnet'in hakikatlerini ortaya çıkarmada zora talip Müslüman araştırmacıların değerli çabalarını masumlaştırdığı gayet açıktır.

Bu bölüm genel hatlarıyla bize, İslam'ın çok değerli ilim mirasının yer yer dinî metinleri anlamının temelleri ve dinin dilini tanıma sahasında paha biçilmez cevherlerle dolu olduğunu tembih etmektedir. Bu sebeple Müslüman düşünürler yeni düşüncelerle karşılaştıklarında asla ne yapacağını bilmez hale gelmezler, bilakis bu mirasın güçlü sermayesi sayesinde modern dünyaya yeni bir söz söyleyebilirler. Tabii ki bunların hepsi bu saf hazinenin yavaş ve derinden yürüyen gayreti ışığında mümkündür.

⁷⁰ Bkz: Sadr, Muhammed Bakır, *el-Mealimu'l-Cedide*, s. 47; Kâini, Ali, *İlmu'l-Usul Tarihen ve Tatavvuran*, bölüm 3.

⁷¹ Tehrani, Şeyh Ağabozorg, *el-Zeria*, c. 2, s. 291.

⁷² Necaşi, Ahmed b. Ali, *Ricalu'n-Necaşi*, s. 311.

⁷³ *El-Zeria*, c. 1, s. 69.

⁷⁴ Sadr, Seyyid Hasan, *Te'sisu's-Şia li-Ulumi'l-İslam*, s. 310.

⁷⁵ Bkz: *İlmu'l-Usul Tarihen ve Tatavvuran*, II. Bölüm.

Ma'sum İmamların Tefsirinden İncelikler

Hazırlayan: Abdullah Turan

Muhammed Hadi Marifet

Özet

Ehl-i Beyt imamlarının, Kur'an-ı Kerim'in tefsiri hususunda üstlendikleri rol, bu yüce kitabı doğru ve sağlam üsullere dayanarak kapsamlı bir şekilde ve derince inceleyip hikmetli manaları çıkarmanın yol ve yöntemini öğretme olmuştur. Zira Kur'an ayetlerinin manalarını kavrayıp hikmetli manaları onlardan çıkarmanın birçok incelikleri vardır ki, onlardan gaflet etmek, Allah Teala'nın kasetmiş olduğu üstün ve asıl manalardan uzak kalmaya sebep olur.

Şüphesiz ki Ehl-i Beyt (as), Kur'an'ın manasını anlamada, şeriatın hedefini ortaya koymada diğer insanlardan daha üstün, daha yetenekli idiler. Zira Kitab'ın varisleri, onu halka iletirler ve ayetlerin nüzul sebepleri ve tevillerini hakkıyla bilenler onlardı.

Ehl-i Beyt'ten rivayet olunan tefsirler, selef ve haleften hiç kimsenin onlar gibi derin bir görüşe sahip olmadığına dair en açık delili oluşturmakta, dinde en büyük merciilik makamının onlara ait olduğunu kanıtlamaktadır. Kur'an-ı Kerim'in zahiri ve batni manalarını tefsir etmek ise bunun bir bölümüdür.

Şimdi Ehl-i Beyt imamlarının (as) Kur'an'ın zahiri tefsirindeki inceliklerden bazılarını aktarmaya çalışalım:

Başı Mesh Etmek

Kur'anı Kerim'in "**vemsehu bi ruusikum**" (başınızın bir kısmını meshediniz) ayeti ile ilgili olarak İslam bilgini Ebu Cafer Kuleyni, Zurare'ye isnaden şu rivayeti nakletmiştir:

"Zurare, İmam Bâkır'a (as): "Başın bir kısmını meshetmeyi nereden bildiğinizi bana söyler misiniz...?" diye sordu.

İmam Bâkır (as) tebessüm ederek şöyle buyurdu: "Ey Zurare, bunu Allah'ın Resulü buyurmuş ve Kur'an'da da bu şekilde inmiştir. Allah Teala şöyle buyurmuştur: "**feşsilu vücuhekum**" (yüzünüzü yıkayınız). Bundan yüzün her tarafının yıkanması gerektiğini anlıyoruz. Daha sonra şöyle buyurmuştur: "**ve eydiyekum ilel merafik**" (ve ellerinizi dirseklere kadar). Ardından sonra buyurmuştur ki: "**vemsehu bi ruusikum...**" (başınızın bir kısmını meshediniz.) "**Bi ruusikum**" dediğinde "ba" edatının taşıdığı anlamdan başın bir kısmının meshedilmesi gerektiğini anlıyoruz."¹

Yani "el Gasl ve el Mesh" kökleri müteaddi olup, "**Mesehehu meshen**" (onu meshetti) "**Gaselehu gaslen**" (onu yıkadı) denilmesi sahih olduğu halde, Allah Teala onu değiştirerek rabıt (bağlaç) olan "ba" harfini, yüklem ve nesne arasına getirmiştir. Cümlelerin zahirindeki bu fazlalık, manadaki bir fazlalığa işaret etmektedir. Çünkü kelimelerin fazla oluşu mananın fazla oluşuna delalet eder.

İmam Bâkır (as) da burada "ba" harfinin meshedilecek yerin bir bölümünü ifade

ettiğini istinbat etmekle bu ince noktaya işaret etmiştir. Zira eğer yüzün yıkanmasında olduğu gibi burada da, "**vemsehu ruusekum**" (başınızı meshedin) denmiş olsaydı, başın her tarafını meshetmek gerektiğini ifade ederdi. Ama "**vemsehu bi ruusikum**" buyurulunca, bundan sadece ıslak elle başın bir kısmını (ön kısmını) meshetmek gerektiği anlaşılmaktadır.

Demek ki, Allah Resulü'nün (saa) sözünden başka, ayeti kerimedeki "ba" harfi de, bize mesh hükmündeki bu hususu anlatmak için yeterlidir. Ama bu anlam bazılarının zannettiği gibi "ba" harfinin "teb'iz" anlamında (bir bölümü ifade etmek için) kullanılmış olduğundan değildir. Aksine, cümlelerin yapısı ve zahirde gerekli olmayan bir şeye cümlede yer verilmesiyle oluşan özel terkip, "teb'iz" manasını, yani başın bir kısmını meshetmenin gerektiğini ifade etmektedir. O halde "teb'iz", cümlelerin hepsinden anlaşılmaktadır, "ba" edatından değil. Çünkü "teb'iz" anlamı "ba" edatının manalarından biri değildir, öyleyse bazılarının "ba" harfinin "teb'iz" manasına gelmesi hususundaki münakaşaları yerinde değildir. Şeyh Muhammed Abduh bu konuda şöyle diyor:

"Bazı âlimler "ba" harfinin "teb'iz" manasına gelmesini eleştirmiş, bazıları mutlak olarak "ba" harfinin "teb'iz" anlamını ifade ettiğini ileri sürmüş, bazıları da istiklali olarak "teb'iz" manasına gelmeyip "ilsak" manasının zımında "teb'iz" manasını da ifade ettiğini söylemişlerdir."

Şeyh Abduh sonra şöyle devam ediyor:

"Gerçek şu ki, "ba" edatı, "teb'iz" ve "alet" anlamına değil "ilsak" anlamına

¹ El-Kâfi, c.3, s.30, hadis:4; Maide/6

"Mükellefiyetin yerine gelmesinde, "başını meshetti" denilebilecek miktarda başın bir kısmını meshetmek yeterlidir. Bu ise ancak mesheden şahsın, uzvunu meshedilen yerin üzerinde hareket ettirmesiyle gerçekleşir. Dolayısıyla ayetin lafzı mücmel değildir."

gelmektedir. Ve **"mesehe bi keza"** ve **"mesehe keza"** tabirlerinin anlamlarında, aslen Arap olan kimsenin anladığı anlam itibara alınmalıdır. Aslen Arap olan birisi ise, **"mesehe bi re'sil yetim"** veya **"mesehe bi unukil feres"** veya **"mesehe bi sakihî"** veya **"mesehe bir rükn"** veya **"bil hacer"** ibarelerinden, yalnızca "elini onun üzerine çekti" manasını anlıyor. Artık bundan, mesheden kişinin bütün elini çektiği, baş, boyun, ayak, Rükün ve Hacerül Esved'in her tarafının meshedildiği anlaşılıyor. Bu anlam, Arapça bilen herkesin mezkûr ibarelerden anladığı bir anlamdır. **"Fe tafika meshen bis suki vel a'nak"** (Sonra da onların bacıklarını ve boyunlarını meshetmeye başladı.) ayetinde² de seçkin görüş, el ile meshetmesidir, kılıç ile değil. Şairin:

*"Fe lemma kazeyna min kulli hacetin
Ve mesehe bil erkani men huve masihün"*

(Mina'da ibadetlerimizi bitirip, Meshedenler de rükünleri meshettikten sonra...)

Şeklindeki şiirinde de aynı şey söz konusudur.

Şeyh Muhammed Abduh sonunda şu sonuca varıyor:

² Sâd/33

"Mükellefiyetin yerine gelmesinde, "başını meshetti" denilebilecek miktarda başın bir kısmını meshetmek yeterlidir. Bu ise ancak mesheden şahsın, uzvunu meshedilen yerin üzerinde hareket ettirmesiyle gerçekleşir. Dolayısıyla ayetin lafzı mücmel değildir."³

Yine İmam Bâkır (as) teyemmüm ayetinde de **"ba"** harfinin gelmesini, teyemmümde yüz ve ellerin hepsini kapsayacak bir şekilde meshetmenin farz olmadığına delil tutmuştur. Allah Teala şöyle buyurmuştur: **"Vemsehu bi vücuhikum ve eydiyikum minhu."** (Ondan yüzünüz ve ellerinizin bir kısmını meshedin.) Yani yüz ve ellerin hepsini meshetmenin gerekliliğini ifade etmesi için, Cenabı Allah **"Vemsehu vücuhikum ve eydiyikum"** dememiş ve abdest ayetinde olduğu gibi burada da **"ba"** harfini eklemiştir.⁴

Muhammed b. İdris eş Şafii, abdest ayeti (**vemsehu bi ruusikum**) hakkında başın bir kısmının meshedilmesi gerektiği dışında başka bir ihtimal vermeyerek şöyle demiştir:

"Ayet-i kerimeden anlaşılın şudur: Kim başının bir kısmını meshederse başını meshetmiş sayılır."

³ Tefsirul Menar, c.6, s.226227.

⁴ El Kâfi, c.3, s.30; Maide/6

Daha sonra İmam Şafii sözüne şöyle devam ediyor: “Sünnet’te kişinin bütün başını meshetmesi gerektiğine delalet etmiyor. Sünnet nazara alınınca, ayet-i kerime’nin manasının şu şekilde olduğu anlaşılır: Her kim başının bir kısmını meshederse kifayet eder.”⁵

Şafii “*el Ümm*” kitabında şöyle demiştir: “Abdest alan şahsın, başında saç yoksa başının herhangi bir yerini, saç varsa saçının herhangi bir miktarını bir parmağıyla veya parmaklarının birkaçıyla yahut elinin ucuyla meshetmesi yeterlidir; aciz olana da meshetmesi için başkasının yardım etmesi caizdir. Yine eğer başın ön kısmında genelde diğer kısımlara nazaran saçların daha çabuk döküldüğü alının iki tarafının her ikisini veya birisini veya her iki taraftan bir miktarını meshederse kifayet eder. Çünkü orası da başın bir kısmı sayılır.”⁶

Şafii, mezkur *ayet-i kerime*’nin bu manayı ifade etme vechini de şu şekilde açıklıyor:

“Açıktır ki, bu gibi harfler, mana ifade etmek için üretilmiştir. Gerçi, bazen kelimada bağlantı kurmak için kullanılır ve dolayısıyla bir anlam taşımazlar ama, bir manayı ifade etmek için kullanmamız mümkün olursa onları o manada kullanmak gerekir. Bundan dolayı, ayeti kerimede “ba” harfinin, “teb’iz” anlamını ifade etmek için geldiğini söyledik. Bunun delili şudur ki, “*mesetü yedi bil hait*” denildiğinde duvarın bir kısmının meshedildiği anlaşılır, hepsinin değil. Ama eğer “*mesetül hait*”

denilirse bütün duvarın meshedildiği anlaşılır, bir kısmının değil. Böylece örf ve lügatte “ba” harfinin getirilmesiyle getirilmemesinin arasındaki fark aydınlığa kavuşmuş oldu.”

Daha sonra Şafii, bu görüşü teyid etmek için, İbrahim en Nehai’nin şöyle dediğini naklediyor:

“Abdest alan kişi, başın bir kısmını meshederse kifayet eder. Ama eğer Kur’ân’ın ayeti “*imsehu ruusekum*” şeklinde olsaydı, bütün başı meshetmek gerekirdi.”

Daha sonra şöyle diyor: “Böylece İbrahim bunu demesiyle “ba” harfinin “teb’iz” için geldiğini belirtmiştir. Lügat ehli de bu görüşü te’yid etmektedir.”⁷

Fahri Razi şöyle demiştir: “Şafii’nin başın bir kısmını meshetmedeki delili şu şekildedir: Eğer “*mesetül mindil*” denirse, bu sözün sıhhati için mendilin tümünü meshetmesi gerekir. Ama “*mesetü yedi bil mindil*” denirse, bu sözün doğruluğu için mendilin bir kısmını meshetmesi kifayet eder.”⁸

Şafii’nin zikretmiş olduğu görüş, her ne kadar zahirde İmam Sadık’ın (as) görüşüyle uyum içerisinde ise de, onunla bazı farklılıkları vardır:

a) Şafii, “*min*” harfinin “teb’iz” manasını ifade ettiği gibi, ayeti kerimede “ba” harfinin de “teb’iz” manasına geldiğini zannetmiştir. Hâlbuki lügatta “ba” harfi “teb’iz” için gelmemiştir ve buna bir örnek de yoktur. Bu konuda Şafii’nin,

⁷ Ebu Bekr el Cessas, Ahkâmul Kur’ân, c.12, s.341.

⁸ Et Tefsirul Kebir, c.11, s.160.

⁵ Şafii, Ahkâmul Kur’ân, c.1, s.44.

⁶ Şafii, el Ümm, c.1, s.41.

İbrahim en Nahai'nin sözüne istinad etmesi de doğru değildir. Çünkü o, "ba" harfinin "tebi'z" manasını ifade ettiğini tasrih etmemiştir. Aksine, onun bu sözü, İmam Sadık'ın (as) sözü gibi, ayeti kerimedeki "ba" harfinin özel konumundan başın bir kısmını meshetmenin yeterli olduğunun anlaşıldığını ifade etmektedir, bu ise onun "teb'iz" manasında kullanıldığını göstermemektedir.

b) Mendil örneği ise doğru değildir. Çünkü mendil, bir şeye meshedilir (sürülür), bir şey ona meshedilmez (sürülmez). Örf ve lügatte "**mesehtül mendil**" (mendili meshettim) olarak geçmez. Öyleyse "**mesehtü yedi bil mendil**" denildiğinde bu, mesholunan şeyin mendil değil el olduğunu ifade eder.

c) İmam Şafii, başın elle mesholunmasını şart koşmayıp, "*Eğer başın bir kısmına su dökerse kifayet eder.*" demiştir.⁹ Ama biz su dökmenin nasıl meshetmek olabileceğini anlayamıyoruz?! Şayet ayetin lafzından anlaşılan anlamdan çıkarak kıyas yoluyla, meshetmekle bile olmasa başın bir kısmını herhangi bir yol ile ıslatmanın yeterli olduğunu sanmıştır. Oysa bu, nassa karşı kıyas etmek olup batıl bir yöntemdir.

Ebu Hanife ise, "Başın hangi tarafından olursa olsun, dörtte birini meshetmek kifayet eder" fetvasını vermiştir. Fakat meshin parmak ile olmasını şart koşmuştur. Maliki ve Hanbeliler ise "ba" harfinin konumundan çıkan anlamı görmezlikten

gelerek başın hepsine meshetmenin farz olduğunu söylemişlerdir.¹⁰

Nitekim dört mezhep hep birlikte teyemmüm ayetindeki "ba" harfini görmezlikten gelerek teyemmümde yüzün hepsini ve elleri dirseklere kadar meshetmeyi farz kabul etmişlerdir.¹¹

Ayetteki "ba" harfine gelince, Malik onun müekkit ve fazla olduğunu, kelam içerisinde bir manayı ifade etmediğini belirterek ayetin manasının "**başınızı meshedin**" olduğunu söylemiştir.¹²

Ayakları Meshetmek

Tefsir ve edebiyat bahislerinde kendine büyük bir pay ayıran çok zor meselelerden biri de Kur'an-ı Kerim'den abdestte ayağı meshetme hükmünü çıkarma meselesidir.

Bazıları, "kesre (esre)" ile okunan kıraatın Şia mezhebine göre meshin farz oluşuna ve "*Fetha (üstün)*" ile okunan kıraatın ise diğer mezheplerin görüşüne muvafık olduğunu sanmışlardır. Her iki grubun da, kendi görüşünü teyid edecek Sünnetten ve Arap edebiyatından bir takım tamk ve delilleri vardır. İsteyenler onları ilgili yerlerde görebilirler.

Fakat Ehl-i Bey'ten (as) mezkûr ayetin tefsirinde gelen rivayetler, açıkça Kur'an-ı Kerim'in, ayağı meshetmek üzere nazil olduğunu, Resulullah (saa), Emirül Mü'minin Ali (as), diğer Masum İmamlar (as), seçkin

⁹ Ceziri, el Fıkhu A'lel Mezahibil Erbaa, c.1, s.6061.

¹⁰ ElFıkhu Alel Mezahibil Erbaa, c.1, s.56,58,61

¹¹ age, c.1, s.161.

¹² Tefsirul Kurtubi, c.1, s.87.

sahabeler ve onlara iyilik ile uyan tabiielerin bu şekilde amel etmiş olduklarını belirtmektedir.

Şeyh Tusi, sahih senediyle naklettiği bir hadiste Huzeyl'in evlatları Salim ve Galib'den Hz. Ebu Cafer'e (İmam Muhammed Bâkır) ayakları meshetme hakkında sorduklarında İmam Bâkır'ın (as); "*Cebra'il'in getirdiği ayakları meshetmektir*"¹³ buyurduğunu naklediyor.

Yani ister ayetteki "*ercül*" kelimesi "*kesre*" ile okunsun, ister "*fetha*" ile Kur'an'ın zahirinden, yani "*ercül*" kelimesinin "*ruus*" kelimesine atf edilmesinden her iki ayağı da meshetmenin farz olduğu anlaşılır. Zira "*ercül*" kelimesinin "*vücu*" ve "*eydiyekum*" kelimelerine atfedilmesi caiz değildir. Çünkü bu bir kelam arasında yabancı bir sözün fasıla olmasını gerektirir, böyle bir atf Kur'anı Kerim'de caiz değildir.

"*Kesre*" ile okunan kıraata gelince, bu konu pek açıktır. Bu kıraatı Kurra-i Seb'a'dan olan İbn-i Kesir, Ebu Amr, Hamza ve ayrıca Asım'dan rivayet edenlerden biri olan Şu'be kıraat etmişlerdir. Fakat bu kıraata göre başta olduğu gibi ayakların da bir kısmını meshetmek gerekir.

"*Nasb (Fetha)*" ile okunan kıraata göre de hüküm aynıdır. Zira bu takdirde "*ercüle*" kelimesi "*ruusekum*" kelimesinin mahaline atfedilmektedir, o ise "*imsehu*" fiilinin mef'ulu olduğundan dolayı mahallen mensuptur. Zira "*imsehu*" mutaaddi fiil olduğundan dolayı ona "*nasb (fetha)*" vermeyi gerektirir. Fakat "*ba*" harfi, "*teb'iz*"i

¹³ El İstıbsar, c.1, s.64, h.189.

ifade ettiği için ona dahil olmuştur ve dolayısıyla lafzen "*nasb (fetha)*" almamıştır, ama mahallen mensuptur.

Kurra-i Seb'a'dan olan Nafi', İbn-i Amr ve Kesai, aynı şekilde Asım'dan rivayet edenlerden olan Hasf, "*nasb (fetha)*" ile okumuşlardır. Bu kıraat, Emirül Mü'minin Ali'den (as) rivayet eden Ebu Abdurrahman es Selemi'ye isnad edilmektedir.

Fakat "*nasb*" ile okunan kıraat, ayak parmakların ucundan ayak üzerindeki şişkinliğe kadar olan bölümün hepsini meshetmeyi ifade ediyor.¹⁴ Çünkü bu kıraata göre, "*imsehu*" fiili, meshedilen "*ercül*"e vasıtasız olarak müteallik olmuştur. Dolayısıyla zahiri anlamı bu iki had arasında kalan yerin tamamını meshetmek oluyor. "*Nasb*" ile okunan kıraat, zikrettiğimiz deliller gereğince seçtiğimiz görüş olmakla birlikte bu kıraatın Müslümanlar tarafından benimsenip yaygınlaşması da onun doğruluğunu göstermektedir.

Kıraat hangi şekilde olursa olsun, ister "*kesre*" ile okunsun, ister "*nasb*" ile, her iki takdirde de "*ercül*" kelimesini "*ruus*" kelimesine atfetmek gerekir,

¹⁴ Kuleyni, kendi senediyle Ahmed b. Muhammed b. Ebi Nesr elBezenti'den şöyle naklediyor: "İmam Ebul Hasan er Rıza'ya (a.s), 'Ayaklar nasıl meshedilir?' diye sordum. İmam (a.s), elinin iç kısmını ayak parmakları üzerine bırakıp ayak üzerindeki şişkinliğe kadar meshetti. Sonra ben şöyle sordum: 'Eğer adamın biri, iki parmağıyla öylece meshedirse nasıl olur?' İmam: 'Hayır, mesh ancak elin içi ile olur.' diye cevap verdi." (El Kâfi, c.3, s.30, h.6)

Meshin üç parmak ile olabileceğine delalet eden hadisler ise, (bkz. aynı kaynak, h.4) uzunluk yönünden değil, enlem yönünden meshin haddini belirtmektedir.

“eydi” kelimesine atf olunamaz. Sonuç olarak da, ayakları yıkamayı gerektirecek hiçbir delil yoktur.

O halde Ehl-i Beyt İmamlarından (as) rivayet olunduğu gibi Kur'an'ın zahiri, ayakların meshedilmesine delalet etmektedir. Müminlerin Emiri Ali'den (as) şöyle rivayet olunmuştur:

*“Kur'ân, yalnızca meshetmek üzere nazil olmuştur.”*¹⁵

İbn-i Abbas'tan da şöyle rivayet olunmuştur:

*“Allah'ın kitabında meshetmek belirtilmiştir. Ama halk yıkamayı tercih ettiler.”*¹⁶

Şeyh Muhammed Abduh şöyle diyor: “Zahiren ayetteki “ercül” kelimesinin “ruus” kelimesine atfolunması gerekir. Yani **“vem-sehu bi ercülükum ilel ka'beyn”** şeklinde olup, ayakları da ayaklar üzerindeki şişkinliğe kadar meshetmek gerekiyor.”

Şeyh Muhammed Abduh daha sonra şöyle devam ediyor: “Müslümanlar, ayakların yıkanması mı yoksa meshedilmesi mi gerektiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Cumhuri Ehl-i Sünnet ayakları yıkamanın farz olduğunu kabul ederken İmamiye Şi'ası meshetmeyi farz bilmıştır. Razi'nin, Kaffal'dan rivayetine göre meshetmek, İbn-i Abbas, Enes İbn-i Malik, İkrime, Şa'bi ve Ebu Cafer Muhammed b. Ali el Bâkır'ın (as) görüşüdür.”

Daha sonra şöyle devam ediyor: “Cumhuri Ehl-i Sünnet'in bu konudaki en önemli

delilleri sadrı evvelde olanların ameli ve bunu teyid eden bir takım kavli hadislerdir.”

Şeyh Muhammed Abduh, bu konuyu genişçe bahsettikten sonra Taberi'den, mesh ve yıkamayı birlikte yerine getirmeyi uygun gördüğünü nakletmiştir.

El Kesme Ayeti

Ebu Nadr Muhammed b. Mes'ud el Ayyaşi, Başkadı İbn-i Ebi Duad'ın arkadaşları olan Zerkan'a isnaden şu rivayeti naklediyor:

“Hırsızlık yaptığına itiraf edip, kendine had uygulanarak tathir edilmesini isteyen bir hırsız Mu'tesim'in huzuruna gelmişti. Mu'tesim bu iş için fakihleri topladı. İmam Muhammed b. Ali el Cevad (as) onların arasında bulunuyordu. Halife onlara, “Hırsızın elinin nereden kesilmesi gerekir?” diye sordu.

İbn-i Ebi Duad, bilekten, dedi ve buna delil olarak teyemmüm ayetini okudu. Bir grup fakihler de onun bu sözünü desteklediler.

Diğer fakihler ise, dirsekten kesilmesi gerekir, dediler ve buna delil olarak abdest ayetini öne sürdüler.

Bu arada halife, İmam Cevad'a (as) yönelerek onun da görüşünü sordu. İmam Muhammed Cevad (as) halifenin, kendisini mazur görmesini istedi. Fakat halife ısrarla İmam Cevad'dan (as) görüşünü belirtmesini istedi.

İmam (as) halifenin ısrarı üzerine şöyle buyurdu: “Onlar bu konuda sünneti yanlış

¹⁵ Vesailü Şiâ, c.15, s.295, h.8.

¹⁶ Age, c.15, s.295, h.7.

yorumladılar: Gerçekte elin ayası hariç parmakların kökünden kesilmesi gerekir.”

Bunun üzerine halife, “Buna delilin nedir?” diye sordu.

İmam Muhammed Cevad (as) şöyle buyurdu: “Delilim Resulullah’ın (saa) buyurmuş olduğu şu sözdür: **“Secde, yedi uzuv üzerine olur: alın, iki el, iki diz ve iki ayak.”** Eğer el bilekten veya dirseken kesilirse namaz kılan kişinin secde etmesi için eli kalmaz. Oysa Allah Teala şöyle buyuruyor: **“Secde yerleri Allah’a aittir.”** Yani secde ettiği yedi uzuv Allah’a aittir. Ve yine buyuruyor ki: **“Allah’la birlikte başkasını çağırmayınız.”** dolayısıyla Allah’a ait olan bir şey kesilmez.

Mu'tesim, İmam'ın bu sözlerinden hoşlanıp hırsızın parmaklarının el ayasının bittiği yerden, yani parmaklarının kökünden, kesilmesine emir verdi.”¹⁷

İşte diğer fakihlerin farkına varamadıkları ama İmam Muhammed Cevad'ın (as) dikkat ettiği bu ince noktaya iyice bak. Zira el kesme ayetinde yer alan “el” kelimesi mücmeldir (mübhemdir.) Allah Teala bu ayette onun nereden kesilmesi gerektiğine dair maksadını açıklamamıştır. Dolayısıyla onun sünnet veya bizzat Kur'an'ın kendisiyle belirlenmesi gerekir. İmam (as) mücmel olan bu meseleyi Kur'an'dan yardım alarak sünnet ile açıklama yoluna başvurmuştur ve Hz. Resulullah'ın (saa) hadisine dayanarak el ayasının namaz kılanın secdeyi gerçekleştirdiği yedi uzuvdan biri olduğunu açıklamıştır. Daha sonra ayet-i kerimeye isnad ederek ister secde edilen

¹⁷ Tefsirul Ayyaşi, c.1, s.319,320; Vesailü Şiâ, c.18, s.489-491; Maide/38.

Resulullah'ın (saa) buyurmuş olduğu şu sözdür:

“Secde, yedi uzuv üzerine olur: alın, iki el, iki diz ve iki ayak.”

Eğer el bilekten veya dirseken kesilirse namaz kılan kişinin secde etmesi için eli kalmaz. Oysa Allah Teala şöyle buyuruyor:

“Secde yerleri Allah’a aittir.”

Yani secde ettiği yedi uzuv Allah’a aittir. Ve yine buyuruyor ki:

“Allah’la birlikte başkasını çağırmayınız.”

dolayısıyla Allah’a ait olan bir şey kesilmez.

camiler olsun, ister secdeyi gerçekleştiren uzuvlar olsun, bütün secde yerlerinin Allah'a ait olduğunu açıklamıştır. Allah'a ait olan bir şeye ise had uygulanmaz. Gerçekten de bu çok zarif bir istinbattır!

Burada Ceziri'nin elin bilekten kesilmesinin gerektiğine gerekçe olarak zikretmiş olduğu delil ilginçtir. O şöyle demektedir:

“Hırsızlık el ile yapılıyor, kol ise sadece eli taşıyor, ceza da ancak suçu işleyen uzva uygulanır. İlk önce sağ elin kesilmesi de bu yüzdendir. Çünkü eşyalar genelde sağ el ile alınır.”¹⁸

Açıktır ki, bu delil doğru olduğu takdirde, parmakların kökten kesilmesini iktiza eder. Zira eşyalar parmaklar ile tutulur. El ayası ise sadece parmakları taşır.

İbn-i Hazm el Endülüsî de şöyle diyor: “Ali (as) elden parmakları ve ayağın yarısını keserdi. Ömer ise el ve ayağı mafsaldan keserdi. Ama hariciler eli dirsekten veya omuzdan kesmeyi kabul ediyorlardı.”¹⁹

İçkinin Haram Oluşu

Abbasi halifelerinden el Mehdi, İmam Musa Kazım'a (as) içkinin haram olup olmadığı hakkında şöyle soruyor:

“Acaba Allah'ın Kitabı'nda içki haram kılınmış mıdır? İnsanlar ondan nehiy olunduklarını biliyorlar ama onu tahrim eden açık bir delilden haberleri yoktur.” Buna cevap olarak İmam (as)

şöyle buyurdu: “Allah'ın Kitabı'nda içki haram kılınmıştır.”

El Mehdi: “Kur'an'ın neresinde içki haram kılınmıştır?” diye sordu.

İmam (as) şöyle buyurdu: “Şu ayet-i kerimede **“De ki: “Rabbim, fuhuşları, gerek açığını, gerek gizlisini; günahı ve haksız yere saldırmayı; hakkında hiçbir delil indirmedeği bir şeyi Allah'a ortak koşmayı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyler söylemenizi kesinlikle haram etmiştir.”**”²⁰

İmam Musa Kazım (as) daha sonra sözünün devamında şöyle buyurdu:

“Bu ayette geçen **“Onlardan gerek açığını”**dan maksat, apaçık yapılan zinanadır. Cahiliye döneminde fahişe kadınlar bu hayasızca işleri yaptıklarını bildirmek için bayrak dikiyorlardı. Ama **“Onlardan gizlisini”**den maksat, babaların nikah ettikleri kadınlarla evlenmektir. Bi'setten önce erkekler, babaları öldükten sonra asıl anaları olmayan üvey anneleriyle evleniyorlardı.

Ama “ism” (günah)den maksad bizzat içkidir. Zira Allah Teala başka bir ayet-i kerimede de şöyle buyurmuştur: **“Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: Onlarda hem büyük günah (ism), hem de insanlar için (bazı) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından daha büyüktür.”**²¹

El Mehdi, mecliste hazır bulunan veziri Ali b. Yaktin'e hitap ederek şöyle dedi: “Ey Ali! Allah'a yemin ederim ki, bu Haşimiler'in fetvasıdır.”

¹⁸ El Fıkhu A'lel Mezahibil Erbaa, c.5, s.159.

¹⁹ El Muhella, c.11, s.357, h.2284.

²⁰ A'raf/33

²¹ Bakara/219

Ali b. Yaktin ise cevabında şöyle dedi: “Yemin ederim ki, doğru söylediniz, Ey Mü'minlerin Emiri! Allah'a Hamd olsun ki, bu ilmi siz Ehl-i Beyt'ten kaldırmamıştır.” Mehdi sabredemeyerek şöyle dedi: “Doğru söyledin, Ey Rafizi!” el Mehdi, onun Ehl-i Beyt'in velayetine inanmış olduğunu anlamıştı.²²

İşte bu iki Kur'an ayetinin arasında yapılan bu ince karşılaştırmayla Allah'ın Kitabı'nda içkinin haram kılınmış olduğu ortaya çıkıyor.

Müfessirlerden olan Hasan'ın da “ism” kelimesini içkiye tefsir ettiği rivayet olunmuştur.²³

Bu konuda Allame Meclisi şunları yazıyor: “Ayetteki “elism” kelimesinden maksat, günahı gerektirecek her şeydir. Kısaca istidlal şu şekildedir: Allah Teala A'raf suresinin 33. ayetinde günaha sebep olacak her şeyin haram olduğunu belirtmiş ve bir başka ayette ise içki ve kumarın günaha sebep olan şeylerden olduğunu beyan etmiştir. Dolayısıyla bu iki ayet gereğince içki ve kumarın haram olduğu ispatlanmış olur.”²⁴

İçki kelimesi yerine günah anlamına gelen “ism” kelimesinin kullanılmasının nedeni, onun bütün kötülöklere yol açan bir vesile olduğu ve bütün günahların başı olduğu içindir.²⁵ Bu yüzden de o zamanlarda

²² El Kafi, c.6, s.406.

²³ Tabersi, Mecmaul Beyan, c.4, s.414.

²⁴ Mir'atül Ukul, c.22, s.264.

²⁵ Kuleyni kendi senediyle Hz. İmam Sadık'tan (a.s) naklettiği bir hadiste İmam şöyle buyuruyor: “Allah Resulü şöyle buyurmuştur: Şüphesiz ki, içki bütün günahların başıdır.” (El Kâfi, c.6, s.403.)

ve öncesinde “ism” kelimesinin şarap anlamına kullanılması pek yaygındı.

Ünlü Arap şairi Ahfeş, bir şiirinde şöyle diyor:

Aklımı elden verinceye dek “ismi” (içkiyi) içtim.

Böylece “ism” (içki) akli yok etmektedir.

Başka bir şair de şöyle demiştir:

Allah'ın Resulü (saa), bizim kötü işlere yaklaşmamızı

Ve günaha yol açan “ismi” (içkiyi) içmemizi nehyetmiştir.²⁶

Yine Ebul Abbas'ın meclisinde şairin biri şöyle bir şiir okumuştur:

Kadehlerde apaçık “ismi” (içkiyi) içtiğimizde,

Aramızda sanki misk kokusunun yayıldığını görürsün.

Cevheri, kendi lügat kitabında “ism”in bazen içki anlamına geldiğini açıkça belirterek şunları yazıyor: “Bazen içkiye “ism” (günah) denilir.” Ardından da birinci beyti şahit olarak kaydediyor. Firuzabadi de “ism”in manalarından birinin de içki olduğunu söylemiştir.

İçkiye “ism” denilmesini kabul etmeyenler de, mecazi olarak “ism”in bu manada kullanıldığını inkâr etmezler. Onlar sadece “ism” kelimesinin hakiki anlamının “içki” olmadığını söylemek istiyorlar. Bütün günahlar “ism”dir; içki ise, günahı çok şiddetli olduğu için ona bizzat “ism”

²⁶ Mecmaul Beyan, c.4, s.414.

denilmiştir. Çünkü açıkladığımız gibi içki bütün günahların başı ve temelidir.

İbn-i Saide şöyle diyor: “Benim görüşüme göre içkiye “ism” denilmesinin sebebi, içilmesinin günah olduğu içindir. Çok istimal (kullanma) sonucu örfde ikinci bir anlam kazanan bu tür kelimeler halkın dilinde pek yaygındır. Ama asıl lügatte “ism” bu manayı taşımamaktadır.”

İbn-i Enbari Ebu Bekr en Nahvi'nin, “*ism*”in içkinin isimlerinden olmasını inkâr etmesi de hakiki anlamdaki manaya yöneliktir; yoksa mecazi olarak bu manada kullanıldığını inkâr etmemektedir.

Zübeydi şöyle diyor: “İbn-i Enbari, içkiye “ism” denilmesini inkâr etmiş ve bu tür istimallerin mecazi olduğunu belirterek “ism”in hakiki anlamının içki olmadığını söylemiştir.”

Fakat İbn-i Arabi “ism”in içki manasında kullanılmasını kökten inkâr ederek şöyle demiştir: “Ahfeş’in söylemiş olduğu şiir delil sayılmaz. Çünkü “şeribtuz zenbe” veya “şeriptul vizre” söyleyip içkiyi kasdetseydi yine aynı şey sözkonusu olurdu. Hâlbuki bu, “zenb” ve “vizr” kelimelerinin içkinin isimlerinden olmasını gerektirmemektedir. Hakeza “ism” de içkinin isimlerinden değildir. “İsm”in içkinin isimlerinden biri olduğu sözü, lügatı ve sözcüklerin anlamlarını tespit etmek yolunu bilmemezlikten kaynaklanmıştır.”

İbn-i Arabî'nin bu sözleri, ilmi bir temelden yoksundur, çünkü aralarındaki fark şudur, Araplar “*ism*”i içki manasında kullanmış ve bu örflerinde yaygın hale gelmiştir. Ama “*zenb*” ve “*vizr*” kelimelerinin

Arap dilinde içki manasında kullanılması meşhur olmamıştır. Onların da bu anlamda kullanılması yaygın olsaydı durum aynı olurdu.

Kurtubi onun görüşünü kabul etmeyecek şöyle demiştir: “İsm”in içki manasına geldiği Hasan’dan rivayet olunmuştur. Cevheri de aynı şeyi demiş ve Ahfeş’in söylemiş olduğu şiiri delil olarak zikretmiştir. Aynı şekilde Herevi de içkinin “ism” manasına geldiğini söylemiştir.”

Daha sonra Kurtubi şu neticeye varmıştır, “*ism*”in lügatte hem bütün günahlara ve hem de özel olarak içkiye isim olarak kullanılmasında hiçbir çelişki yoktur.²⁷

Kasıtlı Olarak Mü'mini Öldürmek

Allah Teala Kur'ân-ı Kerim’de şöyle buyurmuştur:

“Kim bir Mü'mini kasıtlı olarak öldürürse cezası, içinde ebedi kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazaplanmış, onu lanetlemiş ve ona büyük bir azap hazırlamıştır.”²⁸

Bu ayet-i kerime, Mü'mini öldüren bir kimsenin yerinin ebedi olarak ateş olduğunu bildiriyor. Hâlbuki ancak küfür üzerine ölen bir kimse ebedi olarak cehennemde kalacaktır. Çünkü, iman mükafatı gerektirir. Dolayısıyla sonunda Mü'minin cehennemden çıkması gerekir.

Ayet-i kerime, Allah Teâla'nın kasden Mü'mini öldüren bir kimseye gazap ve lanet ettiği açıkça beyan edilmiştir. Oysaki

²⁷ Tefsirul Kurtubi, c.7, s.201.

²⁸ Nisa/93

Her kim bir kimseyi Mü'min olduğundan dolayı öldürürse şüphesiz ki, bilerek Allah ve Resulü ile muharebeye kalkışmış ve yeryüzünde bozgunculuğu yaymayı hedef edinmiştir. Onun bu ameli, kendi şahsına ait olan şahsi gazez olmayıp yeryüzünden imanı kaldırmaya ve onu yok etmeye yönelik bir kastı olduğunu gösterir.

İmam Muhammed Bâkır'dan (as) rivayet edildiği gibi Allah Teâla mutlak olarak Mü'mini lanetlemez.

İşte bundan dolayı imamların sahabeleri bu ayetle ilgili çok sorular sormuşlardır. Kuleyni kendi senediyle naklettiği bir hadiste şunları yazıyor:

“Sumaa b. Mehran bu ayet-i kerimenin manası hakkında Hz. İmam Sadık'a (as) sorunca İmam Sadık (as) şöyle buyurdu: “Mü'min bir kimseyi dininden dolayı öldüren kimse kasten onu öldürmüştür. Allah Teâla da bir Mü'mini kasten öldüren kimse hakkında: “...ve onun için büyük bir azap hazırlanmıştır.” buyurmuştur.” Sonra Sumaa şöyle bir soru sordu: “İki kişi arasında bir anlaşmazlık olur ve onlardan biri kalcıyla diğerini öldürürse ne dersiniz?” İmam (as) şöyle buyurdu: “Bu,

Allah Teâla'nın ayeti kerimede belirttiği kasten öldüren kimse değildir...”

Yine Abdullah b. Bukeyr, Abdullah b. Sina ve diğerleri tarafından bu konu hakkında sorulan sorulara verilen cevaplarda aynı şey belirtilmektedir.

Böylece İmam (as) bu konuya şöyle bir açıklık getirmiştir: Her kim bir kimseyi Mü'min olduğundan dolayı öldürürse şüphesiz ki, bilerek Allah ve Resulü ile muharebeye kalkışmış ve yeryüzünde bozgunculuğu yaymayı hedef edinmiştir. Onun bu ameli, kendi şahsına ait olan şahsi gazez olmayıp yeryüzünden imanı kaldırmaya ve onu yok etmeye yönelik bir kastı olduğunu gösterir. Şüphesiz ki böyle bir kimse, Allah ve Resulü ile muharebe eden kâfirdir. Eğer bu adam küfür akidesi üzerine ölürse ebedi olarak yeri cehennem olur. Allah ona gazaplanmış, onu lanetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.

Böylece Şii müfessirler, imamların hidayetleri doğrultusunda bu ayeti yukarıda gördüğümüz şekilde tefsir etmişlerdir.²⁹

Ama diğer müfessirler, bu ayeti diye gerektiren kasten öldürmeye tefsir etmişlerdir.³⁰ Sonuçta ebedi olarak cehennem ateşinde kalmanın ve Allah'ın gazap ve lanetine uğramanın felsefesini açıklayamamışlardır.

²⁹ Şeyh Tusi, et Tibyan Tefsiri, c.3, s.295; Tebersi, Mecmaul Beyan, c.5, s.42; Kaşâni, Tefsirus Safi; Tabatabai, el Mizan, c.5, s.42; Meşhedi, Kenzud Dakaik, c.2, s.576; Tefsirul Ayyaşi, c.1, s.267.

³⁰ Tefsirul Kebir, c.10, s.237; Kurtubi, c.5, s.329; İbn-i Kesir, c.2, s.536, el Menar, c.5, s.339.

Üç Talak

Fakihler arasında eski zamanlardan beri süregelen ihtilaflı meselelerden birisi de, tek bir cümle ile üç talakın olup olmaması meselesidir. İmamiye mezhebine bağlı olan fakihler arada rücu olmadığı için bunun tek bir talak olduğunu söylemişlerdir. Ama diğer fakihler bunun üç talak olduğunu ve dolayısıyla talak-ı bâine³¹ kısmından olduğunu kabullenmişlerdir.

Oysa Ehl-i Beyt İmamları (as) bunun Kitap ve sünnete aykırı olduğunu belirtmişlerdir. Allah Teala şöyle buyuruyor:

“Ey Peygamber! Kadınları boşadığınız zaman onları iddetleri süresinde (temizlendiklerinde) boşayınız ve iddeti sayın...”

Bir başka ayette ise şöyle buyurmuştur:

“Boşama iki defadır; ondan sonra ya iyilikle tutmak ya da güzellikle bırakmak gerekir...”

Sonraki ayette de şöyle buyuruyor:

“Eğer yine onu (kadını, üçüncü defa) boşarsa artık (kadın), onun dışında bir başka kocayla nikahlanmadıkça ona helal olmaz...”³²

Abdullah b. Cafer, kendi senediyle *Safvânül Cemmal*'dan şu rivayeti naklediyor:

“Adamın biri Hz. İmam Sadık'a (as) şöyle sordu: “Ben karımı bir mecliste üç

talak ile boşadım; bunun hükmü nedir?” İmam buyurdu ki: “Bunun bir zararı yoktur.” Daha sonra şöyle buyurdu: “Allah'ın Kitabındaki şu ayeti okumadın mı? “Ey Peygamber, kadınları boşadığınız zaman onları iddetleri süresinde (temizlendiklerinde) boşayın ve iddeti sayın...”? Allah'ın Kitabına ve sünnete muhalif olan her şeyin Kitab ve sünnete sunulması gerekir.”³³

Abdullah b. Cafer, kendi senediyle İsmail b. Abdulhalık'tan şöyle rivayet ediyor:

“Ben, İmam Sadık'ın (as) şöyle buyurduğunu duydum: “Abdullah b. Ömer üç talak ile karısını boşamıştı. Resulullah (saa) onu bir talak saydı ve onu Allah'ın Kitabına ve sünnete döndürdü.”

Şeyh Tusi, **“Kadınları boşadığınız zaman, onları iddetleri süresinde (temizlendiklerinde) boşayınız ve iddeti sayın...”** ayetinin manası hususunda şöyle demiştir: “Kadını temizlediği ve kendisiyle cima yapılmadığı bir zamanda, diğer şartlara da riayet ederek boşamak gerekir.” Yani iddeti saymak mümkün olacak bir durumda boşamak gerekir. Buna göre **“li iddetihinne”** (iddetleri süresinde)nin manası **“li kâbeli iddetihinne”** (iddetleri cihetinde) olur ve hatta bu ayet bu şekilde de kıraat edilmiştir. Şeyh Tusi daha sonra şöyle diyor: **“Ayeti bu şekilde kıraat etmek doğru olmasa bile şüphesiz Hak Teala bu manayı kasetmiştir.”** Yani ayetin tefsir ve açıklaması böyledir.

Sünen-i Beyhaki'de, İbn-i Ömer'den şöyle bir hadis rivayet olunmuştur: **“Resulullah**

³¹ Talak-ı Bâin, erkeğin iddet süresi içerisinde karısına rücu etme, dönme hakkı olmayan talaka denir.

³² Talak/1

³³ Bakara/229-230

(saa) bu ayet-i kerimeyi “fi kibelî iddetihinne” şeklinde kıraat etmiştir.” Başka bir rivayette de “li kibelî iddetihinne” nakl olunmuştur.

İbn-i Haleveyh’in “Şevaz” adlı kitabında da: İbn-i Abbas ve Mücahid’den “fe tallikuhünne fi kubulî iddetihinne” kıraatı nakledilmiştir.

Bu konuda Tabersi şöyle diyor: “Bunlar meşhur olan kıraatın tefsiridir. O halde **“fe tallikuhünne li iddetihinne”** nin anlamı, “inde iddetihinne” (iddet vaktinde) olur. Aynı şekilde **“La yücellihâ li vaktihâ illâ hüve”**³⁴ (Onu (kıyameti) vakti gelince (vaktinde) ancak O (Allah), ortaya çıkarır.) ayetinde de “li vaktihâ” “inde vaktihâ” (vaktinde) anlamını taşımaktadır.

Zemahşeri de konuyla ilgili şöyle der: “... Ayetin anlamı, “iddetlerini karşılayarak”tır. Örneğin “eteytuhu li leyletin bakiyyet mineş şehri” sözü “müstakbilen leha” (onu karşılayarak) anlamını ifade etmektedir. Resulullah’tan (saa) nakledilen “fi kibelî iddetihinne” kıraatı da bunu teyid etmektedir.”³⁵

Fahri Razi şunları yazıyor: “Bu ayeteki “lam” harfi aynen “Hüvellezi ahrecellezine keferu min ehli kitabi min diyarihim li evvelil haşr”³⁶ ayetinde olduğu gibi “fi” harfi yerine kullanılmıştır. Zira “fe tallikuhünne fi iddetihinne” cümlesi “onları öyle bir zamanda boşayınız ki, iddeti için uygun olsun.” anlamını ifade etmektedir.”

Zemahşeri de şöyle diyor: “li evvelil haşr” ayetinde olan “lam” harfi, “ya leytenî

kaddemtu li hayatî”³⁷ ayetindeki ve “ci’ tuhu li vaktin keza” örneğindeki “lam”lar gibi “fi” harfinin manasını ifade etmektedir. Dolayısıyla ayet, “Kâfirleri ilk sürgünde yurtlarından çıkararak O’dur.” manasını ifade ediyor. Bu sürgüne ilk sürgün isminin verilmesi ise, onların, asla göç etmeyen bir kabileden olup Ehl-i Kitap’tan, Ceziretül Arap’tan Şam’a göç etmeye mecbur kılınan ilk grup olduklarından veya bu, onların ilk göçleri olduğundan dolayıdır.”

İbn-i Münir, Keşşaf tefsirinin haşiyesinde şöyle diyor: “Zemahşeri, bu “lam”ın “ketebtu li amin keza ve şehrin keza” örneğinde olan “lam” gibi tarihi belirten kelimelere dahil olan “lam”lardan olduğunu kastetmektedir.”

O halde ayet-i kerime “fe tallikuhünne li mebdeî iddetihinne” (iddetlerinin sayılması başlanabilecek bir zamanda onları boşayınız) anlamını ifade ediyor.

İslam’da boşama iki kısımdır: Sünnete göre olan boşama ve Bid’at olan boşama.

Sünnete göre olan boşama gerekli şartları haiz olan boşamadır. Örneğin “Medhulun biha” olan (kocasının kendisiyle cinsel ilişkide bulunduğu) kadın, hayız ve nifastan temizlenip, kendisiyle cima edilmediği durumda bir defa boşanır, iddeti bitinceye dek bırakılır, daha sonra akd edilir. Sonra ikinci defa aynı şartlar altında boşanıp, iddeti bittikten sonra akd edilir. Üçüncü talakta da aynı şartlar geçerlidir. Bu, sünnete uygun boşamadır.

Hakeza kadının iddeti bitmeden kocası rücu edip, onunla cima ettikten sonra veya

³⁴ A’raf/187

³⁵ El Keşşaf, c.4, s.552.

³⁶ Haşr/2

³⁷ Fecr/24

rücu edip, cima etmeden de boşayabilir. Buna *Talak-ı iddi* denir. Saydığımız bu tür talakların hepsi, cevazında ittifak edilen sünnete uygun boşamalarıdır.

Bunların karşısında gerekli şartları haiz olmayan bid'at olan boşama yer almaktadır.

Şeyh Tusi şöyle diyor: “Haram ve bid'at olan boşama, adamın “Medhulun biha” olan karısını, yerinde açıklanan özel bir uzaklaşma olmaksızın hayızlı olduğu halde veya kadın temiz olduğu zaman onunla cima etmiş olduğu halde boşamasından ibarettir. Biz İmamiye mezhebine göre bu tür talak sahih değildir ve nikah yerinde bakidir. Ama Ehl-i Sünnet fakihleri, bu tür talaktan menedildiği halde yine de sahih olduğunu söylemişlerdir. Ebu Hanife ve ashabı, Malik, Evzai, Sevri, ve Şafii bu görüşü kabul etmişlerdir.”

Daha sonra Şeyh Tusi şöyle diyor: “Eğer bir kişi, üç talakı bir lafızla söyleyip karısını boşarsa, bu boşama bid'at olan boşamadır. İmamiye mezhebine bağlı olan fakihlerin birçoğunun görüşüne göre diğer şartları da yerinde olursa bu bir talak sayılır. Bazı fakihlerimiz de bunun talak olamayacağını söylemişlerdir.”

Şafii şöyle der: “Kadını bir talak ile boşamak müstehaptır (sünnete uygundur). Ama kadın temiz olduğu zaman kendisiyle cima edilmemiş ise kocası onu bir defada veya birkaç defada, iki veya üç talak ile boşarsa böyle bir talak menolunmamış olan mubah boşamadır. Ahmed, İshak ve Ebu Sevr de bu görüşü kabul etmişlerdir.”

Bazıları da şöyle demişlerdir: “Eğer bir temizlikte kadını bir defada veya birkaç

defada iki talak veya üç talak ile boşarsa haram bir iş yapmış ve günah işlemiştir. Fakihlerden bazıları da bunun haram talak olmasına rağmen sahih olduğuna fetva vermişlerdir. Ebu Hanife, ashabı ve Malik bu fetvayı verenler arasında yer almaktadır.”

Kısacası, Şafii ve Ahmed böyle bir boşamayı bid'at saymayıp, bir lafız ile üç talakı birden vermenin caiz olduğunu kabul ederek ikinci ve üçüncü talak iddetsiz olsa bile bu boşamanın caiz ve geçerli olduğuna fetva vermişlerdir.³⁸

Ama Ebu Hanife ve Malik böyle bir talakı bid'at ve günah saymışlar, fakat yine de geçerli olduğunu kabul etmişlerdir.

Velhasıl, her dört mezhep üç talakın bir lafızla verilmesinin doğru olduğunda ittifak etmişlerdir.

Ceziri şöyle der: “Eğer bir erkek bir defada karısını üç talak ile boşarsa, mesela **“enti talikun selasen”** derse, her dört mezhebe göre karısı söylediği sayı üzerine boşanmış sayılır. Bu, cumhurun görüşüdür.”³⁹

³⁸ Sahih-i Nesai, c.6, s.116

³⁹ El Fıkhu A'lel Mezahibil Erbaa, c.4, s.341. Lakin Ebu Davud es Sicistani'nin topladığı “Mesailül İmam Ahmed b. Hanbel” adlı Mesail adlı kitabın 169. sayfasında şöyle geçiyor: “Ebu Davud; ben, diyor, Ahmed'den karısını bir lafız ile üç talakla boşayan bir erkeğin durumunun sorulduğunu işittim. Ahmed bu talakın sahih olduğunu kabul etmedi. Lakin Ahmed mezkur kitabın başka bir yerinde (S.173'de) bir lafız ile üç talakla boşanan henüz kocasının temasta bulunmadığı bakire bir kadın hakkında şunları diyor: “Bu boşama üç talak sayılır ve başka bir erkek onu nikahlamadıkça ilk kocasına helal olmaz.”

İşte bu mesele de, Ehl-i Sünnet fakihlerinin, bu konuda hadis olduğunu zannederek Kur'ân-ı Kerim'in bu konudaki açık ayetinin neshedildiğini sanarak veya onu te'vil ederek Kur'ân-ı Kerim'in açık hükmüne muhalefet ettikleri yerlerden ayrı bir örnektir. Ama İmamiye mezhebine bağlı olan fakihler, Ehl-i Beyt tarafından rivayet olunan sahih hadislerle göre amel ettikleri için hiçbir konuda Kur'ân ayetine muhalefet etmemişlerdir.

Ehl-i Beyt İmamları (as) defalarca bu tür talakın (bir lafız ile üç talakı birden vermenin), Kur'ân-ı Kerim'in açık hükmüne muhalif olduğunu belirtmişlerdir. Şurası açıktır ki, Kur'ân-ı Kerim'e muhalif olan her şey batıl olup kenara atılması gerekir.

“Fe tallikuhunne li iddetihinne” (kadınları iddetleri süresinde (temizlendiklerinde) boşayınız) ayeti ikinci ve üçüncü talakı da içermektedir; oysa ikinci ve üçüncü talak, iddet süresinde (temizlendiklerinde) gerçekleşmemiştir. Zira sayılan iddet ilk talak içindir.

İmam Sadık (as) İbn-i Uşeyme'ye buyurduğu bir hadiste şöyle diyor:

“Eğer bir kimse karısını temiz olmadığı halde veya Allah Teala'nın belirttiği gibi iddetini saymaksızın üç talak veya bir talak ile boşarsa, onun verdiği talak talak değildir. Eğer karısı temiz olduğu durumda onunla cima etmeksizin iki adil şahidin huzurunda üç talak ile boşarsa, bu bir talak sayılır ve diğer iki talakı batıldır. Ama eğer bir kimse, Allah'ın emrettiği gibi karısını iddet süresinde üç defa (ayrı vakitlerde) boşarsa, artık karısı ona haram

olur; o kadın başka bir erkekle nikahlanmadıkça ilk kocasına helal olmaz.”

O halde ikinci ve üçüncü talak, Allah Teala'nın Kur'ân-ı Kerim'de zikrettiği kâ-nuna uygun olarak iddet süresinde vaki olmamıştır. İşte Kur'ân-ı Kerim'in sarıh hükmüne aykırı düşen bir lafızla üç talakı birden vermeğe Hz. Resulullah'ın (saa) şiddetle karşı çıkması da bu yüzdendir.

Nesai, Mahrama'nın babası Ebu Bükeyr b. Abdullah b. El Eşecc'den şöyle tahriç etmiştir: “Ben Mahmud b. Lebid'in şöyle dediğini işittim: Hz. Resulullah'a (saa), birisinin bir defada üç talak ile karısını boşadığı haber verildi. Resulullah (saa) sinirlenmiş bir halde ayağa kalkarak şöyle buyurdu: *“Ben henüz aranızda olduğum halde Allah'ın Kitabı'yla mı oynanılıyor?!”*⁴⁰

Sünen-i Nesai'nin şarihi şöyle diyor: **“‘Boşama iki defadır’ ayetinden ‘Allah'ın ayetlerini oyun (konusu) edinmeyin.’ ayetine kadar olan ayetlerden kastedilen şudur ki; uygun olan talak, bir defada toplu halde verilen talak değil, ayrı ayrı olan talaktır. Ayette geçen “iki defa”dan maksat, hakiki anlamda iki defa değildir. Örneğin “Sonra gözünü iki kere daha çevirip gezdir.” ayetinde geçen iki kere kelimesi de bunun benzeridir ve ondan hakiki anlamda iki kere kastedilmemiştir. Aksine ondan birinci defanın arkasından ikinci defa ve hakeza bu şekilde devam etmek kastedilmiştir. “Ondan (ikinci talaktan) sonra ya onları bilinen güzel bir tarz üzere tutmak veya güzellikle salıvermek gerekir.”** ay-

⁴⁰ Sünen-i Nesai, c.6, s.116, İbn-i Hamz, elMuhella, c.10, s.167.

tinde Allah Teala, insanlara nasıl boşamaları gerektiğini öğrettikten sonra onları bu iki şey arasında muhayyer bırakmıştır. Ya kadını güzel bir tarz üzere tutması ki bu ona rücu etmek ile olur veya ondan Allah'ın öğrettiği şekilde güzellikle ayrılması gerekir. Kadını boşarken boşamalar arasına fasıl ve zaman düşmesinin hikmetine **“olabilir ki Allah, bunun arkasından bir iş (durum) oluşturabilir.”** ayetinde işaret edilmiştir. Yani Allah Teala, talaktan sonra kocanın kalbinde kadına olan buğzu sevgiye dönüştürülebilir.”

Sünen sahipleri şöyle rivayet etmişlerdir: “Rukane, bir mecliste karısını üç talak ile boşadı, daha sonra buna üzüldü ve Resulullah'ın (saa) yanına gelerek pişman olduğunu izhar etti. Resulullah (saa) ona nasıl üç talak ile boşadığını sordu. O, bir mecliste boşadığını söyledi. Bunun üzerine Resulullah (saa) şöyle buyurdu: **“Bu boşama bir talak sayılır; ona tekrar dönmek istersen dönebilirsin.”** O da bunun üzerine karısına döndü.”

İbn-i Abbas'ın rivayet ettiği bir hadiste şöyle geçer: “Abduyezid karısını boşayıp başka bir kadınla evlenmişti. Boşanmış kadın Resulullah'ın (saa) yanına gelip şikayet etti. Resulullah (saa) Abduyezid'e tekrar karısına dönmelerini emretti. Abduyezid,

ya Resulullah, onu üç talak ile boşadım, dedi. Resulullah (saa) buyurdu ki: “Biliyorum, ona dön.” Daha sonra şu ayeti okudu: **“Ey Peygamber, kadınları boşadığınız zaman iddetleri süresinde (temizlendiklerinde) boşayın.”**

Ebu Davud şöyle diyor: “Şüphesiz Rukane, karısını talak-ı bâine olan üç talak ile boşamıştı. Ama Resulullah (saa) onu bir talak olarak saydı.”

Nesai,
Mahrama'nın
babası Ebu Bü-
keyr b. Abdullah b. El
Eşecc'den şöyle tahric
etmiştir: “Ben Mahmud
b. Lebid'in şöyle dediğini
işittim: Hz. Resulullah'a
(saa), birisinin bir defada
üç talak ile karısını boşadığı
haber verildi. Resulullah
(saa) sinirlenmiş bir halde
ayağa kalkarak şöyle bu-
yurdu: “Ben henüz ara-
nızda olduğum halde
Allah'ın Kitabıyla
mı oynanılıyor?!”

Bunun manası şudur ki: Bir lafız ile olan (aralarında dönme olmayan) üç talakta ki iddet, sadece onların birisi için geçerlidir, her üçü için değil.

Hz. Resulullah'ın (saa) mezkur ayeti tilavet etmesi, her üç talakın iddet için olmadığına, sadece onlardan birisinin iddeti, için olduğuna işaret eder.

Garip olan şu ki, cumhuri fakihler, bir lafız ile kadını üç talakla boşamanın Kitap ve sünnete muhalif olduğunu bildikleri halde, yine de bunu kabul etmemişlerdir. Bunun Kur'an-ı Kerim'e aykırı olduğunu açıkladık. Sünnete aykırı oluşuna gelince; Müslim, Sahih'inde Muhammed b. Râfi aracılığıyla İbn-i Abbas'tan şöyle naklediyor:

“Resulullah'ın (saa), Ebu Bekr'in ve iki yıl da Ömer'in hilafeti döneminde, bir lafız ile verilen üç talak, bir talak

sayılıyordu. Ömer b. Hattab şöyle dedi: “İnsanlar ağır davranılması gereken bir işte acele ediyorlar. Keşke bunu onların üzerine geçerli kılsaydık.” Nihayet, sonunda geçerli kıldı.”⁴¹

Ehl-i Sünnet fakihleri bunu bildikleri halde Kur’ân-ı Kerim’in sarıh olan ayeti ve Resulullah’ın (saa) ve seçkin sahabilerin sünnetini terkederek Ömer’in sünnetine uydular.

Ceziri şöyle diyor: “Hz. Resulullah’ın (saa) döneminde durumun böyle olduğunda (bir lafızla verilen üç talakın bir talak sayıldığında) bütün fakihler ittifak etmişlerdir ve onlardan hiçbiri, Müslim’in rivayet etmiş olduğu hadise itiraz etmemişlerdir. Onların bu görüşlerine getirmiş oldukları delilleri şundan ibarettir: Ömer’in kendi hilafeti dönemindeki bu ameli ve birçok kişinin onunla muvafakat etmesi, mezkur hükmün (üç talakın bir talak sayılması) geçici bir hüküm olduğunu ve Ömer’in o güne kadar açıklamadığı bir hadis gereğince, bu hükmün nesh edildiğini göstermektedir. Buna delil ise icmadır.”

Ceziri sözünün devamında şöyle diyor: “Lakin gerçek şudur ki, icma diye bir şey yoktur. Çünkü Müslümanlardan birçoğu onlara muhalefet etmişlerdir. Şüphesiz ki, Ömer’in bu işine muhalefet eden İbn-i Abbas, din işlerinde itimat edilecek müçtehitlerden biriydi ve onu taklid etmek caizdir. Ömer’in görüşlerine uymak ise vacib değildir.”

Daha sonra şöyle diyor: “Ömer’in çıkarmış olduğu bu hüküm, belki de halkı

⁴¹ Sahih-i Müslim, c.4, s.183.

kadınlarını sünnete aykırı olarak boşamaktan sakındırmak içindi. Zira sünnet değişik vakitlerde kadını boşamayı emrediyor. Bu durumda eğer biri karısını bir defada boşamaya cüret ederse, sünnete muhalefet etmiş olur, bunun cezası da kendi sözüne göre onunla muamele etmektir.”

İbn-i Hazmi Endülisi, Nesai’nin Mahreme’den, o da babası Bükeyr b. Abdullah b. El Eşecc’den, o da Mahmud b. Lebid’den işiterek rivayet ettiği hadiste münakaşa ederek şöyle demiştir: “Mahmud’un rivayeti mürseldir, dolayısıyla da delil sayılmaz; Mahreme de babasından bir şey işitmemiştir.”

Yine İbn-i Hamz, Müslim’in Muhammed b. Rafi aracılığıyla İbn-i Abbas’tan rivayet ettiği hadiste münakaşa edip, İbn-i Rafi’nin meçhul olduğunu söylemiştir.

Mahmud b. Lebid’in ise Hz. Resulullah’ı (saa) görmediğini ve ondan bir şey işitmediğini söylemişlerdir. Çünkü Mahmud, o zamanda erginlik çağına ulaşmamış bir çocuktur.

Fakat Vakidi ve diğerleri, onun H. 96 yılında vefat ettiğinde 99 yaşında olduğunu kaydetmişlerdir.

İbn-i Hacer de şöyle demiştir: “Buna göre, Resulullah (saa) vefat ettiğinde o 13 yaşındaydı. Bu ise Buhari’nin, onun Hz. Resulullah’ın (saa) ashabından olduğuna dair sözünü teyid etmektedir. İşte bunun içindir ki, İbn-i Abdulbir, Buhari’nin onun ashaptan olduğuna dair sözü daha evladır demiştir. “İbn-i Muaz vefat ettiğinde Hz. Resulullah (saa) öyle acele gidiyordu ki, ayaklarımızdaki ayakkabı yırtıldı.” rivayetini

nakleden de odur. Tirmizi, “O, erginlik çağına ermemişken Hz. Resulullah’ı (saa) görmüştür.” diyor.⁴²

Benim görüşüme göre, onun durumu İbn-i Abbas’ın durumundan daha aşağı olamaz. Çünkü İbn-i Abbas da 13 yaşında iken Hz. Resulullah (saa) vefat etmiştir.

Mahreme’nin, babasından duyması eleştirisine gelince; hiçbir zararı yoktur; zira o her ne kadar babasından bu hadisleri dinlememişse de, onun kitabından nakletmektedir. Ebu Talib diyor ki: “Onun hakkında Ahmed’e sordum. Onun güvenilir bir kişi olduğunu, babasından işitmediğini, ama babasının yazdıklarından rivayet ettiğini söyledi.”

Malik de şöyle diyor: “Güvenilir kişi olan Mahreme b. Bükeyr, bana hadis söyledi.”

Ebu Hatem şöyle diyor: “İsmail b. Ebi Üveys’e şöyle sordum: “Malik b. Enes, bana güvenilir biri hadis söyledi diyor, o kimdir?” “O Mahreme b. Bükeyr b. El Eşecc’dir.” dedi.

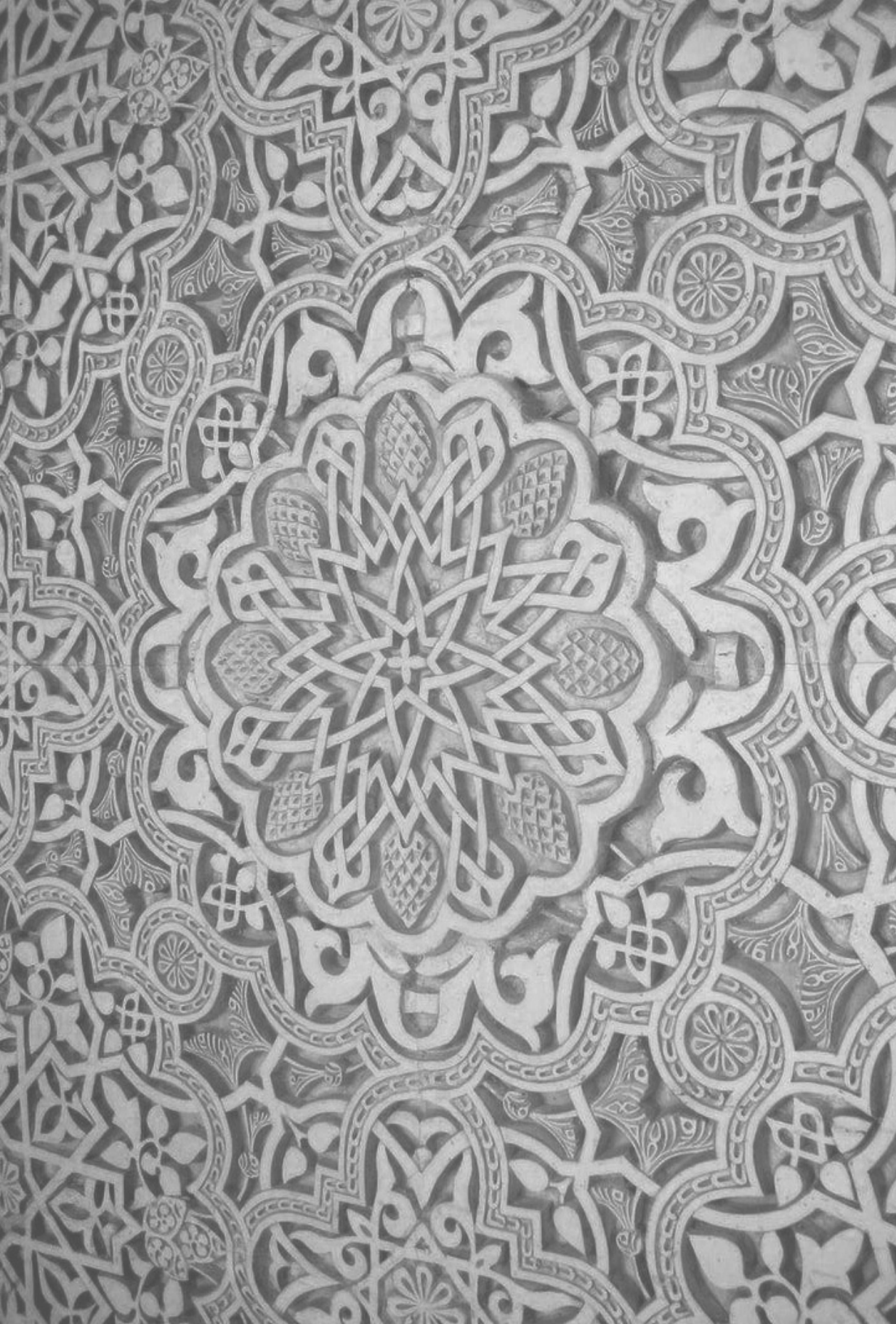
Meymuni, Ahmed’den naklediyor ki, Malik Mahreme’nin yazdıklarını alıp dik-katle okumuştur, dolayısıyla onun kitabında geçen “Süleyman b. Yesar’dan bana ulaştı” şeklindeki bütün hadisler Mahreme’nin yazdıklarındandır. Yani Mahreme babasından, o da Süleyman’dan rivayet etmiştir.

Müslim’in rivayet ettiği hadisin sene-dinde Rafi’in olduğu ve onun meçhul olduğu, dolayısıyla bu rivayetin hüccet ve delil olamayacağına dair münakaşaya gelince; bu da doğru değildir. Müslim’in İshak b. İbrahim ve Muhammed b. Rafi, aracılığıyla Abdurrazzak’tan rivayet etmesi bu itirazı ortadan kaldırıyor.

Muhammed b. Rafi’e gelince; bütün muhaddisler onun güvenilir bir kişi olduğunu söylemişlerdir. Buhari şöyle diyor: “Allah’ın seçkin kullarından olan Muhammed b. Rafi’ b. Sabur bize haber verdi.” Nesai şöyle demiştir: “Emin ve güvenilir biri olan Muhammed b. Rafi’, bize haber vermiştir.” Ebu Zer’a ise: “O, doğru konuşan bir şeyh idi” demiştir.

⁴² Tehzibut Tehzib, c.10, s.6566.

Son Peygamber'in İlmî Mirası

Çeviri: Salih Uçan

Komisyon

Yüce Allah şöyle buyuruyor:

Ümmîler arasından kendilerine Allah'ın ayetlerini okuyan, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen, Allah'tır. Kuşkusuz onlar, daha önceleri apaçık bir sapıklık içinde idiler.¹

İslâm tarihi ile ilgili incelemeler, bize son peygamber Hz. Muhammed'in (s.a.a) gönderilişinin getirdiği önemli sonuçları açıkça gösteriyor. Bu ilâhî görevlendirmenin başta gelen kazanımlarını şöyle sıralayabiliriz:

1- Hz. Peygamber'in bütün insanlığa tebliğ etmeye çalıştığı kapsamlı bir ilâhî risalet.

2- Bu risaletin meşalesini taşıyan ve ilâhî mesajı diğer milletlere aktaran Müslüman bir ümmet.

¹ Cum'a, 2

3- Bağımsız bir siyasî yapının ve benzersiz bir ilâhî düzenin sahibi olan bir İslâm devleti.

4- Önder Peygamber'in halifeliğini üstlenen ve onu en iyi şekilde temsil eden masum bir önderlik.

Eğer bakışlarımızı kulaktan kulağa geçen veya yazıya geçirilen ve derlenip toparlanan İslâm'ın kültürel mirası üzerinde yoğunlaştırırsak ve Son Peygamber'den (s.a.a) kalan mirası "onun okuduğu vahiy veya ondan duyulan söz olmak üzere insanlığa ve İslâm ümmetine sunduğu kazanımların tümü" şeklinde tarif edersek, onun insanlığa ve İslâm ümmetine sunduğu mirası, şu şekilde tasnif etmemiz gerekir:

1- Kur'ân-ı Kerim

2- Sünnet-i Nebvî

Bu iki miras kaynağının ortak özelliği, göğün bu yüce peygamber aracılığı ile insana sunduğu bağışlar olmalarıdır. Çünkü bu iki kaynak da yüce Allah'ın, hevâdan

konuşmayan Hz. Muhammed'in (s.a.a) kalbine indirdiği vahyin ürünüdür.

Kur'ân-ı Kerim'in ilk karakteristik özelliği, şeklinin ve muhtevasının, bir başka deyişle sözünün ve özünün bir arada Allah'tan gelmesidir. Onun ifade tarzı ilâhî ve mucizevî olduğu gibi, içeriği de öyledir. Bunun yanı sıra sahih rivayetler ile tarihî kaynakların kanıtladıklarına göre Kur'ân-ı Kerim'in toplanması ve bir kitap hâlinde derlenmesi işlemleri bizzat Resulullah'ın (s.a.a) döneminde tamamlandı ve Kur'ân, orijinal şekli ile hiçbir değişikliğe uğratılmadan bize kadar geldi.

Kur'ân'ın, Resulullah'ın (s.a.a) zamanında bir kitap hâlinde derlendiğini kanıtlayan tarihî belgeler az değildir. Biz burada biri Kur'ân'dan ve öbürü Kur'ân dışından alınan iki belge ile yetiniyoruz. Kur'ân'dan alınan belge yüce Allah'ın şu buyruğudur:

Yine onlar: “Bu Kur'ân, onun başkasına yazdırıp da kendisine sabah-akşam okunmakta olan, öncekilere ait masallardır.” dediler.²

Kur'ân dışından alınan belge ise, Emirü'l-Müminin Ebu Talip oğlu Ali'den (a.s) gelen bir rivayettir ki, o rivayete göre Hz. Ali şöyle diyor:

...Resulullah'a (s.a.a) inen hiçbir ayet yoktur ki, bana okutmuş olmasın ve bana yazdırmış olmasın. Böylece ben o ayeti kendi yazımla yazardım. Yine ona inen hiçbir ayet yoktur ki, bana onun tevilini, tefsirini, neshedenini, neshedilenini,

muhkemini, müteşâbihini, özel nitelikli olanını, genel nitelikli olanını öğretmiş olmasın. Arkasından Allah'ın bana onları kavramayı ve aklımda tutmayı nasip etmesi için dua etti. Bu yüzden onun benim için yaptığı bu duadan sonra, ne Allah'ın kitabından olan bir ayeti ve ne bana yazdırdığı bir bilgiyi hiç unutmamış değilim.³

Hz. Peygamber'in (s.a.a) Kur'ân'ı eksiksiz olarak tebliğ ettiği, günümüzde Müslümanlar arasında elden ele dolaşan Kur'ân'ın Hz. Peygamber (s.a.a) zamanında elden ele dolaşan Kur'ân'ın aynısı olduğu, o Kur'ân'a bir şey eklenmediği gibi, hiçbir eksilmeye de uğratılmadığı konusunda bütün Müslümanlar hemfikirdirler.

Sünnete ve nebevî hadise gelince; bu kaynağın sözü beşerî, fakat içeriği ilâhîdir. Temel karakteristiği, tam bir fesahat örneği olmasıdır. Bu metinler Resulullah'ın (s.a.a) büyüklüğünü, kemalini, masumlüğünü ve ilâhî desteğe mazhar oluşunu somut bir şekilde yansıtmaktadır.

Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerim, yasal düzenlemelerin ilk kaynağı ve insanlığın hayatı boyunca ihtiyaç duyacağı bilginin esas pınarıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor:

De ki, doğru yol sadece Allah'ın yoludur. Eğer sana gelen bilgidен sonra onların arzularına uyacak olursan, Allah tarafından ne bir dost ve ne bir yardım edici bulamazsın.⁴

² Furkan, 5

³ el-Kâfi, c.1, s.62-63, İlmin Fazileti Kitabı, Hadis İhtilâfı Babı

⁴ Bakara, 120

Kur'ân-ı Kerim, sünneti; ilâhî yasa koyma işleminin ikinci kaynağı saymıştır. Çünkü Hz. Peygamber Kur'ân'ın yorumlayıcısı ve kendisine uyulacak bir örnek olması itibarı ile, onun sünneti Kur'ân'ın ardından ikinci derecede yasa koyma kaynağı kabul edildi ve insanlara onun emirlerine uyup yasakladıklarından kaçınmaları talimatı verildi.⁵

Fakat üzüterek belirtelim ki, Resulullah'ın (s.a.a) sünneti ondan sonra, özellikle ilk halifeler döneminde kötü bir durumla karşı karşıya bırakıldı. Çünkü Ebu Bekir ile Ömer, Resulullah'ın (s.a.a) hadislerinin derlenmesini yasakladılar; hatta bazı sahabîlerin yaptıkları derlemeleri yaktdılar. Bu olumsuz tutumun özellikle Ömer tarafından ısrarla savunulan gerekçesi, Kur'ân-ı Kerim'e yönelik tizizlikti. Onlara göre hadisleri derlemek ve bunlara önem atfetmek, yavaş yavaş Kur'ân'ı ihmal etmeye veya hadis metinleri ile ayet metinlerinin birbirine karışması ile Kur'ân'ın kaybedilmesine yol açacaktı.

Fakat Ehl-i Beyt, onların bağlıları ve birçok Müslüman Resulullah'ın (s.a.a) sünnetine lâıyk olduğu saygı ve kutsallaştırma yaklaşımını sergilediler. Bu yaklaşımı gösterirken ilhamlarını Kur'ân'dan aldılar. Bunun sonucu olarak bu konuda aralarında hadis ezberleme, birbirine aktarma, derleme ve metinleri karşılaştırma faaliyetlerini yürüttüler. Bütün bu faaliyetleri, derlemeye yönelik resmî yasaklamaya rağmen gerçekleştirdiler. Öyle anlaşılıyor ki, bu derleme yasağının arkasında söylenenin dışında başka bir gerekçe vardı.

Çünkü ileri sürülen gerekçelerin asılsızlığı ortaya çıkmıştı. Nitekim bu yasaklayıcı dönemden sonra bilginler ve halifeler bu yasağa karşı çıkarak hadis derlemeyi teşvik etmeye yöneldiler.

Sünneti derlemeye ilk girişen ve bu işe son derece büyük önem veren kişi, Resulullah'ın himayesinde yetişip büyüyen ve vasisi olan Ebu Talip oğlu Ali'dir. Hz. Ali bu konuyu şöyle anlatıyor:

Ben her gündüz ve her gece birer defa Resulullah'ın (s.a.a) yanına girerdim. O benimle baş başa kalırdı. O nereye giderse, ben de onunla birlikte giderdim. Resulullah'ın (s.a.a) ashabı onun benden başka hiç kimseye böyle davranmadığını biliyorlardı... Ben ona bir soru sorduğumda, cevap verirdi. Sustuğumda ve sorularım tükendiğinde, o benimle konuşmaya başlardı. Resulullah'a (s.a.a) inen hiçbir ayet yoktur ki, bana okutmuş olmasın ve bana yazdırmış olmasın. Böylece ben o ayeti kendi yazımla yazardım. Yine ona inen hiçbir ayet yoktur ki, bana onun tevilini, tefsirini... öğretmiş olmasın. Allah'ın ona öğrettiği bütün helâlleri, haramları, emirleri, yasakları, eskiden olanları ve bundan sonra olacakları, daha önceki peygamberlere inen itaat ve günahla ilgili bütün ilâhî bilgileri mutlaka bana öğretti. Ben de bunları ezberledim ve bir tek harfini bile unutmadım...⁶

Hz. Ali (a.s) Resulullah'ın (s.a.a) kendisine yazdırdığı hadislerden oluşan derlemeleri Kitab-u Ali ve el-Camia veya

⁵ Nahl, 44; Ahzâb, 21; Haşr, 7

⁶ Besairu'd-Derecât, s.198; el-Kâfi, c.1, s.62-63

Sahife adları ile bilinen kitaplarında toplamıştır.

Hicrî 450 yılında vefat eden Ebu Abbas Necaşî şöyle der: Muhammed b. Cafer (Temimî lakaplı, nahiv bilgini ve onun icazet hocası) bize Azafir Sayrefî'ye dayanarak haber verdiğine göre Azafir Sayrefî şöyle dedi:

Bir defasında Hakem b. Uteybe ile birlikte İmam Bâkır'ın (a.s) yanındaydım. Hakem, İmam Bâkır'a soru sormaya başladı. İmam ona saygı besliyordu. Bir konuda görüş ayrılığına düştüler. Bunun üzerine İmam Bâkır: "Yavrum, kalk ve Kitab-u Ali'yi çıkar." dedi. O, bir muhafaza içinde saklı büyük bir kitap çıkardı. İmam, muhafazayı açtı ve kitaba bakmaya başladı, sonunda tartıştıkları meseleyi bulup çıkardı ve "Bu kitap Ali'nin yazısı ve Allah Resulü'nün yazdırmasıdır." dedikten sonra Hakem'e dönerek şunları söyledi: "Ey Ebu Muhammed, sen, Seleme ve Ebu Mikdam sağa-sola, istediğiniz yere gidin. Allah adına yemin ederim ki, Cebrail'in üzerlerine indiği hiçbir kavmin yanında ondan daha güvenilir bilgi bulamazsın."⁷

İbrahim b. Haşim'den nakledildiğine göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle dedi:

Kitab-u Ali'de tirmalama cezasına varıncaya kadar ihtiyaç duyulan her şey vardır.⁸

⁷ Tarihu't-Teşrii'l-İslâmî, 31

⁸ Tarihu't-Teşrii'l-İslâmî, 32

Hz. Peygamber'in (s.a.a) Kur'ân'ı eksiksiz olarak tebliğ ettiği, günümüzde Müslümanlar arasında elden ele dolaşan Kur'ân'ın Hz. Peygamber (s.a.a) zamanında elden ele dolaşan Kur'ân'ın aynısı olduğu, o Kur'ân'a bir şey eklenmediği gibi, hiçbir eksilmeye de uğratılmadığı konusunda bütün Müslümanlar hemfikirdirler.

“Sahifet-u Ali” veya “el-Camia” adlı esere gelince; bu eser Hz. Ali tarafından derlenmiş bir başka hadis kitabıdır. Uzunluğu yetmiş dirsek boyudur. Ebu Basir’in verdiği bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) ona bu kitap konusunda şunları söyledi:

Camia, bizim yanımızdadır. O, bir sahi-fedir ki uzunluğu Resulullah’ın (s.a.a) ziraiyle yetmiş zira eder. Peygamber söylemiş, yazdırmış, Ali de yazmıştır. Onda bütün helâller, haramlar ve insanların ihtiyaç duyacakları her şey vardır. Hatta birini tırmalayp yaralamanın cezası bile onda yazılıdır.⁹

İşte Ehl-i Beyt’in Sünnet karşısındaki tutumu budur.

Ama ilk iki halifenin dönemlerindeki resmî devlet tutumuna gelince; bu tutum, geride çok büyük olumsuz sonuçlar bıraktı. Çünkü söz konusu yasak bir yüzyıldan az olmayan bir süre devam etti ve birçok hadisin kaybolmasına yol açtı. Bu durum, İsrailiyat’ın Müslümanların kültür kaynaklarına sızmasına kapı açtı. Ayrıca şahsî görüş (re’y) ve istihsan kapısının ardına kadar açılması sonucunu getirdi. Öyle ki, şahsî görüş (re’y), yasa koymanın kaynaklarından biri oldu; hatta bazıları bunu apaçık nebevî sünnetin metinlerinin önüne geçirdi. Çünkü birçok hadis metni bilimsel eleştiri karşısında ayakta kalamadı. Bu da Ehl-i Sünnet nezdinde hadis metinlerinin kıt kalmasına ve sonraki yüzyıllarda ümmetin bu alandaki ihtiyacına cevap vermeye yetmemesine yol açtı.

⁹ Tarihu’t-Teşrii’l-İslâmî, s.33

Fakat Ehl-i Beyt (üzerlerine selâm olsun) bütün kararlılıkları ile bu akıma karşı koydular ve gerek yönlendirici çabaları ve gerekse imamlık ve meşru halifelik sıfatlarının gereği olarak sünnetin müminler arasında kaybolmaktan korunmasını başardılar. Çünkü nasla belirlenmiş imamın ve halifenin başta gelen görevi, şeriatı ve onun metinlerini kaybolmaktan korumaktır.

Bundan dolayı Sünnet araştırmacılarının, Ehl-i Beyt ile bağlarının nezdindeki Sünnet kaynaklarına başvurmaları zorunludur. Çünkü onlar Peygamberimizin evinde neler olduğunu en iyi bilen kimselerdir.

Ehl-i Beyt’e göre Sünnet; inancın, fıkıhın, ahlâkın, eğitimin ve insanlığın hayatın her alanındaki ihtiyaç duyduğu bütün düzenlemelerin ayrıntılarını kapsar.

Hz. Peygamber’in (s.a.a) torunlarından İmam Cafer b. Muhammed Sadık (a.s) bu gerçeği şu sözü ile ifade ediyor:

Hiçbir şey yoktur ki, onun hakkında kitapta bir ayet veya sünnette bir açıklama olmasın.¹⁰

Resulullah’ın (s.a.a) İlmî Mirasından Örnekler

1- Akıl ve İlim

a) Resulullah (s.a.a) akla son derece büyük bir önem verdi. Onu tarif etti, hayattaki görev, sorumluluk, davranış ve

¹⁰ el-Kâfi, c.1, s.48

mükâfatı hak etme düzeyinde görevini ve rolünü açıkladı. Bunların yanı sıra gelişmesini ve tekâmül etmesini sağlayan faktörleri sayarak şöyle buyurdu:

“Akıl, cehalete düşmekten koruyan bir bağ, bir dizgindir. Nefis, en pis bir hayvan gibidir. Eğer dizginlenmezse şaşırır. Buna göre akıl cehalete düşmekten koruyan bir dizgindir. Yüce Allah akli yarattı ve ona ‘Gel.’ dedi. O da geldi. Arkasından ona ‘Geri dön.’ dedi, o da geri döndü. Sonra Allah (Tebareke ve Tealâ) ona şöyle dedi: İzzetim ve celalim hakkı için senden daha önemli, daha büyük ve daha itaatkâr bir şey yaratmadım. Seninle [hilkati] başlatır, seninle yenileyeceğim. Sevap sana ve ceza da senin aleyhinedir.”

“Akıldan yumuşak huyluluk (hilim) çıkar. Hilimden ilim, ilimden rüşt (olgunluk), rüştten afiflik, afiflikten sakınmak, sakınmaktan hayâ, hayâdan vakar, vakardan hayra devam etme, hayra devam etmekten kötülükten nefret etme ve kötülükten nefret etmekten iyiliğe tavsiye edene itaat çıkar. Bu sayılanlar, hayır türlerinin on tanesidir. Bu on hayır biriminin her birinin on türü vardır...”¹¹

¹¹ Bu hadisin tamamı için “Tuhefu'l-Ukul” adlı eserin “Hz. Peygamber'in Öğütleri ve Hikmetli Sözleri” başlıklı bölümüne başvurun. Rivayete göre Hıristiyan dinine mensup bir kişi olan Şem'un b. Lavî, bir gün Hz. Peygamber'e geldi ve onunla yaptığı uzun tartışmalarından Müslüman oldu. Bu tartışmalar sırasında Peygamber'e: “Bana akıl hakkında bilgi ver. Akıl ne olduğunu, nasıl bir şey olduğunu, ondan nelerin dallandığını, nelerin dallanmadığını anlat. Onu ve onun bütün türevlerini bana tanımla.” dedi. Hz. Peygamber de ona cevap vermek üzere metnini verdiğimiz hadisi dile getirdi. Daha geniş bilgi için “Kelimetu'r-Resuli'l-Â'zam” adlı esere de (s. 91) başvurulabilir.

Resulullah (s.a.a) akla son derece büyük bir önem verdi. Onu tarif etti, hayattaki görev, sorumluluk, davranış ve mükâfatı hak etme düzeyinde görevini ve rolünü açıkladı. Bunların yanı sıra gelişmesini ve tekâmül etmesini sağlayan faktörleri sayarak şöyle buyurdu:

“Akıl, cehalete düşmekten koruyan bir bağ, bir dizgindir. Nefis, en pis bir hayvan gibidir. Eğer dizginlenmezse şaşırır.

b) Önder Peygamberimiz (s.a.a) ilme ve marifete büyük önem verdi. İlmin hayattaki fonksiyonunu ve diğer kemal türleri ile karşılaştırıldığında taşıdığı değeri açıklamak üzere şöyle buyurdu:

“İlmi aramak, onun peşinden koşmak her Müslüman için farzdır. İlmi bulunabileceği yerde arayın, onu ehlinde alın. İlmi Allah için öğretmek hasene (sevabı olan bir iş), onu aramak ibadet, onu müzakere konusu yapmak tespih, onunla amel etmek cihat, onu bilmeyenine öğretmek sadaka, onu ehli olana sunmak yüce Allah’a yaklaşımcı bir davranıştır. Çünkü ilim helâl ve haramın göstergesi, cennet yollarının işaret feneri, yalnızlıkta yoldaş, gurbette ve teklifte arkadaşı, uzlet köşesinde konuşan, sevinçte ve üzüntüde rehber, düşmanlara karşı silâh ve dostlar yanında ziyettir. Allah onun sayesinde bazı kavimleri yükselterek hayırda önder yapar. Öyle ki, onların eserleri iktibas edilir, davranışları ile yol bulunur, görüşlerine başvurulur. Melekler dostluklarını arzular, kanatları ile onları okşar, dualarında onları kutsarlar. Denizlerdeki balıklar ile böceklere, karadaki yırtıcılar ile küçükbaş hayvanlara varıncaya kadar kuru, yaş her varlık onlar için Allah’tan af diler.”

“İlim, kalpleri cehaletten kurtaran hayat, gözleri karanlıktan koruyan ışık ve bedenlerin zaafını gideren güçtür. İlim, kulu seçkinlerin mertebelerine, iyilerin meclislerine, dünyada ve ahirette yüksek derecelere ulaştırır. İlimdeki müzakere oruca ve onu öğrenip hıfz etmek namaza denktir. Onun sayesinde Rabbe itaat edilir, onun sayesinde akrabalık ilişkileri güzelleşir, yine onun sayesinde helâl ile haram

bilinebilir. İlim, amelın imamı, önderidir; amel ona tâbidir. Allah, ilmi iyi kullara ilham eder, kötülerini ise ondan mahrum bırakır. Allah'ın ilim payından mahrum etmediği kimselere ne mutlu!”

“Akıllı kişinin özellikleri, kendisine karşı cahilce davranana yumuşak davranması, kendisine zulmedene karşılık vermemesi, kendisinden aşağı olanlara alçakgönüllü davranması, kendisinden üstte olanlar ile iyilikte yarışmasıdır. Akıllı kişi konuşmak istediğinde önce düşünür. Eğer söyleyeceği söz hayır ise konuşur ve kazanç elde eder. Eğer söyleyeceği söz kötü ise susar ve kurtulur. Eğer fitne ile karşılaşsa Allah'a sığınarak elini ve dilini tutar. Fazilet gördüğü zaman onu fırsat bilir. Hayâ kendisinden hiç ayrılmaz. Hiçbir zaman hırslı görünmez. İşte akıllı kişi bu on hasletle tanınır.”

“Cahilin nişaneleri, kendisi ile düşüp kalkanlara zulmetmesi, kendisinden aşağı konumda olanlara karşı saldırgan olması, kendisinden üst konumda olanlara karşı gelmesidir. Konuşması tedbirsiz ve düşüncesizdir. Eğer konuşursa, günah işler ve eğer susarsa, gaflete dalar. Eğer karşısına fitne çıkarsa, ona balıklama ve acele ile dalıp helâk olur. Eğer karşısına fazilet çıkarsa, ona arka döner ve ağırdan yaklaşır. Eski günahlarından korkmaz ve ömrünün geri kalan bölümünde günah işlemekten vazgeçmez. İyilik karşısında yavaş ve geç kalır. Kaçırıldığı veya kaybettiği iyiliğe üzülmez. Bu on haslet de akıldan yoksun cahilin niteliklerini oluşturur.”¹²

¹² Biharu'l-Envar, c.1, s.171, Müessesetu'l-Vefa basımı; Tuhefu'l-Ukul, s.28, Müessesetu'n-Neşri'l-İslâmî basımı

2- Şeriatın Kaynakları

c) Resullerin sonuncusu olan Hz. Peygamber (s.a.a) bütün insanlara gerçek mutluluğun yolunu gösterdiği gibi, kendilerine açıkladığı talimatlara uymaları şartı ile o mutluluğa ulaşmayı da garanti etti. Resulullah'ın (s.a.a) açıklamalarına göre mutluluk yolu, biri diğerinin yerine geçmeyen iki önemli emanet olan temel kaynağa sarılmaktır. Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuştur:

“Ey insanlar, ben sizin öncünüz, önden gideninizim (sizden önce sizden ayrılacağım). Sizler havuzun başında bana geleceksiniz. Ben size iki emaneti soracağım. O iki emanet konusunda benden sonra ne yapmanız gerektiğine bakın. Çünkü lütufkâr ve her şeyden haberdar olan Allah bu iki emanetin bana varıncaya dek birbirinden ayrılmayacağını bana haber verdi. Ben bunu Rabbinden istedim, o da bunu bana verdi. Haberiniz olsun ki, bu iki emaneti size bıraktım. Bunlar Allah'ın kitabı ile soyum olan Ehl-i Beyt'imdir. Ehl-i Beyt'imın önüne geçmeyin ki, ayrılığa düşersiniz. Onların gerisinde kalmayın ki, helâk olursunuz. Onlara bir şeyler öğretmeye kalkışmayın ki, onlar sizden daha bilgilidirler. Ey insanlar, sizi arkamdan birbirinizin boynunu vuran kâfirler olarak bulmayayım, yoksa beni önüne geleni silip süpüren bir sel yatağı gibi bir ordu içinde bulursunuz.”

“Haberiniz olsun ki, Ebu Talip oğlu Ali benim kardeşim ve vasimidir. O benden sonra Kur'ân'ın tevili üzerinde, benim tenzili üzerinde savaştığım gibi savaşır.”¹³

¹³ Ayanu's-Şia, c.2, s.226; Tarih-i Yakubî, c.2, s.101-102

Resullerin sonuncusu olan Hz. Peygamber (s.a.a) bütün insanlara gerçek mutluluğun yolunu gösterdiği gibi, kendilerine açıkladığı talimatlara uymaları şartı ile o mutluluğa ulaşmayı da garanti etti. Resulullah'ın (s.a.a) açıklamalarına göre mutluluk yolu, biri diğerinin yerine geçemeyen iki önemli emanet olan temel kaynağa sarılmaktır.

Kur'ân ve Onun Benzersiz Fonksiyonu

d) Hz. Peygamber (s.a.a) en geniş ve fasih ifade ile Kur'ân'ın büyüklüğünü tanımladı. Onun hayattaki rolünü, ona tam anlamı ile sarılmanın değerini bütün insanlara hitap ederek ortaya koydu. Bu konudaki sözleri şunlardır:

“Ey insanlar, sizler bir dinlenme, bir geçiş yurdundasınız. Bir yolculuğun sırtundasınız. Yolculuk sizi hızla götürüyor. Gecenin, gündüzün, güneşin, ayın, her yeniyi yıpratıklarını, her uzağı yakınlaştırdıklarını, her vaadi ve tehdidi yanınıza getirdiklerini gördünüz. O hâlde geçişin uzaklığına uygun malzemeyi hazırlayın.”

“Burası belâ ve sınav, kesilme ve yok olma yurdu. İşler üzerinize karanlık gece katmanları gibi çöreklenip karışık görüldüğü zaman Kur'ân'a sarılın. Çünkü Kur'ân, şefaati kabul gören bir şefaateçi ve tanıklığı onaylanan bir şikâyetçidir. Kim onu önüne alır ve kendine imam edinirse, o onu cennete götürür. Kim onu arkasına atarsa, o onu cehenneme sürükler. Kim onu rehber edinirse, o ona doğru yolu gösterir. O, meselelerin nihâî çözümünü

ayrıntılarıyla içeren bir hüküm kitabıdır, bir açıklamadır, kesin bilgilerin kaynağıdır. O, hak ile batılı kesin olarak ayırır, şaka değildir.”

“Onun zahiri ve batını vardır. Zahiri Allah'ın hükmü, batını ise Allah'ın ilmidir. Zahiri güzel, batını ise derindir. Onun sınırları, işaretleri ve sınırlarının, işaretlerinin üzerinde de sınırları ve işaretleri vardır. Acayıpları sayıya sığmaz. İlginç şeyleri eskimez. Hidayet kandillerini içerir. Hikmetin işaret feneridir. Sıfatını tanıyan [çıkarsamada bulunabilen] için marifet rehberidir. Şu hâlde kişi gözünü dört açsın, bakışını netleştirsün. O zaman helâk olmaktan kurtulur ve tıkanıp kalmaktan uzaklaşır. Çünkü düşünmek, kalp gözünün hayatıdır. Tıpkı ışıktan aydınlık alan birinin karanlıkta yürümesi gibi. Bu durumda sizin için kurtuluş kolaylaşır ve korkulu gözlerle etrafı gözetlemeniz azalır.”¹⁴

Dinin Rükünü Ehl-i Beyt

e) En son Peygamber (s.a.a), büyük emaneti, yani kendi Ehl-i Beyt'i olan Hz.

¹⁴ Tefsiru'l-Ayyaşî, c.1, s.2-3; Kenzü'l-Ümmal, c.2, s.298

Ali ile on bir oğlunu ve torununu çeşitli şekillerde tarif etti. Bu konuda söylediklerinden biri, son konuşmalarından birini oluşturan şu konuşmasıdır:

“Ey muhacirler ile ensar topluluğu ve ey cinlerden ve insanlardan bugün ve bu saatte beni dinleyenler! Söylediklerimi burada bulunanlar burada bulunmayanlara iletin. Haberinizi olsun ki, size Allah'ın kitabı Kur'an'ı bırakıyorum. Bu kitapta, nur, hidayet ve açıklama vardır. Allah o kitapta hiçbir şeyi ihmal etmedi. O benim için Allah'ın size karşı hüccetidir. Bunun yanı sıra size en büyük bayrağı, dinin bayrağı ve hidayet ışığı olan vasım Ebu Talip oğlu Ali'yi bırakıyorum. Haberinizi olsun, o, Allah'ın ipidir. Hep birlikte ona sarılın, sakın ondan ayrılmayın. **Allah'ın size bağışladığı nimeti hatırlayın. Hani bir zamanlar düşman olduğunuz hâlde O, kalplerinizi uzlaştırdı da O'nun bu nimeti sayesinde kardeş oldunuz.**”¹⁵

“Ey İnsanlar, bu Ebu Talip oğlu Ali, bugün ve bugünden sonra Allah'ın hazinesidir. Kim onu bugün ve bugünden sonra sever ve dost edinirse, o verdiği sözü yerine

Ey insanlar, Ehl-i Beyt'im hakkında Allah'ı göz önünde bulundurun.

Çünkü onlar dinin temel direkleri, karanlıkların kandilleri ve ilmin madenleridirler. Ali benim kardeşim, vârisim, yardımcı, güvendiğim (yakınım), işimin yürütücüsü, sünnetim uyarınca taahhüdümün yerine getircisidir. Bana ilk inanan ve ölümüm sırasında en son görüşeceğim ve kıyamet günü benimle buluşacakların ortasında yer alacak olan kimsedir.

getirmiş ve kendisine düşen görevi gerçekleştirmiş olur. Kim bugün ve bugünden sonra ona düşmanca davranırsa, kıyamet gününde kör ve sağır olarak gelir ve Allah nezdinde kendi lehine bir hüccet bulunmaz.”

“Ey insanlar, yarın benim yanıma Ehl-i Beyt'im dağılık, toz toprak içinde, itilip kakılmış, mazlum durumda, kanları önünüzde akan vaziyette, boyunlarınızda sapıklık biatlerinin ve cahillik şûralarının sorumlu-

luğunu taşıyarak dünyaya taze bir gelinmiş gibi gönül kaptırmış olarak gelmeyin.”

“Haberiniz olsun ki, bu işin adamları ve ayetleri vardır. Allah onların isimlerini kitabında bildirdi ve ben de size onları tanıttım. Bana gönderilen mesajı size iletтім. Fakat ben sizi cahilce davranan bir toplum olarak görüyorum. Benden sonra Allah'ın kitabını bilgiye dayanmadan tevîl eden, sünneti arzuza uyduran, dininden dönmüş kâfirlere dönüşmeyin. Çünkü Kur'an'a ters düşen her sünnet, her hadis ve her söz, geçersiz ve batıldır.”

“Kur'an hidayet imamıdır. Onun kendine ileten bir önderi vardır. İnsanları hikmet ve güzel öğütlerle ona çağırır. O benden sonraki veliyyulemr'dir (yetki sahibidir).

¹⁵ Âl-i İmrân, 103

O benim ilmimin, hikmetimin, gizli sırlarımın ve açığa vurduklarımın ve benden önceki peygamberlerin bıraktıkları mirasın vârisidir. Ben hem vârisim, hem geride mirasçı bırakanım. Sakın nefsiniz sizi yalanlamasın.”

“Ey insanlar, Ehl-i Beyt'im hakkında Allah'ı göz önünde bulundurun. Çünkü onlar dinin temel direkleri, karanlıkların kandilleri ve ilmin madenleridirler. Ali benim kardeşim, vârisim, yardımcım, güvendiğim (yakınım), işimin yürütücüsü, sünnetim uyarınca taahhüdümün yerine getiricisidir. Bana ilk inanan ve ölümüm sırasında en son görüşeceğim ve kıyamet günü benimle buluşacakların ortasında yer alacak olan kimsedir. Bu söylediklerimi burada olanlarınız burada olmayanlara iletin.”

“Ey insanlar, kimin yaptığım işlerden dolayı üzerimde bir hakkı varsa, kimin benimle ilgili vadesi ileride dolacak bir hesabı varsa, bu konularda Ebu Talip oğlu Ali'ye gelsin. O onların hepsini tazmin eder. Böylece hiç kimsenin üzerimde hakkı kalmasın.”¹⁶

3- İslâm İnançının Temel İlkeleri

Yaratıcı Nitelenemez

“Yaratıcı, kendisini nitelediği sıfatlardan başka hiçbir sıfat ile nitelenemez. Duyu organlarının kendisini algılamakta aciz olduğu, vehimlerin erişemediği, tasavvurların sınırlandıramadığı, gözlerin kapsayamadığı yaratıcı nasıl nitelenebilir? O, niteleyicilerin nitelermelerinden yücedir.

¹⁶ Biharu'l-Envar, c.22, s.484-487, Resulullah'ın son hutbesi

Yakınlığında uzak ve uzaklığında yakındır. Nasıl'a nasıllık verip nasıl olmasını sağladığı için ona 'Nasıl?' denemez. 'Nerede'yi nerelendirdiği için O'nun hakkında 'Nerede?' denemez. O nasıllıktan ve neredelikten kopuk ve bağımsızdır. O kendisini nitelediği gibi tek ve sameddir. Niteleyiciler O'nu niteleme derecesine eremezler. O doğmadı, doğrulmadı ve hiç kimse O'nun dengi değildir.”¹⁷

Tevhidin Şartları

“Kul; 'Lâ ilâhe illallah' (Allah'tan başka ilâh yoktur) dediği zaman cümlenin beraberinde tasdik, tazim, haz duyma ve saygı olmalıdır. Kul; 'Lâ ilâhe illallah' dediğinde eğer bu cümlenin beraberinde tazim yoksa, o kul bidat ehlidir. Eğer o cümlenin beraberinde haz duyma yoksa, o kul iki yüzlü bir gösterişçi; eğer beraberinde saygı yoksa, o kul fasıktır.”¹⁸

Allah'ın Rahmeti

“İsrailoğulları'ndan iki kişi vardı. Biri ibadette gayretli, öbürü ise günahkârdı.

¹⁷ Biharu'l-Envar, c.2, s.94; el-Kifaye: Ebu'l-Mufaddal Şeybanî'nin Ahmed b. Mutavvak b. Sevar'dan, onun Muğire b. Muhammed b. Mihleb'den, onun Abdulgaffar b. Kesir'den, onun İbrahim b. Humejd'den, onun Ebu Haşim'den, onun Mücahid'den, onun İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre bir gün Peygamberimize Na'sal adında bir Yahudi geldi ve “Ey Muhammed, sana uzun zamandır zihnimi kurcalayan bazı sorular soracağım. Eğer onları cevaplandırırsan senin elinle İslâm'ı kabul edeceğim.” dedi. Hz. Peygamber ona: “Ey Ebu Amare, sor.” dedi. Yahudi: “Ey Muhammed, bana Rabbin tanımla.” dedi. Peygamberimiz de ona az önce naklettığımız sözleri ile cevap verdi.

¹⁸ Kelimetu'r-Resuli'l-Â'zam, s.30

İbadette gayretli olan kişi öbürüne: ‘Yaptıklarından geri dur.’ der, günahkâr kişi de: ‘Beni Rabbim ile baş başa bırak.’ derdi. Sonunda bir gün ibadette gayretli kişi öbürünü ağır olarak değerlendirdiği bir günah işlerken buldu ve yine: ‘Yaptığından geri dur.’ dedi. Günahkârın karşılığı: ‘Beni Rabbim ile baş başa bırak, başuma gözetleyici olarak mı görevlendirildin?’ oldu. İbadet düşkününü Yahudi, öbürüne: ‘Allah adına yemin ederim ki, Allah seni affetmez ve seni cennetine koymaz.’ dedi. Yüce Allah her ikisine bir melek gönderdi, gelen melek ikisinin de canını aldı ve her ikisi Allah’ın huzurunda bir araya geldi. Yüce Allah günahkâra: ‘Rahmetimle cennete gir.’ buyurdu. Öbürüne de: ‘Sen benim kuluma yönelik rahmetime yasa koyabilir misin?’ dedi. İbadet düşkününü Yahudi: ‘Hayır, ey Rabbim.’ dedi ve Allah: ‘Bu kulumu cehenneme götürün.’ buyurdu.”¹⁹

Ne Zorlama ve Ne Tam Serbestlik

“Allah ne zorlayarak kendisine itaat ettirir ve ne mağlup edilerek kendisine isyan edilir. Ayrıca kullarını sultasında ihmal etmemiştir. Fakat O, kullarını güçlü kıldığı konular üzerine kadir olandır. Onları malik kıldığı şeylerin malikidir.

Eğer kullar aldıkları emre uyarak Allah’a itaat ederlerse, bu itaate engel olan ve ondan vazgeçiren bulunmaz. Eğer ona karşı gelen bir iş yaparlar da O, kulları ile o iş arasına girmeyi dilerse, bunu yapar. Senin ile bir şey arasına girmeyi dileyebilen ancak bunu yapmayan bir gücü düşün. Eğer bu durumda kul o işi yaparsa, oraya girip engel olmayan güç, adamı o işe sokmuş anlamına gelmez.”²⁰

“Altı konuda diğer peygamberlere üstün tutuldum: Bana özlü sözler verildi. Bir aylık yoldan düşmana korku salmakla desteklendim. Ganimetler bana helâl kılındı. Yeryüzü benim için secde yeri, temiz ve temizleyici kılındı. Bütün kullara peygamber olarak gönderildim. Benimle peygamberlere son verildi.”

Hız. Peygamber’in Ayrıcalıkları

“Altı konuda diğer peygamberlere üstün tutuldum: Bana özlü sözler verildi. Bir aylık yoldan düşmana korku salmakla desteklendim. Ganimetler bana helâl kılındı. Yeryüzü benim için secde yeri, temiz ve temizleyici kılındı. Bütün kullara peygamber olarak gönderildim. Benimle peygamberlere son verildi.”²¹

Beni Allah Seçti

“Allah, İbrahim’in çocuklarından İsmail’i, İsmail’in çocuklarından Kenaneoğulları’nı, Kenaneoğulları’ndan Kureyş kabilesini, Kureyş kabilesinden Haşimoğulları’nı ve Haşimoğulları’ndan beni seçti. Yüce Allah şöyle buyuruyor: **Size kendinizden öyle bir peygamber geldi ki, sıkıntıya düşmeniz ağırına gider. Size son**

¹⁹ Kelimetu’r-Resuli’l-Â’zam, s.31

²⁰ Biharu’l-Envar, c.77, s.140

²¹ Biharu’l-Envar, c.16, s.324

derece düşkün, müminlere karşı şefkatli ve merhametlidir.”²²

Ben Yağmura Benzerim

“Allah’ın benimle gönderdiği hidayet ve ilim, yeryüzüne düşen bol yağmura benzer. O yeryüzünün bir kesimi iyidir; suyu içine kabul eder; çayır ve bol ot bitirir. Bir kesimi ise çoraktır; suyu dışında tutar; Allah onunla insanlara yararlanma imkânı verir. O sudan kendileri içerler, hayvanlarına su verirler ve tarım yaparlar. Yağmurun bir bölümü ise başka bir yeryüzü kesimine düşer. Orası düz ve engin bir çölden ibarettir. Ne suyu tutar ve ne ot bitirir. İşte bu, Allah’ın dinini anlayana ve onun benimle gönderdiği mesajdan faydalanıp bu mesajı öğrenen ve başkalarına öğreten ile bu mesaja başını kaldırmayıp bakmayanın, getirdiğim ilâhî hidayeti kabul etmeyenin örnekleridir.”²³

Resulullah’tan (s.a.a) Sonraki İmam

“Ey Ammar, benden sonra facialar ve felâketler olacaktır. Bu facialar birbirlerine kılıç çekmelerine, birbirlerini öldürmelerine, birbirleri ile ilişkilerini kesmelerine kadar varacaktır. O olayları gördüğünde bu sağ tarafımdaki asla’dan,²⁴ yani Ebu Talip oğlu Ali’den ayrılma. Eğer bütün insanlar bir vadinin yolunu tutarlarsa da

Ali başka bir vadinin yolunu tutarsa, sen Ali’nin girdiği vadinin yolunu tut, insanlardan ayrı kal.”

“Ey Ammar, Ali seni hidayetten ayrı düşürmez, seni alçalmaya doğru sevk etmez.”

“Ey Ammar, Ali’ye itaat etmek bana itaat etmek demek, bana itaat etmek demek Allah’a itaat etmek demektir.”²⁵

“Kim benim vefatımdan sonra şimdi oturmakta olduğum bu yerde Ali’ye zulmederse, benim peygamberliğimi ve benden önceki peygamberlerin peygamberliklerini inkâr etmiş gibi olur.”²⁶

Hız. Ali’nin (a.s) Üstünlüğü

“Eğer Hıristiyanların Meryem oğlu İsa hakkında söylediklerini bazı grupların senin hakkında söylemelerinden çekinmeseydim, bugün senin hakkında öyle bir söz söylerdim ki, bu gruplardan birinin

²⁵ Mecmau’l-Beyan, c.3, s.534; Ebu Eyyub Ensari’nin (r.a) rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.a) bu sözleri Ammar b. Yasir’e (r.a) hitaben söyledi.

²⁶ Mecmau’l-Beyan, c.3, s.534; Hâkim Ebu’l-Kasım Haskani’nin “Şevahidu’t-Tenzil” adlı kitabından, onun Ebu Hamd Mehdi b. Nizar Hasani’dan, onun Muhammed b. Kasım b. Ahmed’dan, onun Ebu Said Muhammed b. Fudayl b. Muhammed’dan, onun Muhammed b. Salih Arzemi’dan, onun Abdurrahman b. Ebu Hatem’dan, onun Ebu Said E-şec’dan, onun Ebu Halef Ahmer’dan, onun İbrahim b. Tahman’dan, onun Said b. Ebu Arube’dan, onun Katade’dan, onun Said b. Musey-yeb’dan rivayet ettiğine göre Abdullah b. Abbas: “**Sadece aranızdaki zalimlerin başına gelmekle yetinmeyecek olan fitneden sakının...**” (En-fâl, 25) ayeti indiğinde, Hz. Peygamber bu sözleri söyledi.” dedi.

²² Tevbe, 128; Kelimetu’r-Resuli’l-Â’zam, s.35; Biharü’l-Envar, c.16, s.323

²³ Biharü’l-Envar, c.1, s.184

²⁴ Asla’; başının ön kısmının saçları dökülen kişi anlamındadır. Hz. Ali (a.s) savaşlarda başına koyduğu miğferden dolayı saçının ön kısmı dökülmüştü.

yanından geçerken mutlaka ayağının altındaki toprağı alırlardı.”²⁷

Resulullah'tan (s.a.a) Sonraki İmamlar

“Benden sonra soyumdan gelecek olan imamlar, İsrail-oğulları'nın nakiblerinin ve İsa'nın havarilerinin sayısı kadardır. Kim onları severse, o mümindir. Kim onlardan nefret ederse, münafıktır. Onlar Allah'ın kulları arasında O'nun hüccetleri ve yaratıkları arasında O'nun hidayet önderleridir.”²⁸

Hakk İmamları

“Ey Ali, sen benden sonraki imam ve halifesin. Sen Müslümanlar için kendilerinden önce gelirsin (onlar üzerinde tasarruf ve yetki sahibisin).”

“Sen geçip gidince, oğlun Hasan Müslümanlar için kendilerinden önce gelir. Hasan geçip gidince, Hüseyin müminler için kendilerinden önce gelir. Hüseyin geçip gidince, oğlu Ali b. Hüseyin müminler için kendilerinden önce gelir. Ali geçip gidince, oğlu Muhammed müminler için kendilerinden önce gelir.”

²⁷ el-İrşad, c.1, s.165; Peygamberimiz, Hz. Ali'nin Zatu's-Selâsil Savaşı'nda yüce Allah'ın onun ellerinde Müslümanlara fetih bağışlamasından sonra bu sözleri söyledi.

²⁸ Kifayetu'l-Eser, s.166; Ebul Mufaddal Şeybanî'nin Ahmed b. Amir b. Süleyman Taî'den, onun Muhammed b. İmrân Kuffî'den, onun Abdurrahman b. Ebu Necran'dan, onun Safvan b. Yahya'dan, onun İshak b. Ammar'dan, onun Cafer b. Muhammed'den, onun babası Muhammed b. Ali'den, onun babası Ali b. Hüseyin'den, onun Hüseyin b. Ali'den, onun kardeşi Hasan b. Ali'den (hepsine selâm olsun) rivayet ettiğine göre Resulullah (s.a.a) bu sözleri söyledi.

“Muhammed geçip gidince, oğlu Cafer müminler için kendilerinden önce gelir. Cafer geçip gidince, oğlu Musa müminler için kendilerinden önce gelir. Musa geçip gidince, oğlu Ali müminler için kendilerinden önce gelir.”

“Ali geçip gidince, oğlu Muhammed müminler için kendilerinden önce gelir. Muhammed geçip gidince, oğlu Ali müminler için kendilerinden önce gelir. Ali geçip gidince, oğlu Hasan müminler için kendilerinden önce gelir.”

“Hasan geçip gidince, Kaim Mehdi müminler için kendilerinden önce gelir. Allah yeryüzünün doğusunu ve batısını onun aracılığıyla fetheder.”

“Bunlar hakkın imamları, doğrunun sözcüleridir. Kim bunları desteklerse desteklenir; kim onları yüzüstü bırakırsa perişan olur.”²⁹

Hz. Peygamber'in (s.a.a), Mehdi'nin (a.s) Geleceğini Müjdelemesi

Ahmed'in rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.a) şöyle buyurdu:

²⁹ Kifayetu'l-Eser, s.195-196; Hüseyin b. Ali'nin Harun b. Musa'dan, onun Muhammed b. İsmail Fezarî'den, onun Abdullah b. Salih Kâtibulleys'ten, onun Rüşd b. Sa'd'dan, onun Hüseyin b. Yusuf Ensa-rî'den rivayet ettiğine göre Sehl b. Sa'd Ensarî şöyle dedi:

“Resulullah'ın (s.a.a) kızı Fatma'ya imamlar hakkında soru sordum. Bana: “Allah'ın Resulü, Ali'ye bu sözleri... söylediler.” **cevabını verdi.**”

Bu konuda Cabir Ensarî'den iki başka metin daha rivayet edilmiştir. Onlara da başvurulabilir.

Bir gün Allah'ın Resulü bize hitap etti ve bize kıyamet gününe kadar neler olacağını anlattı. Sözlerinin devamında: "Eğer dünyanın sadece bir günü kalsa, Allah o günü benim soyumdan olan ve ismi benim isminin aynı olan bir kişiyi gönderinceye kadar uzatır." dedi. Selman-ı Farisî, ayağa kalkarak: "Ey Allah'ın Resulü, o kişi hangi torununun soyundan gelecek?" diye sordu. Hz. Peygamber eli ile Hüseyin'e dokunarak: "O kişi bu torunumun soyundan gelecek." karşılığını verdi.

Yeryüzünü zulüm ve saldırganlık doldurduktan sonra soyumdan biri çıkıp yeryüzünü adalet ve insaf ile doldurmadıkça kıyamet kopmaz...³⁰

Abdurrahman b. Ebu Leyla'nın rivayet ettiğine göre babası şöyle dedi: Hz. Peygamber (s.a.a), Hayber Savaşı'nda İslâm'ın sancağını Ali'nin (a.s) eline verdi ve Allah onun elinde Müslümanlara fetih bağışladı. Sonra Gadir-i Hum denen yerde Hz. Peygamber, Ali'nin, kadın-erkek bütün müminlerin önderi olduğunu bildirdi. Hz. Peygamber sözlerine devam ederek Ali'nin, Fatma'nın, Hasan'ın ve Hüseyin'in bazı faziletlerini saydı ve sonra şöyle dedi:

Cebrail bana haber verdi ki, Ehl-i Beyt'im benden sonra zulme uğrayacak. Bu zulüm onlardan olan Mehdi ortaya çıkıncaya, onların şanı yücelinceye ve İslâm ümmeti onları sevmekte birleşinceye kadar devam edecektir. O dönemde onları kötüleyenler azalacak,

sevmeyenleri zelil olacak ve övenleri çoğalacaktır. Bütün bunlar ülkelerin değişmeye uğrayacağı, kulların zayıf duruma düşeceği ve Mehdi'nin çıkmasından ümit kesileceği bir dönemde gerçekleşecektir. İşte o zaman benim soyumdan olan Ka'im, bir kavimle ortaya çıkacak ve Allah, bu kavim aracılığıyla hakka üstün getirip onların kılıçları ile batlı söndürecek... Ey insanlar, Mehdi'nin çıkışı ile müjdelenin. Çünkü Allah'ın vaadi gerçektir, boşa çıkmaz. O'nun hükmü geri çevrilmez. O, her şeyi hikmet üzere yapar ve her şeyi bilir. Allah'ın fethi yakındır.³¹

Ümmü Seleme'den nakledilir ki:

Resulullah'tan (s.a.a): "Mehdi benim soyumdan Fatma'nın torunları arasından çıkacaktır." ***dediğini duydum.***³²

Huzeyfe b. Yeman şöyle diyor:

³¹ Yenabiu'l-Mevedde, s.440

³² Sahih-i Ebu Davud, c.4, s.87'den naklen Yenabiu'l-Mevedde, s. 430

³⁰ Müsned-i Ahmed, c.3, s.425; hadis: 10920

Bir gün Allah'ın Resulü bize hitap etti ve bize kıyamet gününe kadar neler olacağını anlattı. Sözlerinin devamında: “Eğer dünyanın sadece bir günü kalsa, Allah o günü benim soyumdan olan ve ismi benim ismimin aynı olan bir kişiyi gönderinceye kadar uzatır.” dedi. **Selman-ı Farisî, ayağa kalkarak: “Ey Allah'ın Resulü, o kişi hangi torunun soyundan gelecek?” diye sordu. Hz. Peygamber eli ile Hüseyin'e dokenarak: “O kişi bu torunumun soyundan gelecek.” karşılığını verdi.³³**

4- Resulullah'ın (s.a.a) İlmî Mirasına Dayalı Şeriat Düzenlemelerinin Temel İlkeleri³⁴

a) İslâm'ın Karakteristik Özellikleri

- 1- İslâm yücelir, hiçbir şey onun üstüne çıkamaz.
- 2- İslâm kendinden öncekini [yani işlenmiş günahları] siler, yok eder.
- 3- İnsanlar bilmedikleri sürece genişlik içindedirler.
- 4- Ümmetimden yanılığının, unutmanın ve zorla yaptırılan işlerin sorumluluğu kaldırılmıştır.
- 5- Şu üç kimseden kalem kaldırıldı: Çocuk, deli, uyuyan kişi.

b) İlim ve Âlimlerin Sorumluluğu

- 1- Kim zamanının imamını bilmeden ölürse, cahiliye ölümü ile ölmüştür.

³³ el-Beyan fi Ahbar-i Sahib'iz-Zaman, Hafız Ebu Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Muhammed Nevfelî, s.129

³⁴ Bu hususta bk. A'yanu's-Şia, c.1, s.303-306

- 2- Kim bilgiye dayanmadan Kur'ân üzerinde bir söz söylerse, cehennemdeki yerini hazırlasın.
- 3- Kime bildiği bir şey sorulur da bilgisini saklarsa, Allah onun ağzına ateşten bir gem vurur.
- 4- Kim bilgiye dayanmadan fetva verirse, gökteki ve yeryüzündeki melekler kendisine lânet eder.
- 5- Her fetva veren kişi tazmin ile sorumludur.
- 6- Her bidat sapıklıktır ve her sapıklığın yolu cehenneme çıkar.
- 7- Allah kim için iyilik isterse, onu din alanında derin bilgili yapar.
- 8- Farzları öğrenin ve bu ilmi insanlara öğretin. Çünkü bu alan ilmin yarısıdır.
- 9- Size benim bir hadisim getirildiği zaman onu Allah'ın kitabına sunun. Ona uyanı kabul edin. Ona ters düşeni duvara çarpın.
- 10- Bidatçılık başını alıp yürüdüğü zaman âlimler ilimlerini ortaya koysunlar. Kim bunu yapmaz ise, Allah'ın lâneti üzerine olur.

c) İslâmî Tutumun Genel Kuralları

- 1- İslâm'da ruhbanlık yoktur.
- 2- Yaratıcıya karşı gelindiği konuda kula itaat edilmez.
- 3- Takiyesi olmayanın dini yoktur.
- 4- Farzlara zarar verdiklerinde, nafilerde hayır yoktur.

- 5- Problemler her işin çözümünü için kura çekilir.
- 6- Ameller niyetlere bağlıdır.
- 7- Kişinin niyeti amelinden daha etkilidir.
- 8- Amellerin en faziletlisi, en çetin olanlarıdır.
- 9- Kim bir kavmin dinini benimserse, onların hükmü kendisi için bağlayıcı olur.
- 10- Kim bir iyi çığır açarsa, yaptığı iyiliğin sevabı ile birlikte kıyamete kadar açtığı çığırdan gidenlerin sevabı kadar sevap kazanır. Buna karşılık kim bir kötü çığır açarsa, yaptığı kötülüğün cezası yanında açtığı çığırdan gidenlerin alacakları ceza kadar cezaya çarptırılır.

d) Yargı İle İlgili Genel Hatlar

- 1- Hâkim çaba sarf edip de yanlırsa, bir sevap kazanır; eğer çabası sonucu isabetli olursa, ona iki sevap vardır.
- 2- Akli başında kimselerin kendi aleyhlerindeki ikrarları geçerlidir.
- 3- Şahit göstermek iddia sahibine, yemin etmek iddiayı inkâr edene düşer.
- 4- Ancak Allah adına yemin edilir.
- 5- Şüphe varsa, hadleri uygulamayın. (Şüpheler sebebi ile hadleri düşürün.)
- 6- Kim malı uğruna öldürülürse, şehittir.
- 7- Aldığın şeyin sorumluluğu, sahibine teslim edilinceye kadar sana aittir.

- 8- Vahşi hayvanların verdikleri zayıtın karşılığı yoktur, kovuşturma konusu edilmez.
- 9- Baba, oğlunun suçundan sorumlu tutulamayacağı gibi, oğlu da babasının suçundan sorumlu tutulamaz.
- 10- İnsanlar malları üzerinde egemendirler.

e) Ana Hatları İle İbadetler

- 1- Şüphesiz, dinin direği namazdır.
- 2- Yapacağınız ibadetleri benden öğrenin.
- 3- Beni namaz kılarken gördüğünüz gibi namaz kılın.
- 4- Mallarınızın zekâtını verin ki, namazlarınız kabul edilsin.
- 5- Fitre zekâtı her erkek ve kadına farzdır.
- 6- Benim için yeryüzü secde yeri, toprağı temiz ve temizleyici kıldı.
- 7- Camilerinizi satışlarınızdan, satın almalarınızdan ve husumetlerinizden uzak tutun.
- 8- Ümmetimin seyahati oruçtur. [Oruç, gezip dolaşmak gibi insana canlılık ve ferahlılık kazandırır.]
- 9- Her maruf (güzel davranış) sadakadır.
- 10- Cihadın en faziletlisi, zalim bir hükümdarın önünde söylenen hak sözdür.

f) Aile Düzeninin Bazı Temel İlkeleri

- 1- Evlenmek benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir.

- 2- Evlenin ve çoğalın. Çünkü ben kıyamet günü sizin ile diğer ümmetlere karşı övünç duyuyorum.
- 3- Evlenin ve eşlerinizi boşamayın. Çünkü boşamaktan, Rahman olan Allah'ın arşı sarsılır.
- 4- Menilerinizi akitacağınız eşleri dikkatlice seçin, birbirine denk olanları evlendirin ve öyle olanlarla evlenin.
- 5- Çocuk kimin yatağında doğmuşsa, ona aittir. Fuhuş yapan ise, taşlanarak öldürülür.
- 6- Kadının cihadı, kocasına karşı vazifesini en iyi şekilde yerine getirmektir.
- 7- Kadınlar için cuma namazı, cemaatle namaz kılmak, ezan okumak, kamet getirmek, hasta ziyaret etmek, Safâ ile Merve tepeleri arasında koşarcasına hızlı yürümek, cihat, Hacerü'l-Esved'e el sürmek, hâkimlik görevi üstlenmek ve (hacda) başı tıraş etmek yoktur.
- 8- Birbirini lian (lânetleşme) yapan çiftler bir daha birleşmezler.
- 9- Namuslu bir kadına zina etti diye iftira atmak, yüz yılın ibadetini boşa çıkarır.
- 10- [Mahrem olmaya sebep olan süt emzirmede aranan şartlardan biri de] çocuk emzirmenin, bedende et oluşturacak ve kemikleri güçlendirecek kadar olmasıdır.
- 11- Çocuklarınıza yüzmeyi ve okçuluğu öğretin.
- 12- Kimin yanında küçük çocuk varsa, onunla çocukcasına davranın.

Aile Düzeninin Bazı Temel İlkeleri

- *Evlenmek benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir.*
- *Evlenin ve çoğalın. Çünkü ben kıyamet günü sizin ile diğer ümmetlere karşı övünç duyuyorum.*
- *Evlenin ve eşlerinizi boşamayın. Çünkü boşamaktan, Rahman olan Allah'ın arşı sarsılır.*

g) İslâmî Ekonomik Düzendeki Aydınlatıcı Noktalar

- 1- İbadet yedi bölümdür. En faziletlisi helâl kazanç aramaktır.
- 2- Önce din bilgisi, sonra ticaret.
- 3- Bakım ve gözetim yükünü başkalarının üzerine atan kişi mel'undur (Allah'ın rahmetinden uzaktır).
- 4- Bakmakla yükümlü olduğun kişilerden başla.
- 5- İşçinin ücretini teri kurumadan önce verin.
- 6- Her çekilen zahmete karşılık uygun bir ücret vardır.

- 7- Müslümanlar şartlarına bağlı kalırlar.
- 8- Müslüman, malını nerede bulursa onu alma yetkisine sahiptir.
- 9- Vakıflar, vakfedenlerin arzularına göre işletilir.
- 10- Müslümanın malı bir başkasına ancak sahibi gönül rızası ile verirse, helâl olur.
- 11- Önce kefen tedariki, sonra borç, sonra vasiyet, sonra miras bölüşme gelir.
- 12- Müslümanlar arasında yapılan anlaşmalar geçerlidir. Yalnız anlaşma, haramın helâl veya helâlin haram olmasını gerektirirse, o başka.
- 13- Zengin Müslümanın borç hususunda karşı tarafı oyalaması Müslümana zulümdür.
- 14- Alıcı ve satıcı pazarlık yerini terk etmedikleri sürece alışverişi geçerli sayıp saymamakta serbesttirler.
- 15- Kazançların en kötüsü faizdir.
- 16- Ölü hayvanın derisi ile sinirinden yararlanılamaz.
- 4- Müminler kardeşlerdir. Kanları birbirine denktir. Onlardan en aşağı sosyal konumda olanın düşmanlardan birine verdiği aman, onların hepsini bağlar. Onlar kendileri dışındakilere karşı bir tek el gibidirler.
- 5- Velâ mirası, köle azat etme karşılığındadır.
- 6- Velâ yakınlığı, nesep ve soy yakınlığı gibidir.
- 7- Mümine sövmek fasıklıktır.
- 8- Her sarhoş edici madde haramdır.
- 9- Çoğu sarhoş eden maddenin, bir yudumu da haramdır.
- 10- Kabir azabı söz taşımaktan, gıybetten ve yalandan dolayıdır.
- 11- Fasığın arkasından konuşmak gıybet değildir.
- 12- Ümmetimin erkekleri için altundan elbise haramdır; fakat bu elbiseler kadınlar için helâldir.

h) Sosyal Dayanışmanın Bazı Temel İlkeleri

- 1- Mümin ile savaşmak küfürdür; müminin etini yemek [gıybetini yapmak] günahdır.
- 2- Müminin ölü olarak saygınlığı, yaşarkenki saygınlığı gibidir.
- 3- Ölünün saygınlığı, cenaze hazırlıklarının acele yapılmasını gerektirir.
- 5- Resulullah'ın İlmî Mirasından Kapsamlı Sözler
- 1- Ben üstün ahlâkî değerleri tamama erdirmek için gönderildim.
- 2- Ben ilmin şehriyim, Ali de o şehrin kapısıdır.
- 3- Allah nezdinde amellerin en sevileni, az da olsa en devamlı olanıdır.
- 4- Biriniz bir iş yaptığı zaman onu sağlam şekilde yapın.

- 5- İman iki eşit bölümdür. Bir bölümü sabırda, öbür bölümü ise şükürde gizlidir.
- 6- Ağzınızı sıkı tutmak suretiyle işlerinizi kolaylaştırın.
- 7- Güvenilir olmak rızkı, hıyanet ise fakirliği celp eder.
- 8- Eller üç türdür: İsteyen, veren ve vermekten kaçınan el. Ellerin en hayırlısı veren eldir.
- 9- Kavmin efendisi fasıkları olduğu, en aşağılıkları liderleri olduğu ve fasık kişiye ikram edildiği zaman belâyı bekle.
- 10- En çabuk gelen kötülük, zulmün cezasıdır.
- 11- Haberiniz olsun, ümmetimin en kötü kişileri kötülüklerinden korkulduğu için saygı gösterilenlerdir. Haberiniz olsun, kötülüğünden korktukları için insanların saygı gösterdikleri kimse, benden değildir.
- 12- İyilik sayesinde özgür kişiler köle yapılır.
- 13- Müjdeleyin, nefret ettirmeyin.
- 14- Dört şeyden önce dört şeyin değerini bil: Yaşlılığından önce gençliğinin, hastalığından önce sağlığının, fakirliğinden önce zenginliğinin ve ölümünden önce hayatının değerini.
- 15- Üç şey dünyada ve ahirette üstün ahlâk örneğidir: Sana haksızlık edenin affetmen, seninle ilişkiyi kesen ile ilişkiyi devam ettirmen, sana kabalık edene karşı yumuşak davranman.
- 16- Üç şey perdeleri yırtarak Allah'ın huzuruna ulaşır: Âlimlerin kalemlerinin cızırtısı, mücahitlerin ayak sesleri, namuslu ev kadınlarının ipek eğirme sesleri.
- 17- Üç şey kalbi karartır: Boş ve hevaî şeyler dinlemek, avcılık, hükümdar kapısına gitmek.
- 18- Kalplerin yaratılıştan gelen özelliği, kendisine iyilik edenleri sevmek ve kendisine kötü davrananlardan nefret etmektir.
- 19- Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin.
- 20- Dünya sevgisi bütün kötülüklerin başıdır.
- 21- Hikmet, müminin yitiğidir. Hikmetin başı Allah korkusudur.
- 22- Cennet nefsin hoşlanmadığı şeylerle ve cehennem ise nefsî isteklerle kuşatılmıştır.
- 23- Ahlâkınızı güzelleştirin, komşularınıza karşı nazik olun, kadınlarınıza iyi davranın ki, hesaba çekilmeden cennete giresiniz. Hastalıklarınızı sadaka ile tedavi edin.
- 24- Akıllı olmanın en önde gelen göstergesi, Allah'a iman etmekten sonra hakkı çiğnemeksizin insanlarla iyi geçinmektir.
- 25- Dünyadaki efendiler, cömertler; ahiretteki efendiler, kötülüklerden sakınanlardır. Mutlu kimse başkalarından ibret alandır.

- 26- İnsanların en kötüsü dünyası karşılığında ahiretini satandır. Bundan daha kötüsü ise ahiretini başkasının dünyası uğruna satandır.
- 27- Kendi kusurunu görmekten başkasının kusuruna bakmaya fırsat bulamayan müjdeler olsun!
- 28- Cemaatten sakın ayrılma. Çünkü kurt sürüden ayrılan koyunu kapar.
- 29- Sakın kanaatkârlıktan, harcamalarda hesaplı davranmaktan ayrılmayın. Zira kanaatkâr toplum asla fakir düşmez.
- 30- Hastalık korkusu ile yemeklerden korunup perhiz yaptığı hâlde, cehennem korkusu ile günahlardan uzak durmayan kimseye şaşarım.
- 31- Müminin şerefi, insanlardan müstağni olmasıdır.
- 32- Seni ziyaret etmeyi sen ziyaret et. Sana hediye vermeyene sen hediye ver.
- 33- Asıl zenginlik, gönül zenginliğidir.
- 34- Ya âlim ol ya öğrenci ol, ya dinleyici ol veya bunları seven birisi ol; beşinci gruptan olma ki helâk olursun.
- 35- Akıldan daha faydalı bir mal yoktur.
- 36- Cahillikten daha büyük fakirlik yoktur.
- 37- Tedbirlilik gibi akıl yoktur.
- 38- Kim bir Müslümanı aldatır veya ona zarar verir ya da hile yaparsa, bizden değildir.
- 39- Malı ıslah etmek mertliktendir.
- 40- Kim bir toplumun yaptığı işi beğenirse, o toplumun yaptığı işe ortak olmuş olur.
- 41- Kim bir kavmi severse, onlarla birlikte haşrolur.
- 42- Kim bildiği ile amel ederse Allah ona, bilmediğini öğrenmeyi nasip eder.
- 43- Kim bir zalime zulmü konusunda destek olursa, Allah o zalimi başına musallat eder.
- 44- Kim Allah ile arasını düzeltirse, Allah da onun insanlar ile arasını düzeltir.
- 45- Merhamet etmeyene merhamet edilmez.
- 46- Kim aldatırsa aldatılır.
- 47- Kimin iki günü eşit olursa, o ziyan etmiştir.
- 48- Kanaatkâr davranan, harcamalarında hesaplı olan, geçim sıkıntısına düşmez.
- 49- Mümin; insanların, elinden ve dilinden emin oldukları kimsedir.
- 50- Müslüman; insanların, eziyetinden güvende oldukları kimsedir.
- 51- Toplantılar emanet üzere düzenlenir. (Toplantılarda konuşulan sözler ve cereyan eden olaylar gizli tutulmalıdır.)
- 52- Müslüman, Müslüman kardeşinin aynasıdır.
- 53- Müslüman Müslümanın kardeşidir, ona zulmetmez, onu kırmaz.
- 54- Kendisiyle istişarede bulunulan, güvenilir olmalıdır.

Allah'ım, bütün sıkıntılı durumlarda güvendiğim sensin, bütün dar durumlarda ümidim sensin, başıma gelen bütün işlerde sen benim güvenim ve hazırlığımsın. Gönülleri zayıf düşüren, çareyi azaltan, yakınların desteğini kesen, düşmanların sevinç çığlıkları atmalarına yol açan, şartların beni bitkin düşürdüğü nice sıkıntım oldu ki, onları sana arz ettim, sana şikâyet ettim ve bu şikâyeti senden başkalarından yüz çevirip sana sığınmak için yaptım.

- 55- Kendinin değerini (haddini) bilen kişi helâk olmaz.
- 56- Kim kendini fakir gösterirse, fakir düşer.
- 57- Kim bilgiye dayanmadan bir iş yaparsa bozduğu, düzelttiğinden çok olur.
- 58- Kim bir çirkin işi halk arasında yayarsa, onu başlatan kimse gibi olur.
- 59- Kim bir mümini bir şey ile ayıplarsa, o şeyi yapmadan ölmez.
- 60- Kim yarını ömründen sayarsa, ölüm ile arasındaki dostluğa gölge düşürmüş olur.
- 61- Kim bir hükümdarı Allah'ı kızdırma pahasına hoşnut ederse, Allah'ın dininden çıkar.
- 62- İnsanlar ile iyi geçinmek imanın yarısı, onlara yumuşak davranmak yaşamın yarısıdır.
- 63- Kolaylaştırın, zorlaştırmayın.
- 64- Mümin her haslete alışır, uyum gösterir; fakat yalancılık ile hıyanete alışmaz, uyum göstermez.

6- Resulullah'ın Dualarından Örnekler

- a) Hz. Peygamber'in (s.a.a) ramazan ayında farz namazlardan sonra yaptığı dualarının biri şöyledir:

Allah'ım, kabirlerdekilere sevinç bağışla. Allah'ım, bütün fakirleri zenginleştir. Allah'ım, bütün açları doyur. Allah'ım, bütün çıplakları giydir. Allah'ım, bütün borçluların borçlarını ödemelerini nasip eyle. Allah'ım, bütün sıkıntı çekenleri feraha kavuştur.

Allah'ım, bütün gurbetçileri evlerine döndür. Allah'ım, bütün esirleri kurtar. Allah'ım, Müslümanların bütün bozuk işlerini düzelt. Allah'ım, bütün hastaları iyileştir. Allah'ım, fakirliğimizi zenginliğin ile önle.

Allah'ım, kötü durumumuzu iyi durumla değiştir. Allah'ım, bize borçlarımızı ödemeyi nasip eyle ve fakirlikten kurtararak zenginleştir. Hiç şüphesiz senin her şeye gücün yeter.

- b) Peygamber efendimiz (s.a.a) Bedir Savaşı günü şu duayı yaptı:

Allah'ım, bütün sıkıntılı durumlarda güvendiğim sensin, bütün dar durumlarda ümidim sensin, başıma gelen bütün işlerde sen benim güvenim ve hazırlığımsın. Gönülleri zayıf düşüren, çareyi azaltan, yakınların desteğini kesen, düşmanların sevinç çılgınlıkları atmalarına yol açan, şartların beni bitkin düşürdüğü nice sıkıntım oldu ki, onları sana arz ettim, sana şikâyet ettim ve bu şikâyeti senden başkalarından yüz çevirip sana sığınmak için yaptım.

Sen bu sıkıntılarımı giderip beni rahatlattın, onu benden kaldırdın, benim yerime onu hallettin; sen bütün nimetlerin velisi, bütün hacetlerin sahibi, bütün isteklerin son noktasısın. Sana çok çok hamdeder, bol bol minnet sunarım.

c) Hz. Peygamber (s.a.a) Ahzab Savaşı günü şu duayı yaptı:

Ey sıkıntı içinde kıvrananların feryadını işiten, ey dara düşenlerin çağrılarına karşılık veren Allah'ım! Kederimi, derdimi, sıkıntımı benden gider. Sen benim ve arkadaşlarımdan durumunu biliyorsun. Düşmanımın gücüne karşı bana yeterli ol. Çünkü bu sıkıntıyı senden başka hiç kimse ortadan kaldıramaz.

d) Hz. Peygamber'in (s.a.a) bir sahabesine öğrettiği düşmanın şerrinden korunma amaçlı duası:

İbn Tâvus "Muhecu'd-Daavât" adlı eserinde bu duayı şöyle naklediyor:

Ey bütün sesleri işiten, ey insanları öldükten sonra dirilten, ey fırsatı kaçırmaktan

endişe etmediği için acele etmeyen, ey sabitliği sürekli olan, ey bitkileri topraktan çıkaran, ey çürümüş, toz olmuş kemiklere can veren Allah!

Allah'ın adı ile. Allah'a sığındım, ölümsüz diriye sırtımı dayadım, ancak 'Yüce ve ulu Allah'a dayanmayan hiçbir güç ve kuvvet yoktur.' inancıyla bana eziyet eden defediyorum.

e) Hz. Peygamber'in (s.a.a) borç ödeme isteği içeren ve Ali b. Ebu Talib'e öğrettiği dua:

Allah'ım, beni helâlin ile haramından ve bağışınla senden başkalarından müstağni kıl.

f) Hz. Peygamber'in (s.a.a) önüne yemek sofrası bulunduğu yaptığı dua:

Seni noksanlıklardan tenzih ederim Allah'ım! Bizi ne güzel sınavdan geçiriyorsun! Seni noksanlıklardan tenzih ederim Allah'ım! Bize ne kadar çok nimet veriyorsun! Seni noksanlıklardan tenzih ederim Allah'ım! Bizi ne kadar kötülüklerden kurtarıyorsun! Allah'ım, bize, müminlerin ve Müslümanların fakirlerine bolluk ihsan eyle.³⁵

³⁵ A'yanu's-Şia, c.1, s.306

اللَّهُ

The image features a monochromatic, grayscale design. The central focus is the Arabic word 'اللَّهُ' (Allah) rendered in a bold, elegant calligraphic style. This word is positioned within a large, dark, teardrop-shaped outline that curves upwards and to the left, ending in a spiral. The background is filled with intricate, light-colored patterns, including various swirls, wavy lines, and smaller, faint calligraphic elements. The overall composition is balanced and aesthetically pleasing, with a strong emphasis on fluid, organic shapes.

Resulullah'ın (s.a.a) Miracı

Abdullah Cevadi Amuli

Resulullah'ın (s.a.a) ilmî ve amelî mucizelerinden biri, ubudiyetinin sayesinde gerçekleşen “Miraç” olayıdır. Kur'ân ve hadisler, bu mucizeden azamet ve övgüyle bahsetmektedir. Resulullah'a (s.a.a) miraçta meşhut olan/gösterilen şeylerin bir miktarı, seyr-u suluk ehli için de gerçekleşebilir. Ama bu şühudun Resulullah'ta (s.a.a) asıl, saliklerde fer'î olmasının yanı sıra şühudun derecesi, miktarı ve nasıllığı açısından da farklılık vardır.

Resulullah'ın (s.a.a) miracını birkaç alanda incelemek gerekir:

- 1- Miraç, uykuda mı, yoksa uyanıkken mi gerçekleşti?
- 2- Resulullah'ın (s.a.a) miracı sadece ruhen mi, yoksa hem ruhen hem de cismen mi gerçekleşti?
- 3- Resulullah'ın (s.a.a) bu yolculuğu nereye kadardı, neler müşahede etti, neler getirdi?
- 4- Resulullah'ın (s.a.a) miracının kaynağı ve menşei neydi?

Bu yolculuğun (Miraç) boyutlarını ve özelliklerini tanımak, bu makama sahip olan Resulullah'a (s.a.a) tâbi olabilme imkânını ve ölçüsünü de belirleyecektir.

Ku'ran ve katî Sünnet, Miraç olayını belli ölçüde beyan etmiştir. Miraçta iki yolculuk söz konusudur: Biri, Resulullah'ın (s.a.a) Mescid-i Haram'dan, Beytü'l-Mukaddes'e yaptığı dünyevî seyr; diğeri ise Beytü'l-Mukaddes'ten Sidretü'l-Munteha'ya yaptığı semavî yolculuk. Dünyevî yolculuğunu İsrâ Suresi beyan etmekte, semavî yolculuğunu ise Necm Suresi açıklamaktadır.

Önce İsrâ Suresi'ndeki seyrî açıklamaya çalışacağız:

“Noksan sıfatlardan münezzehdir kulunu geceleyin Mescid-i Haram'dan çevresini kutsadığımız Mescid-i Aksa'ya götürün!...”

Kur'ân-ı Kerim'de altı sure, “sebbehe” ve “yusebbihu” kelimeleriyle başladığı için bu surelere “Musebbehât-ı Sitte” adı verilmiştir. (Cuma, Tağâbun, Saff, Hadid, Haşr ve A'lâ sureleri). Allâme Muhammed Taki Meclisî (r.a) İsrâ Suresi'ni de bu musebbehât surelerinden saymıştır. Dolayısıyla yedi sure “tesbih”le başlamaktadır; ya mazi/geçmiş zaman fiil kipiyle (sebbehe) veya muzaree/gelecek zaman kipiyle (yusebbihu) veya mastar şeklinde (sübhân) zikredilmiştir. Rivayetlerde, Resulullah'ın (s.a.a) bu sureleri her gece uyumadan önce okuduğu beyan edilmiştir. Salık de her gece bu sureleri okuyarak Rabbin tesbih ve tenzihinin kendisinde tecelli etmesini sağlayarak tabiat âleminden hicretini gerçekleştirebilir.

Miraç olayında, Allah'ın Subbuh ve Kuddus isimlerinin etkili olmasından anlaşılıyor ki, tabiat âleminden nezahet ve soyutlanma, bu yolculuğun kılavuzu ve yol göstericisidir. Bu yolculuğu tesbih ve tenzihle kat etmek gerekir. Bu yolun yolcusunun tabiat âleminden münezzehe olması, yani maddî âleminden her türlü bağının kopması gerekiyor; bu yolculuğun kendisi tabiat âleminden münezzehe olduğu gibi. Çünkü bu yolun yolcusu tabiat âleminden geçecektir.

İsrâ Suresi de tesbih ile başlamaktadır. Allâme Tabatabaî'nin tabiriyle, bu surenin çeşitli yerlerinde “hakk tesbih” zikredilmiştir. Surenin sonunun “tehmîd ve tekbîr” ile bitmesi, bunun hakikatinde, hamd kalıbında tesbih olduğunu gösterir.

“Ve de ki: Hamd Allah'a ki oğul edinmemiştir kendisine ve saltanatta, tasarrufta ortağı yoktur ve aciz olmadığından yardımcıya da ihtiyacı yoktur...”¹

Ayetin muhtevası tesbihdir; çünkü Allah'ın çocuk sahibi olmadığını, ortak ve şerike sahip olmadığını ve zilletten münezzehe olduğunu beyan ediyor. Dolayısıyla bu tesbih ve tenzih, tehmîd ve tekbîr kisvesinde beyan edilmiştir. Tekbîr de tesbihin mısdaqlarındandır. Yani: “Allah, gerektiği gibi tanınmaktan ve vasfedilmekten daha yücedir!” Buna göre bu surenin büyük bir bölümünün muhtevası, Allah'ı tesbih etmektir.

Miraçta Esmâ-i Tenzihîyyenin Tecellisi

İsrâ Suresi tesbih ile başlıyor. Yani bu miraçta Allah'ın “Subbuh ve Kuddus” olmasının payı vardır. Bazı işlerde “tebareke ve teala”, bazılarında “kabz ve best” sıfatları söz konusu olduğu gibi, Allah'ın her bir isminin zuhuru vardır. Gerçi her ismi bütün kemalleri içinde barındırmaktadır; ancak isimlerin kesret makamında zuhuru ve tecellisi farklıdır. Her

¹ İsrâ, 111

işte Allah'ın isimlerinden bir ismi zuhur eder. Örneğin, “Şafi” ismi zuhur ettiği yerde, diğer isimleri de o ismin içinde gizlidir; nitekim diğer isimlerinden biri zuhur ettiği zaman, “Şafi” ismi de onun içinde gizli olur.

Miraç olayında, Allah'ın Subbuh ve Kuddus isimlerinin etkili olmasından anlaşılıyor ki, tabiat âleminden nezahet ve soyutlanma, bu yolculuğun kılavuzu ve yol göstericisidir. Bu yolculuğu tesbih ve tenzihle kat etmek gerekir. Bu yolun yolcusunun tabiat âleminden münezzehtir olması, yani maddî âlemden her türlü bağının kopması gerekiyor; bu yolculuğun kendisi tabiat âleminden münezzehtir olduğu gibi. Çünkü bu yolun yolcusu tabiat âleminden geçecektir.

Öyleyse Hz. Peygamber'in (s.a.a) bu yolculuğunun mebd-i failisi, Subbuh ve Kuddus olan Allah'tır. Eğer Allah bir şahıs için Subbuh ve Kuddus ismiyle tecelli ederse, o insanın miracı gerçekleşir. Aksi takdirde Allah'ın teşbihî sıfatları tabiat âleminde de tecelli etmektedir.

“Saltanat, tasarruf ve tedbir elinde olan mabudun şanı yücedir, münezzehtir ve onun gücü her şeye yeter.”²

Üzerinde konuşulan konu mülk âlemi ise o zaman “tebareke” ve “teşbihî isimler” zikrediliyor. Ama melekût âlemi söz konusu ise o zaman “subhan ve tenzih sıfatları” tecelli etmektedir:

“Yücedir münezzehtir O mabud ki her şeyin tasarrufu ve tedbiri onun elindedir...”³

Allah, subbuh ismiyle tecelli etti mi diğer isimleri de subbuh ismi altındadır; **“Güzel isimler Allah'ındır...”** (Araf, 180). Elbette tecelligah ve mazhar olan şey, bütün özellikleri yansıtmaktan acizdir. Allah'ın sıfat ve isimleri sonsuz ve çeşitlidir, ama o sıfat ve isimler zatının sıfatıdır, zati her yerde vardır öyleyse bütün kemalat her yerde vardır; eğer isimler arasında bir farklılık görülüyorsa, bu zuhur ve gizli olmasındadır, o isim ve sıfatın varlığında ve yokluğunda değildir.

Allah-u Teala, teşbihî isimleri ile tecelli ettiği zaman, madde ötesindeki, gayb âleminden şühud âlemine tenezzül etmiş olur (indirmiş olur); eğer tenzihiye isimleriyle tecelli ederse, tabiat âlemini gayb âlemine götürmüş olur. Bazen insanı, kendi dergâhına götürür, bazen ise ilahi feyzi insana ulaştırır. Elbette ilahi feyzi salih insana verdiğinde madde ve tabiat âlemine ulaşmaya kadar tenezzül ettiriyor böyle olunca artık onun ilahi kokusu ve o gayb âlemindeki özelliğine sahip olmuyor, ama insan tabiat ve dünyadan kopup madde ötesine yolculuk yaptı mı “orda var olan hiç bir gözün

² Mülk, 1

³ Yasin, 83

göremeyeceği, hiç bir kulağın duyamayacağı, hiç bir kalbin hissedemeyeceği şeyleri” müşahede eder.!

Miracın “Mebde-i Failî”si ve “Mebde-i Kabilî”si

İsrâ Suresi, iki nuranî tabirle bu iki mebde’ e işaret ediyor: Birinci olarak: “Subhanellezi esra” (Noksan sıfatlardan münezzeh olan götürdü), ikinci olarak da: “bi-abdihî” (kulunu) kelimesini kullanmıştır; “bi-Resulihî” (Resul’ünü) veya “bi-Nebiyihî” (Peygamber’ini) kelimelerini kullanmamıştır. Miraç olayında söz konusu olan, risalet veya nübüvvet değil; “ubudiyettir” (kulluk). Bu ayette Resulullah’a (s.a.a) insanlara tebliğ etmesi için bir hüküm indirilmiyor ki “Resulihî” tabiri kullansın. İnsanlara bir mesaj iletmesi söz konusu olunca, “Ya Eyyuhe’r-Resul” tabiri kullanılır.

Miracın “mebde-i kabilî”si, salikin (yolcunun) ubudiyettir. Nebi, Resul ve diğer makamlar ubudiyetin gölgesinde vardır; ama bu, kim kul olduysa nebi ve resul olacak, anlamına gelmez. Lââyık olan salik, ubudiyeti sayesinde Subhuh olan Allah’a yaklaşmaktadır. “Subhuhun Kuddus” cümlesini ancak kendisini hatalardan ve günahlardan arındırılmış kimse diyebilir. Batinî tahareten nasibini almamış kimse, “subhane rabbiye’l-A’lâ ve bi-hamdih” demiş olsa bile, bu zahiren tesbihdir; ama hakikatte tabiat âlemine gönül vermiş kimsedir.

Maksat şudur: Hz. Peygamber’in (s.a.a) miracının “mebde-i failî”si Allah’ın Subhuh olması olduğundan, miracı için bu failden yardım dileyen kimsenin, O’nu Subhuh sıfatıyla tesbih etmesi gerekir. Bunu da ancak tabiat âleminde kopmuş kimse yapabilir ve ancak halis kul tabiat âleminde kopabilir. Öyleyse Resulullah’ın (s.a.a) miraca kabiliyetinin kaynağı, onun halis “ubudiyettir.”

Tekâmül ve Yükselmenin Zamanı; “Gece”

İsrâ Suresi’nde hem miracın “mebde-i failî”si (götüren), hem “mebde-i kabilî”si (giden) ve hem de gitme şartı belirlenmiş oluyor. Subhuh olan “Allah”

Miracın “mebde-i kabîf”si, salikin (yolcunun) ubudiyetidir. Nebi, Resul ve diğer makamlar ubudiyetin gölgesinde vardır; ama bu, kim kul olduysa nebi ve resul olacak, anlamına gelmez. Lâîk olan salık, ubudiyeti sayesinde Subbuh olan Allah'a yaklaşmaktadır.

(...)

Batinî taharetten nasibini almamış kimse, “subhane rabbiye'l-A'lâ ve bi-hamdih” demiş olsa bile, bu zahiren tesbihdir; ama hakikatte tabiat âlemine gönül vermiş kimsedir.

götürüyor ve halis kul olan “Resul” gitmeyi kabul ediyor. Resul'e götürülme ve gitme liyakatini sağlayan ise, “halis ubudiyet”idir. Miraç, faile isnat edilirse, “esrâ” (yani götürdü) ve eğer kula isnat edilirse, “serâ” (yani gitti) şeklinde beyan edilir.

Miracın iki yönü vardır: Bir yönü Allah'a bağlıdır ki, buna “ifaze” denir; diğer yönü ise kula bağlıdır ki, buna da “istifaze” denir. Miracın vuku zamanını kul açısından ele alırsak, olay gece gerçekleşmiştir; ama faile (Allah'a) nispeti açısından, miracın gerçekleşmesinde gece-gündüz söz konusu değildir. Çünkü Allah'ın nezdinde (makamında) gece-gündüz diye bir şey yoktur.

Dolayısıyla bu ilâhî feyiz gece vuku bulmuştur. Çünkü söz konusu olay tabiat âlemine isnadı açısından değerlendirildiği için onun (miracın) gece gerçekleştiği ortaya çıkıyor. “Kulunu gece vakti götürdü.”

“İsrâ”, gece yapılan yolculuğa denir. “Esrâ” (Allah'ın götürmesi) ve “serâ” (Resul'ün gitmesi), “sâre” kelimesinden farklı bir manaya sahiptir. “Seyir”, ya yalnız gündüz yapılan yolculuğa veya gece-gündüz bir arada yapılan yolculuğa denir; ama “serâ” sadece gece yapılan yolculuk için kullanılır:

*Miracın iki yönü vardır:
Bir yönü Allah'a bağ-
lıdır ki, buna "ifaze"
denir; diğer yönü ise
kula bağlıdır ki, buna
da "istifaze" denir.
Miracın vuku zama-
nını kul açısından
ele alırsak, olay gece
gerçekleşmiştir; ama
faile (Allah'a) nis-
peti açısından, mi-
racın gerçekleşme-
sinde gece-gündüz
söz konusu değildir.
Çünkü Allah'ın nez-
dinde (makamında)
gece-gündüz diye
bir şey yoktur.*

"Ve ıştırken geceye (andolsun)"⁴

H. Ali'nin (a.s) nuranî sözlerinde de bu-
nun örneği görülmektedir:

*"Sabah olup gün ışıyınca halk, gece yol
alanları över."⁵*

Ayette geçen "leyl" kelimesi de, miracın
gece gerçekleştiğini teyit ediyor. "Leylen" ke-
limesinde bulunan "tenkir tenvini" de (tab'iz)
gecenin bir bölümünde gerçekleştirildiğine işa-
rettir. Yani bu azametli yolculuk, gecenin bir
bölümünde gerçekleşmiştir.

Miracın "mebde-i failî"si Subh, "mebde-i
kabilî"si ubudiyet ve vuku bulduğu zaman ise
meşguliyyetin olmadığı gecedir.

Allah-u Teala'nın geceye özel bir inayeti
vardır; ona ant içmektedir; **"andolsun ge-
ceye..."**

Allah'ın yemini, beyyine ve delil karşı-
sında edilen ant değildir. Mahkemede müş-
teki olan, delil ve şahit getirmek zorundadır,
inkâr eden ise yemin etmelidir. Allah'ın ye-
mini mahkemedeki yemin gibi değildir, bila-
kis delilin ta kendisidir; aynı güneş çıktıktan
sonra gündüz olduğunu iddia edenin güneşe
ant içmesi gibidir. Allah-u Teala insanların
ıslahı için gecenin bitişine, seher vaktine ant
içiyor. Bundan dolayıdır ki seher vakti kal-
kıp ibadete durmak, insanın ıslah olmasında
daha etkilidir.

Allah nezdinde gece-gündüzün hiçbir farkı
yoktur, ama münasip fırsatlar kulun kabiliyet
kazanmasını tamamlayıcı unsurdur. Gecenin
sakinliği kul için büyük bir fırsattır; çünkü gün-
düzleri insanın meşguliyyeti pek fazladır.

⁴ Fecr, 4

⁵ Nehcülbelâğa, Hutbe, 160

“Şüphe yok ki gündüz, işin-gücün vardır.”⁶

Gündüzdeki uğraşlar insanın, iç düşmanını (batinî düşmanı) yenmesi için sakin ve huzurlu olmasını engeller. Ama insanın seher vakti Rabbiyle münacatı muhkem ve gece kalkışı sağlamdır.

“Şüphe yok ki geceleyn kalkmak, pek meşakkatlidir; fakat ibadet için pek uygundur.”⁷

Geceleyn insan sağlam adımlarla yürür, etkili ve kararlı konuşur; gerçi insan devamlı sağlam ve kararlı konuşmalı.

“Ey insanlar, çekinin Allah'tan ve sözün düzgün-doğrusunu söyleyin ki, O, yaptığımız işleri iyi ve düzgün bir hâle getirsin.”⁸

İhlâs, bilinç ve muhtevalı söz söylemektir “sedid”. Sedid niteliğinde söze sahip olmak, gece daha kolaydır. Salık tabiat âleminde melekût âlemine yükselecekse, en münasip vakit gecedir. Bundan dolayı miraç da gece gerçekleşmiştir. Aynı şekilde Kur'ân da gece nazil olmuştur:

“Şüphe yok ki Ku'ran'ı Kadir gecesi indirdik.”⁹

Tekâmül; gece de, gündüz de gerçekleşebileceği gibi, gece gerçekleşmesi daha muhtemeldir; ama gece de gündüz gibi karmaşık duygulara sahip olmamak şartıyla. İnsan hâlsiz ve uyuşuk olmamak için akşam az yemek yer, akşamın başlangıcında zihnini kurcalayacak söz dinlemekten ve konuşmaktan kaçınırsa, gece uyanışı onun tekâmülünü sağlar; aksi takdirde gündüz vakti zahirde olan “uzun meşguliyet”, gece de insanın batınında onu meşgul eder. “Uzun meşguliyet” ister gündüz zahirde olsun, ister gece batında, insanın tekâmülünü engeller.

Bütün vakitlerde, özellikle akşamın başlangıcında insan kendisini kontrol altında tutmalıdır. Baktıkları, duydukları, okudukları şeylerin doğru ve sahih şeyler olmasına dikkat etmelidir. Gün boyunca, özellikle akşam vakti istediği her şeyi duymak isterse, istediği her şeyi söylerse, istediği her şeye bakarsa, bu insan uyurken, vehim karışmış hatıralar yumağı ile uyur ki, bu vehim karışmış hatıraların her birisi rububiyet iddiasında bulunarak, “ene rabbukumu'l-a'la” nidasını yükseltir. Batıl düşünceler birbirleriyle çelişki ve savaş hâlinde olmalarıyla birlikte “küfür tek milletir” sözü gereği insana hücumda birlik ve beraberlik içindedirler; ne insanın sadık ve salih rüya görmesine

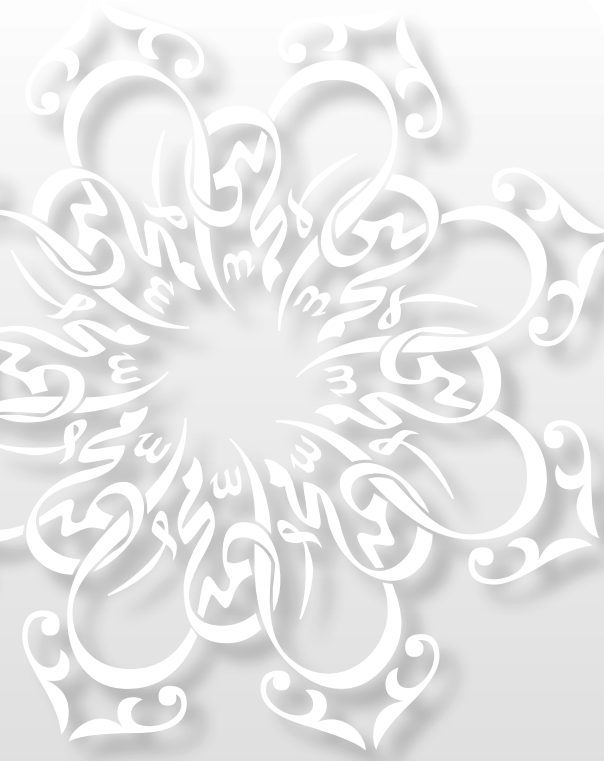
⁶ Müzzemmil, 7

⁷ Müzzemmil, 6

⁸ Ahzab, 70-71

⁹ Kadir, 1

***Bütün vakitlerde,
özellikle akşamın
başlangıcında insan
kendisini kontrol
altında tutmalıdır.
Baktıkları,
duydıkları,
okudukları şeylerin
doğru ve sahih
şeyler olmasına
dikkat etmelidir.***

müsaade eder, ne de seher vakti uyanmasına izin verirler. Gecesi, gündüzü gibi uzun meşguliyeti olanların, geceleri de gündüzleri gibi karanlıktır. Ama geceyi aydın tutanların gecesi de, gündüzü de nurlu ve aydındır.

Miraç Uyanık Bir Hâlde Gerçekleşti, Rüyada Değil

Resulullah (s.a.a) da, bütün insanlar gibi cisim ve ruha sahiptir ve her ikisiyle birlikte miraca çıkmıştır. Ayet: “Kulunu götürdü” buyuruyor, “kulunun ruhunu miraca götürdü” demiyor. “Abd” kelimesi, ruh ve beden birlikteliğine denir.

Göge yükselme, uyanık bir hâlde gerçekleşmiştir. Allâme Tabatabaî şöyle buyuruyor: “İnsanın rüyada miraca çıkması hüner değildir, bu gibi rüyaları herkes görebilir. Hâlbuki Allah-u Teala miraçtan azametle bahsediyor: ‘Noksan sıfatlardan münezzehtir kulunu geceleyn Mescid-i Haram’dan, çevresini kutsadığımız Mescid-i Aksa’ya götüren!...’ Bu ayette beyan edilen azamet ve yücelik, miracın rüyada gerçekleşmesiyle uyum sağlamıyor.”

Kur’ân, başka ayette Resulullah’ın (s.a.a) rüyada müşahede ettiklerini açıkça beyan ediyor:

“Hani Allah uykunda sana onların (düşmanların) az olduğunu göstermişti.”¹⁰

Diğer bir ayette Mekke’ye gireceğini ve nihaî zafere ulaşacağını beyan ediyor:

¹⁰ Enfal, 43

Resulullah (s.a.a) da, bütün insanlar gibi cisim ve ruha sahiptir ve her ikisiyle birlikte miraca çıkmıştır. Ayet: "Kulunı götürdü" buyuruyor, "kulunun ruhunu miraca götürdü" demiyor. "Abd" kelimesi, ruh ve beden birlikteliğine denir.

"Allah, Resul'ünün rüyasını doğru çıkardı. Allah'ın izni ile güven içinde Mescid-i Haram'a gireceksiniz."¹¹

Ama İsrâ Suresi, miracın uyanık hâlde gerçekleştiğini göstermektedir.

Peygamber'in zevcesi Ümmü'l-Müminin Aişe'den nakledilen: "Miraç gecesi, Peygamber'in mübarek başı yastuktan hiç ayrılmadı!" rivayetinde ise, tarihî çelişkinin yanı sıra tefsirî tezat da görülmektedir.

Resulullah'ın (s.a.a) meşhur miracının bu rivayete dayanarak rüyada gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir. Tarihî çelişki ise şudur: Aişe, Peygamberimizle Hicret'ten sonra Medine'de evlenmiştir. Hâlbuki miraç olayını anlatan İsrâ ve Necm sureleri Hicret'ten önce ve Mekke'de nazil olmuştur. Medine'de de başka miraçlar gerçekleşmiş olabilir; ama İslâm tarihindeki meşhur miraç, Mekke'de gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Resulullah'ın (s.a.a) bu yüce ve azametli yolculuğunun rüyada gerçekleşme olasılığı, hem Kur'ân'ın zahiriyle, hem de birçok sahih rivayetlerle bağdaşmamaktadır.

Miraç, uyanık hâlde gerçekleşmiştir uykuda değil; Mekke'de olmuştur, Medine'de değil; cismanî ve ruhanî gerçekleşmiştir, sadece ruhanî değil. Gerçi miraçta gaybî müşahede ve idrak, ruh ile gerçekleşir; aklî öğretilerle meşgul olan, aklî öğretileri canı ve ruhu ile anlar, cismi ile değil. Anlama ve idrak etmede, ruh cisimle beraberdir; ama bu öğretileri anlamada cismin bir fonksiyonu yoktur. Çünkü gaybî verilerin şühudu, keşfi ve idraki sadece ruha ait olan bir eylemdir.

Bütün öğretiler, ilm-i husulîden, ilm-i huzurîye, mefhumu idrakten mısdağın şühuduna, ilimden yakine, işitmeden kavramaya, ilmu'l-yakinden aynu'l-yakine ve oradan hakku'l-yakine ulaşma, bunların hepsi ruhun meziyetlerindedir. Tabii ki seyr-u suluk hâlinde olan insan, bütün bu merhalelerde cisimle beraberdir.

¹¹ Fetih, 27

Miraçta Resulullah İle Beraber Olanlar

Miraç hadislerinde, Masum İmamlar (a.s) Resulullah'tan (s.a.a) naklediyorlar ki, Resulullah şöyle buyuruyor:

“Bütün merhaleleri kat edip gökyüzünü geçtim, Beytü'l-Mamur'a ve Sidretü'l-Munteha'ya ulaştım. Ashabımdan bazıları benimle beraberdi. Üzerlerinde temiz ve yeni elbiseler olanlar geldiler; ama üzerlerinde yeni elbiseler olmayanlar kaldılar.”

Resulullah'ın (s.a.a) peşinden bu merhaleleri kat edenler, ismet ve taharet makamına sahip Ehlibeyt ve müminlerdi. Resulullah'a (s.a.a): “Miraçta Rabbu'l-Âlemin ile münacat ve konuşma yaparken Rabbu'l-Âlemin'in lehçe ve sesi nasıldı?” diye sorduklarında, Resul-u Ekrem (s.a.a) şöyle buyuruyor: “Allah-u Subhanehu ve Teala'nın konuşması ve sesini, Ali bin Ebu Talib'in ses tonuyla duyuyordum.” Allah'ın tekelümü, fiil-i vacip olduğundan, bu sıfatın ve fiilin mümkünü'l-vücut hâlinde zuhur etmesinin hiçbir sakıncası yoktur.

Rabbü'l-Âlemin'e uruc etmek/yükselmek, Resulullah'a (s.a.a) has bir olay değildir. Çünkü bu yüce makama ulaşmak, salık ve salih kulun ubudiyet ve velayetine bağlıdır. Eğer bir kul halis olursa, veliyyullah makamına ulaşır; neticede miraca çıkma yolu ona da açılmış olur.

Resulullah'ın (s.a.a) miraçtan, kullara ve yeryüzüne getirdiği namaz, bizlere miraca çıkmanın yolunu göstermektedir. Çünkü namazın nazil olması, yağmurun gökyüzünden yeryüzüne madde şeklinde (tecafi) inmesi gibi değildir; bilakis tecelli şeklindedir. Onun aslı ve hakikati ilâhî mahzende mahfuzdur. Yani Resulullah'ın (s.a.a) miraçta ulaştığı hakikat, ilâhî mahzende mahfuz olup tabiat âlemine sadece fer'i nazil edilmiştir. Öyleyse ayağın kaymaması şartı ile Hablullah'a/Allah'ın ipine sarılarak, bu yolculukta tabiat çukurundan kurtulup fer'î olan namaz ile onun ilâhî mahzende olan aslına ulaşılabilir. “Namaz müminin miracıdır.” hadisinin senedi eleştirilse de, namaz ile miraca ulaşmak şüphe götürmez bir gerçektir.

Şüphesiz Allah-u Teala, urucun (yüceliş) genel hatlarını, örnek sunmadan açıklamamıştır. Resulullah (s.a.a), ilâhî ahkâmın zahirine amel etmekte örnek olup ona itaat edilmesi gerektiği gibi, batınî seyrinde de örnektir. Ayette buyuruyor:

“Bakmazlar mı göklerdeki ve yeryüzündeki saltanat ve hükümlerine?...”¹²

Yani “Neden melekûtî olmuyorsunuz?” buyuruyor ve melekûtî olmanın örneğini de bizlere sunuyor. Peygamber'in (s.a.a) melekûtî insan olduğunu beyan ediyor ve onu mülk, melekût, ceberut âleminde ve sidretü'l-muntehada uyulması gereken zat olarak tanıtır. Miraç ve melekût âleminde seyir yolu herkese açıktır; Peygamber'e uyup,

¹² Araf, 185

onun peşinden giderek hakikatlere ulaşılır. İsrâ Suresi'nin sonunda: "Allah duyan ve görendir." buyuruyor. Yani kendisine yalvaranların seslerinin arasından gerçek müna-cat edenlerin seslerini tanır, halis kulun yalvarışlarının yükseldiği kalbi görür.

Mescitten Miraca ve Özel Nişaneleri Görme

Söylenmesi gereken noktalardan biri de, miracın mescitten başlamasıdır: "Mescid-i Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya..." Mescitler, yüceliği Allah'ın tekvini iradesiyle belirlenmiş has evlerdir.

"...Allah, oralarda, (o evlerde) adının yücelmesine ve anılmasına izin vermiştir ve oralarda, sabah-akşam onu tenzih edenler vardır."¹³

Aynı şekilde bu yolculuk gece meydana gelmiştir. Gerçi Allah-u Teala zaman ve mekândan münezzehtir, ama insanın ubudiyeti (kulluğu) mukaddes mekânlarda ve seher vakitlerinde daha fazla etkili olmaktadır. Aslında Allah'ın fiilî sıfatlarında bu-nun hiçbir fonksiyonu yoktur;

"Bir şeyi yaratmayı dilerse ona "ol" der hemen oluverir."¹⁴

Allah'ın her şeye tamamen ihatası vardır; ama mescidin ayrı bir özelliği vardır. Eğer bir kul tam manasıyla mescitli olursa, Allah onu yüceltir. Zira Allah bir evi yü-celtti mi, o ev halkını da yüceltir. Mescitler, mukaddes mekânlar, Ehlibeyt'in (s.a) ev-leri, Kur'ân okunan evler, Nûr/36 ayetinin şamil olduğu nuranî evlerdir.

Miraç Konusunda Tamamlayıcı Noktalar

1- Kur'ân, Resulullah'ın (s.a.a) ilâhî ve semavî yolculuğunu İsrâ ve Necm sure-lerinde beyan ediyor. Bu yolculuğun rüyada olduğunu iddia edenler, aşağıdaki ayet-leri delil göstermektedirler:

"Onlara vadettiğimiz azabı mutlaka sana gösteririz; gerçekten de bizim onlara gücümüz yeter."¹⁵

"...Biz sana gösterdiğimiz o görüntüleri, Kur'ân'da lanetlenen ağacı, ancak in-sanları sınamak için meydana getirdik..."¹⁶

¹³ Nur, 36

¹⁴ Yasin, 82

¹⁵ Zuhruf, 42

¹⁶ İsrâ, 60

Ancak bu ayetlerin hiçbirisi, iddianın ispatı için delil gösterilemez. Çünkü “ru’yet” ve “gösterme” eylemi sadece uyku hâlinde gerçekleşmez. Eğer uyku hâlinde olduğu farz edilse bile, bu, “nişane ve ayetleri gösterme işinin” uyanık hâldeyken gerçekleşmesinin mümkün olmadığını göstermez. Çünkü yukarıdaki ayetlerin içeriği ve İsrâ ile Necm surelerindeki ayetlerden istifade edilen mana, her ikisinin de ispat makamında olduğudur. Usulcülerin deyimleriyle iki müsbet delil, birinin ispatı diğerinin terk edilmesini gerektirecek şekilde birbirleriyle çelişki oluşturmazlar, her birisi kendi yerinde muteberdir. Yani miraç ve göğe yükselme hem uyanık bir hâldeyken gerçekleşebilir, hem de uykuda.

Resulullah'ın (s.a.a) miraçta nişane ve ayetleri görmesi, Hz. İbrahim'in (a.s) melekût âlemini uyanıkken görmesi gibi de olabilir:

“Biz, gerçek ve şüphesiz bilgiye sahip olması için İbrahim’e göklerdeki ve yeryüzündeki kudret ve saltanatı, tasarruf ve hikmeti gösterdik.”¹⁷

Bedir Savaşı sahnelerini uykuda görmesi gibi de olabilir:

“Hani Allah uykunda sana onların (düşmanların) az olduğunu göstermişti...”¹⁸

Dolayısıyla bu ayetlerin hiçbirisi, miracın uykuda olduğunu ispat etmez.

2- Resulullah (s.a.a) birçok defa miraca gitmiştir. Bunların hepsinin aynı olmadığı muhtemeldir. Bundan dolayı rivayetler arasındaki farklılıkları ve bazı ayetlerin zahirinin değişik algılanması veya Kur’ân müfessirlerinin beyan ettikleri farklı görüşler gibi zahirde tezat ve çelişkili olduğu sanılan ihtilafları, miracın birden fazla olması gerçeği ile bertaraf etmek mümkündür. Buna göre miraç konusunda; “Miraç, cismanî ve ruhanî mi gerçekleşti yoksa sadece ruhanî mi? Miraca ne ile gidildi? Miraca gidilen aracın özellikleri nelerdi? Miraç, uykuda mı gerçekleşti yoksa uyanık hâlde mi?” gibi konularda ihtilafın varlığı, miracın birden fazla gerçekleşmesi ile halledilebilir. Yani bazı miraçlar sadece ruhanî, bazıları hem cismanî hem de ruhanî olabilir. Bazıları araç ile bazıları vasıtasız olabilir. Bu araç bazen “Burak”, bazen “Refref”, bazen ise meleklerin kanatları, bazen de Cebrail’in kanadı olabilir. Tabii ki, bu araçların hepsinin tek bir yolculukta olduğu da düşünülebilir. Dünyadan likaullağa yapılan yolculukta birçok merhale ve derecelerin varlığı, her merhale ve aşamanın vasıta ile gidilebilecek merhaleye kadar farklı araçla gidilmesi gerektiğini ortaya koyuyor.

3- Miraca çıkmanın dünyevî yolculuğunun mebde-i failî ve mebde-i kabilî, Allah'ın Subbuh sıfatı ve Resulullah'ın (s.a.a) ubudiyeti sayesinde gerçekleştiği gibi, semavî yolculuğunun mebde-i failî ve mebde-i kabilîsi de bu iki sıfat (mebde-i failîde Subbuh

¹⁷ Enam, 75

¹⁸ Enfal, 43

mebde-i kabilîde ubudiyet) sayesinde gerçekleşmiştir. Birinci yolculuk İsrâ Suresi'nde, ikinci yolculuk ise Necm Suresi'nde açıklanmıştır:

“Andolsun yıldıza, battığı zaman. Arkadaşınız (Muhammed), gerçekten sapmadı ve batla inanmadı. O kendi arzusuna göre de konuşmaz, sözü ancak vahyedilenden ibarettir. Ona öğretti kuvvetleri çok çetin olan.”¹⁹

Necm Suresi, Resulullah'ın (s.a.a) delalet ve sapmadan münezzeh olduğunu beyan buyuruyor. Allah'ın, ilâhî nimetler verdiği kişiler, sırat-ı müstakimde olmak gibi subutî sıfatların yanı sıra delalet ve sapmadan uzak olma ve ilâhî gazaba duçar olmamak gibi selbî sıfatlara da sahiptirler.

“Bize doğru yolu göster, nimetlendirdiğin kişilerin yolunu; gazaba uğramışların değil, delalete düşenlerin de değil.”²⁰

Resulullah (s.a.a), heva-hevese uymanın neticesinde düşülen delalet ve sapmadan arınıp kendisini ubudiyet sıfatıyla ziynetlendirme sayesinde ilâhî vahyi miraçta alma liyakatini kazanmıştır.

Miracın semavî boyutundaki mebde-i kabilîsini beyan etmede önemli bir nokta da şudur: Gerçi ubudiyet, gaybî öğretileri almada ortamı münasip kılıyor; ama kuluğun bütün merhaleleri aynı değildir. Bazı merhaleleri, Allah'ın isim ve sıfatlarının bir bölümünü oluşturuyor; mesela Abdurrazzak, Abdussamed, Abdülkerim gibi. Bazı merhaleleri, “ism-i azam” veya “ism-i azim”dir, Abdullah gibi. Ama bazı merhaleleri “mutlak ubudiyet” belirten “Huve (Hu)” ile belirtilir. İsrâ Suresi'nin başlangıcında ve Necm Suresi'nde; **“Allah kuluna vahyini bildirdi.”**²¹ “kulu” kelimesinin zikredilmesi, belirtilen ubudiyet merhalelerinin en yücesi ve en kâmilidir. Bundan dolayıdır ki Resulullah (s.a.a) miraçta ilâhî öğretileri sözlü olarak hiçbir vasita olmaksızın Rabbü'l-Âlemin'den alabilmiştir. Miracın dışında hiçbir yerde bu gerçekleşmemiştir. Eğer o Hazret'e miraç dışında böyle bir inayet olmuş olsa bile, bu kesinlikle o mutlak ubudiyet hüviyetinin sayesinde.

Miracın mebde-i failîsi, surenin devamında şöyle beyan ediliyor:

“Sonra yaklaştı, yakınlaştı. İki yay kaldı araları yahut daha da yakın.”²²

Burada beyan edilen Resulullah'ın (s.a.a) miracının zirvesi, “Sidretü'l-Munteha” olarak nitelendiriliyor.

¹⁹ Necm 1-3

²⁰ Fatıha, 5

²¹ Necm, 10

²² Necm, 8-9

Miracın ruhanî olduğunu aklî delil ile ispat etmek mümkündür ve naklî deliller de bunu tamamen teyit ediyor. Ancak miracın beden ve ruhla beraber olduğunu naklî delillerle ispat etmek kesin ve katî olmasıyla birlikte, aklî delille kanıtlamak öyle kolay değildir.

“En son sidrenin yanında, me’va cenneti de yanındaydı. Sidreyi, o sırada neler bürümüş kaplamıştı, neler.”²³

Cennetü’- Me’va’ya yakın olan Sidretü’l-Munteha, o azamet ve yüceliği ile gaybî nurun ihatasında ve ilâhî nurun gölgesinde kalmaktadır. O gaybî nuru ve o muhiti, “ma yağsa= o sırada neler bürümüş kaplamıştı, neler” tabirinden başka bir tabir beyan edemezdi. Çünkü böyle nuru tanımlamak mümkün değildir, sınırlamadan münezzezh, beyan etmekten uzaktır. Bu nur, her türlü sınır ve tavsif etmekten münezzezh olan Rabbü’l-Âlemin’in, Subbuh sıfatıyla beraberdir. Dolayısıyla Necm Suresi’nde beyan edilen miracın semavî bölümünde de mebde-i failî, İsrâ Suresi’nde beyan edilen miracın dünyevî bölümünde olduğu gibi Rabbü’l-Âlemin’in celal ve tenzih sıfatıdır.

4- Miracın ruhanî olduğunu aklî delil ile ispat etmek mümkündür ve naklî deliller de bunu tamamen teyit ediyor. Ancak miracın beden ve ruhla beraber olduğunu naklî delillerle ispat etmek kesin ve katî olmasıyla birlikte, aklî delille kanıtlamak öyle kolay değildir. İnsaflı bir mütefekkir, miracın cismanî olduğu konusunda dinî kaynaklara bağlı olmayı kendisine bir vazife görür. Miraç olayında da aynıdır; ruhanî miraç aklî delil ile ispat edilebilir ve naklî delil de bunu teyit etmektedir.

Cismanî miraç, maddî âlemdeki hareket ve eylemlerle ilişkili olduğundan, Mescid-i Haram’dan Beytü’l-Mukaddes’e yapılan yolculuk ve gökyüzündeki yolculuk, mümkün olan bir eylemdir. Çünkü bedenın dünyada ve gökyüzünde hareket etmesi imkânsız değildir. Ne bedenın gökyüzünde hareket etmesi muhaldir, ne de bedenın kısa sürede bu gökyüzü katmanlarını kat etmesi muhaldir. Gökyüzünde, hareket yeryüzünde hareket gibi aklî olarak mümkündür ve hiç mahzuru yoktur. Zira doğal yolculuğun şartı yavaş hareket etmediği gibi, hızlı hareket etmekte engel değildir. Eflaki ve gökyüzü katmanlarını aşip öteye geçmenin imkânsızlığı, geçmiştekilerin yanlış vehimlerinin ürünüdür. Uzun bir yolculuğu kısa müddette gerçekleştirmenin imkânsızlığını savunmak da, kabul edilemez bir düşüncedir. Mucize ve keramet sahibi insanlar için gökyüzündeki yolculuk, yeryüzündeki gibi basit ve kolaydır.

²³ Necm, 14-16

Sebe' Kraliçesi'nin tahtının, bir göz açıp kapama müddetinde Yemen'den Filistin'e getirilmesi mümkün olduğu gibi, Resulullah'ın (s.a.a) cismanî miracı da imkân dâhilindedir.

“Kitap’tan biraz ilmi olan kimse ise: ‘Gözünü açıp kapamadan ben onu sana getiririm!’ dedi.”²⁴

Öyleyse: “Bir anda uzun bir mesafeyi kat etmek mümkün değildir; dolayısıyla mi-
raç cismanî değildir.” denilemez.

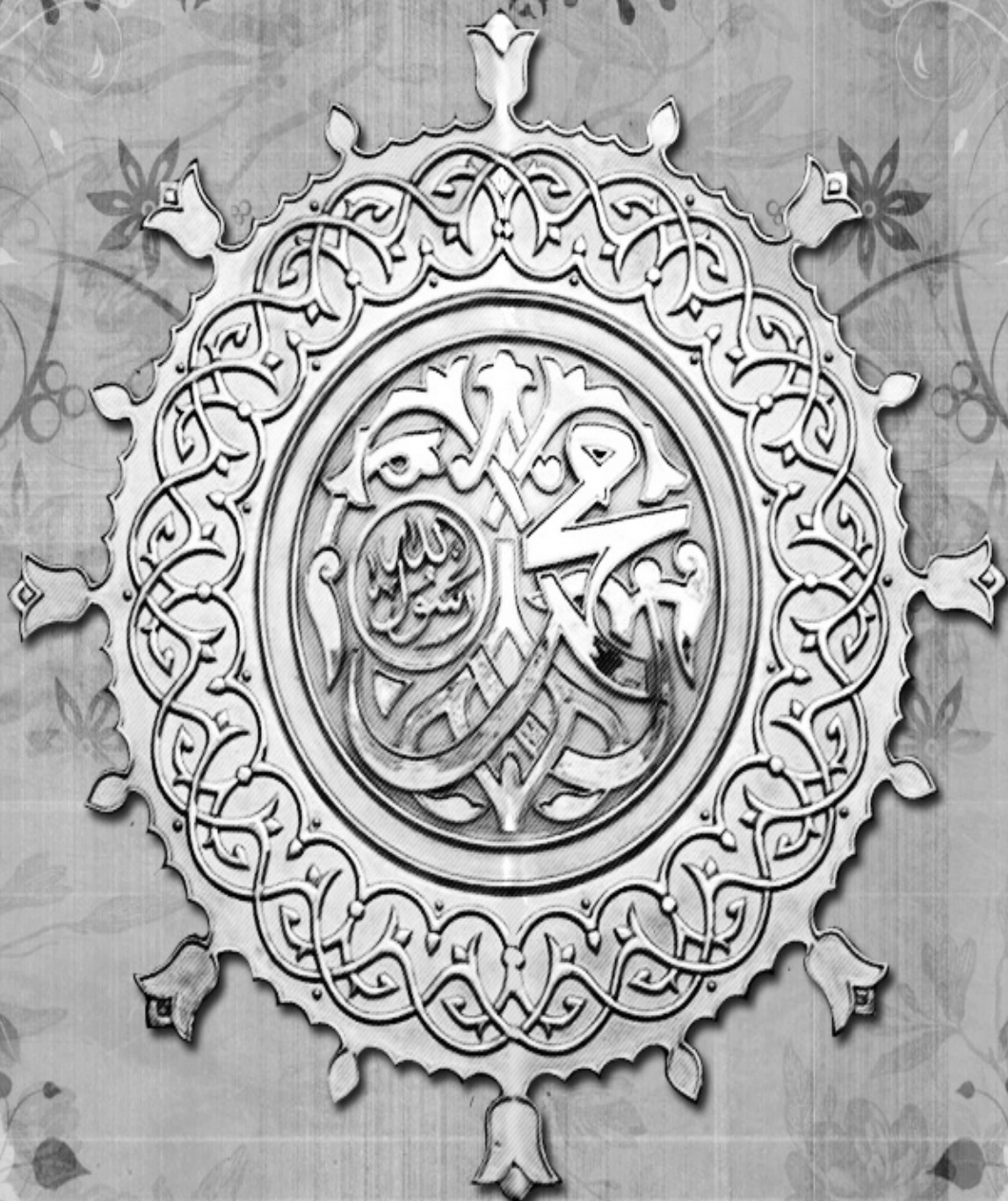
Bazıları eflakte, cismin nüfuz etmesinin mümkün olmadığını ve maddenin felekî katmanları geçip öteye geçmesinin muhal olduğunu, sadece yönleri sınırlayan “felek-i eflak”ta geçerli olduğunu iddia etmişlerdir, diğer eflakte değil. Ama bu görüş de doğru değildir. Çünkü evvela, bu alanda uzman olan büyük muhakkik Nasiruddin Tusî: “Yön-
leri sınırlayan eflak ile diğer eflak arasında bu konuda hiçbir fark yoktur. Eflaki delip öteye geçmenin imkânsızlığını belirten delil (eğer doğruysa), bütün eflaki kapsar.” di-
yor. İkincisi; eğer bunu kabul edersek, o zaman Resulullah'ın (s.a.a) miracının nihayet noktasının felek-i azamdan aşağı olmasını kabullenmemiz gerekecektir.

Cismanî miracı tersim, tasvir ve beyan etmek için, Resulullah'ın (s.a.a) bedeninin latif olduğu tezini savunmak da yeterli değildir. Çünkü maddî beden, letafetin en son merhalesinde olsa ve ruha bağlılığının son merhalesine ulaşırsa dahi, maddî ve hissî özelliklerini koruyarak misal âlemine giremezken, akıl âlemine girmesi nasıl düşü-
nülebilir?

Bazıları şöyle demişlerdir: “Resulullah'ın zahiri batınının özü, batını zahiriyle müt-
tehittir. O Hazret'in ruhu cisimleştiğinden ve cismi de ruhlaştığından bedeninin göl-
gesi yoktur.” Bu yorum ve tahlil de sorunu çözmekten uzaktır. Çünkü mücerredin, bütün tecerrüt özelliklerini koruyarak tabiat âleminde var olması mümkün değildir. Aynı şekilde maddî bir varlığın, madde özelliklerini koruyarak -ne kadar latif olursa olsun- mücerret olan akıl âlemine gitmesi mümkün değildir. Eğer, bedeninin letafetin-
den maksat, bedeninin tecerrüdü (soyutlaşması) ise, o zaman miracın sadece ruhanî ol-
ması gerekiyor; çünkü maddenin letafeti, maddî bir varlığın, mücerret akıl âlemine gidebilmesini sağlamaz.

²⁴ Neml, 40

وَأَنْذِرْ لِعَالَمٍ عَظِيمٍ

Peygamber ve Ehl-i Beyt'in Sünnetinde Ahlaki Eğitimin Hedefi

Çeviri: Nurcan Altun

Dr. Muhammed Davudi

Özet

Peygamber (saa) ve Ehl-i Beyt'in (as) sünnetinde ahlaki eğitimin nihai hedefi, kendi ahlaki vazifesini çeşitli şekillerde, müstakil olarak veya muteber mercilere başvurarak teşhis edebilecek, iç ve dış etkilerin tesiri altında kalmadan kendi görevleriyle amel edebilecek öğrencilerin eğitilmesidir.

Peygamber (saa) ve Ehl-i Beyt'in (as) sünnetine dikkat edilecek ve bazı beşeri ahlaki eğitim ekolleriyle kıyaslanacak olursa Peygamber'in (saa) ve Ehl-i Beyt'in (as) sünnetinde ahlaki eğitim hedefi, ne akli ve düşünceyi tamamen kenara atmakta, ne de gereğinden fazla büyütülmektedir. Aksine beşeri akli gerçek haddi ve ölçüsünde olduğu gibi görmektedir. Diğer taraftan onların sünnetinde vahyin yüce bir yeri olmasına rağmen hiçbir zaman beşeri aklın ve anlayışın yerine geçmemiştir. Diğer bir deyişle Peygamber (saa) ve Ehl-i Beyt'in (as) sünnetinde ahlaki eğitimin hedefi gerçekçi bir bakış açısıyla hem aklın hakkını vermekte hem de vahyin. Yani hiçbirini bir diğeri bahane edilerek uzaklaştırılmamaktadır.

Ahlaki Eğitimin Önemi

Müslüman âlimlerin görüşüne göre ahlak ilmi en yüce ilimdir. İbni Miskeveyh bu hususta şöyle söylemektedir: “Bu ilim diğer tüm ilimlerden daha iyidir. İnsanın davranışını, insan olduğu için iyileştirmeye çalışmaktadır.”¹

Bu yüzden İslam âlimleri Müslüman talebelere bütün ilimlerden önce ahlak ilmini öğrenmeyi ve nefis tezkiyesi yapmayı tavsiye ederler.

¹ İbni Miskeveyh, Tehzibu'l-Ahlak ve Tathiru'l-A'rak, s. 55.

Ahlak ve ahlak eğitiminin öneminin sırrı, insan ruhunun da bedeni gibi sağlıklı ve hastalıklı olabilmesinde gizlidir. Bu yüzden Allah Teâlâ münafıkların ruhunu hasta olarak nitelendirmekte ve haklarında şöyle buyurmaktadır:

“Onların kalplerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını arttırmıştır.”²

Ruhi hastalıkların en önemlisi insanda rezil ahlakî sıfatların varlığıdır. Bu hastalığın varlığı kötü etkiler bırakır. Öncelikle bu hastalığa sahip olanların iyiyi kötüden, güzeli çirkinden, hakkı batıldan ayırma kudreti zayıflamaktadır. Meşhur atasözünde sağlam kafa sağlam vücutta bulunur denmektedir. Bu atasözü bedenin sağlığı için aklın salim olması gerektiğine dair önemli bir gerçeğe işaret etmektedir. Yani hakkın derk edilebilmesi ve iyinin kötüden, hakkın batıldan ayırt edilebilmesi için akıl sağlığı şarttır. Ama Kuran'ın bakış açısına göre insanın hakkı derk edebilmesi, iyiyi kötüden, güzeli çirkinden, hakkı batıldan ayırt etme gücüne sahip olması için beden sağlığının yerinde olmasının yanı sıra ruh sağlığına da sahip olması gerekmektedir. Mutaffifin suresinde şöyle okumaktayız:

“Ona ayetlerimiz okunduğu zaman eskilerin masalları der. Hayır, doğrusu onların işleyip kazandıkları şeyler kalplerinin üzerine pas olmuştur. Hayır, doğrusu onlar o gün rablerinden perdelenmişlerdir.”³

² Bakara suresi, 10. ayet.

³ Mutaffifin Suresi, 13-15. ayetler.

Günümüzde psikologlar insanın bazı bedensel hastalıklarının, ruhsal hastalıklarıyla bağlantılı olduğunu ispat etmişlerdir. Örnek olarak; ruhsal bir hastalık olan depresyon, sindirim sisteminde sorun yaratarak bazı özel sindirim hastalıklarına sebep olabilmektedir. Elbette ruhi hastalıklar, şahıs üzerindeki hoş olmayan etkilerinin yanı sıra, toplumu da etkilemekte ve toplumun neşe, huzur ve emniyetini yok etmektedir. Netice olarak böyle bir toplum, değişik alanlarda istediği hedeflere ulaşamayacaktır.

Ruhi hastalıklara müptela olanlar, huzurdan da mahrumdurlar. Kıskançlık, kendini büyük görme, kin tutma, öfke gibi hastalıklar insan ruhunda huzur ve sükûnet bırakmamakta, yaşantıyı çekilmez hale getirmektedir. Aynı mide rahatsızlıkları, ayak ağrısı, elin kırılması gibi bedensel hastalıkların insanın huzurunu kaçırmaması ve yaşamını altüst etmesi gibi... Ruhi hastalıkların, bedensel hastalıkların dışı vurmasına sebep olması da mümkündür. Günümüzde psikologlar insanın bazı bedensel hastalıklarının, ruhsal hastalıklarıyla bağlantılı olduğunu ispat etmişlerdir. Örnek olarak; ruhsal bir hastalık olan depresyon, sindirim

sisteminde sorun yaratarak bazı özel sindirim hastalıklarına sebep olabilmektedir. Elbette ruhi hastalıklar, şahıs üzerindeki hoş olmayan etkilerinin yanı sıra, toplumu da etkilemekte ve toplumun neşe, huzur ve emniyetini yok etmektedir. Netice olarak böyle bir toplum, değişik alanlarda istediği hedeflere ulaşamayacaktır.

Diğer taraftan bedenın sağlığını korumak için, sağlıklı bedenın özelliklerini, bedensel hastalıkları, hastalıkların sebeplerini ve tedavi yollarını bilmenin bir zaruret olması gibi, ruh sağlığını koruyabilmek için de sağlıklı ruhun özelliklerini, ruhi hastalıkları, hastalıkların sebeplerini ve tedavi yollarını bilmek bir zarurettir. Beğenilen ve beğenilmeyen davranışların özelliklerini bilen, beğenilmeyen özelliklerden kurtulmanın yolunu gösteren ilim, ahlak ilmi ve ahlak eğitimidir.

Bununla beraber insanın kişisel ve toplumsal saadeti, nefsin kirlerden arınıp temizlenmesine ve ahlakî faziletlerle süslenmesine bağlıdır. Allah Kuran-ı Kerim'de sonuncusu insanın nefsinde edilen on yeminin ardından ve yapılması- yapılmaması, doğru olanı- olmayanı insanın nefsinde ilham etikten sonra şöyle buyuruyor:

“(Allah’tan başkasına tapmayarak) Nefsini yücelten kazanmış, (yaratıklara taparak) onu alçaltan da ziyana uğramıştır.”⁴

Belki de bu yüzden Allah Teâla, İslam Peygamberinin (s.a.a) risaletinin temel hedeflerinden birinin insanların nefislerinin

tezkiyesi ve arındırılması olduğunu beyan ederek şöyle buyurmuştur:

“O’dur ki ümmiler içinde, kendilerinden olan ve onlara Allah’ın ayetlerini okuyan, onları yücelten, onlara Kitabı ve hikmeti öğreten bir elçi gönderdi. Oysa onlar önceden açık bir sapıklık içindeydiler.”⁵

Peygamberimiz de (s.a.a) risaletinin hedefi güzel ahlakî özellikleri kemale ulaştırmak olarak açıklamış ve şöyle buyurmuştur:

“Ben güzel ahlakî tamamlamak üzere gönderildim.”⁶

Ahlak ve ahlak eğitiminin önemi, İslam ve İslam toplumlarına mahsus değildir. Edinilen tecrübeler insanın, dindar olsun olmasın her zaman, hatta modern dönemde ya da modern dönem öncesinde, ahlak ve ahlak eğitimine muhtaç olduğunu göstermektedir. Çağımızda batılı ülkeler deneysel bilim alanında ilerlemeler kaydettikçe ahlakî usullere, fazilete, ahlakî eğitime ilgiyi azalttılar ve bazı durumlarda ahlak ve ahlakî faziletlere karşı savaş açtılar. Ama yenilerde bu yönden kişi ve toplumun sağlığı ciddi zararlara uğradığı için, ahlak ve ahlakî faziletlere ve ardından ahlakî eğitime yönelik, şaşırtıcı derecede artış göstermiştir.

Lickona⁷ bu konuda şöyle söylüyor: “Gerçekten bize ne oluyor? Yeni doğanlar çöplüklerde, her yıl bir buçuk milyon ceninin kürtajı, çocuk istismarının her yıl

⁵ Cuma Suresi, 2. Ayet.

⁶ Tabersî, Mekarimu'l-Ahlak, s. 8.

⁷ Lickona, Thomas.

⁴ Şems Suresi, 9- 10. ayetler.

Çağımızda batılı ülkeler deneysel bilim alanında ilerlemeler kaydettikçe ahlaki usullere, fazilete, ahlaki eğitime ilgiyi azaltılar ve bazı durumlarda ahlak ve ahlaki faziletlere karşı savaş açtılar. Ama yenilerde bu yönden kişi ve toplumun sağlığı ciddi zararalara uğradığı için, ahlak ve ahlaki faziletlere ve ardından ahlaki eğitime yöneliş, şaşırtıcı derecede artış göstermiştir.

daha da artması, çocukların dörtte birinin fakirlik içinde yaşaması. Gelecek nesiller, elli ya da yüz yıl sonra bu durumu nasıl görecekler? Birbiri ardına yapılan anketler, Amerika halkının büyük çoğunluğunun, ülkenin manevi ve ahlaki çöküş içerisinde olduğunu düşündüklerini göstermektedir. Okulların, ailelerin, kiliselerin, encümenlerin ve gurupların –ki tarih boyunca gençlere ahlaki mirasın aktarılmasından sorumluydular- bir araya gelip elbirliğiyle çocukların ahlaki yapılarını ve bilahare kültürümüzü düzeltmeleri gerektiği düşüncesi rüşt etmiştir. Okullar iyi huyların eğitilmesi alanında kendi paylarına düşen, yapabilecekleri şeyler olduğunun farkına vardılar. Onlar, huyları eğitmenin önceliğini kabul etmekle işe başlamalıydılar. Zira bu hedef, okulun diğer işlerinin temelidir.”⁸

Sünnette Ahlaki Eğitimin Hedefi

Sünnette ahlaki eğitimin hedeflerini sıralamadan önce hedefin tanımını yaparak ,hedef belirlemenin gerekliliği ve zarureti hakkında kısa bilgi verelim:

⁸ Lickona, “Teacher’s Role in Character Education” in Journal of Education, vol.179, issue 2, p.1.

Hedefin Anlamı

Hedef lügatte yüksek olan şeyler (bina, kum tepesi vb.), isabet tahtası, insanın ulaşmak için çabaladığı şeyler (makam, mal mülk gibi) türünden amaç ve gayeler olarak tanımlanmıştır.⁹ Ancak eğitim ve öğretimde hedef, faydalı olduğu belli olan, ulaşılmak istenen son durum anlamındadır ve buna ulaşmak için uygun eğitim faaliyetlerinde bulunulması şarttır.¹⁰

Hedef Belirleme Zarureti

Eğitim ve öğretimin bir parçası olan eğitim hedeflerinin dört temel rolü vardır:

1- Eğitim hedefleri, eğitim faaliyetlerine rehberlik ederek yol gösterir. Bu yüzden belirli bir hedef olmazsa, eğitim faaliyetleri yolu da belirsiz olacaktır.

2- Eğitim hedefleri, özellikle de orta düzeyli hedefler, eğitim öğretim çalışanlarına amaç sunarak hedefe ulaşmak için harekete geçmelerini sağlamaktadır.

3- Eğitim faaliyetleri ve başarı-başarısızlık seviyeleri, eğer bir hedef belirlenmişse

⁹ Muin, Ferheng-i Farsî, “Hedef “maddesi.

¹⁰ İslâm’a Göre Eğitimin Hedefleri, Havza ve Üniversite İşbirliği Kurumu, s. 5.

tespit edilebilir. Hedef belirlemek suretiyle eğitim faaliyetlerini değerlendirebilir, kuvvetli ve zayıf noktalarını tanıyabilir ve nihayetinde ıslah edebiliriz.

4- Eğitim hedeflerinin belirlenmesi, muhtelif eğitim ve öğretim alanlarında çalışanların birbirleriyle uyumlu olmalarını sağlar, aynı ya da zıt işlerin yapılmasını engeller.¹¹ Söylediklerimizden ahlakî eğitimde eğitim hedeflerini belirlemenin zaruri olduğu, hedef olmadan bu alanda başarıya ulaşmayı beklememek gerektiği açıkça anlaşılmaktadır.

Ahlakî Eğitimin Hedefleri

Masumların (as) sünnetinde, ahlakî eğitimin hedefinin basit değil, parça ve unsurlardan müteşekkil birleşik bir emir olduğu görülmektedir. Bu parça ve unsurlardan biri erdemlerin eğitimi ve aşağılıkların ortadan kaldırılması, diğeri ise ahlakî anlayış ve akletme eğitimidir.

Erdemlerin Eğitimi ve Aşağılıkların Ortadan Kaldırılması (Ahlakî Değerlere Pratikte Bağlı Kalma Gücünün Eğitilmesi)

Masumların (as) sünnetinde ahlakî eğitim hedefinin parça ve unsurlarından biri ahlakî erdemlerin eğitimidir. Çünkü onlar, kendi takipçilerini erdeme davet ediyor, aşağılıklardan alıkoyuyorlardı. Nitekim Peygamber (saa) risaletinin hedefleri

¹¹ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz: Havza ve Üniversite İşbirliği Kurumu, *İslâm'a Göre Eğitim Hedefleri*, s. 6 ve Şeriatmedari, *Toplum ve Eğitim ve Öğretim*, 8. Baskı, Tahran, Emirkebir, 1367, s. 178.

arasında güzel ahlakî kemale ulaşdırmayı saymakta ve şöyle buyurmaktadır:

*“Ben ancak güzel ahlakî tamamlamak için gönderildim.”*¹²

Bir başka rivayette Hz. Ali'ye (as) şöyle nasihat etmektedir:

*“İyi ahlakî sıfatlara sahip ol ve amel et. Kötü ahlakî sıfatlardan uzak dur. Eğer böyle yapmazsan kendini kına.”*¹³

İmam Ali (as) de bir başka rivayette şöyle buyuruyor:

*“Faziletlerle süslen ve rezilliklerden uzaklaş.”*¹⁴

Bunlardan başka birçok rivayet mevcuttur. Bu rivayetlerde Peygamber (saa) ve Ehl-i Beyt (as) halkı iyi adetler edinmeye çağırılmış ve kötü adetlerden sakındırmışlardır. Peygamber (saa) bir rivayette şöyle buyuruyor:

*“Çok yemeye ve içmeye alışan kimse katı kalpli olur.”*¹⁵

Diğer bir rivayette ise şöyle buyuruyor:

*“Nefsini sabra alıştır. Çünkü sabır iyi bir ahlakıdır.”*¹⁶

İmam Bakır da (as) oğlu İmam Sadık'a (as) şöyle tavsiye ediyor:

*“Dilini iyi sözlere alıştır ki ondan faydalanabilesin. Çünkü dilini neye alıştırdıysan ona alışır.”*¹⁷

¹² Nuri, *Müstedrekü'l-Vesail*, c. 11, s. 187.

¹³ Kuleyni, *Kaфі*, c. 8, s. 79.

¹⁴ Amedi, *Gururu'l-Hikem ve Durru'l-Kelem*, s. 318.

¹⁵ Nuri, *Müstedreku'l-Vesail*, c. 1, s. 213.

¹⁶ Tusi, c. 4, s. 384.

¹⁷ Saduk, *Hisal*, c. 1, s.169.

Bu rivayetler açıkça Masumlara (as) göre iyi alışkanlıkların -ki bunlar ahlaki erdemlerin ta kendisidir- beğenilen, kötü alışkanlıkların ise -ki bunlar da ahlaki alçaklıklardır- beğenilmeyen davranışlar olduğu açıkça anlaşılmaktadır. İşte bu yüzden insanları beğenilen davranışlara yönlendirmiş ve beğenilmeyen davranışlardan alıkoymuşlardır.

Bununla birlikte Masumların (as) sünnetindeki eğitim hedefinin bir parçası erdemlerin eğitimi ve alçaklıkların uzaklaştırılmasıdır. Fakat dikkat edilmelidir ki erdemlerin eğitimi ve alçaklıkların ortadan kaldırılması, eğitim alan kişinin beğenilen davranışları kolaylıkla yapması, kötü davranışlardan uzak durmasını sağlamaktadır. Diğer bir deyişle eğitim gören şahsiyetin nefsinin erdemlerle süslemesi ve alçaklıklardan arındırması, amelde ahlaki değerlere bağlı kalmasını sağlamakta, içsel ve dışsal etkenlerin de bu bağlılığı bozamaması gücünü vermektedir.

Şuna dikkat edilmelidir ki, Masumların (as) sünnetinde iyi ahlaki sıfatlar tevhidî mahiyete sahiptir. Bu yüzden Peygamber (saa) ve Ehl-i Beyt'in (as) sünnetinde seküler toplumların ahlak düzeninde yer almayan ihlâs, yakin, tevekkül, korku ve ümit, şükür, Allah aşkı ve zikri gibi sıfatlar üzerinde durulmuştur. Aynı şekilde diğer ahlaki düzenlerde Allah'tan bağımsız düşünülen ahlaki sıfatlar, Masumların (as) sünnetinde Allah'a

imandan kaynaklanmaktadır. Örneğin yoksulların elinden tutmak örfi ahlak düzeninde, insanların aynı türden olmaları hasebiyle, bunun toplumsal ahlaki vazifeleri olduğu inancına dayalıdır. Masumların (as) ahlaki düzeninde ise bu dini bir vazifedir ve Allah'a imandan neşet eder.

Müminleri sevmek, mide ve tenasül organının iffetini korumak da böyledir.

İmam Bakır (as) buyuruyor:

"Peygamber (saa) buyurdu: İmanın en büyük kısımlarından biri Allah yolunda müminin mümini sevmesidir. Biliniz ki Allah için seven, Allah için düşmanlık eden, Allah için bağışlayan ve Allah için men eden kimse Allah'ın seçilmiş kullarındandır."

*"Peygamber (saa) buyurdu: İmanın en büyük kısımlarından biri Allah yolunda müminin mümini sevmesidir. Biliniz ki Allah için seven, Allah için düşmanlık eden, Allah için bağışlayan ve Allah için men eden kimse Allah'ın seçilmiş kullarındandır."*¹⁸

Bu rivayete göre müminlerin birbirlerini sevmesinin kökünde Allah'a iman vardır. Oysa örf ahlakına dayanan düzenlerde sevgiler dünyevi maslahatlar ve menfaatler çerçevesinde olur ve sadece bu çerçevede değerlidir. Yine İmam Bakır (as) buyuruyor:

*"İbadetlerin en iyisi mide ve tenasülün iffetidir."*¹⁹

Masumların (as) sünnetinde erdemlerin ve ahlaki iyi adetlerin eğitimine önem verildiği görülüyor. Ancak kabul ettikleri tüm ahlaki erdemlerin kökünde iman ve Allah'a inanç vardır ve bu hasletler dünyevi maslahatların yanı sıra insanın uhrevî maslahatlarını da temin etmektedir.

¹⁸ Kuleyni, *Kafi*, c. 2, s. 125.

¹⁹ *Age.*, c. 2, s. 79.

Ahlaki Anlayış ve Akletme Eğitimi

Peygamber (saa) ve Ehl-i Beyt'in (as) sünnetinde ahlaki eğitim hedefinin ikinci unsuru ahlaki anlayış ve akletmedir. Çünkü onlar nezdinde erdemler ve beğenilen ahlaki adetlerin anlama, tanıma ve bilgi olmadan bir değeri yoktur. Peygamber (saa) buyuruyor:

“Allah, kullarının arasında akıldan daha iyi bir şey taksim etmemiştir. Akıl sahibinin uykusu, cahilin geceyi uykusuz geçirmesinden iyidir. Akıl sahibinin yerinde kalması cahilin yolculuğundan daha iyidir. Allah hiçbir resulü veya nebiyi aklını kemale erdirip, tüm ümmetten daha akıllı olmadan görevlendirmemiştir. Peygamberin yapmayı düşündüğü (henüz yapmadığı), tüm çaba gösterenlerin çabasından daha üstündür. Kul, Allah'ı derk etmeden ilahi farzları eda etmiş sayılmaz. İbadet edenlerin hiçbirinin ibadeti fazilet olarak akıl sahiplerininkine ulaşmaz. Akıl sahiplerinden Allah Kuran-ı Kerim'de şöyle bahsetmektedir: Akıl sahiplerinden başkası zikretmez.”²⁰

İmam Kazım (as) buyuruyor:

“Ey Hişam! Allah'ın halka iki hücceti vardır: Zahiri hüccet ve batını hüccet. Zahiri hüccetler resuller, peygamberler ve imamlardır ve batını hüccet ise halkın aklıdır.”²¹

İmam (as) devamında şöyle buyuruyor:

²⁰ Kuleyni, c. 1, s. 12.

²¹ Age., c. 1, s. 15.

“Ey Hişam! Emirü'l-Müminin (as) şöyle buyuruyordu: Allah'a akıldan daha iyi bir şeyle ibadet edilmemiştir.”²²

Bu rivayette açıklıkla Peygamber (saa) ve Ehl-i Beyt'in (as) nazarında din ve din-darlığın temel rüknünün akıl olduğu görülmektedir. Öyle ki nübüvvetin gerek şartı Peygamberin aklının kemali ve diğerlerinin aklına olan üstünlüğüdür. Akıl sahibinin ibadetleri, amelleri ve davranışları, cahilin ibadetlerinden ve amellerinden üstündür.

Bu rivayetlerin genel olarak akletme ve tefekkürle ilgili olduğu, ahlaki anlayış ve marifetle bir ilgisinin neden olmadığı sorusu akla gelebilir. Cevabında, bu rivayetlerin içeriğinin, akletme ve tefekkürün genel olarak dindarlığın bir rüknü olduğunu ifade eden külli rivayetler olduklarını, İslami ahlak öğretileri de, İslam'ın bir parçası olduğu için akıl ve anlayışın İslami ahlakla ahlaklanmanın esas rükünleri arasında yer aldıklarını söyleyebiliriz.

Bu konuyu daha açıklıkla beyan eden başka rivayetler de vardır:

“Bir grup sahabe Allah Resulü'nün (saa) yanında bir adamı namazını, ibadetini ve iyi özelliklerini sayarak övdüler ve bu konuda mübalağa ettiler. Peygamber (saa) buyurdu: “Onun akli nasıldır?” cevabında “Ey Allah'ın Resulü! Biz onun ibadet ve çeşitli hayır işlerindeki çabasını anlatıyoruz ama siz onun aklını mı soruyorsunuz?” dediler. Peygamber (saa) buyurdu: Ahmak kişi ahmaklığı yüzünden bedbahtlıklara yakalanır ve günahkârlardan daha

²² Age., s. 17.

beter olur. Yarın (kıyamet gününde) halk, aklı ölçüsünde kemal derecelerini geçecekler ve Yaradanlarına ulaşacaklar."²³

Peygamber'in (saa) ashâbı, bahsedilen kişinin namaz, oruç, ibadet ve iyi özelliklerini övüyorlar ki bu sayılanların hepsi de iyi ahlaki sıfatlardır. Oysa Peygamber'e (saa) göre bir kimse ahlaki iyi işler yapsa ama ahlaki bilgi ve anlayışa sahip olmasa, davranışlarının bir değeri yoktur.

Başka bir rivayette İmam Sadık (as) Mufaddal'a şöyle buyuruyor:

*"Ey Mufaddal! Akletmeyen kimse kurtuluşa eremez ve ilmi olmayan kimse akledemez. Anlayış ehli olan kimse de çarçabuk yücelir"*²⁴.

Dikkat edilirse bu rivayette İmam'ın buyruğuna göre akıl ve tefekkür ehli olmayan kimse kurtuluşa eremeyecektir. Kurtuluşa ermenin şartlarından biri ahlaki değerlere bağlı kalmak olduğuna göre İmam Sadık'ın (as) nazarında akıl ve tefekkür ehli olmayan kimsenin ahlaki davranışlarının bir değeri olmadığını söyleyebiliriz. Bu rivayetten anlaşılıyor ki iyi ahlaki davranışların gösterilmesi ancak akıl ve anlayışla birlikte olursa değerlidir ve Allah tarafından ödüllendirilir. Çok açık ki bahsedilen akıl etme ve anlayış, ahlaki akıl ve anlayıştır, başka bir şey değil. Amel sahibinin akıl ve anlayışı ne kadar çok olursa değeri ve ödülü o kadar fazla olacaktır. Bununla beraber beğenilen ahlaki davranışlar, iyi ahlaki adetler ve özellikler ah-

laki anlayış ve bilgi olmadan, tek başına bir değere sahip değildir.

Söylediklerimizden Peygamber (saa) ve Ehl-i Beyt'in (as) sünnetinde ahlaki erdemlerin eğitiminin tek başına yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Bunların yanında ahlaki anlayış ve bilgi yönü de eğitilmelidir. Çünkü bunlar eğitimcinin müstakil olarak doğruyu yanlıştan ayırabilmesine ve muhtelif durumlarda kendi ahlaki vazifesini bilebilmesine yardımcı olursa değerlidir. Daha önce beyan edildiği gibi ahlaki erdemlerin eğitimi de insanın çeşitli durumlarda iç ve dış engellere rağmen doğru davranışları göstermesini kolaylaştırmaktadır. Bu yüzden ahlaki eğitimin hedefi, ahlaki erdemlerle birlikte ahlaki derk, anlayış ve bilgi eğitiminin verilmesidir diyebiliriz. Böylece öğrenci müstakil olarak doğru ve yanlış ahlaki davranışları tanıyarak amel edebilecektir.

Sonuç olarak Masumların (as) sünnetinde ahlaki eğitim hedefi, ahlaki vazifeyi teşhis ve bunlara amel etme gücünün eğitilmesidir. Burada iki noktaya dikkat edilmesi zaruridir:

Birinci nokta: Ahlaki vazifeyi teşhis gücünün eğitilmesi öğrencinin başkalarını taklit etmeden iyiyi kötüden, güzeli çirkin-den ayırt edebilme bilgisi ve akıl yetisine sahip olabilmesidir.

Ahlaki eğitim hedefinin bu boyutuyla ilgili şu noktaya dikkat edilmelidir: Ahlaki vazifeyi teşhis gücü, kişinin sadece kendi aklına dayanarak, ilahi vahiyden yardım almadan iyi ve kötü davranışları, hayrı ve şerri birbirinden ayırabileceği anlamına gelmemektedir. Öğrencinin akla ve ilahi

²³ İbn-i Ebil Hadid, *Şerhu Nehci'l-Belağâ*, c. 20, s. 4.

²⁴ Kuleyni, c. 1, s. 26. Bu konudaki diğer bir rivayet için bkz: Kuleyni, *age.*, c. 1 s. 11.

vahye dayanarak hayrı ve şerri, iyiyi ve kötüyü birbirinden ayırabileceği manasındadır. Çünkü Masumlara (as) göre insan aklı birçok durumda hayrı şerden, iyiyi kötünden ayıramaz ve kesin bir hüküm veremez. Bu yüzden her zaman yaşamda doğru yolu bulmak için vahye ve ilahi yol göstericiliğe ihtiyaç duyar. Emirü'l-Müminin Ali (as), oğlu İmam Hasan'a (as) hitapla şöyle yazmaktadır:

*“Eğer bu nasihatlerimin bir kısmının (derki ve kabulünün) senin için zorluğu olursa bunu kendi bilgisizliğine ver. Çünkü sen başlangıçta bilgisiz yaratıldın ve sonra âlim oldun. Bilmediğin şeyler ne kadar da çoktur ve haklarında şüphe edersin. Gözlerin onlarla ilgili hataya düşer, daha sonra onları görür. Öyleyse seni yaratan, sana rızık veren ve seni kemale ulaştırana yapış. Kulluğunla ve yönelişinle kendini ona tanı ve ondan kork ve bil ki ey oğlum kimse Peygamber (saa) gibi Allah'tan haber getirmemiştir. Öyleyse onun arkasından, onun rehberliğinde kurtuluşa ermekten hoşnut ol.”*²⁵

Masumların (as) sünneti esasınca insan aklı tek başına tüm iyi ve kötü davranışları derk edip birbirinden ayıramayacak kadar zayıftır. Bu yüzden beşerin ilahi hidayete tevessül edip sıkıca sarılmasından başka çaresi yoktur. Bir davranışın ilahi hükmü hakkında şüpheye düştüğünde ise ilahi günah tuzağına düşmemek ve yoldan çıkmamak için ihtiyat etmelidir. İmam Sadık (as) Ömer bin Hanzala'ya şöyle buyuruyor:

*“Meseleler şu üçünün dışında değildir. Doğruluğu açık olan ve amel edilen, yanlışlığı açık olan ve kendisinden kaçınılan ve doğruluk ya da yanlışlığının teşhisi müşkül olan ve bilgisi Allah ve Peygamberinin (saa) yanında olan. Allah Resulü (saa) buyurdu: Helal açıktır, haram da açıktır ama bazı işler helal ve haram arasında şüphelidir. Şüpheleri terk eden ilahi haramlardan kurtulur, şüphelere amel eden harama düşer ve bilmeden helak olur.”*²⁶

Ahlakî vazifelerin akla ve vahye dayanarak teşhis edilmesi gücü yüce bir hedeftir ancak herkesin ulaşabileceği bir hedef değildir, denmesi mümkündür. Acaba bu güce sahip olamayanlar ahlakî eğitimden mahrum mu kalmalıdır? Cevabında şöyle söylememiz gerekir. Peygamber (saa) ve Ehl-i Bey'tin (as) sünneti esasınca eğer bir kimse şahsen bir davranışın iyi veya kötü olduğuna dair karar veremezse, doğruyu yanlıştan, hayrı şerden ayırabilen güvenilir bir şahsın görüşüne göre amel edebilir. İmam Hasan Askeri (as) bu konuda şöyle buyuruyor:

*“Nefsini (pislikten) arındıran, dinini koruyan, nefsinin isteklerine muhalefet eden ve Mevlasının (Allah'ın) emirlerine itaat eden bir fakihî, halkın geneli taklit etmelidir.”*²⁷

Bu rivayetten de açıkça anlaşılmaktadır ki her ne kadar Masumlar (as) başkasını körü körüne taklit etmeye, taklit edilme vasıflarına sahip olmayanların ve güven telkin etmeyenlerin taklit edilmesine

²⁵ Hz. Ali, *Nehcü'l-Belağa*, 31. Mektup.

²⁶ Kuleyni, c. 1, s. 67.

²⁷ Hür b. Amili, *Vesailü's Şia*, c. 27, s. 131.

Erdemlerin eğitimi, kötü huyların ortadan kaldırılması veya ahlaki ilimlere amel etmek demek, kişinin kendi vazifesini teşhis ettikten sonra buna uygun amel etmesi, iç ve dış engellerin etkisinde kalmaması demektir. İçsel engeller genel olarak doğru ahlaki davranışlarla tezat halinde olan nefsin meyilleridir. Dış engeller ise genellikle doğru davranış karşısında çeşitli sebeplerden kaynaklanan toplumsal muhalefettir.

şiddetle karşı iseler de gerekli ilme ve takvaya sahip kimselere başvurulmasını uygun görüyor ve Şii'lerini onları izlemeye teşvik ediyorlar. Bu konu elbette akla uygundur. Çünkü insan akli da kişinin kendisinin doğru bir karar veremediği bir konuyla ilgili, o konuda uzmanlaşmış, maharet sahibi ve güvenilir kimselere müracaat ve onların görüşüne göre amel etmesine hükmetmektedir.

Bu rivayetlerin ahlaki meselelerle ilgili olmadığına söylenmesi de mümkündür. Bunlar dini konularla alakalıdır, denilebilir. Ancak İslami ahlak, İslam dininin bir parçası olduğundan, İmam'ın (as) Şii'ilerine “*dini vazifelerini teşhis etmek için fakihlere müracaat edin*” buyruğu ahlaki da kapsayacaktır. Bu duruma göre uzman olmayan halkın, ahlaki vazifelerini teşhis için İslami ahlak konusunda güvenilir uzmanlara müracaat etmesi lüzumludur.

İkinci nokta: Erdemlerin eğitimi, kötü huyların ortadan kaldırılması veya ahlaki ilimlere amel etmek demek, kişinin kendi vazifesini teşhis ettikten sonra buna uygun amel etmesi, iç ve dış engellerin etkisinde kalmaması demektir. İçsel engeller genel olarak doğru ahlaki davranışlarla tezat halinde olan nefsin meyilleridir. Dış engeller ise genellikle doğru davranış karşısında çeşitli sebeplerden kaynaklanan toplumsal muhalefettir.

Masumlar (as) birçok rivayette müminin zerre kadar dahi meşru olmayan nefsanî meyillerine tabi olmaması gerektiği

üzerinde durmuşlardır. Emirü'l- Müminin Ali (as) şöyle buyuruyor:

“Size nefsinizin eğilimlerinden uzak durmanızı tavsiye ediyorum. Nefsani eğilimler insanı körlüğe yani dünya ve ahirette yanlış yola götürür.”²⁸

Diğer bir rivayette ise şöyle buyuruyor:

“Sizin hakkınızda iki şeyden korkuyorum. Nefsinizin meyillerine uymanız ve uzun süren arzularda bulunmanız. Nefsin isteklerine uymak insanı haktan uzaklaştırır, uzun süreli arzular ise insanı ahiretten gafil kılar.”²⁹

Aynı şekilde Masumlar (as) birçok rivayette amelin doğruluğu teşhis edildikten sonra, halkın çoğunluğu karşı olsa bile, yapılması hususunda şüphe edilmemesi gerektiğini hatırlatmışlardır. Cafer b. İsa şöyle söylüyor:

“Biz İmam Rıza'nın (as) huzurundaydık. Yunus b. Abdurrahman da oradaydı. Bu sırada bir grup Basralı içeri girmek için izin istediler. İmam (as), Yunus'a üzerinde perde ve örtü olan harabe bir odaya girmesini işaret etti ve ona “Ben izin vermeden hareket etme” buyurdu. Basralılar girdiler ve Yunus hakkında çok kötü konuştular. İmam Rıza (as) başını önüne eğmişti ve bir şey söylemiyordu. Basralılar kalkıp gittiler. İmam (as) Yunus'a dışarı çıkması için izin verdi. O ağlayarak dışarı çıktı ve dedi ki “Sana feda olayım, ben senin imametini savunurken ahabın yanında böyle

bir durumda mıyım?” İmam (as) şöyle buyurdu: “Ey Yunus! İmamın senden razı iken ahabın bu tür konuşmalarının sana bir zararı yoktur... Ey Yunus! Eğer sağ elinde inci olsa ve halk onun deve pislîği olduğunu söylese veya elinde deve pislîği olsa ama halk onun inci olduğunu söylese senin durumunda bir değişiklik olur mu?” Hayır, diye cevapladı. İmam (as) devamla buyurdu: “Sizin durumunuz da böyledir. Eğer doğru yoldaysanız ve imamınız sizden razıysa halkın söylediklerinin size bir zararı dokunmaz.”³⁰

İmamlar (as) birçok rivayette takipçilerine Allah'ın emirlerini yerine getirirken kimsenin kınamasından korkmalarını tavsiye etmişlerdir. İmam Bakır (as) şöyle buyuruyor:

“Allah yolunda kınayıcıların kınamasından korkmayınız.”³¹

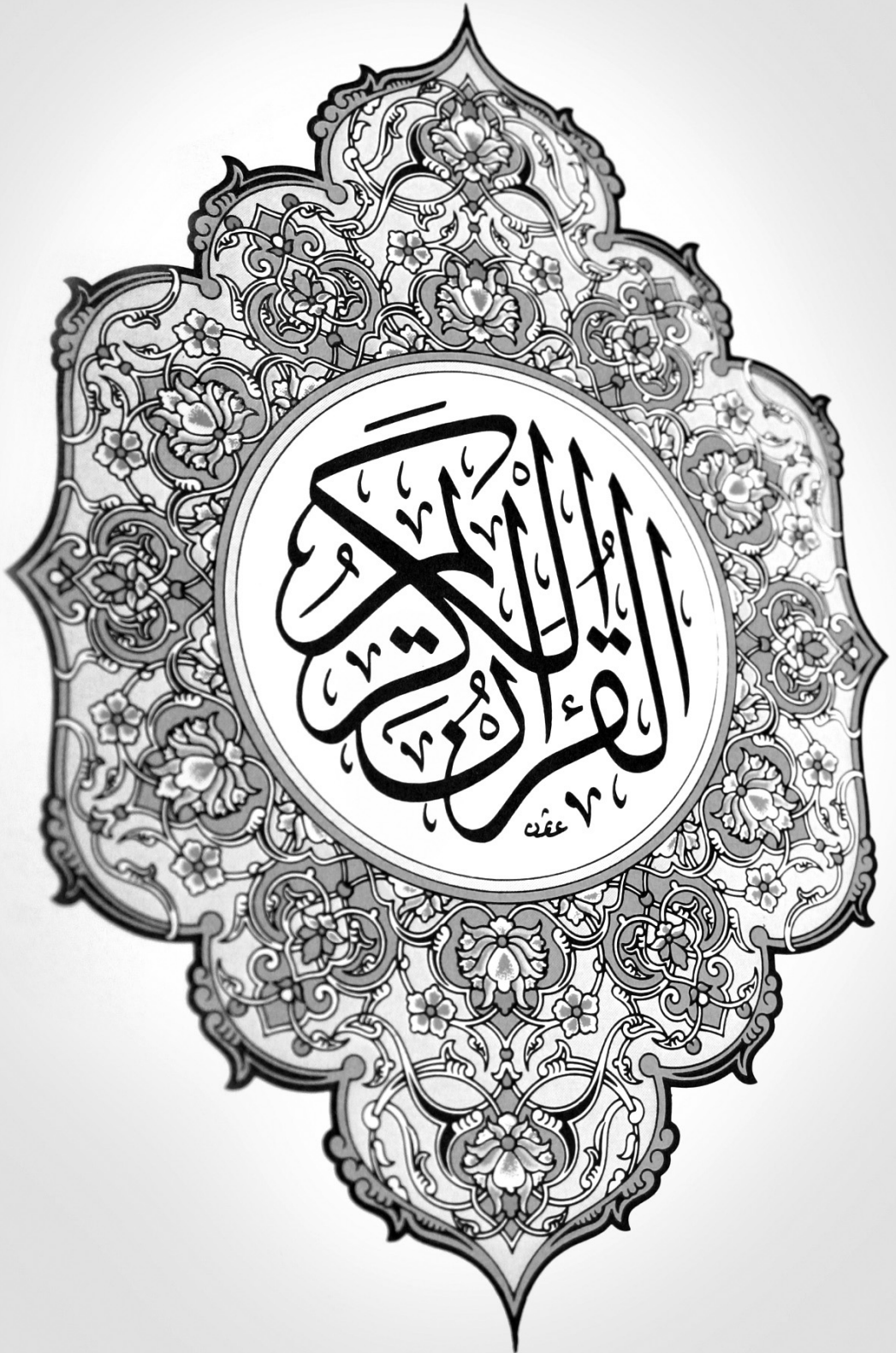
Bu şekilde Peygamber'in (saa) ve Ehl-i Bey't'in (as) sünnetinde ahlakî eğitimin hedefinin, ahlakî erdemlerin öğretiminin yanı sıra, bu yönde akletme ve anlayış eğitiminin verilmesi olduğu açıklığa kavuştu. Bunu yaparken öğrenci, akla ve vahye veya güvenilir ve salâhiyet sahibi kişilere başvurarak kendi ahlakî vazifesini belirlemeli, iç ve dış engellere takılmadan vazifesiyle amel etmelidir.

²⁸ Muhaddis Nuri, *Müstedreku'l-Vesail*, c. 12, s. 113.

²⁹ Kuleyni, c. 2, s. 235.

³⁰ Meclisi, *Biharu'l-Envar*, c. 2, s. 65.

³¹ Kuleyni, c. 5, s. 55.

Eğitimde Tenbih ve Cezanın Uygulanması

Çeviri: Ridvan Murat Altun

Doç. Dr. Muhammed Rıza Kaimî Mukaddem

Özet

Eğitimde kullanılan zararlı yöntemlerden biri cezalandırmaktır. Ceza, eğitimde kullanılan metotlardan birisidir ve özel durumlarda engelleyici ve bazen de terbiye edici bir metottur. Bu açıdan olumlu metotlar arasında yer almaktadır. Uygulanması durumunda eğitici etkileri bulunmaktadır.

Diğer taraftan, bu yöntem özel şartlarına ve çeşitli boyutlarına dikkat edilerek uygulanması durumunda etkili olmaktadır. Aksi halde yıkıcı etkileri olumlu etkilerinden çok fazladır. Bu açıdan da olumsuz metotlar arasında yer almaktadır.

Cezanın merhaleleri vardır. Bunlar, görmezden gelme, kinaye, doğrudan gizli uyarı, mahrum bırakma, kınama ve yerme ve son olarak fiziksel ceza. Fiziksel cezanın caiz olup olmadığı, sınırları, öğrencinin yaşı ve fiziksel cezayı gerektiren davranışlar hakkında bir takım sorular mevcuttur ki bu bölüm içinde değinilmiştir.

Bu yöntemin uygulanması, bir takım kural ve şartlara bağlıdır. Bu kural ve şartlara dikkat edilmemesi sonucu, ciddi ve telafisi mümkün olmayan zararlara yol açacaktır.

Tenbih¹, eğitim yöntemlerinden birisidir ve özel durumlarda bazen hatalardan alıkoyucu ve bazen de hataları düzeltici olabilir. Uygulanması durumunda eğitici etkisi olduğundan, pozitif eğitim yöntemleri arasında yer almaktadır.

¹ Mütercim: Bu konuda zikredilen “tenbih” kelimesiyle ilgi üç nokta dikkate alınmalıdır. 1- Tenbih kelimesi Arapça bir kelimedir ve Türkçe anlamı cezadır. Bu yüzden Türkçede kullandığımız tenbih yani uyarmak kelimesi ile tenbih yani ceza kelimelerinin anlam farklılığına dikkat edilmelidir. 2- Türkçede “n” ve “b” harflerinin (İstanbul gibi özel isimler dışında) yan yana gelmesi kural dışıdır. Bu yüzden “tenbih”, “tenbel”, “lanba” ve “penbe” gibi kelimelerdeki n harfi m harfiyle değiştirilir ve “tembih”, “tembel”, “lamba” ve “pembe” şeklinde söylenir. 3- Tercümede tenbih kelimesini, kavram tanımlamasından sonra her zaman ceza olarak tercüme edeceğiz.

Diğer taraftan, bu yöntemin uygulanması, özel şartlarına ve çeşitli boyutlarına dikkat edildiği takdirde etkili olmaktadır. Aksi halde yıkıcı etkisi, olumlu etkilerinden çok çok fazladır. Bu özelliğinden dolayı da negatif ve zarar verici yöntemler arasında yer almaktadır. Bundan dolayı bu konuyu ele alışımsız, önceki konuları ele alışımsızdan farklı olacaktır. Şimdi konuyu değerlendireceğiz.

1- Tenbih Kavramının Tanımı

Tenbih, tef'ıl kalıbının mastardır ve uykudan uyanmak anlamına gelen “*nu-bi-he*” kökünden türemiştir. Lügatte uyandırmak, bir şey hakkında bilgilendirmek ve bildirmek anlamındadır.² Bu durumda tenbih, lügat ve genel anlamı itibariyle mutlak olarak herhangi bir biçimde bilgilendirmek şeklinde gerçekleşebilir. Bundan dolayı mutlak olarak herhangi bir biçimde bilgilendirmek dendiğinde bu, öğretmek, nasihat etmek, uyarmak, uyandırmak vs... ve sınıfta, iş yerinde, uyku halinde veya uyanık halde yani her yerde bilgilendirmek anlamına gelmekte ve bunların hepsi tenbihin bir örneği olabilmektedir.

Tenbihin ıstılahtaki anlamı da hatalı öğrenciyi, yaptığı beğenilmeyen hareketin sonucundan dolayı ve aynı hareketi tekrar yapmaması için hoşlanılmayacak bir tecrübeyle yüz yüze getirmektir.

Buna göre, ıstilah anlamı ile lügat anlamı bir açıdan aynı ve iki açıdan da farklıdır. İstilah açısından tenbih, iki özellik ile bilgilendirmez:

1- Öğrencinin beğenilmeyen davranışından sonra ve ona yöneliktir.

2- Özel bir yöntemle gerçekleşir ve o özel yöntem, öğrenciyi hoş olmayan bir tecrübeyle yüz yüze getirmektir.

Şu noktanın hatırlatılmasında fayda var; hoş olmayan tecrübe, her çeşit duygusal ve toplumsal mahrumiyeti, bireysel kısıtlamaları, dışlanmaları ve kınamaları ve en son olarak fiziksel cezayı kapsamaktadır. Elbette tenbihin özel anlamı da vardır ve o anlam fiziksel eziyet olan dayaktır. Bu durumda had ve ta'zir³ de bir tür tenbih sayılmaktadır. Zira hem hoş olmayan bir tecrübedir ve hem de beğenilmeyen davranıştan sonra tenbih amacıyla gerçekleşmektedir. Bu durumda şu soru akla gelmektedir: tenbih, had ve ta'zir arasındaki asli fark nedir?

Cevap olarak şöyle denilebilir: had ve ta'ziri de şer'î tenbih olarak adlandırmamızda hiçbir engel yoktur. Ancak tenbih ile en az iki farkı vardır. Birincisi, had ve

² Lügatname-i Dehoda, Tenbih kelimesi.

³ Çev. Şer'î cezalardır. Had (çoğulu hudud) Kur'ân ve hadislerde belirlenmiş cezaî müeyyideleri ifade eden fıkıh terimidir. Ta'zir ise miktar bakımından hadden az olan terbiye etme şekline denir.

ta'zirin şer'î hâkim tarafından belirlenmesi gerekirken tenbih, ebeveyn veya eğitimci tarafından gerçekleştirilebilir. İkincisi, had ve ta'zir bazı büyük günahlar gibi özel davranışlardan dolayı verilen bir cezadır. Eğer bu günahlardan birini işleyen kimse baliğ ise had uygulanır, ancak baliğ değilse ta'zir uygulanır. Hâlbuki tenbihin dairesi çok geniştir. Hatta küsmek, inatçılık etmek gibi çok küçük durumlarda bile uygulanabilir. Üçüncü bir fark da söylenebilir, had ve ta'zir uygulanmak suretiyle verilen fiziksel cezadan kaynaklanan acı, tenbihten kaynaklanan acıdan çok daha fazladır.

Uyararak, nasihat etmek, hatırlatmak ve görüş kazandırmak da bilgilendirmek ile aynıdır. Ancak bazı açılardan da birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Bunları tenbihten ayıran en önemli özellik, bunların genellikle buluğ yaşının üstündekiler için uygulanıyor olmasıdır. Zira bunların uygulanabilmesi için öğrenci hakkında bilgi sahibi olmaya ihtiyaç vardır. Bu yöntemlerin uygulanabilmesinin en doğru zamanı genellikle buluğ çağından sonraki zamana tekabül eder ve öncesinde uygulanması durumunda fazla bir etkisi olmaz. Tenbihin ise buluğdan önce uygulanmasının bir mahsuru olmamakla birlikte etkisi de vardır. Başka bir tabirle beyan edecek olursak, bahsedilen yöntemlerin uygulanabilmesi, öğrencinin belli bir akıl seviyesine ve anlama kapasitesine ulaşmış olmasıyla alakalıdır. Anlama kapasiteleri de belli bir kavrayış gelişimini gerektirir.

Hâlbuki tenbih, öğrencinin duygu ve fizikiyle alakalıdır. Bu yüzden küçük yaşlarda da etkili olabilir ve öğrenci tarafından algılanabilir. İlave olarak, bahsedilen yöntemlerin uygulanması, öğrencinin bir hata işlemesini gerektirmemektedir. Belki hata işlemekten ve uyumsuzlukların ortaya çıkmasından önce önünü almak hedefiyle gerçekleştirilebilir. Bunlardan başka, bahsedilen yöntemlerin tümünü tenbihten ayıran kendine özgü durumları vardır ve bu durumların özel yerlerinde konu edilmesi gerekir.

2- Cezanın Etkisinin Gerçekleşmesi

Burada akla takılan soru şudur: Cezanın etkisinin gerçekleşmesi nasıldır? Başka bir tabirle, insanın bu yöntemden etkilenmesi nasıl gerçekleşmektedir?

Cezalandırılan kimse, verilen cezanın asıl sebebinin uygunsuz davranışı olduğunu anladığında, etkilenmekte ve beğenmediği bu tecrübeyi bir daha yaşamamak için aynı davranışı tekrar etmemektedir. Bundan ceza ile amacın irtibatı anlaşılabilir. Zira cezanın düzeltici bir rolü vardır ve bazı durumlarda öğrenciyi uygunsuz davranışların tekrarından alıkoyar.

Cevabı şudur: İnsanda hubb-u zat yani kendini sevme özelliği vardır. Bunun ispatlanması için delile ihtiyaç yoktur. Zira herkes bu gerçeği kendi benliğinde hissetmektedir, yani ilm-i huzur ile bilmektedir. İnsanın tüm eylemlerinin hakikati budur diyebiliriz. Eğer bir şeyi seviyorsa ve ona âşıkça, bu şekilde lezzet aldığından dolaydır ve eğer bir şeyden korkuyorsa veya nefret ediyorsa, nefesine eziyet edip, acıttığı içindir. Bundan dolayı tüm çabası lezzet ve mutluluk veren şeyleri cezp etmek ve acı verici ve üzücü şeyleri uzaklaştırmaktır.

Bu, ceza yönteminin etkisinin gerçekleşmesine delildir ve bundan dolayı eğitimci bu yöntemi kullanmaktadır. Cezalandırılan kimse, verilen cezanın asıl sebebinin uygunsuz davranışı olduğunu anladığında, etkilenmekte ve beğenmediği bu tecrübeyi bir daha yaşamamak için aynı davranışı tekrar etmemektedir. Bundan ceza ile amacın irtibatı anlaşılabilir. Zira cezanın düzeltici bir rolü vardır ve bazı durumlarda öğrenciyi uygunsuz davranışlarının tekrarıyla alıkoymaktadır. Öğrencinin ahlâkî rezilliklere koşmasını engeller. Bu da insan yaratılışının asıl hedefini, yani Allah'a yakınlaşmayı öğrenciyi anlatmaya yarayacak zamanı kazandırır ve kendisinin asıl makamına, yani Allah'ın yeryüzündeki halifelğine yaklaşmasını sağlar.

3- Ceza Uygulamasının Sınırları

Ceza, insanın gelişim aşamalarının tümüne şamil olan bir yöntemdir ve insan hayatı müddetince uygulanabilir. Zira eğitim, doğumdan önce yapılması gerekenleri kapsamakla birlikte, hayatın ilk lahazalarıyla başlar ve ömrün son anlarına kadar devam eder. Çünkü insanın hata yapmasına yol açan tüm kısıtlama ve zaafılar, her daim insanla birlikte vardır. Bundan dolayı, engelleyici ve düzeltici rolü olan cezanın hayatın tüm merhalelerinde kendine özgü uygulanır olma özelliği vardır.

Elbette insan gelişiminin her bir merhalesinin kendine has özelliklerinin olduğu ve kısıtlama ve zaafıların bu merhalelerin doğasına göre iniş ve çıkışlara sahip olduğu açıktır. Bundan dolayı her merhalenin gereklerine göre ceza da özel bir şekilde dönüştürülebilmektedir. Cezanın nicelik ve niteliği, öğrencinin yaşına, konumuna, çokluğuna, azlığına ve hatanın türüne göre değişir.

Örnek: küçük yaşlarda yapılan hatalar daha çok cahillikten kaynaklanmaktadır ve doğruyu anlatmak ve surat asmak, kısa zamanlı küsmeye gibi cezalarla düzeltilebilir. İleri yaşlarda hatalar isyan şeklinde olabilir. Bu durumda düzeltilebilmesi için ağır cezalar ve yeterli olmazsa fiziksel ceza gibi daha ağır cezalar ve yine yeterli olmazsa had uygulamak gerekebilir. Bu konuyu ceza dereceleri başlığında daha geniş ele alacağız.

4- Ceza Çeşitleri

Genel olarak öğrenciye etki çeşidi açısından iki türdür:

1- Duygusal: bu ceza şekli bireyin rahatsız olmasına neden olur ve cezanın şiddetine ve zaafına göre birey üzerinde özel bir duygusal baskı oluşturur. Bununla birlikte beden üzerinde doğrudan bir etkisi yoktur. Örnek; kınama, uyarma, küsme, sevdiği şeylerden uzak tutma gibi.

2- Fiziksel: Doğrudan öğrencinin bedenine etki etmekte ve acıya neden olmaktadır. Sonuçta öğrenci üzerinde ruhsal bir baskıya neden olur. Örnek; dayak, şer'î hadlerin uygulanması gibi.

Bir sonraki konuda gerekli olduğu ölçüde her birinin ölçü ve sınırlarına değineceğiz.

5- Cezanın Uygulama Merhaleleri

Hataların büyük veya küçük olup, cezaların çeşitli olmasına ve hata işleyen öğrencinin durumuna göre ceza yönteminin uygulanışında da merhaleleri olmalıdır. Aşağıda bunlara değineceğiz.

Bu merhaleleri beyan etmeden önce şu noktayı açıklamayı gerekli görüyoruz: Her merhalenin kendisine ait ayrı aşamaları da bulunmaktadır. Örnek olarak; çocuğun çok büyük olmayan sözlü hatasından geçmek de, çok kötü hatasından geçmemek de görmezden gelmektir. Bu konuda eğitmen karar almalıdır.

5-1 Görmezden Gelme

Ceza yöntemini uygulamanın birinci basamağı görmezden gelmektir. Yani eğitmen bir öğrencide gördüğü ilk hatayı görmezden gelir ve sanki hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi davranır. Bu davranışın iki sonucu vardır: İlki, öğrencinin saygınlığı özellikle gizli bir hata yapmışsa korunmuş olur ve ona hareketlerini gözden geçirmesi için ikinci bir şans verilmiş olur. İkincisi, eğitmenin öğrenci tarafından kadri ve makamı bilinir. İmam Cafer Sadık (as) şöyle buyurmaktadır:

“Kadrinizi, görmezden gelme ile yüceltin.”⁴

İmam Ali (as) görmezden gelmenin, eğitmenin yaptığı işin övülmesine neden olduğunu buyurmuştur:

“Görmezden gel ki, işin övülsün.”⁵

⁴ Mustedreku'l Vesail, c. 9, s. 159, 22. Hadis.

⁵ Gureru'l Hikem, 457. Hadis.

İmam'ın (as) kendisi de yaşamında bu yöntemi kullanmıştır.⁶

Elbette görmezden gelmeyi, hoşgörü ile cezalandırmak olarak kabul ediyoruz. Zira görmezden gelme yönteminde, tatsız bir olay gerçekleşmemekte ve cezanın hakikati oluşmamaktadır. Ceza olarak adlandırılması da şu iki nedenden dolayıdır:

1- Ceza konumunda gerçekleştirilmektedir.

2- Öğrencinin cesaret almaması ve hatayı tekrar etmemesi amacıyla bu yöntem kullanılmaktadır.

Özellikle çocukluğun ilk yıllarında olmak üzere gelişimin tüm derecelerinde bu merhalenin uygulanması, çok beğenilen bir durumdur. Zira çocuğun çok az bir bilgisi vardır ve bundan dolayı hataları çok olur. Eğer eğitimci tüm kötü davranışları bulup cezalandırmak istese, çocukla çok fazla yüzgöz olur.

5-2 Yüz İfadesini Değiştirmek

Eğer görmezden gelme yöntemi etkili olmazsa, cezanın bir sonraki basamağı yüz ifadesini değiştirmektir. Şöyle ki, eğitimci öğrencinin bir hatasını gördüğünde hatasından dönmesi ümidiyle rahatsızlığını bakış ve yüz ifadesini değiştirerek yansıtır. Belki bu soğuk bakış, öğrencinin gaflet perdelerini yırtar da davranışlarını değiştirmesine neden olur. Bazen hatayı düzeltmek, yüzü buruşturmak veya kızgın bir bakışla gerçekleşir.

Yüce Peygamberimizin (saa) kızı Hz. Fatma'ya (sa) davranışı soğuk bakmak şekilde olmuştu. Aziz Peygamberimiz (saa) seferden dönüşünde her zaman olduğu gibi ilk önce değerli kızının evine uğramıştı. Fakat her zaman yaptığı gibi çok az durarak Hz. Fatma'nın (sa) evinden çıktı. Hz. Fatma (sa) değerli babasının soğuk bakışının nedeninin yenilerde evin kapısına perde olarak astığı kumaş parçası olduğunu düşündü. Süratle perdeyi kaldırdı ve bir mesajla babasına gönderdi. Yüce Peygamberimiz kıymetli kızının mesajını duyunca "Baban sana feda olsun!" buyurarak Hz. Fatma'nın (sa) evine geri döndü.⁷

Bu yöntem, eğitimci ile öğrencinin arasında çok samimi bir diyalogun olması ve öğrencinin bu samimi ilişkiye ihtiyaç duyduğu durumda

⁶ Biharu'l Envar, c. 68, s. 399, 39. Hadis.

⁷ Biharu'l-Envar, c. 39, s. 20, 7. Hadis.

...eğitmen öğrencinin bir hatasını gördüğünde hatasından dönmesi ümidiyle rahatsızlığını bakış ve yüz ifadesini değiştirerek yansıtır. Belki bu soğuk bakış, öğrencinin gaflet perdelerini yırtar da davranışlarını değiştirmesine neden olur. Bazen hatayı düzeltmek, yüzü buruşturmak veya kızgın bir bakışla gerçekleşir.

uygulanabilir. Öyle ki, öğrenci eğitmeninin bu davranışına üzülmalıdır. Bundan dolayı gelişimin her merhalesinde, eğitmen ve öğrenci arasında böyle bir samimiyet olsa, bu davranış cezadan daha etkili olacaktır.

5-3 İma Yoluyla Ceza

Sonraki merhale, ima kalıbında dolaylı uyarıdır. Şöyle ki, eğitmen öğrenciye ima ile hata yaptığını söyler. Zira ima, açıkça söylemekten daha etkilidir. İmam Ali (as) şöyle buyurmaktadır:

*“Akıllı kimsenin hatasını ona ima ile söylemek, onu açıkça yermekten daha acı verir.”*⁸

Bu ceza yönteminin en dikkat çekici ve en etkili örneğini İmam Musa Kâzım'ın (as) sünnetinde görmek mümkündür. Bir gün İmam (as) bir sokaktan geçiyordu. O sokaktaki bir evden de çalgı sesleri yükseliyordu. İmam Musa Kâzım (as), bir iş için evden dışarı çıkan hizmetçiye *“Bu evin sahibi köle mi yoksa hür mü?”* diye sordu. Hizmetçi *“Hürdür.”* diye cevap verdi. İmam da *“Eğer köle olsaydı, bunları yapmazdı.”* buyurdu. Hizmetçi olayı anlattığında ev sahibi İmam'ı bulmak için sokak sokak yalınayak koştu. İmam Musa Kâzım'ı (as) bulduğunda tövbe ettiğini söyledi. Yalınayak İmam'ın peşinden koştuğunu ve o gün tövbe ettiğini asla unutmamak için de ömrünün sonuna kadar yalınayak dolaştı. Bu şahıs, tarihte *“Bişr-i Hafî”* yani *“Yalınayak Bişr”* olarak meşhur oldu.⁹

İmayı anlamak, aklın belli derecede rüşte ermesine bağlı olduğundan genellikle buluş çağından sonrası için uygulanır ve küçük yaşlarda fazla etkisi olmaz.

5-4 Doğrudan Uyarı

Bu merhalede eğitmen hatalı öğrenciye kimsenin görmediği bir yerde yalnızlar-ken yaptığı hatayı anlatır. Bu yöntemin eğitimsel etkisi, ilk olarak öğrencinin yaptığı hatayı anlaması ve ikinci olarak saygınlığının korunmuş olmasıdır. Böylelikle eğer hatayı bilerek ve bilinçli olarak yapmışsa en azından hatası hakkında bilgilendirilmiş olur. Bu yöntemin uygulamalı bir örneğini İmam Cafer Sadık'tan (as) nakledeceğiz. İmam bir gün kimsenin olmadığı bir yerde Ehl-i Beyt dostlarından olan ama aynı zamanda içki de içen Şa'ranî ile karşılaştı. Selamlaşıp, birbirlerinin hal ve hatırını sorduktan sonra, İmam (as) onun hatasını doğrudan yüzüne karşı düzgün bir şekilde söyledi:

⁸ Gureru'l-Hikem ve Dureru'l-Kelim, 4497. Hadis.

⁹ Doğruların Öyküsü, Murtaza Mutahhari, c. 1, s. 149; el- Kunye ve el-Elkab'tan nakille, Muhaddis Kummî, c. 2, s. 153, el-Hafî bağlığı.

“İyi amel kimden olursa olsun iyidir, ancak bize bağlı olan senin gibi birisinden olursa daha iyidir. Kötü amel de kimden olursa olsun kötüdür, ancak bize bağlı olan senin gibi birisinden olursa daha kötüdür.”¹⁰

Bu merhale, temyiz yaşlarından sonra uygulanabilir.

5-5 Tehdit Etmek

Bu merhalede eğitimci, öğrencinin sergilediği davranışın kötü sonuçlarını ve cezasını ona söyler ve aynı hareketi tekrarlırsa bunların başına geleceğini bildirir. Tehdit iki şekilde gerçekleşebilir.

Tehdit bazen dolaylı olarak gerçekleşir. Kur’ân-ı Kerim’deki azap ayetleri gibi; bu ayetlerde tehdit daha çok geneledir ve dolaylı yoldandır. Günaha duçar olacak herkese yöneliktir.

“...Kötülüklerle tuzak kuranlara gelince, onlar için çetin bir azap vardır ve onların tuzağı bozulur.”¹¹

“...Doğrusu Allah’ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarına karşılık çetin bir azap vardır.”¹²

Tehdit bazen de doğrudandır. Özellikle bir kimseyedir ve bir konudur. İmam Cafer Sadık’ın (as) bir hizmetçisine davranışı buna örnektir.

Tehdit genellikle eğitimcinin sert tonuyla ve aldığı tavırla gerçekleşir. Uygulama zamanı temyiz çağından sonrasındır. Zira çocuk bu çağda iyi ile kötüyü, hoş olan ile hoş olmayan şeyleri ayırt etmektedir.

5-6 Mahrum Bırakmak

Cezanın diğer bir merhalesi mahrum bırakmaktır ve bir şeyi elinden almak anlamındadır. Böylelikle hata yapan bir kimse, maddî veya manevî bir şeyden mahrum kalır. Kur’ân-ı Kerim, ilahî nimetlerden yoksun kalmanın sebebi olarak zulüm ve günahı işaret etmiştir:

**“Yahudilerin yaptıkları zulümden, bir de çok kimseyi Allah yolundan çevirme-
lerinden, menetmelerinden dolayı kendilerine (daha önce) helâl kılınmış bulunan
temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık. Menedildikleri halde faizi almalarından
ve haksız (yollar) ile insanların mallarını yemelerinden dolayı içlerinden inkâra
sapanlara acı bir azap hazırladık.”¹³**

¹⁰ Biharu’l Envar, c. 47, s. 349, 50. Hadis.

¹¹ Fatır/10

¹² Sad/26

¹³ Nisa/160-161

İmam Cafer Sadık (as) da buna işaret etmiştir: “Allah kuluna verdiği bir nimeti, günah işleyip nimeti elinden alınmaya müstahak olmadıkça, elinden almaz.”¹⁴ Bundan dolayı mahrum bırakmak, İslâm dininde ceza yöntemlerinden birisidir.

Mahrum bırakmak bazen, bir şeye sahip olmanın, bir şeyi kullanmanın yasaklanması ve bir şeyi yemek gibi maddî şeylere yöneliktir. Bunun Kur’ân’daki açık örnekleri Yahudi kavminin mahrum bırakılması hakkındaki ayetlerdir:

“...kendilerine (daha önce) helâl kılınmış bulunan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık.”¹⁵

“Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere sığır ve koyunun iç yağlarını da onlara haram kıldık. Bu, zulümleri yüzünden onlara verdiğimiz cezadır. Biz elbette doğru söyleyeniz.”¹⁶

Bazen de sevgiden mahrum bırakmak, başkalarıyla duygusal ilişkiler kurmak ve başkalarıyla birlikte olmak ve konuşmak gibi manevi şeylere yöneliktir. Genellikle hata işleyen kimseyle küsmeye¹⁷, onun hapsedilmesi ve onunla irtibatı kesme¹⁸ gibi kaplılarda görülmektedir.

Mahrum bırakmanın en şiddetlisi, belki de bir gruptan veya toplumdaki dışlanma şeklinde gerçekleşenidir ve bu yöntem belki de en etkili yöntemdir. Bu çeşit bir mahrumiyetten sonra, hatalı kimse gruptan, toplumdaki dışlanır, tüm bireylerle irtibatı hatta kendi akrabalarıyla irtibatı bile kesilir. Öyle ki tüm dünya onca büyüklüğüyle ona daracak ve kapkaranlık bir kafes gibi gelir. Toplumsal dışlamanın en güzel örneğini Tebük Savaşı’ndan sonra Hz. Peygamberin ve Müslümanların savaşa katılmayan üç kişiye gösterdikleri tavırda görebiliriz. Bu toplumsal dışlamada hatta kendi eşleri ve çocukları dahi onlarla irtibatlarını kestiler. O üç kişi şehirden ayrılmaya çıktılar ve Allah’a tövbe edip duaya yöneldiler. Sonunda üçüncü günün ardından onların tövbeleri kabul edildi ve toplumsal mahrumiyetleri kaldırıldı.

“Ve (seferden) geri bırakılan üç kişinin de (tövbelerini kabul etti). Yeryüzü, genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini sıktıkça sıkılmıştı. Nihayet Allah’tan (O’nun azabından) yine Allah’a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Sonra (eski hallerine) dönmeleri için Allah onların tövbesini kabul etti. Çünkü Allah tövbeyi çok kabul eden, pek esirgeyendir.”¹⁹

¹⁴ Biharu’l Envar, c. 66, s. 339, 31, 19 ve 22. Hadisler.

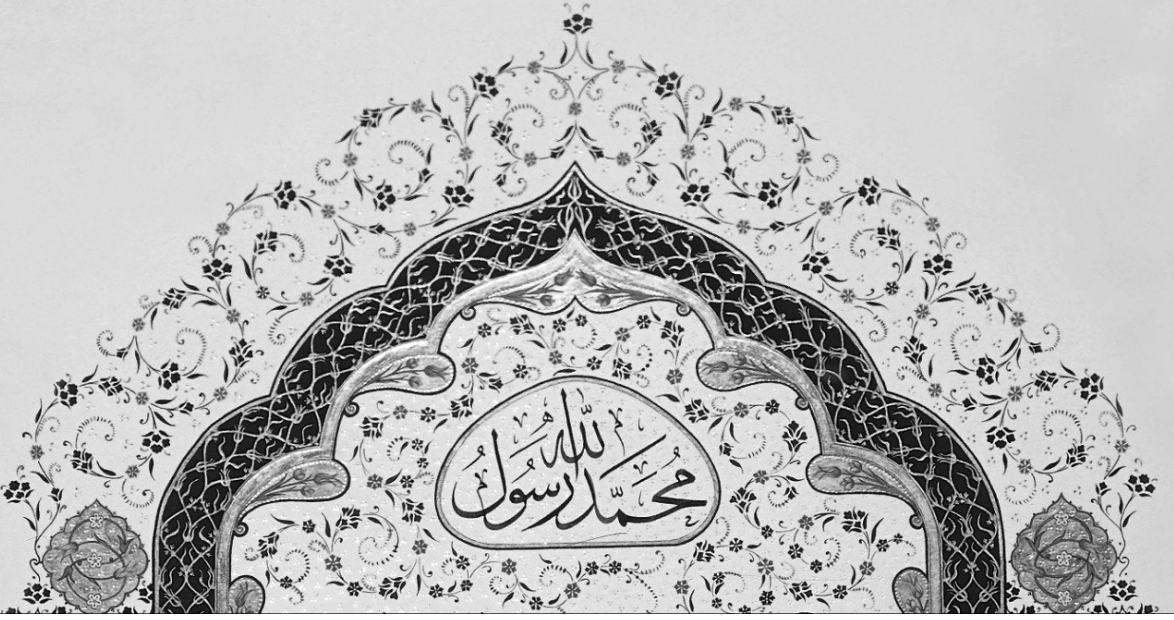
¹⁵ Nisa/160

¹⁶ Enam/146

¹⁷ Birisi İmam Musa Kâzım’a (a.s) oğlundan dert yandı. İmam şöyle buyurdu: “Onunla küs, ancak küskünlüğünü fazla uzatma.” Biharu’l-Envar, c. 97, s. 99, 74. Hadis.

¹⁸ İmam Ali Rıza (a.s) şöyle buyurdu: “Eğer bir kimsenin hakkı inkâr edip yalan söylediğini görürseniz, onunla oturup kalkmayın.” Biharu’l-Envar, c. 93, s. 96, 1. Hadis.

¹⁹ Tevbe/118, Tefsirlerde ilgili ayetin açıklamalarına bakılabilir. Biharu’l-Envar, c. 21, s. 218, 3. Hadis.

Mahrum bırakmanın en şiddetlisi, belki de bir gruptan veya toplumdaki dışlanma şeklinde gerçekleşenidir ve bu yöntem belki de en etkili yöntemidir. Bu çeşit bir mahrumiyetten sonra, hatalı kimse gruptan, toplumdaki dışlanır, tüm bireylerle irtibatı hatta kendi akrabalarıyla irtibatı bile kesilir.

Hatalı öğrencinin davranışlarında pişmanlık görüldüğünde mahrum bırakmaya son verilmesi ve ilişkilerin normale döndürülmesi önemlidir. Zira mahrumiyetin devamı halinde öğrencinin buna alışması, onun eğitmeninden uzaklaşmasına ve eğitmenle inatlaşıp düşmanlık etmesine yol açabilir. Bundan dolayı İmam Musa Kazım (as) şöyle buyurmuştur:

“Küçük çocuğa küs ama çok uzatma.”²⁰

Öğrenci ile tekrar ilişki kurmak için eğitmenin başka birisini araya koymasında fayda vardır. Bu şekilde hem öğrencinin hazır olması sağlanmış hem de eğitmenin makamı korunmuş olur. İmam Cafer Sadık (as), İsa b. Ebu Mansur Şalgan isimindeki bir yardımcısını ahlâkı kötü olduğu için kendinden uzaklaştırmıştı. Onunla yeniden görüşmek için de Mezarım’i aracı yapmıştı.²¹ Elbette bazen durum bizzat eğitmenin irtibata geçmesini gerektirebilir. Bu şekilde de öğrencinin şahsiyetine saygı gösterilmiş ve yüceltilmiş olur.

Şu noktayı da zikretmeliyiz ki, ceza vermek de bir tür mahrum bırakmaktır. Zira ceza, bazen öğrenciyi sevdiği bir şeyi yemesinden, içmesinden mahrum bırakarak da

²⁰ Biharu'l Envar, c. 97, s. 99, 74. Hadis.

²¹ Age, c. 68, s. 185, 4. Hadis.

verilebilir; bazen de bir ödevi birkaç kere yazması gibi sevmediği bir şeye zorlamakla verilebilir. Bu ceza aslında bir tür öğrenciden rahatlığı almaktır.

5-7 Kınamak

Eğer önceki aşamalar etkili olmadıysa, kınama yöntemi kullanılabilir. Eğitimci kınama ile öğrencinin şahsiyetini hedef alır ve onu yalnızken veya toplum içinde yanlış davranışlarından dolayı kınar. Emir'ül Müminin İmam Ali'nin (as) buyurduğu gibi kınamanın etkisi bazen vurmaktan daha fazladır:

“Kınama, gönülsüz vurmaktan daha etkilidir.”²²

Zira onun saygınlığını ve haysiyetini hedef almakta ve kişiliğinin değerini düşürmektedir. Elbette konunun hassas olması ve öğrenci için yıkıcı etkileri bulunması nedeniyle, bu yöntemin her yerde ve her şartta kullanılmasına izin verilmemektedir. Zira bireyin kişiliğine ve saygınlığına zarar vermek, onun hayatının kötü yönde değişmesine neden olabilir. Bu yöntemin uygulamasındaki zaman ve durum teşhisi eğitmenin sorumluluğundadır ve teşhis gücü de eğitimde zekâ, ihtiyat ve özel bir yeteneğe gereksinim duymaktadır.

Bu yöntemin uygulanması, bilerek ve bilinçli olarak ve bazen de düşmanlıktan dolayı hataya düşebilen temyiz gücüne sahip ve baliğ çocuklar için uygundur. Örnek olarak: Peygamberimiz ilahî hükümlerden zekâtı ödemeyen beş kişiyi isimleriyle çağırarak kınadılar ve mescitten dışarı çıkardılar. Her halükârda, bu yöntemin kullanılmasında çeşitli boyutları dikkate almak gerekmektedir.

5-8 Dayak

Bu merhale ceza merhalelerinin sonuncusudur. Şartlara dikkat ederek uygulanmalıdır. Bu yöntem, âlimler ve bilim insanları arasında tartışmalı bir yöntemdir ve çok özel hassasiyetlere sahiptir. Hakkında birkaç soru ile konunun analizine başlayacağız.

a) İslâm'da dayak caiz midir, değil midir?

Suçun ve hatanın ıslahı, önlenmesi ve tekrarının olmaması için var olan İslâm'daki hadler ve ta'zirler ahkâmı, dayağın Yüce İslâm dininde caiz olduğunu göstermektedir. Buna ilave olarak, özellikle dayak konusunda nakledilen ve hedefi disiplin ve eğitmek olan hadislerden bazıları nakledeceğiz. Emir'ül Müminin İmam Ali (as) şöyle buyurmaktadır:

“Kendi evladını edeplendirdiğin gibi yetimi de edeplendir. Yetime, kendi evladına vurduğun kadar vur.”²³

²² Gureru'l-Hikem ve Dureru'l-Kelim, 1429. Hadis.

²³ Usul-i Kafi, c. 6, s. 47, 810628. Hadis.

Başka bir yerde de şöyle buyurmaktadır:

“Kölen, Allah’a karşı gelirse vur; sana karşı gelirse affet.”²⁴

İmam (as) başka bir sözünde, babanın evladına vurmasını gübreye benzetmektedir²⁵; şartlarına dikkat ederek toprağa gübre verilmesi tarımı nasıl geliştirip, iyi mahsul elde edilmesine neden oluyorsa, şartlarına dikkat ederek evlada vurulması da çocuğun kötü hareketlerini düzeltir. Başka hadisler de çocuğu namaz kılmaya mecbur bırakmak için ona vurmanın caiz olduğunu belirtmektedir.²⁶ Bu hadislerin tümü İslâm şeriatında dayanın caiz olduğunu göstermektedir. Elbette bu metodun eyleme dökülmesinin şartları vardır ki bu şartları yeri gelince beyan edeceğiz.

b) Dayak hangi yaşta caizdir?

Dayağın buluş ve daha yukarı yaşlarda olduğuna dair hiçbir şüphe yoktur. Zira hükümler ve hadler buluşdan sonra kişileri bağlamaktadır. Asıl konu daha küçük yaşlarda olup olamayacağıdır. Acaba daha küçük yaşlarda da dayak kullanılabilir bir metot mudur? Namazı terk eden çocuğa dayak atılabileceğini belirten hadislerden, iyi ve kötüyü teşhis edebilen çocuğa da dayak atmanın caiz olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu hadislerde yedi, dokuz ve on yaşlarındaki çocuklara vurulabileceği caiz sayılmıştır. İyi ve kötüyü ayırabilme yaşları da hemen hemen bu yaşlardır.

Elbette yer ve şartların değişmesinden dolayı bireylerin gelişmesi farklılık gösterebilir. Hırsızlık yapan çocuk hakkında İmam Cafer Sadık’ın (as) buyurmuş olduğu söz bu konunun delilidir:

“Ona sorun hırsızlığın cezası olduğu hakkında bilgisi var mıdır ve cezanın ölçüsü ne kadardır? Eğer bilmediğini söylerse onu bırakın.”²⁷

Hadisten çıkarılan sonuç şudur: kendisine ceza verilecek öğrenci ve çocuğun cezaya yönelik bilgisi veya bilgisizliği, ceza gerektiren konunun kötülüğünü derk edip etmediğini gösterir ki bu ceza almasında önemli bir etkidir. Tüm bunlarla birlikte ta’zir cezası, iyi ve kötüyü ayırt edebilme yaşından sonra caiz olsa da, dayak cezası şartlarına riayetle birlikte tüm yaşlarda caizdir.

c) Dayağın sınırı nedir?

İslâm şeriatında, hırsızlık ve kazf²⁸ gibi bazı suçların sadece baliğ kimselere özel cezaları vardır ve eğer bu suçlar ispatlanırsa, kimsenin cezanın uygulanmasını engellemeye

²⁴ Mustedreku'l-Vesail, c. 18, s. 29, 3. Hadis.

²⁵ “Babanın evladına vurması, toprak için gübre gibidir.” Şerhu Nehc’ul Belağa, İbn-i Ebi’l-Hadid, c. 20, s. 325, 724. Hikmet.

²⁶ Mustedreku'l Vesail, c. 3, s. 18, 2 ve 4. Hadisler. Mecmueyi Verram, s. 474.

²⁷ İstıbsar, c. 2, s. 249, 7. Hadis.

²⁸ Kazf, zina veya livata suçlarını nispet edip ispatlayamamaktır. Huşenk Şambeyatı, Hukuk-i Keyferiyi İhtisası, c. 1, s. 545.

hakki yoktur. Ancak özel cezası olmayan suçları ba-
liğ olmayan çocuklar işlerse, onlara ta'zir uygulanır
ve ta'zirin ölçüsü şer'î hâkimin elindedir.

Hâkim, şartları, durumu ve suçlunun yaşını göz
önünde bulundurarak işlenen suça uygun bir ceza be-
lirler. Çocuğa dayağı caiz gören hadislere göre kötü
bir şey yapmış çocuğa üç ila on darbe vurulabilir ki
bu eğitmenin ve öğrencinin durumuyla ilgilidir.

d) Neler için dayak cezası verilebilir?

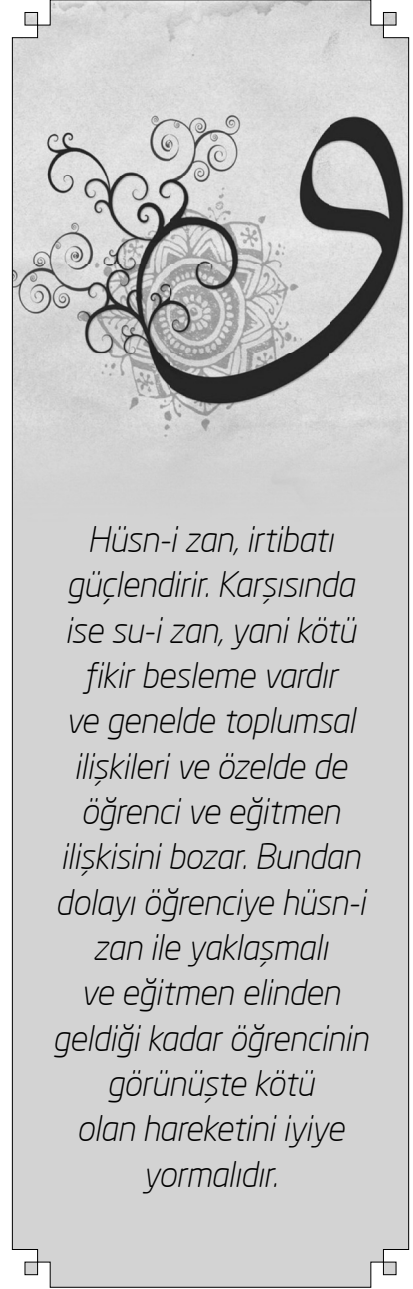
Bu konuda hadisler çeşitlidir. Bazıları Allah'a is-
yan ve büyük günahları, bazıları namazı terk etme
durumunu, bazıları da velilere karşı gelme durumunu
beyan ederek dayağa izin vermiştir. Elbette üçün-
cüsü için affetme ve görmezden gelme seçenekleri de
vurgulanmıştır.²⁹ Ancak bu cezaı uygulamadaki hedef
öğrencinin hal ve hareketlerini düzeltmek olduğundan
şöyle diyebiliriz: öğrenci ne zaman ahlâk dışı bir ha-
reket yapsa ve düzelmesi için dayaktan başka bir yol
olmasa, o zaman dayak metodunu uygulamak caiz olur.

6- Metodun Kuralları

Geçen konular, ceza metodunun uygulamadaki çe-
şitli merhaleleri hakkındaydı ve görünüşe göre zik-
redilen sıraya göre uygulanması en doğru olandır.
Ancak her merhalenin faydalı olabilmesi, bazı tem-
mel ve kaidelere uyulmasına bağlıdır. Aşağıda bun-
ları beyan ediyoruz:

6-1 Hüsn-i Zan

Hüsn-i zan³⁰, irtibatı güçlendirir. Karşısında ise
su-i zan, yani kötü fikir besleme vardır ve genelde
toplumsal ilişkileri ve özelde de öğrenci ve eğitmen

*Hüsn-i zan, irtibatı
güçlendirir. Karşısında
ise su-i zan, yani kötü
fikir besleme vardır
ve genelde toplumsal
ilişkileri ve özelde de
öğrenci ve eğitmen
ilişisini bozar. Bundan
dolayı öğrenciye hüsn-i
zan ile yaklaşmalı
ve eğitmen elinden
geldiği kadar öğrencinin
görünüşte kötü
olan hareketini iyiye
yormalıdır.*

²⁹ Daha fazla bilgi için Havza ve Danişgah dergisinin 14 ve 15. sayılarında yayınlanan Tenbih ez Didgah-i İslâmî makalesine müracaat ediniz. Bu başlıkta zikrettiğim birçok konuyu bu makaleden alıntı yaptım.

³⁰ Güzel fikir besleme.

ilişkinisi bozar. Bundan dolayı öğrenciye hüsn-i zan ile yaklaşmalı ve eğitmen elinden geldiği kadar öğrencinin görünüşte kötü olan hareketini iyiye yormalıdır. İmam Ali (as) bu konuda şöyle buyurmaktadır:

*“Din kardeşinin hareketini, senin hüsn-i zannına galebe çalacak bir şeyini görmedikçe iyiye yor ve onun sözünü olumlu görebildiğin müddetçe su-i zan besleme.”*³¹

Hadislerde bu konuya oldukça fazla vurgu yapılmış ve su-i zan yerilmiştir.³²

6-2 Eylemlere Tepki

İslâmî eğitimde, eğitmenin öğrenciye tepki göstermesi sadece öğrenciden kaynaklanan kötü eylemlerden dolayıdır. Niyetler ve yapma isteği, eyleme dönüşmediği ve söz veya hareket kalıbına dökülmediği müddetçe eğitmenin tepki göstermeye hakkı yoktur. Hz. Peygamber’den (saa) nakledilen bir hadiste şöyle zikredilmiştir:

*“Allah, ümmetimin içsel vesveselerini, söz ve eyleme dönüşmediği müddetçe benim hatırım için affetmiştir.”*³³ İmam Cafer Sadık’tan da (as) şöyle nakledilmiştir: *“Eğer bir kul günaha niyet etse, amel defterine bir şey yazılmaz. Eğer niyetini eyleme dökerse, yedi saat ona mühlet verilir; pişman olursa ve tövbe ederse yine bir şey yazılmaz...”*³⁴

6-3 Öğrencinin Saygılığının Korunması

Öğrencinin saygılığının ve şahsiyetinin korunması, kendisinden gaflet edilmesi gereken önemli konulardan birisidir. Zira o, insandır ve ilâhî bir saygınlığı vardır. Bundan dolayı mümkün olduğu kadar bu saygılığın korunması gerekir. Bu amaçla, eğitmen iki şey yapmak zorundadır: İlki öğrencinin hatasının ispat edilmemesi, onu gizlide yaptığı hatadan dolayı tövbeye teşvik etmesi ve öğrencinin yaptığı hatayı itiraf etmesi için eğitmenin acele etmemesi³⁵; ikincisi öğrencinin hatasının ispatlanmış olması ve eğitmenin bunu öğrenmesi durumunda bu hatayı diğer kimselerin yanında dillendirmemesi ve o hatayı gizlemek için çaba sarfetmesi. Bunun sonucu, öğrencinin gurur ve şahsiyetinin korunması olacaktır. İslâmî kaynaklarda nakledilen hadislerde buna önemle vurgu yapılmıştır. İmam Cafer Sadık (as) şöyle buyurmaktadır:

*“Her kim bir müminin günahını öğrense, o günahı gizlemese ve o mümin için af dilemese, Allah katında o günahı işlemiş gibidir...”*³⁶

³¹ Mustedreku’l Vesail, c. 9, s. 144, 7. hadis.

³² Age, c. 9, s. 142 ila 147, 1. Hadisten 15. hadise kadar. Ayrıca bak. s. 113, 10388. Hadis.

³³ Kenzu’l Ummal, c. 12, s. 174, 34540. hadis.

³⁴ Biharu’l Envar, c. 64, s. 246, 2. Hadis.

³⁵ Tehzibu’l Ahkâm, c. 10, s. 8, 22 ve 23. hadisler. Sahih-i Buharî, c. 8, s. 24, 1. satırdan 5. satıra kadar.

³⁶ Mustedreku’l Vesail, c. 9, s. 134, 6. hadis. Kenzu’l Ummal, c. 3, s. 250, 6391 ve 6392. hadisler.

Kötü eylemlere karşı tepki, eylemin bilinçle, kasıtlı ve zorlama olmaksızın öğrenci tarafından gerçekleştirildiğinde gösterilmelidir. O halde bir davranış, hata, unutkanlık veya zorlamayla yapılmışsa, yapan kimseye tepki gösterilmemesi gerekir, hatta bu davranış görmezden gelinmeli ve affedilmelidir.

6-4 Af ve Görmezden Gelmenin Önceliği

İslâm'ın yüce Peygamberi (saa) şöyle buyurmaktadır:

“Eğitmenin hatayı af etmekte yanlış yapması, hataya ceza vermede ve haksız yere birine ceza vermede yanlış yapmasından daha iyidir.”³⁷

Bundan dolayı hata yapan kimseye karşı ilk tepki hemen ceza vermek değil, hatayı affetmek veya görmezden gelmektir.

6-5 Öğrencinin Şartlarını ve Durumunu Göz Önünde Bulundurmak

Kötü eylemlere karşı tepki, eylemin bilinçle, kasıtlı ve zorlama olmaksızın öğrenci tarafından gerçekleştirildiğinde gösterilmelidir. O halde bir davranış, hata, unutkanlık veya zorlamayla yapılmışsa, yapan kimseye tepki gösterilmemesi gerekir, hatta bu davranış görmezden gelinmeli ve affedilmelidir.

Ref' hadisi³⁸ bu noktaya işaret etmektedir. Bunlar aslında kötü sayılmamakta ve bundan dolayı bunlara duçar olanlara ceza verilmemektedir. İyiliği emir ve kötülükten sakındırma noktasında söylenen ilk şey kötülüğün var olması ve sakındırarak olanın kötülüğü iyi bilmesi gerektiğidir. Hâlbuki hata, unutkanlık, zorlama sonucu ortaya çıkan kötülük, kötülük örneklerinden değildir ve dolayısıyla eğitmenin buna tepki gösterme hakkı yoktur. Zira iyiliği emir ve kötülükten sakındırmanın ilk ve en küçük şartı gerçekleşmemiştir. Elbette o kötü hareketi yapan kimsenin yaptığı hareketin kötü olduğuna dair uyarılması güzel bir şeydir ve bunun saygıyla yerine getirilmesi gerekir.

³⁷ Kenzu'l Ummal, c. 5, s. 309, 12971. hadis.

³⁸ Vesailu's Şia, c. 4, s. 373, 5428. hadis; c. 15, s. 369,20770. hadis. Kenzu'l Ummal, c. 12, s. 156, 34460. hadis. (Mütercim:) İmam Cafer Sadık (a.s) ceddi Resulullah'tan (s.a.a) şöyle buyurmuştur: “Ümmetimden şu dokuz şey(den dolayı sorumluluk) kaldırılmıştır; hata, unutkanlık, bilmedikleri şey, güçlerinin yetmediği şey, mecbur oldukları şey, zorlandıkları şey, kötüye yorumlamak, yaratılıştaki teffekkür vesvesesi ve dilleriyle veya elleriyle aşikâr kıldıkları müddetçe haset.” Tevhid, s. 353. Hisal, c. 2, s. 417. Bihar, c. 2, s. 280.

6-6 Özrü Kabul

Her ne kadar hatalı olsa da insan saygınlığının ve kerametinin korunması, eğitmenin öğrencinin özrünü kabul etmesini gerektirir. Hadislerde hatalı insanların dilediği özrün kabul edilmesine önemle vurgu yapılmıştır. İmam Musa Kâzım'dan (as) nakledilen bir hadiste sağ kulağa kötü söyleyen insanın hemen ardından sol kulağa özür dilemesi durumunda, özrün kabul edilmesi buyurulmuştur.³⁹

Bunun sonucu, günah dosyasını kapamaktır ki bu durum dosyanın açık kalmasından ve günahın cezasının verilmesinden çok daha güzel sonuçları olan bir harekettir. Elbette öğrencinin dilediği özürde samimi olması veya samimi olduğuna ihtimal verilmesi, özrün kabul edilmesi noktasında önemli şartlardan biridir. Eğer samimiyet ihtimali olmasa, özrün kabul edilmesi hem öğrenciyi yaptığı hataya teşvik etmek anlamına gelecektir hem de eğitmenin makamının alaya alınmasına sebebiyet verecektir.

6-7 Acele Etmemek

Ceza verilmesinde acele etmek beğenilen bir şey değildir. En iyisi öğrencinin hatasını gördükten sonra ona bir fırsat vermektir. Belki bu esnada yaptığından pişman olacaktır ve hatasını telafi etme yolları arayacaktır. Bu durumda öğrencinin gururu ve saygınlığı korunmuş olacaktır. Emir'ül Müminin Ali'nin (as) buyurduğu gibi Allah azze ve cellenin de günahkâr kullarına karşı davranışı bu şekildedir:

*“Allah, günah işleyen her kula yedi saat mühlet verir; tövbe ederse ona herhangi bir günah yazılmaz.”*⁴⁰

Allah'ın böyle yapmasının delili belki de imkân olduğu müddetçe cezalandırmaktan kaçınmak ve imkân olduğu müddetçe öğrencinin kendini düzeltebilmesine olanak sağlamak içindir. Eğer bu şekilde davranılırsa, cezanın amacı olan bireyin eğitilip hal ve hareketlerinin düzelmesi durumu da hâsıl olacaktır. Bu aynı zamanda ilahî işlevin eğitmenin davranışlarına yayılması için de güzel bir delildir.

6-8 Hataya Bulaşmadan Önce Hücceti Tamamlama

Aklın hükmüne ve akıl insanların uygulamasına göre eğitmen, ancak öğrenciyi yaptığı hatanın kötü sonuçları hakkında uyarılmış ve hücceti ona tamamlamış olduğunda ceza verebilir. Aksi halde ceza vermek, aklen kötü sayılan bir iştir. Bu kötü sayılması, akli beraatın kaynağıdır. Yani davranışın kötü olduğunu ve ceza gerektirdiğini bilmeyerek o kötülüğü yapan kimse, aklın hükmüne göre suçlu değildir ve cezalandırılması kötüdür. Şer'î beraatın kaynağı olan **“Biz, bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz.”**⁴¹ ayeti, bahsettiğimiz aklî beraata da işaret ve irşat etmektedir.

³⁹ Biharu'l Envar, c. 64, s. 425, 67. hadis. Kenzu'l-Ummal, c. 3, s. 378, 7031. hadis.

⁴⁰ Mustedreku'l Vesail, c. 12, s. 124, 17. hadis.

⁴¹ İsrâ/15

6-9 Dolaylı Uyarılar

Cezada genel kural, ceza merhalelerine riayet etmektir. Bundan dolayı öğrenciye doğrudan tepki göstermeden önce en güzeli uygunsuz hareketlerinin yolu üzerine onu engelleyecek ve uyandıracak bir takım dolaylı uyarılar yerleştirmek olacaktır. Öğrencinin bazı nimetlere ulaşmasını engellemek gibi hoş olmayan dolaylı uyarılara duçar edilebilir ve onu düşünmeye ve uyanmaya sevk edecek ortam hazırlanabilir. Emir'ül Müminin Ali'nin (as) buyurduğuna göre bu metot, Allah'ın kullarına uyguladığı bir metottur:

“Allah, kullarını günaha düştüklerinde, tövbe edenin tövbe edip günahattan uzaklaşması, nasihat alanın nasihat alması ve sakınanın günahattan sakınması için meyveleri azaltarak, bereketleri saklayarak ve hayır hazinelerini kapatarak sınar.”⁴²

6-10 Hata Yapıldığına Emin Olmak

Hatalı öğrenciyle ilk karşılaşmada onun hata yapıp yapmadığına emin olunmalı ve daha sonra cezası verilmelidir. Emir'ül Müminin Ali'ye (as) Şureyh Gazi'nin çok pahalı bir ev aldığını söylediklerinde onu yanına çağırtı ve bu haberin doğru olup olmadığını sordu. Şureyh doğru olduğunu belirttiğinde İmam ona kızgınlıkla bakıp ölümü hatırlattı.⁴³ Eğer Şureyh haberi yalanlasaydı İmam ulaşan haberleri hiç kale bile almayacaktı. Bu şekilde olacağına delilimiz İmam Musa Kâzım'ın (as) Muhammed b. Fazl'ın sorusuna verdiği cevaptır:

“Eğer bir grup doğru sözlü güvenilir insan, bir din kardeşimize uygunsuz bir hareketi nispet etseler ve o kardeşimiz o haberi inkâr etse, ne yapmalıyız?” İmam cevaben şöyle buyurdular: “O kardeşin hakkında kulağının duyup, gözünün gördüğü şeyi yalanla. Eğer o sana bir şey söylese ve elli kişi yeminle onun aleyhine aksini söylese ve şahadet etse, onu doğrula ve diğerlerini yalanla.”⁴⁴

6-11 Şahsiyeti Değil, Eylemi Kötülemek

Cezada, öğrencinin uygunsuz hareketi yerilmelidir, onun şahsiyeti değil. Yani ona “*Sen kötü bir insansın!*” değil, “*Yaptığın hareket çok kötü bir harekettir!*”

...öğrenciye doğrudan tepki göstermeden önce en güzeli uygunsuz hareketlerinin yolu üzerine onu engelleyecek ve uyandıracak bir takım dolaylı uyarılar yerleştirmek olacaktır. Öğrencinin bazı nimetlere ulaşmasını engellemek gibi hoş olmayan dolaylı uyarılara duçar edilebilir ve onu düşünmeye ve uyanmaya sevk edecek ortam hazırlanabilir.

⁴² Nehcu'l Belağa, 143, Hutbe.

⁴³ Age, 3. Mektup.

⁴⁴ Biharü'l Envar, c. 68, s. 214, 11. hadis.

denmelidir. İmam Muhammed Bâkır (as) gereksiz yere birkaç güvercinin başını ko-paran Ebu Hamza'ya şöyle buyurmuştur: “*Ne kadar kötü bir şey yapmışsın!*” daha sonra bu yerginin nedenlerini açıklamıştır.⁴⁵

6-12 Ceza, Sadece Hatalıya Verilir

Kur'ân-ı Kerim'in buyruğuna göre, hiç kimse başka birinin günahını sırtlanmaz⁴⁶ ve herkes kendi günahını yüklenmelidir. Bundan dolayı cezada sadece hatalı kimse göz önünde bulundurulmalı ve başka birisini onun yüzünden cezalandırılmamalıdır. Elbette eğer bir kimse uygunsuz bir hareketin gerçekleşmesine sebep olmuşsa, görünüşte her ne kadar kendisi o hareketi yapmamış olsa da o hareketin gerçekleşmesinde rolü olduğu kadar cezalandırılmalıdır. Kur'ân-ı Kerim bu konuda şöyle buyurmaktadır:

“Böylece kıyamet günü kendi günahlarını tam olarak, bilmeden saptırdıkları kimselerin günahlarını kısmen yüklenirler.”⁴⁷

Gelenek ve alışkanlık oluşturmak ve yerleştirmek hakkında nakledilen hadisler de bu konuya vurgu yapmaktadırlar.⁴⁸

6-13 Öğrencinin Hatayı ve Cezasını Bildiğine Dikkat Etmek

Öğrencinin yaptığı hatanın kötü olduğunu ve hatanın cezasının boyutunu bilip bilmediği, cezanın ölçüsünün belirlenmesi noktasında önemlidir ve buna dikkat etmek gerekir. Eğer öğrenci, yaptığı şeyin kötü olduğunu ve o hata için ceza verildiğini bilmiyorsa, ona ceza vermek caiz değildir. Böyle bir durumda ceza verilirse, ters sonuçlar doğuracaktır. İmam Cafer Sadık (as) hırsızlık yapmış bir çocuk hakkında Muhammed b. Halid'e şöyle buyurmaktadır:

“O çocuğa hırsızlığın cezasının olduğunu bilip bilmediğini sor. Eğer bildiğini söylerse, ona cezanın ölçüsünü ve ne şekilde olduğunu bilip bilmediğini sor. Eğer hırsızlığın cezasının parmakların kesilmesi olduğunu bilmiyorsa onu bırak gitsin...”⁴⁹

İmam Muhammed Cevad (as) başka bir hadiste şöyle buyurmaktadır:

“Eğer İslâm'ı genel olarak bilip, Müslüman olduğunu ikrar eden ancak İslâm'ın ve hükümlerinin açıklamasını duymamış, Arap olmayan bir kimseyle karşılaşsam ve

⁴⁵ Mustedreku'l-Vesail, c. 8, s. 283, 1. hadis, (9451).

⁴⁶ Fâtır/18, “Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez.”

⁴⁷ Nahl/25

⁴⁸ “Her kim kötü bir gelenek oluştursa, o geleneğe uyanın ameli de oluşturanın üzerindedir.” Mustedreku'l-Vesail, c. 12, s. 229, 2. hadis.

⁴⁹ Tehzibu'l-Ahkâm, c. 10, s. 120, 99. hadis. İstıbsar, c. 4, s. 249, 7. hadis.

onun zina, hırsızlık veya şarap içmek gibi suçlara mürtekip olduğunu görsem İslâmî cezaları ona uygulamam. Elbette hükümleri bildiğine dair bir delil olursa, o zaman uygulardım."⁵⁰

6-14 Olumlu Özellikleri Göz Önünde Bulundurmak

Olumlu özellikleri olan bir öğrenci affedilmeli veya cezasında indirimle gidilmelidir. Bu davranışın etkisi, cezanın etkisinden çok fazla olacaktır. Zira hem öğrencideki o olumlu özellikler teşvik edilmiş olur hem de öğrenciyi eğitmene ve eğitim programına yönlendirmiş olur. İmam Cafer Sadık'tan nakledilen bir hadiste şöyle buyurmaktadır:

*"Hz. Peygamberin yanına savaş esirleri getirildi. Olumlu bir özelliği olan bir kişi hariç diğerlerine ölüm cezası verdi. Bırakılan kişi, olumlu bir özelliği olduğundan dolayı serbest kaldığını öğrendiğinde iman etti ve Hz. Peygamberle katıldığı bir savaşta şehit düştü."*⁵¹

Başka hadislerde de cömert kimselerin cezalandırılmasından vazgeçilmesi söylenmiştir.⁵²

6-15 Geri Dönüş İçin Yeşil Işık

Eğitmen tüm gücünü ceza vermek için kullanmamalı ve bunda son uygulamayı yapmak için çaba harcamamalıdır. Yani ceza esnasında öğrenci pişman olup hatasını telafi etmek istediğinde tüm köprüler yıkılmış olmamalıdır. Cezanın her merhalesinde, cezanın sınırı ve niceliği öyle olmalıdır ki öğrenci pişman olup eğitmenle yeniden irtibat kurmak istediğinde geri dönebileceğini bilmelidir. Emir'ül Müminin Ali (as) oğlu İmam Hasan'a (as) vasiyetinde bu noktaya işaret etmekte ve şöyle buyurmaktadır:

*"Eğer bir din kardeşinle görüşmek istemezsen, kendinde onun dostluğu için bir miktar yer bırak ki sana geri dönmek istediğinde dönebilsin."*⁵³

7- Ceza Metodunun Zararlarını Tanıma

Ceza metodunu uygulamada, metot temel ve kurallarına uymamak ve çeşitli bozulmalarına dikkat etmemek, zararların ve sorunların ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu başlıkta bunlardan bazılarını değineceğiz:

⁵⁰ Age, c. 10, s. 121, 103. hadis.

⁵¹ Biharü'l Envar, c. 64, s. 384, 25. hadis.

⁵² Kenzu'l Ummal, c. 5, s. 311, 12981 ve 12982. hadisler.

⁵³ Nehcü'l Belağa, 31. Mektup.

7-1 Ceza ve Suçlamada Acele Etmek

Ceza metodunun zararlarından birisi, ceza vermede acele etmektir. Ortada ceza verilecek bir hata olmayabilir ya da öğrenci yaptığı şeyden dolayı pişman olmuş olabilir. Bu durumda cezada acele etmek, öğrencinin gururunu kırmaya ve şahsiyetini lekelemeye neden olabilir. Emir'ül Müminin Ali (as) bu konuda şöyle buyurmaktadır: “*Bir kimseyi günahından dolayı ayıplamak için acele etmeyin. Belki o günahı affedilmiştir.*”⁵⁴

7-2 Ceza ve Yermeye Aşırı Gitmek

Öğrenciye ceza vermede ve yermeye aşırı gitmek, eğitsel sonuçları ortadan kaldırır, öğrencide inat ateşini alevlendirir ve düşmanlık ve kinin oluşmasına neden olur. Müminlerin Emiri Ali (as) şöyle buyurmaktadır:

“*Yermeye aşırı gitmek, inat ateşini alevlendirir.*”⁵⁵

Başka bir hadiste de şöyle buyurmaktadır:

“*Çok yermeyin, zira kine neden olur ve öğrenciyi düşmanlığa sevk eder.*”⁵⁶

7-3 Kızgınlık Halinde Ceza Vermek

Hadislerde, kızgınlık anında ceza vermek yasaklanmıştır.⁵⁷ Bu yasağın nedeni, kızgınlık anında ceza vermenin iki sonucundan dolayı olabilir. İlki, ilahî ve eğitsel bütünü kaybettiği içindir; zira eğitmen, kızgınlık anında öğrenciyi düzeltmek ve eğitmek için değil kendi içinin rahatlaması için ceza verebilir. İkincisi, kızgınlık anında akıl, kullanılma özelliğini kaybeder ve cezada aşırılığa gitmeye neden olabilir. Dolayısıyla telafi edilemeyecek ruhsal ve bedensel zararlara yol açabilir.

7-4 Hassas Noktalara Vurmak

Yüz gibi bedenin hassas ve zarar görebilecek bölgelerine vurmak, ağır ve telafi edilemeyecek tahribata neden olabilir. Bundan dolayı hadislerde buna özellikle vurgu yapılmış, hatta hiçbir ilahî had ve cezada yüze vurmaya izin verilmemiştir. Zira yüz, insanın güzelliğinin ve ilahî keramet ve yaratılışın mazharıdır. Bundan dolayı ona ihtiram gösterilmelidir. Ayrıca diğer uzuvlara göre daha çok zarar görme potansiyeline de sahip olduğundan yüze vurmaktan kaçınılmalıdır.⁵⁸

⁵⁴ Nehcu'l Belağa, 140. Hutbe.

⁵⁵ Gururu'l Hikem ve Dureru'l-Kelim, 1768. hadis.

⁵⁶ Tuhefu'l Ukul, s. 84.

⁵⁷ “Allah Resulü (s.a.a) kızgınlık anında ceza vermeyi yasaklamıştır.” Biharu'l Envar, c. 79, s. 102, 2. hadis.

⁵⁸ Allah Resulü şöyle buyurmuştur: “Biriniz vurduğunda, yüze vurmaktan sakınsın...” Kenzu'l Um-mal, c. 1, s. 227, 1145 ve 1146. hadisler.

7-5 Cezada Gevşeklik ve Afta Aşırılık

Bazen öğrencinin, eğitmenin hüsn-i zannını ve affediciliğini su-i istimal etmesi ve bir daha suça ve hataya duçar olması mümkündür. Bundan dolayı eğitmenin, affedici olmasıyla birlikte su-i istimalin önünü alabilmek için sabit duruşlu ve kendinden emin de olması gerekir. Hadiste şöyle geçmektedir:

Bedir savaşında bir kimse esir düşmüştü. Peygamber'e (saa) şöyle arz etti: "Benim bir ailem var. Büyüklük yap ve beni özgür bırak." Yüce İslam Peygamberi (saa) o adamı bir daha savaşa katılmaması şartıyla serbest bıraktı. Bu şahıs Mekke'ye ulaştığında Kureys'e "Muhammed'i kandırdım." diye seslendi. Ardından Uhud savaşına da katıldı. Bir daha esir olunca kurtulabilmek için aynı bahaneyi ileri sürmek istedi. Peygamberimiz (saa) kesin bir duruşla şöyle buyurdu: "Kureys'e tekrar 'Muhammed'i kandırdım' diye bağırman için mi seni serbest bırakayım? Müminin asla aynı yerden ikinci defa sokulmaz." Ardından öldürülmesi emrini verdiler.⁵⁹

7-6 Cezanın Ardından Öğrenciye Suçlu Gözüyle Bakmak

Allah Resulünden nakledilen bir hadise göre, öğrencinin cezayı kabul etmesi, günah ve hatasının kefareti ve karşılığıdır.⁶⁰ Bundan dolayı cezadan sonra öğrencinin hatası unutulmalı ve ona diğerlerine davranıldığı gibi davranılmalıdır. Böyle bir bireye kötü gözle bakmak, onları yanlışta daha çok yönlendirecektir. Aynı şekilde hata işledikten sonra pişman olup tövbe eden kimse, hiç hata iş-

Ceza metodunun zararlarından birisi, ceza vermede acele etmektir. Ortada ceza verilecek bir hata olmayabilir ya da öğrenci yaptığı şeyden dolayı pişman olmuş olabilir.

(...)

Emir'ül Müminin Ali (as) bu konuda şöyle buyurmaktadır: "Bir kimseyi günahından dolayı ayıplamak için acele etmeyin. Belki o günahı affedilmiştir."

⁵⁹ Mustedreku'l Vesail, c. 11, s. 120, 1. hadis (12587).

⁶⁰ "Sizden biri Allah'ın yasakladığı bir günah işlese ve onun cezasını çekse, o ceza günahının karşılığıdır." Kenzu'l Ummal, c. 5, s. 307, 12966. hadis.

lememiş biri gibidir.⁶¹ Bu durumdaki birine suçluymuş bakmak, onu bahsettiğimiz zararlarla karşı karşıya bırakacaktır.

Özet olarak, genelde ceza ve özelde dayak cezası, aşağıdaki sonuçları doğurabilir:

- Öğrenci bu davranış karşısında, beğenilmeyen başka bir kötü hareketi yapacaktır. Zira ceza, öğrencinin sergilediği doğru davranış göstergesi değil, yanlış davranış göstergesidir.

- Öğrenci, eğitimcine karşı kin duyabilir ve intikam almaya çalışabilir.

- Öğrenci itaatkâr ve mahcuplaşır, pasifleşir, eleştirme ve itiraz ruhundan yoksun kalır.

- Öğrencide kendini küçük görme, münzevilik ve aşağılanma duygusu oluşabilir ve sonunda depresyona girebilir.

- Öğrenci diğer insanlara karşı saldırganlaşıp, şiddet gösterebilir.

- Cezadan dolayı telafi edilemeyecek bedensel tahribatlar oluşabilir.

Elbette bu zararlar, eğitimcinin bu metodu devamlı kullanması ve uygulamadaki kural ve şartlarını bilmemesi halinde ortaya çıkar. Ancak bu metot, gerekli olduğu ölçüde ve kaide ve kurallarına uygun şekilde kullanılırsa, şüphesiz bu kötü sonuçlar ortaya çıkmayacaktır. Örnek; beğenilen davranışlar ve kötü davranışlarla değiştirilmesi gerektiği, beğenilmeyen davranışların kötülüğü ve cezanın nedeni ve hikmetini öğrenciye anlatıp, onu bilgilendirmek, ortaya çıkabilecek zararları en aza indirecektir.

Kaynaklar

Amidi, Ebulfetih Abdulvahid, Gureru'l Hikem ve Dureru'l-Kelim

Dehhoda, Ali Ekber, Lügat name-i Dehhoda

El Harrani, Hasan B. Ali, Tuhefu'l Ukul,

El Küleynî, Câfer Muhammed İbnu Ya'kub İbni İshak, Usul-i Kafi

El Nûri, Muhaddis, Mustedreku'l Vesail

Et Tusî, Muhammed b. Hasan, Tehzibu'l Ahkâm

Et Tusî, Muhammed b. Hasan, İstıbsar

Hindi, Muttaki, Kenzu'l Ummal

Hürri-i Amuli, Muhammed b. Hasan b. Ali b. Muhammed b. Hüseyin, Vesailu's Şia

Meclisi, Muhammed Bâkir b. Muhammed Takî b. Maksut Ali, Biharul Envar

Muhammed b. Hüseyin Musevi Bağdadi, Seyyid Razi, Nehcu'l Belağa

Mutahhari, Murtaza, Doğruların Öyküsü

⁶¹ Mustedreku'l Vesail, c. 12, s. 116, 3. hadis (13671).

Kant ve Hacı Tusi'nin Ahlakî Eğitim Görüşlerinin Karşılaştırması

Çeviri: Ridvan Murat Altun

Doç. Dr. Ekber Rahnama

Özet

Bu makale, Immanuel Kant ve Hacı Nasiruddin Tusi'nin ahlakî eğitim hakkındaki görüşlerini karşılaştırmaktadır. Bu makalenin kaleme almasında ki amaç, batı dünyasının tanınmış filozofu unvanıyla Kant'ın ve İslam dünyasının düşünürü unvanıyla Hacı Nasiruddin Tusi'nin görüşlerinin karşılaştırmalı araştırması yapılarak ahlakî eğitimde strateji geliştirmek ve pratiğe dönük çözümler üretmektir.

Bu makalede, sırasıyla bu iki şahsın tanıtılması ve onların kendi yazılı eserlerindeki ahlakın mahiyeti, ahlakî eğitimin hedefleri ve ahlakî eğitimin temel yöntemleri hakkındaki görüşlerinin karşılaştırmasına yer verilmiş ve sonunda da genel bir sonuç beyan edilmiştir.

Giriş

“*Ahlak*” eskiden beri beşerî yaşamın temellerinden birisi ve insanın diğer varlıklara üstünlük sebebi sayılmıştır. Buna göre insan, ahlakî konuların değerini derk edebilmiş, bireysel ve toplumsal yaşamda eyleme dönebilmiştir.

“*Ahlakî Eğitim*” de asıl hedefi öğrencilerin ahlakî açıdan gelişmeleri ve “iyi” bireyler şeklinde yetişmeleri olan, eğitim ve öğretimin yüce cilvelerinden biri unvanıyla da eğitimcilerin ve öğretmenlerin doğrudan veya dolaylı olarak uymak zorunda oldukları bir olgudur.¹

Ahlakî eğitim alanında dikkat edilmesi gereken nokta, her düşünürün veya her filozofun ahlakî konuların mahiyeti ve kaynağı hakkındaki anlayış tarzlarının, ahlakî eğitimde özel sonuçlar doğuracağıdır.

¹ Snary, 1992, s. 856.

Bu makalede asıl amaç, ahlakî eğitim alanında iki görüşün karşılaştırmasını yapmaktır. Biri batının felsefe tarihine derin etkileri olan ve diğer taraftan ahlaka özel bir konum atfeden Immanuel Kant'ın görüşü ve diğeri ise İslam dünyasının önemli düşünürlerinden, ahlak ve ahlakî eğitim konularını önemle araştırmış olan Hacı Nasiruddin Tusi'nin görüşüdür.

Makalenin sonunda da bu iki görüşün farkları ve benzerliklerine yer verilecek ve eğitim noktasında delilleri beyan edilecektir.

Ahlakın Mahiyeti

Kant, “*Pratik Usun Eleştirisi*”, “*Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*” ve “*Eğitim Üzerine*” kitaplarında ahlakın mahiyetini beyan etmiştir. Araştırmanın temel amacının ahlak olduğuna işaret etmiş ve insanın doğası gereği kaçınılmaz ahlakî yargılarında değişik hallerine açıklama getirmeye çalışmıştır.²

Kant, “*Tabii (güdüsel) Felsefe*” ile “*Ahlak Felsefesi*” arasında fark koymaktadır. Güdüsel felsefede tabiat kuralları bulunmaktadır, hâlbuki ahlakî felsefede özgürlük kuralları hâkimdir.³ Tabii kuralların deneysel ortamda uygulanması mümkündür; her şey kesinlikle bunlara göre gerçekleşir. Hâlbuki ahlakî kurallar, insanın özgür seçim alanıyla ilgilidir; bunda her şey aynı ahlakî kurallar çerçevesinde gerçekleşir. Daha sade bir anlatımla, tabii kurallara uymada seçme özgürlüğü yoktur, lakin ahlakî davranışlarda insanın iradesi müdahildir ve seçme özgürlüğü vardır.

Kant'ın görüşüne göre, ahlak felsefesinin hem tecrübe edilebilir bir yanı ve hem de (salt) akli yanı vardır. Tecrübe edilebilir bölümünde, ahlak felsefesi insan iradesinin kurallarını, tabiatın etkilediği alana kadar belirlemelidir.⁴

“*İyi irade*” ve “*ahlakî görev*” kavramları, Kant'ın ahlakî görüşünü oluşturan temel kavramlardır ve onun özel ahlakî kurallar görüşü bu kalıpta beyan edilmektedir. Kant'ın görüşüne göre, “*iyi irade*” veya “*iyi niyet*” ahlak şartının en önemli temellerindedir. Kant diyor ki: “*Birçok davranış ve görüş, iyi ve faydalı olabilir, ancak onlarla birlikte iyi niyet de olmazsa ahlak ismiyle isimlendirilmeye layık değildir.*”

İnsanın uyanık vicdanından kaynaklanan ahlakî görev, insanı mutlak anlamda o iyi eyleme yönelmeye davet etmekte hatta emretmektedir. Bu emrin çıkış kaynağı insanın tabiatı/doğası veya dış etkenlerin hâkim olması değildir; önceki şekilde arının kavramlarında bulunmasıdır.⁵

² Kant, 1369, s. 2.

³ Abbott, 1959, s. 7.

⁴ Abbott, 1959, s. 1 ve 2.

⁵ Abbott, 1959. S. 4.

"İyi irade" ve "ahlakî görev" kavramları, Kant'ın ahlakî görüşünü oluşturan temel kavramlardandır ve onun özel ahlakî kurallar görüşü bu kalıpta beyan edilmektedir.

(...)

Kant diyor ki: "Birçok davranış ve görüş, iyi ve faydalı olabilir, ancak onlarla birlikte iyi niyet de olmazsa ahlak ismiyle isimlendirilmeye layık değildir."

Bu şekilde Kant'a göre "arı akıl" veya mutlak akıl hem de önceki şekle göre, ahlakî davranışların temel kaynağıdır. Kant'ın ahlakî görüşü, normatif kuramlar dengindedir ki bu ve benzeri kuramlar, ahlakî konuların temelleri hakkında bir anlayış vermeye çalışmakta ve onu oluşturan parçaları ayırmaya çabalamaktadır. Belki de Kant'ın ahlak görüşü, bu görüşlerin en yaygın olanıdır.⁶

Kant "ahlakî kuralları" beyan ederken kendisi doğru olanı doğru olmayan şeylerden ayırarak "mutlak emre" işaret etmekte ve onu "zihinsel kural" şeklinde açıklamaktadır. "Ben, istediğim her zaman düşünsel kural davranışlarım kanuna dönüşüncüye kadar hiçbir zaman özel bir davranış sergilemeyeceğim."⁷

Kant'a göre ahlakî görevi eyleme dönüştürme gerekliliği, ahlakî kurala saygıdan dolaydır. O ahlakî kuralları emir telakki etmekte ve o kurallara uymamayı uyanık bir vicdanın kabullenemeyeceğini söylemektedir. Kant bu kuralları uygulamanın, insanın tabiatından kaynaklanmadığını ve sadece ahlakî kurallara saygıdan dolayı eyleme döktüğünü kabul etmektedir.

Holmes'un (1998) çıkardığı sonuç şudur: Kant'ın ahlaka bu tarz yönelişi, bir tür batınî yöneliştir; neticeye dönük ahlak bulgularına yönelik olan sonuç odaklı yaklaşımlarla karşılaştırınca, ahlakî davranışlarda niyete önem vermektedir. Holmes'a göre, Kant odaklı yönelişte, ahlakî kuralları belirlemede duygulara ve hatta başka bir merkeze –ister insan olsun ister Allah- özel bir önem verilmemektedir.⁸

Norman (1998), Kant'ın ahlakını bir tür "şahıslara saygı" ahlakı görmekte ve onu Kant zamanının Hristiyan ahlak ortamına itiraz kabul etmektedir.⁹

⁶ Abbott, 1959, s. 23.

⁷ a.g.e.

⁸ Holmes, 1998, s. 113.

⁹ Norman, 1998, s. 87.

... insan nefsinin ahlakı ne şekilde iktisap ettiği onun iradesiyle gerçekleşen güzel ve övülmüş amellere bağlıdır. O halde, bu ilmin konusu insan nefsidir. Bundan dolayı ondan sadır olacak amellerin güzelliği ve övülmüslüğü veya çirkinliği ve yerilmişliği insanın iradesine bağlıdır. Böyle olduğu için, ilk önce insan nefsinin ne olduğu, onun amaç ve kemalinin neye olduğu ve onun kuvvetlerinin neler olduğu bilinmelidir.

Hacı Nasiruddin Tusî, bazılarının ahlak ilmi konusunda Farsça yazılmış en kapsamlı eser olarak gördükleri “*Ahlak-ı Nasrî*” kitabında, ahlakın mahiyeti hakkında kendi görüşlerini beyan etmektedir.

“Bu tür bir ilim, onda başlangıç olduğundan ilimdir. Bil ki insan nefsinin ahlakı ne şekilde iktisap ettiği onun iradesiyle gerçekleşen güzel ve övülmüş amellere bağlıdır. O halde, bu ilmin konusu insan nefsidir. Bundan dolayı ondan sadır olacak amellerin güzelliği ve övülmüslüğü veya çirkinliği ve yerilmişliği insanın iradesine bağlıdır. Böyle olduğu için, ilk önce insan nefsinin ne olduğu, onun amaç ve kemalinin neye olduğu ve onun kuvvetlerinin neler olduğu bilinmelidir. Zira bunlarla amel edecektir ve kemali ve isteği bunlarla gerçekleşecektir.”¹⁰

Böylece anlaşılıyor ki, insan nefsi, beğenilen veya beğenilmeyen davranışlar kendisinden sadır olması hasebiyle ahlak ilminin konusudur. Beğenilen bir hareketin, insanın natika (akıl) kuvvetinden kaynaklandığı açıktır. Şeyh Tusî'ye göre her ne kadar ahlak ilminin kaynağının çoğu insan tabiatından kaynaklansa da, birinci olarak bu ilmin çok geniş olması, ikinci olarak da insanların durumuna faydası olması nedeniyle kaynağının tümünü tabiat ilminde aramak mümkün değildir.

Şeyh Tusî ardından, daha önce “*Eflatun'un Cumhuriyeti*” kitabında nefsanî kuvvetler unvanıyla tanımlanan “*şehviyye/şehvet*”, “*gazabiyye/gazap*” ve “*natikiyye/akıl*” kuvvetlerine işaret ederek, bu üç kuvveti insanda ahlakî davranışların ve eserlerin kaynağı bilmekte, şehviyye ve gazabiyye kuvvetlerinin insan ve hayvanın ortak kuvvetleri olduğunu ve sadece natikiyye kuvvetinin insana özgü bir kuvvet olduğunu beyan etmektedir.¹¹ Şeyh Tusî insanın terbiye edilebilme özelliğine de inanmaktadır. İnsan fitratında kemale ve aşağılığa yönelme birlikte bulunmaktadır ve bireyin aşağılık olmaya yönelmesini engelleyen güç bu eğitim gücüdür; eğitim gücü insanı kemale ve saadete doğru rehberlik etmektedir.

¹⁰ Tusî, 1369, s. 40.

¹¹ Tusî, 1369, s. 48.

Şeyh Tusî ahlakı, değişebilen bir meleke¹² kabul etmekte ve değişim nedeninin de eğitim olduğunu söylemektedir. Ona göre alışkanlık, ikinci bir tabiat gibi çalışmaktadır. Yani bireyin ilk tabiatının ikinci tabiatına dönüşmesidir. Ahlakın nefsanî melekesinin varlık sebebinin iki şey kabul etmektedir; ilki tabiat, diğeri alışkanlık. Alışkanlığı da ahlakın şekillenmesinde çok önemli bir etken olarak görmektedir.¹³

Şeyh Tusî ahlakın mahiyeti hakkındaki farklı görüşleri beyan ederken, ahlakî tabîî bir oluşum görmeyenlerin ve ahlakın alışkanlık nedeniyle değişebileceğini öne sürenlerin görüşlerini kabul ettiğini beyan etmektedir. Bu noktayı doğrulayan beyanı şöyledir: “*O halde eğer ahlak tabîî olsaydı, bu durumda aklî olarak çocukların eğitilmeleriyle, gençlerin temizlenmeleriyle, onların ahlak ve alışkanlıklarıyla ilgili program belirlenmezdi ve bunun için girişimlerde bulunulmazdı.*”¹⁴

Şeyh Tusî'ye göre, eğitim ilmi (ahlakî eğitim), insan tabiatını kemale ulaştırma konusunda söz konusu edilen beşeri sanatların bir parçasıdır. O tabiatı, Yüce Allah'ın bir işi olarak görmekte ve İlahî meşietini gereği tabiatı kendi kontrolüne aldığına inanmaktadır. Şeyh Tusî, insanın tabiatından alacağı ilhamla ve tedbir ve düşünce gücünden faydalanarak kendinde ikinci tabiatı (tabiat-ı insanî) oluşturabileceğine de inanmaktadır.

Ahlakî Eğitimin Hedefleri

Kant'a göre ahlakî eğitimin ilk ve en temel hedefi, (insan) tabiatının oluşması ve şekillenmesidir. Bu konuda kendi sözü şöyledir: “*Ahlakî eğitimde ilk çaba, tabiatı şekillendirmektir.*”¹⁵

Kant'ın tanımlamasına göre insan tabiatı, kendi karşılaştırmalı aklının yardımıyla oluşan temellere iradenin ciddi yöneliştir.¹⁶

Kant'a göre insan tabiatı itaat, sadakat ve toplumsal yetkinlik olmak üzere üç temel bileşene sahiptir ki bunların çocukların ve gençlerin doğasına yerleşmesi ahlakî eğitimin en önemli amaçlarından sayılmaktadır. Başka bir tabirle, insan tabiatı, çocukların o yolda yönlendirilmesi gereken içsel disiplindir. Kant sadakati tanımlarken şöyle demektedir: “*Sadakati, insanın kendisiyle sözleşmesidir; yani adam olmak.*”¹⁷

Bundan dolayı çocuklarda ve gençlerde sadakatin oluşturulması, tabiatın şekillendirilmesinin en temel göstergesidir. Sosyal yetkinlik veya insanlarla iyi ilişkiler, tabiatın şekillendirilmesinde diğeri bir hedeftir. Bunda “*bireyin başkalarına ilgisi*” göz

¹² Nefse yerleşmiş sıfat.

¹³ Tusî, 1369, s. 64 ve 65.

¹⁴ Tusî, 1369, s. 70.

¹⁵ Nakibzade, 1374, s. 138.

¹⁶ a.g.e.

¹⁷ Kant, 1372, s. 132.

Kant'a göre insan tabiatı itaat, sadakat ve toplumsal yetkinlik olmak üzere üç temel bileşene sahiptir ki bunların çocukların ve gençlerin doğasına yerleşmesi ahlakî eğitimin en önemli amaçlarından sayılmaktadır. Başka bir tabirle, insan tabiatı, çocukların o yolda yönlendirilmesi gereken içsel disiplindir. Kant sadakati tanımlarken şöyle demektedir: "Sadakat, insanın kendisiyle sözleşmesidir; yani adam olmak."

önünde bulundurulmaktadır. Kant'ın üzerinde durduğu "başkalarıyla derin dostlukların inşası" bu tabiat ile mana kazanmaktadır.

Kant'a göre "insanın kendi görüşlerine uyması" ahlakî değişimin bir merhalesidir ve bunu ahlaki eğitimde "ahlakî bağımsızlık" başlığı altında zikretmektedir. Kant'a göre bu sadece insan varlığına veya her akıllı varlığa aittir. Kant şöyle demektedir: "Ahlakî eğitimin en yüksek derecesi olan özgür insan yetiştirilmesi ve insanın "kendi görüşlerine uyması"na yönlendirilmesi, tabiatının şekillendirilmesine bağlıdır. Ahlakî eğitim ancak, özgür insan yetiştirirse bir eğitimidir."¹⁸

Vicdanın, güzel davranışların ve aynı şekilde usulünce şekillenmiş insan tabiatının güçlendirilmesi de, Kant'a göre ahlakî eğitimin amaçlarından sayılmaktadır.¹⁹

Kant'a göre ahlakî eğitimin diğer amaçları da şunlardır: Özgür, mantıklı, bağımsız bireylerin yetiştirilmesi, tanı gücü elde edilmesi, ahlakî eylem usullerinin derk edilmesi, insanların bir eşya olarak değil insan olarak görülmesi, diğer insanların alaka duydukları şeylere ilgi göstermek, kendisini ve başkasını hiçbir durumda araç olarak görmemek, başkalarının saadete ulaşmasına yardımcı olmak ve çektikleri eziyetleri azaltmaya çalışmak.²⁰

Hace Nasuriddin Tusî açısından ahlakî eğitimin temel amacı bireyi saadete ulaştırmaktır ki bu nefsanî kuvvetlerin (shehaviyye, gazabiyye ve natükiyye) arınması ve bunlar arasında dengenin kurulması sonucu gerçekleşir. Şeyh Tusî'ye göre Eflatun ve Aristo tarafından beyan edilen, bireyde dört erdem (iffet, cesaret, ilim ve adalet) oluşturulması, ahlakî eğitimin temel hedefidir.

¹⁸ Nakibzade, 1374, s. 138.

¹⁹ Holmes, 1998, s. 125 ve 126.

²⁰ Norman, 1998, s. 88.

Şeyh Tusî, beyan edilen nihai hedeflere ilaveten, ara hedeflere ve daha küçük hedeflere de işaret etmekte ve bunları açıklamaktadır. Ona göre çocukta oluşturulması için çabalanması gereken ilk kuvvet, iffet kuvvetidir: “...Çocukta oluşması gereken, ayırım yapabildiğinin göstergesi de olan ilk kuvvet iffet kuvvetidir... ..Eğer böyle olursa, çocuğun terbiye edilmesine ilgi ve güzel eğitilmesine dikkat fazlalaşır ve o çocuk ihmal ve terk edilmez.”²¹ Şeyh Tusî daha sonra çocukta oluşan ilk kuvvetin şehvet kuvveti olduğunu söylemekte ve başlangıç olarak da çocuğa yemek adabı ve amacının öğretilmesine işaret etmektedir. Şöyle yazmaktadır: “Yemek yemenin amacının lezzet almak değil, sıhhatli olmak olduğu ve yemeğin hayat kaynağı olduğu öğretilmelidir. Çocuk bu açıdan karşılaşılabileceği zorluklarla da tanışmalıdır.”

Şeyh Tusî'ye göre çocuğun yalan söylemekten sakındırılması da ahlakî eğitimin diğer amaçlarından sayılmaktadır. Bu konuda şöyle demektedir: “..yalan söylemekten sakındırılmalıdır ve yalan için de olsa doğru için de olsa yemin etmesine izin verilmemelidir. Kaldı ki yemin herkes için kötüdür. Her ne kadar büyükler bazen yemin etmek zorunda kalıyorlarsa da çocuklar için böyle bir zorunluluk yoktur.”²²

Baba, anne ve eğitime itaat, onlara saygı, başka ilimlerden önce ahlak ilminin öğretilmesi ve öğrenilmesi, çocuğun zorluklara alışması, konuşma adabı, hareketleri, oturup kalkması, yemek ve içmek ve ebeveyn haklarına riayet etmek de Şeyh Tusî'ye göre ahlakî eğitimin hedeflerindedir ve bunların çocuklara ve gençlere öğretilmesi gerekir.

Ahlakî Eğitim Yöntemleri

F. Haynes (1998), ahlakî eğitimin genel üç yönelişini tanıtmakta ve onlardan biri olan “zihinsel mutabakata yöneliş” görüşünü Kant'a ve taraftarları olan Piaget'ye ve Kohlberg'e atfetmektedir. Bu görüşte ahlakın içsel temellerine vurgu vardır. Yani ahlakî eğitim, ahlaki eğitimde işlevi olmayan disiplin temelli alıştırma üzerine değil algılama ve bakış oluşturan temel ilkeler üzerine kuruludur.²³

Bugünlerde Kohlberg'in ahlakî öykü ve bulmacalarında biraz daha değişmiş şekliyle gördüğümüz “*ahlakî bulmacalar projesi*” yöntemi, Kant'ın normal ahlakî eğitim yöntemidir. O, bu tür basit yöntemlerin günlük hayatta karşılaşılan konuların doğruluğunu veya yanlışlığını gösterebileceğini hatırlatmaktadır. Örnek olarak; bir kimsenin borcu vardır ve borcunu ödemesi gereken gün gelmiştir. Borcunu ödemek için giderken elindeki meblağa gerçekten şiddetle muhtaç olan bir insanı görür ve merhame-

²¹ Snary, 1992, s. 222.

²² a.g.e.

²³ Haynes, 1998.

tinden dolayı parayı ona verir. Acaba bu şahsın yapmış olduğu davranış doğru mudur yoksa yanlış mıdır?²⁴

Kant, ahlakî eğitimde temel yöneliş olan ödüllendirme ve cezaya karşı olsa da çocuğun iyi ve kötü davranışları öğrenmesinin fayda sağlama ve zararı uzaklaştırma algısına bağlı olduğuna inandığından, eğitimin ilk merhalesi olan çocuğun disiplini öğrenmesinde bunları kullanmanın mümkün olduğunu söylemektedir. Kant'a göre, çocuğu utandırmak ve izzet-i nefsinin aşığılamak ahlakî cezada kullanılan yöntemlerdendir.

Kant, ahlakî eğitimde örnek göstermeyi kabul etmemekte ve delilini şöyle beyan etmektedir: “*Asıl olanlar örneklerle ölçülmemeli, örnekler asıllarla ölçülmelidir. Örnek göstermenin önemi, çocukların ve gençlerin harekete geçirilmesinde ve eğitimin mümkün olduğunu göstermede asılların kullanılmasındadır.*”²⁵

Bu anlamda Kant'a göre, eğitimde her şey doğru asılların oluşturulmasına ve çocuğun o asılları anlamasına ve kabullenmesine bağlıdır.

Kant açısından özel bir fikrin telkin edilmesi ret edilmektedir. Aksine ona göre ahlakî eğitimde demokratik yetiştirme yöntemleri kullanılmalıdır ve özgürlüğe yönelmeleri için öğrenciler çokça teşvik edilmelidir.

Kant açısından ahlakî eğitimde duygu, doğal olarak akıldan kaynaklanmalıdır. Ona göre aşk, duygu ve insan eğilimlerinin hiç birisi ahlakî bir değere sahip değildir. Hâlbuki ahlakî eğitim, akla öncelikli duyguların kontrolüne dayalıdır. Bu nokta Kant ile işleminin temelini kontrol ve ilgiye odaklayan diğer ahlakî eğitim konusundaki teorisyenlerin arasındaki en temel farktır.²⁶

Hacı Nasuriddin Tusî, birçok İslâm düşünürleri gibi ahlakî eğitimdeki en temel yolun özellikle çocuğun henüz küçükken “*iyi şeylere alıştırılmasına*” bağlı olduğuna inanmaktadır. Şeyh Tusî'nin ahlakî eğitim yöntemlerini daha iyi anlamak için, onun ahlakî eğitimde kullandığı merhalelere dikkat etmek önemlidir. Zira ahlakî eğitimde kullanılan her eğitim yöntemi, kendine özgü merhale için uygundur.

Şeyh Tusî'nin eserlerine istinaden, eğitime, öğretme ve anlamayı sağlama adı altında üç merhale, genel olarak eğitim merhaleleri sayılabilir. Çocukluk

Hacı Nasuriddin Tusî, birçok İslâm düşünürleri gibi ahlakî eğitimdeki en temel yolun özellikle çocuğun henüz küçükken “iyi şeylere alıştırılmasına” bağlı olduğuna inanmaktadır.

* * *

Şeyh Tusî'nin eserlerine istinaden, eğitime, öğretme ve anlamayı sağlama adı altında üç merhale, genel olarak eğitim merhaleleri sayılabilir.

²⁴ Kant, 1372, s. 136.

²⁵ Nakibzade, 1374, s. 14.

²⁶ Haynes, 1998.

Kant, ahlaki eğitimde temel yöneliş olan ödüllendirme ve cezaya karşı olsa da çocuğun iyi ve kötü davranışları öğrenmesinin fayda sağlama ve zararı uzaklaştırma algısına bağlı olduğuna inandığından, eğitimin ilk merhalesi olan çocuğun disiplini öğrenmesinde bunları kullanmanın mümkün olduğunu söylemektedir.

döneminin ilk zamanlarına özel olan eğitime merhalesinde, alıştırma, ödül ve ceza, teşvik, salih insanlarla birliktelik vs. ahlakî eğitimin en uygun yöntemleridir. Öğretme merhalesinde, gelenekler, dinî vecibeler, şiir, ahlak ilmi ve nazarî hikmetle alakalı diğer ilimler öğretilir ki bunlar ahlakî eğitimin en temel yöntemleridir.

Üçüncü aşamanın açıklaması ise şöyledir: Ahlakî eğitim, idrak ve anlama üzerine kurulmuştur. Çocuk önceki iki merhaleyi geçmiş olmalı ve ahlakî bir bakışa sahip olmalıdır. Şeyh Tusî bu konuda şöyle yazmaktadır:

“Eğer bir çocuk bu merhaleleri geçer ve insanların dediklerini derk etmeye başlarsa, ona servet kazanmanın, şatafatlı hayatın, hizmetçilerin, atların vs. nihai amacının insan bedeninin refahı ve sıhhatinin korunması için olduğu anlatılmalıdır. Böylelikle çocuğun mizacı dengelenir ve manevi hastalık ve afetlere duçar olmasının önüne geçilir ve sonunda beka yurdunu yapılandırma becerisi gelişir... Çocuğun ilk başlarda taklitte yapmaya başladığı davranışların delili ona anlatılmış olur, istem dışı yapmaya başladığı hareketler adet haline gelince onun şükrettiği ve sevindiği bir rızka dönüşür.”²⁷

Şeyh Tusî'ye göre alıştırmak daha çok alt merhaleler ve özellikle çocukluk dönemi için geçerlidir. Ancak çocukların ve gençlerin idraklerinin güçlenmesiyle orantılı şekilde aşamalı olarak akli yöntemlerden de istifade edilmelidir.

Son ve önemli nokta, Şeyh Tusî'nin ahlakî eğitimde bireysel farklılıklara inanmasıdır. Şeyh Tusî bu ilkeye dikkatle, herkesin kendi becerisine ve gücüne göre eğitime tabii tutulması gerektiğine inanmaktadır:

“Bir kimsenin bir becerisi varsa, onun meyvesini çabuk alabilmesi için ona bu becerisi anlatılmalı, gelişmesi sağlanmalı ve bir hünere dönüştürülmelidir. Aksi halde o beceriyi zayi etmesine ve ömrünü boşa geçirmesine neden olur.”²⁸

²⁷ Tusî, 1369, s. 46.

²⁸ Tusî, 1369, s. 71.

Sonuç

Elinizdeki makalede, Immanuel Kant ve Hacı Nasiruddin Tusî açısından ahlakî eğitimde üç eksen (ahlakın mahiyeti, ahlakî eğitimin hedefleri ve ahlakî eğitimin temel yöntemleri) karşılaştırılmıştır. Şimdi bu iki düşünürün görüş farklılıklarını ve benzerliklerini beyan edeceğiz.

Kant ahlakın mahiyeti hakkında, onun pratik akıldan veya insanî vicdandan kaynaklandığını, böylelikle ahlakın sesinin görev şeklinde bizim zihnimizde ve içimizde yankılandığını ve ona uymaktan başka bir çaremizin olmadığını beyan etmektedir. Ancak Hacı Nasiruddin Tusî, ahlakın kaynağını insanın aklı benliği (nefs-i natukiyyeyi insan) olduğunu ve bununla hayrı ve şerri veya iyiyi ve kötüyü ayırt edebildiğini söylemektedir. Şeyh Tusî, natukiyye kuvvetinin, şeheviyeye ve gazabiyeye kuvvetlerine gem vurabildiğine ve onların uygunsuz isteklerini iyileştirebildiğine ve onlara mantıklı bir denge verebildiğine inanmaktadır. Ahlakî konularda kaynağın irade olduğu ve ahlakî davranışlar sergilemede, insan iradesinin etkili olduğu, bu iki düşünürün ortak görüşüdür. Ancak Kant, aklın kurallarının önceden belirlendiğine ve bu kuralların mutlak olarak insanî tabiatın, güdülerin ve eğilimlerin etkisinde kalmadığını önemle vurgularken, bu konu Şeyh Tusî'nin görüşleri arasında yer almamaktadır. Şeyh Tusî'nin görüşüne göre akıl benliği (natukiyye kuvveti), şeheviyeye ve gazabiyeye kuvvetlerinin istek ve arzularına gem vurarak insanda ahlakî oluşuma yardımcı olmaktadır.

Ahlakî eğitimin hedefleri hakkında, Kant için bireye teşhis yetisini kazandırmak ve ahlakî görev inancını idrak etmesini sağlamak, ahlakî eğitimin en büyük hedefidir. Birey bu şekilde özgürce ve bilinçli olarak manevi değerlere yönelecektir. Elbette Kant'a göre bireyin disipline edilmesi ve gelenekleri kabullenmesi de ahlakî eğitimin giriş merhalelerinden sayılmaktadır.

Şeyh Tusî, ahlakî eğitimin en yüce mertebesinin insan saadeti olduğunu kabul etmektedir. Şeyh Tusî'nin görüşü bu noktada Kant'ın ahlakî eğitimdeki nihai amacıyla farklıdır. Kant, bireyin saadetinin ve hatta diğer insanların saadetinin kaynağının duygu ve eğilimler olduğunu kabul etmektedir. Hatta saadetin, ahlakî eğitimin nihai hedefi olması durumunda metafizik bir olgu olan ahlakın temelini yıkılacağını söylemektedir. Şeyh Tusî bir adım daha ileri giderek, saadetin en yüce mertebelerini beyan ederken, onu Rububî yakınlığa nail olmayla ilişkilendirmekte ve saadeti ilahî bir hediye olarak görmektedir. Şeyh Tusî'nin bu görüşü, her şeyi insan aklına ve becerisine bağlayan ve insanın her şeyi yapabileceğine inanan Kant'ın görüşüyle temelde ayrışmaktadır.

Ahlakî eğitim yöntemleri hakkında ise, Kant ahlakî eğitimin anlayış ve bakış oluşturan temelleri üzerine vurgu yapmaktadır. Ödül ve cezaya olumlu baksa da bunları sadece eğitimin alt merhalelerinde, yani çocuğa disiplini kabullendirme merhalesinde etkili

görmektedir. Kant ödül ve ceza yönteminin aksine, çocukları ve gençleri ahlakî yeterliliğe ulaştırabilen ahlakî bulmacalar gibi bireysel özgürlükleri ön plana çıkaran yöntemleri kabul etmektedir.

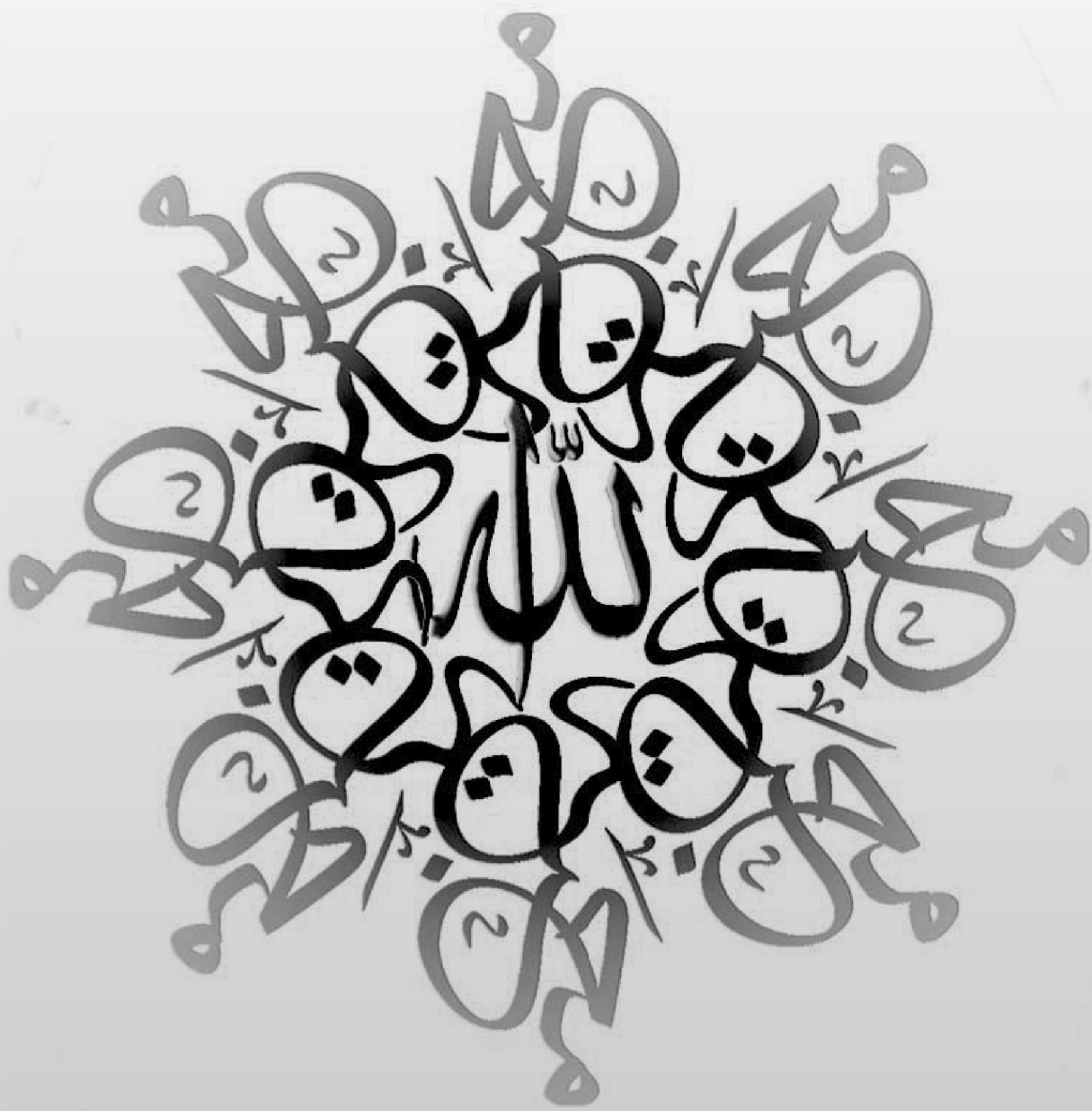
Hacı Nasiruddin Tusî ise eğitime merhalesinde alıştırma yöntemini ve ödül ve ceza yöntemini kullanmayı, ahlakî eğitimin en temel yöntemlerinden kabul etmektedir. Şeyh Tusî'nin bu görüşü ile Kant'ın görüşü arasında benzerlik söz konusudur. Bununla birlikte Şeyh Tusî'nin alıştırma yöntemine gösterdiği önemi, Kant'ta görememekteyiz.

Kant'ın ve Hacı Nasiruddin Tusî'nin ahlakî eğitimin üst merhalelerinde idrak ve anlayış kuvvetlerine vurgu yapmaları, bu iki görüşün arasında yöntemsel bir benzerliğin olduğunu göstermektedir.

Genel olarak şu netice çıkarılabilir: Bu iki düşünürün ahlak konusundaki görüşlerinin karşılaştırması, bizleri doğru ahlakî eğitim yolunun ortaya çıkarılmasına ulaştırabilir ve böylelikle öğretmenler, eğitimciler ve eğitim ve öğretim alanında çalışanlar için faydalı olabilir.

Kaynaklar

- D. R. Norman, *The Moral Philosophers*. 1998
- F. Haynes, *Ethical School*, Routledge Company, 1998
- J. Snary, *Moral Education*, *Encyclopedia of Educational Research* (sixth edition), Edited by Marwin Coalkin, Volume 3, 1992
- Kant, Immanuel, *Bonyad-ı Ma Ba'd-ı Tabiat-ı Ahlak*, Hamid İnanet ve Ali Kayserî Farsça Tercümesi, İran, 1369
- Kant, Immanuel, *Talim ve Terbiyet*, Gulam Hüseyin Şekuhî farsça Tercümesi, Tahran Üniversitesi Yayınları. Tahran, 1372
- Nakibzade, Mir Abdülhuseyn, *Nigah-i be Felsefeyi Amużeş ve perveriş*, Kitabhaneyi Tahirî, İran, 1374
- T. K. Abbott, *Kant's Critique of Practical Reason and Other the Works on Theory of Ethics*, 1959
- Tusî, Hacı Nasiruddin, *Ahlak-ı Nasirî*, Mucteba Meynevî ve Ali Rıza Haydarî tashih ve açıklama, Harezmi Yayınları, İran, 1369
- R. L. Holmes, *Basic Moral Philosophy*, 1998

Anti-Evrım İlahiyatı Evrım İdeolojisine Karşı

Kenan Çamurcu

I.

Ali Şeriatı, başka birçok konuda olduğu gibi evrim tartışmasında da asıl sorunun, Müslüman memleketlerde evrim teorisini dinî inancı yok etmenin en elverişli aracı sanan inançsız kişi veya kesimlerin çabası olduğunu söyler.¹ Evrim düşüncesi, felsefi gelişimi boyunca geçirdiği tüm aşamalarıyla aslında canlı hayatın ortaya çıkmasıyla ilgili incelenmeye değer bir fikir olmasına rağmen din karşıtı, hatta düşmanı inançsızların elinde dini ortadan kaldırmanın silahına dönüştüğünde elbette ki karşısında dindarların savunmasını bulacaktı.

Üstelik İngiliz doğa bilimci Charles Darwin’de (1809-1882) canlı hayatın en önemli ögesi olan insan türünün maymundan evrilerek bugünkü formuna ulaştığına ilişkin bir evrim şemasına kavuştuğunda insanı “*eşref-i mahlûkat*” kabul eden muhtelif inançlardan dindarların

önünde evrim teorisiyle amansız bir mücadeleye girmekten başka seçenek kalmamış oldu. Ama her türlü fikri incelemenin ve bilimsel araştırmanın önünü tıkayan bu zıtlama ve kutuplaşmanın sadece evrim fikrinin bilimsel anlamı ve değeri açısından değil, dindarlar için de zarar verici olduğunu kabul etmek gerekir.

Evrım düşüncesiyle ideolojik çatışma içine girdiğinde onun karşıtı konumda yer almaktan başka çözüm bulamayan dindar bilim adamının, dinî metnin ipuçlarını verdiği yaratılış konusunu ancak evrim fikriyatı dışındaki bilgiler, yorumlar ve kanıtlarda araştıracağı açıktır. Hakikati arayan bir zihnin, araştırdığı konudaki farklı görüşleri ve tartışmaları görmezden gelerek ve büyük kısıtlamalarla bilimsel bilgi üretbilmesinin imkânından söz etmek mümkün değildir. Belki de tarih boyunca İslam felsefe ve bilim geleneğini dinamik kılan, her türlü kısıtlamalardan özgürleşmiş olarak entelektüel faaliyeti gerçekleştirmiş olmasıdır. Fakat fıkıh konusunda olduğu gibi, felsefi ve bilimsel faaliyet alanında da

¹ Ali Şeriatı, Dünya Görüşü ve İdeoloji, “Devrimci İslam Aleyhinde Rengarenk Komplolar”, Fecr Yayınları, Çev: Kenan Çamurcu

düşünce özgürlüğünden vazgeçilip muhtelif kısıtlarla içe kapalı/içe dönük faaliyet türü başladığından itibaren eleştirel ve bağımsız akıl büyük ölçüde akamete uğramıştır. Selçuklular döneminden tevarüs edilen bilimsel miras bir ölçüde Endülüsi diyarında yaşatıldıysa da ve felsefe geleceği İran’da seçkin Şii ulema tarafından temsil edilmeye devam ettiyse de Müslüman dünya Osmanlı askeri imparatorluğunun etki alanında olduğu süre boyunca genel olarak eleştirel ve bağımsız akıl yön temini terk etmiş, felsefi ve bilimsel faaliyet alanından uzaklaşmıştır.

Yeryüzünde canlı hayatın ortaya çıkışı konulu bir tartışmayı yaparken tarihte Aryan gelenekten kadim Yunan’a, oradan Abbasiler döneminin felsefi ve bilimsel faaliyet kurumlarına ve nihayet tekrar Batıya intikal etmiş evrimci yaratılış fikrinin kategorik olarak dışlanması aslında Müslüman dünyanın henüz içinden çıkmayı başaramadığı kısıtlılık haliyle de ilişkilendirilebilir.

Canlı hayatın başlangıcı ve türlerin yaratılışı meselesi, ister dinî, ister din dışı olsun felsefi ve bilimsel faaliyetin konusu olması gerekirken günümüzde çoğunlukla ideolojik, ama kimi zaman da politik kutuplaşmanın aracı olabiliyor. Bu kutuplaşma yüzünden hâlihazırda canlıların evrim yoluyla tabiattaki varoluşlarının gerçekleştiği düşüncesi bütünüyle inanca karşı ve inancın bilimsel bilgisinin karşısında (böyle bir bilgi olmadığı halde!) kabul ediliyor. Evrim düşüncesi kabul edildiğinde inancın yok olacağı sanılıyor ve dindarlar, yeryüzündeki canlı hayatın ortaya çıkışı ve gelişimi konusunda evrimci

olmayan bütün düşüncelere eleştirisiz açık hale geliyorlar. İbrani kaynaklardan geldiği belli tuhaf yaratılış hikâyesinin tartışmasız kabul görmesinin bir sebebi de evrim fikrinden kaçarken tutulmuş dolu olmasındandır. Evrim fikri dışındaki bütün yaratılış hikâyeleri adeta inancı kurtarmanın sığınağı gibi görülüyor.

Diğer canlı türleri bir yana, insanın yaratılışı konusunda evrimci düşünceye itiraz edilmesinin temeli kuşkusuz dinî metinlerdeki anlatımlardır. Meseleyi “evrim-yaratılış” çelişmesine oturtan yaklaşımlar dinî metinlerdeki anlatımların varoluşun özüne dikkat çekme mi, yoksa yaratılışın tasvir mi olduğu tartışması yapmaksızın ifadelerin zahirine göre sonuç çıkardıklarında, ayrıntılar ve boşlukların hadis rivayetleriyle doldurulduğu bir yaratılış senaryosu belirginleşmektedir.

Eski Ahit’te ve Kur’an’da insanın yaratılışına dair verilen bilgi, insan türünün hakikati, özü ve yaratılış mayasıyla ilgili değil de, yaratılış biçiminin tasviri olarak kabul edildiğinde ayetlerin zahirinden çıkacak sonuç, İbrani kaynaklardan İslam hadis edebiyatına girmiş rivayetlerdeki gibi somut ve tartışmaya kapalı yaratılış senaryosu olacaktır. Müslüman dünyada ağırlıklı olarak evrim fikrinin karşısına çıkartılan yaratılış teorisi işte bu senaryodur.

Eski Ahit’te geçen “Tanrı insanı kendi suretinde yarattı. Böylece insan Tanrı suretinde yaratılmış oldu”² ve “Rab Tanrı, Âdem’i topraktan yarattı ve burnuna yaşam soluğunu üfledi. Böylece Âdem

² Eski Ahid, Yaratılış kitabı, birinci bölüm, ayet 27.

yaşayan varlık oldu”³ gibi ayetler ile Kur’an’da geçen “Andolsun biz insanı çamura ait bir özden yarattık”,⁴ “Andolsun biz insanı, (pişmiş) kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçuktan yarattık”⁵ ve “Sonra onu tamamlayıp şekillendirmiş, ona kendi ruhundan üflemiştir”⁶ gibi ayetler, evrim fikrini reddeden düşünce çevrelerinde insan türünün ortaya çıkışının sinematografik canlandırılmasında kullanılmaktadır. Fakat ayetlerin somut bir canlandırmaya yeterince destek vermemesi nedeniyle bazı rivayetlerden yardım alınmaktadır. “Allah, Âdem’i kendi suretinde yarattı”⁷ hadisi veya kimi gaybi konularda ilginç ayrıntılar naklettiği çok sayıda hadisten tanıdığımız Ebu Hureyre’nin şu rivayeti, yukarıda verdiğimiz ayetlerdeki boşlukları başarıyla doldurmaktadır:

Allah Teâlâ Âdem’i topraktan yarattı. Onu önce çamur haline getirdi, sonra o çamuru işlenebilen kara toprak oluncaya kadar bıraktı, öyle olunca ona şekil verdi. (...) Sonra ona ruhundan üfledi. Vücudundan ilk ruh üflenilen yeri geniz ile gözü

Yeryüzünde canlı hayatın ortaya çıkışı konulu bir tartışmayı yaparken tarihte Aryan gelenekten kadim Yunan’a, oradan Abbasiler döneminin felsefi ve bilimsel faaliyet kurumlarına ve nihayet tekrar Batıya intikal etmiş evrimci yaratılış fikrinin kategorik olarak dışlanması aslında Müslüman dünyanın henüz içinden çıkmayı başaramadığı kısıtlılık haliyle de ilişkilendirilebilir.

arası idi. Bunun üzerine aksırdı ve “Elhamdulillah” dedi. Allah Teâlâ da “Yerhamke Rabbuke” (Rabbin sana merhamet eylesin) buyurdu...⁸

Meseleyi evrim-yaratılış karşıtlığı içinde almayan ilmî yaklaşımlar da kuşkusuz var. Bunlar arasında *Kâmus-i Kur’an* yazarı Ali Ekber Karâşî’nin insan türünün yaratılışına ilişkin seçenekleri vazetme biçimi, aslında yeryüzünde canlı hayatının ortaya çıkışına dair yürütülecek bilimsel faaliyetün çerçevesini ve istikametini de göstermiş kabul edilebilir:

Acaba Musa’nın yılan haline gelen asası gibi mi olmuştur. Yani Allah çamurdan bir beden yaratmış ve onu kurtuttuktan sonra bir defada beşere mi dönüştürmüştür. Nitekim Musa’nın asasını bu şekilde yılan haline getirmiştir. Yoksa yaratılış başka bir şekilde mi gerçekleşmiştir? Burada üç yorum düşünülebilir.

I. Musa’nın asası gibi, Âdem’in çamurdan bedeni Allah’ın iradesiyle insana dönüşmüştür. Bu yorumu, “İsa’nın Allah katındaki örneği, Âdem’ininki gibidir: Onu topraktan yarattı, sonra ol dedi, o da oldu.” Âl-i İmran/59 ayetinden çıkarılabilir.

³ Eski Ahid, Yaratılış kitabı, ikinci bölüm, ayet 7

⁴ Müminun/12

⁵ Hicr/26

⁶ Secde/9

⁷ Buhari, İstizan babı ; Müslim, Birr babı

⁸ Tirmizi, Nesai

“*Topraktan yarattı*” cümlesi, Âdem’in bedeninin yaratılış nüvesini; “*Sonra ol dedi*” cümlesi ise Allah’ın irade buyurduğunu ve o bedenin insana dönüştüğünü anlamamızı sağlıyor. Gerçi bunun dışında hamletmeler de mümkündür. Nehcu’l-Belâğ’a’nın ilk hutbesi bu konuda gayet açıktır ve yoruma izin vermemektedir. Orada şöyle buyrulur: “*Sonra Allah yeryüzünün sert, yumuşak, tatlı ve ekşilerinden topladı ve onları toprakla karıştırdı. Halis olana değin suyla kıvamlandırdı. Sonra onu şekillendirerek bir suret yaptı.*”

Bu sözler çok açıktır. Önce çamurdan bir beden oluşturulmuş, ardından ona ruh üflenmiş ve sonra o, tam bir insana dönüştürülmüştür. Her halükarda Hicr suresi 26-28. ayetlerdeki “*salsâl*” ile kastedilen, kötü kokulu yapışkan ve şekillendirilebilir bir çamurdan yapılmış beden; Hicr 29 ve Sâd 72’deki “*Sevveytuhu (Şekillendirdiğimde)*” ifadesinden maksat bedenin yaratılışı ve “*Neheftu fihi min rûhî (ruhumdan üflediğimde)*” ifadesinde söylenen de insana dönüştürülmesidir. (En doğrusunu Allah bilir.)

II. Beşerin öz suyu ve ilk hücre kötü kokulu kara balçığın içinde oluştu. Geçmişte yerin ısısı bugünkünden daha fazla olduğundan batakliklar tıpkı annenin rahmi gibi sabit ısıya sahipti. Sonuç itibarıyla burada hücre gelişmeye başladı ve aşamalı olarak bu hale dönüştü.

Bu izah o kadar da uzak bir ihtimal değildir. Çünkü kıyamette de yerin ısısı değişecek ve Allah’ın iradesiyle tıpkı anne rahmi gibi ölümlerin kurumuş hücrelerini besleyip geliştirebilecektir. Fakat şu anda bu kabiliyete sahip değildir. Yine Meryem’in rah-

minde Allah’ın izniyle nutfenin gelişmesi de tıpkı buna benzemektedir.

Değerli bilgin dostum Muhammed Emin Seldûzî, Allah’ın insan nutfesini (öz suyunu) havada yarattığına, sonra onu denizin kenarındaki balçıklara indirdiğine ve orada geliştirdiğine ihtimal vermektedir. Nitekim çeşitli organizmaların yumurtaları hâlihazırda havadadır ve peynir, et vs. üzerine yağdıklarında kurtlara dönüşmektedir. Kurbağa yumurtaları batakliklara yağdığına kurbağa olmaktadır.

“*Kur’an ve Bilim Açısından Yeniden Diriliş*” isimli kitapta Yâsin suresinin 36. ayetini yorumlarken Bihâr’dan ve Tefsir-i Burhân’dan İmam Sâdık’ın (as) şöyle buyurduğunu nakletmiştik: “*Nutfe gökten yere iner; otlara, meyvelere ve ağaçlara konar. İnsanlar ve hayvanlar bunları yediklerinde onların vücutlarında gezinmeye başlarlar.*”

Bu nedenle “*min salsâlin (balçıktan)*”daki “*min (-den, -dan)*” edatı, beyan ve açıklama için değil, ba’ dıyyet (ayır-detme) içindir. Bu durumda ayetin manası şu olur: Beşeri, en alttaki ve yumuşak kısmı oluşturan “*salsâl (balçık)*”dan yarattık. Deniz kıyılarındaki bataklikları görenler, buraların kuru ve çatlaklarla dolu olduğunu bilirler. Fakat kuru tabakanın alt kısmı yumuşaktır ve nutfe orada gelişebilir. “*İnsanı nutfeden (sperm) yarattı*” Nahl/4 gibi ayetlerdeki “*min (-den, -dan)*” edatı da ba’ dıyyet (ayır-detme) içindir. Burada “*nutfe*”, az miktardaki su ve cenini oluşturan hücre anlamına gelmektedir. Bu durumda ayetteki ifadenin anlamı, “*bazı nutfeler*” olur.

Buna bağlı olarak, “*İnsanı yaratmaya çamurdan başlar. Sonra basit bir sıvı*

özünden soyunu sürdürür. Sonra ona yaratılış amacına uygun bir şekil verip kendi ruhundan üfler. Sizi hem işitme ve görme, hem de düşünce ve duygularla donatır.” Secde/7-9 ayetinde zikredilen “Sevvey-tuhu (Şekillendirdiğimde)” ve “Neheftu fhi min rûhî (ruhumdan üflediğimde)” cümlelerinden murad, açıktır ki anne rahmidir. Fakat bu açıklama, “Kendi ruhumdan üfledim”den sonra “Önünde yere kapanıp secde edin” cümlesinin gelmesini açıklayamaz. “İşitme, görme...” cümlesinin geçtiği ve anne rahmindeki aşamaların öyküsü olan yukarıdaki ayetin tersine, “üfledi” ve “şekillendirdi”den sonra “secde”nin zikredilmesi bu izahın ayete uygulanmasına engeldir.

III. Basit ve canlı varlıkların Allah’ın iradesi sonucunda aşamalı olarak ve zaman içinde ilk insana dönüştüğünü öne süren varsayım şimdilerde oldukça zayıflamış ve güçlü konumundan çok şey kaybetmiştir. Hatta artık gayet iyi biliyoruz ki Allah türleri birbirinden bağımsız yaratmıştır. Fakat bu fikir, günün birinde bilimsel gerçeklik kazanır ve kesin bilgi oluşturursa Kur’an bu bilgiyle yorumlanabilecektir. Bu satırların yazarının kanaati, birinci yorumun, diğer yorumlara göre Kur’an’ın zahirine daha uygun olduğu yönündedir. (En doğrusunu Allah bilir.)⁹

II.

Evrım fikrine karşı çıkan kesimlerin İbrani kaynaklardaki yaratılış hikâyesinin yanı sıra, modernite havzasının diğer bütün bilim disiplinleri gibi amacı şaibeli

paleontolojiyi kendisine güçlü sığınak seçmesinin nedeni de aynıdır. Paleontolojiyi ve onun ürettiği bilgiyi sabite, değişmez kural ve eksen kabul edip bu uğurda Kur’an ayetlerini, İslam bilim tarihindeki büyük Müslüman filozofların yaklaşımlarını, İslamî birikimin en güçlü müfessirlerinin yorumlarını bile görmezden gelmek aslında evrim teorisine itiraz edeyim derken, onun da içinde neşv ü nema bulunduğu modern bilimsel yöntemi temel almak demektir. Oysa din ve inanç karşıtlığı mevzu bahis olduğunda asıl mesele, evrim teorisini de üreten modern bilimsel yöntemdir ve bu yöntemi kullanarak inancı savunmaya çalışmak, inanca yarar sağlamamak bir yana, inancı modern bilimsel yöntemin önermeleri doğrultusunda değiştirmeye, dönüştürmeye ve başkalaştırmaya yol açar.

Bir diğer mesele de, İslam’ın iman-küfür, tevhid-şirk karşıtlıklarının yerine evrime inanan-inanmayan ayrımını koymanın İslam kelamına kritik ve tehlikeli bir müdahale anlamına gelmesidir. Çünkü evrim, bilimsel veya felsefi bir tartışma konusudur ve İslam’ın inanç sistemiyle doğrudan ilgili değildir. İnançla ilgili hale gelmesi veya getirilmesi ise ya ateizm eliyle inançsızlığı beslemek için ya da anti-evrim ilahiyatçıları tarafından sözde inancı güçlendirmek üzere yapılmaktadır, ama sonuçta her ikisi de aynı amacı gerçekleştirmektedir: Bilimsel bir tartışmayı dinselleştirmek!

Böyle olduğu için evrim teorisinin taraftarları ile karşıtları arasındaki kutuplaşma, ikisi de modern bilimsel yöntemi kullanan scientism meşrebinin iç tartışması olarak tarif edilmelidir. Ama gelinen

⁹ Ali Ekber Kureyşî, Kâmus-i Kur’an, Âdem maddesi.

noktada mesele bilimsel tartışma kurallarının dışına çıktığından bir tarafta bilimsel teori olmaktan çıkıp inancı yok etme davasına dönüşmüş evrim ideolojisi, diğer yanda ise bilimsel itiraz olmaktan çıkıp itikada dönüşmüş anti-evrim ilahiyatı vardır.

Hayata, evrime inanan veya inanmayan biçiminde bakılması İslam'ın kendine özgü itikadi tasnifinin parçası değildir ve hiçbir beşer tarafından da o tasnifin içine dahi edilemez. Hayatın içindeki bir tartışmayı yaşamın amacı ve nihai sebebi haline getirmek hatalıdır. Evrime inanan veya inanmayanlar şeklindeki bir bakış açısı, buna göre dost ve düşman belirlemeye yol açıyorsa evrim tartışması din/ideoloji haline getirilmiş demektir. Evrime karşı mücadele verenler, tıpkı karşıtlarına benzeyerek yaptıkları işle buna yol açıyorlar.

Hal böyle olunca, evrim teorisinin yaymaya çalıştığı inançsızlıkla mücadele etmeye soyunan evrim karşıtları, bir anti-evrim ilahiyatı inşa etmeye çalışmış oluyor. Oysa tartışma, dinî inanç meselesi olarak değil, maddi bulguları temel alan bilimsel tartışma olarak yapılmalıdır.

İş bir kez çığırından çıktığında evrim karşıtı ilahiyat, önüne geleni biçen reddiyeci bir kılıca tabii ki dönüşecektir. Evrim karşıtı ilahiyatın tek hedefinin evrim ideolojisinin militanları olmaması, İslam düşünce ve bilim tarihinde evrimci yaratılışa inanan büyük filozofları, ulemayı ve müfessirleri de hedef alması bundandır. Evrimci yaratılışa inanan Müslüman filozof ve ulemanın hem modern bilimsel yöntemin paleontoloji verilerine dayanılarak, hem İbrani kaynaklara itibar edilerek,

hem de modern evrim tartışmasının çerçevesi hesaba katılarak reddedilmesi, bugünkü anti-evrim ilahiyatının Gelenek ve onun Usûl'ünü reddeden tabiatını da ele vermektedir. Gelenek, İslami ilimlerin oluşturduğu güçlü mecradır ve Müslüman aklın yenilenme dönemlerinde kullandığı ihya, ıslah, tecdit imkânları ancak bu mecra kalındığı takdirde İslam uleması tarafından meşru kabul edilmiştir. Oysa bugünkü anti-evrim ilahiyatının mimarları, modernite havzasının disiplini paleontolojiye tabi olup İslam'ın Gelenek mecrasından çıkarak gerçekleştirdikleri bilgi üretimi ile meşru ve makbul Usûl'e aykırı davranmış olmaktadırlar.

Evrimci yaratılışa inanan Müslüman filozoflar ve müfessirlerin tutumunu değerlendiren bakılması gereken nokta, o dönemlerde paleontolojinin bugünkü fosil bulgularının henüz elde olmadığı ve Müslüman ulemanın da bu yüzden evrimci yaratılışı yanlışlıkla savunduğu değildir. Eski ulemanın, canlı hayatın sudan yaratıldığını anlatan ayetler başta olmak üzere diğer birçok ayet ve rivayete dayanarak savunduğu canlıların ortak atadan geldiğine dair inancının, bugünkü bilimsel bulgularla yanlışlandığı varsayılsa bile asıl sorun veya asıl önemli nokta, evrimin yaşanıp yaşanmadığı değil, bu ulemanın yaratılış hikâyesi olarak bilinen İbrani anlatıma itibar etmemiş olmamasıdır. Anti-evrim ilahiyatının dinî bilgi olarak önümüze sürdüğü İbrani yaratılış hikâyesi eğer gerçekten dinî bir senaryo olsaydı ulema o bilgi karşısında, onu kabul etmeyen, hatta yanlışlayan bir görüş beyan edemezdi. Bu çok önemli bir noktadır. Ulema, İbrani yaratılış mitolojisini Kur'an ayetlerine dayanarak reddetmiş

evrim teorisinin yaymaya çalıştığı inançsızlıkla mücadele etmeye soyunan evrim karşıtları, bir anti-evrim ilahiyatı inşa etmeye çalışmış oluyor. Oysa tartışma, dinî inanç meselesi olarak değil, maddi bulguları temel alan bilimsel tartışma olarak yapılmalıdır.

ve bunun aksine, insanın zaman içinde gelişip “*en güzel kıvamı (ahsenu tavim)*”¹⁰ bulunduğu fikrini savunmuştur. Müslüman filozoflar ve ulemanın Kur’an’a dayanarak savunduğu evrimci yaratılışın Darwin’in teorisine benzemeyen yanlarına ve bu konudaki detaylara girmiyoruz.

Bugünkü anti-evrim ilahiyatçıların sadece paleontolojinin bulgularına dayanarak bu ulemanın Kur’an’ın bu konudaki açık ayetlerine dayanan düşüncesini reddettiğini, buna mukabil Kur’an’da hiçbir şekilde doğrulanamayacak İbrani anlatımı benimsediğini belirtmek gerekir!

Yaratılış konusunda bilinen anlatımı öne süren İbrani mitolojiye ilişkin çok önemli bir soru var: “*Allah enestle bir ırk kurmuş olabilir mi?*”

İbrani kaynaklara inanan ve gözleri evrimi reddetmekten başka bir şey görmeyenler bunun mecburi olduğu izahını getiriyorlar. Evrimden kaçarken eneste yakalanmak ve bu yolla ortaya çıkmış bir

ırkın üyesi olmayı kabul etmek çok mu iftihar verici bir hikâyedir?

Bir soru da şudur: Eğer Allah enestle ırk yarattıysa, bu, enestlin özü ve doğası gereği (bizzat) değil, teşrii (kararlaştırılmış, talimatlı) bir yasak olduğunu gösterir. Yani enest, yaratılışın anlamına ve doğasına aykırı olduğu için değil, mesela Yahudilerin Cumartesi günü avlanma yasasında olduğu gibi, yasaklandığı için mi haramdır? Neresinden bakarsak bakalım elimizdeki yaratılış mitolojisi akıl dışıdır ve dinin temel ilkelerine aykırıdır.

Yaratılış senaryosuyla ilgili rivayet çok olmasına ve detaylı anlatımlar bulunmasına rağmen hiçbir ikna edici değildir. Ayetlerden hiçbir dayanaklarının olmaması, eldeki rivayetlerin, İbrani yaratılış mitolojisini doğrulamak üzere uydurulduğunu veya bu yönde yorumlana yorumlana günümüze kalıplaşmış mevcut halleriyle geldiklerini gösteriyor.

Eski zamanlarda İbrani yaratılış mitolojisinin yeterince sorgulanmaması, yaratılış meselesinin bugünkü gibi inancı reddetme veya savunma davasının konusu olmamasındandır. Böyle olunca da kassaların anlattığı hikâyeler uzun gecelerin eğlenceli geçmesini sağlamış olmalıdır. Demek ki o vakitler hiç kimse bu meselenin hayati bir konu olduğunu düşünmüyordu. İnsan ister çamurdan heykel olarak yaratılmış olsun, ister başka şekilde var edilmiş olsun, meselenin pratiğe ve itikada tesir eden bir tarafı yoktu. Fakat günümüz itibariyle anlamakta güçlük çektiğimiz şey, Darwin’in Hıristiyanlığın bilimsel bilgisini sarsmasından Müslümanların neden alınganlık yaptıklarıdır. Galiba Müslümanlar, pozitivizm/ateizm, yaratılış hikâyesini

¹⁰ Tin/4

iptal eden bir teori olarak evrimi selamlayıp propaganda savaşına başlayınca pa-niğe kapıldılar.

Hâlbuki yaratılışın evrimcilerin söylediği biçimde de gerçekleşmiş olabileceğini, çünkü yaratılışın Müslümanların bilimsel bilgisindeki anlamının Hıristiyanlıktakinden farklı olduğunu söylemeliydiler. Evrimi inanç konusu görmeyip, yaratılışın evrimci süreçle de gerçekleşmiş olabileceğini düşünenler evrim teorisinden neden tedirgin olsun? Ama Hıristiyanlıktaki bilimsel bilginin dinen doğruluğuna ve İbrani mitolojiye inanmış bir Müslüman tabii ki telaşa kapılacaktır. İbrani yaratılış hikâyesini dinin kesin bilgisi sananlar “din elden gidiyor” korkusuyla Hıristiyanlığın yaratılış hikâyesini içselleştiriyor.

Oysa Kur’an’daki hiçbir yaratılış ayetinde İbrani kaynaklardaki somut tasviri doğrulayacak, Hıristiyanlığın yaratılışçı bilimsel bilgisini ve yaratılış mitolojisini teyit edecek ayet yoktur. Yaratılışla (özellikle Âdem’in yaratılmasıyla) ilgili ayetlerin Arapça’sındaki mutlaklık ve muğlaklık, İbrani kaynaklardan gelen rivayetlerle somutlaştırılmış gözüküyor. Mesela ayet şöyle diyor:

“Hani Rabbin meleklere, balçıktan (balçık kökenli) bir beşer yaratacağım. Onu tesviye edip ruhumdan üflediğimde onun için secde edin.”¹¹

Buradaki “balçıktan” ifadesi, ayette cins, tür belirten “min” edatıyla kullanılıyor (min salsâlin). Ayetin “tesviye” şeklinde çevirdiğimiz kısmının, “balçıktan/çamurdan yapılp traşlanmış ve düzeltilmiş”

¹¹ Hicr/28-29

anlamıyla İbrani yaratılış mitolojisindeki “çamurdan heykel” olduğu varsayılmış olmalıdır. Yani Allah, heykeltraş gibi çamurdan heykel yapıyor ve bu heykele kendisinden ruh üflüyor, bunun üzerine o heykel canlanıp ayağa kalkıyor. Oysa yaratılış ayetlerindeki ifadeler böyle bir senaryoyu teyit etmez. Diyelim ki yaratılış böyle cereyan etti, ama bunun bir kez ve ilk defasında olduğu, sonrasında ise nesillerin enestle çoğaltıldığı nereden çıkartılıyor? Zira ayetlerde böyle bir kronoloji, sıralama ve yaratılış sürecine ilişkin detayların hiçbiri yoktur. Ayrıca yine ayetlere göre “tesviye” ve “ruh üfleme” aşamaları rahimde oluşan beşer için de geçerlidir, ama insan o aşamada heykelken canlanıyor değildir; aksine belli bir gelişim süreci sonunda doğuma hazır hale gelmekte, hatta doğduktan sonra da gelişim süreci devam etmektedir.

Bu durumda soru şudur: Bütün insanlar binlerce yıldır aynı gelişim süreçleriyle rahimde oluşmasına, doğmasına, emeklemesine ve ayağa kalkıp kâmil insan olmasına rağmen Allah ilk defasında neden çamurdan heykel yaptı? Bunun aksine bir yorum, yani gelişim sürecinin yaratılışın başından beri var olduğu fikri evrimci yaratılışa karşı çıkanları neden bu kadar irkiltiyor?

Yaratılış ayetlerinde insanın bugünkü surette yaratıldığı söylenmiyor. Ayetlerin meallerini, akıllardaki İbrani yaratılış mitolojisinde geçen senaryonun ezberleriyle okumamak gerekir. Ayetlerde kullanılan kavramlara, edatlara, ifade biçimlerine, sıralamaya ve diğer dil inceliklerine iyice dikkat etmek lazımdır. Hatta bazı yorumlara göre Allah’ın insanı değil, beşeri

yaratıldığı ve bu beşerin daha sonra kemale ederek insan haline geldiği de önemli bir ayrıntıdır. Buna göre beşer aşaması balçığa ait dönem, insan ise ulvi-manevi dönem olarak nitelenebilir. Zaten Âdem, cennette henüz insanlığının farkına varmadığı dönemde (avret yerleri ona görünmeden önce!) beşerdi. Melekler veya hayvanlar gibi, sorumluluk ve yükümlülük üstlenmemiş, günahtan habersiz, sadece Allah'ın nimetlerinden sınırsız biçimde yararlanan bir beşerdi. İnsanlaşması, günaha meyledip meleklikten veya hayvanlıktan çıkmasıyla mümkün olabildi. İnsanlaştağında sorumluluklarını, günahı, ibadeti, her şeyi farkettti. Çünkü kendisini farkettti.

Beşer-insan ayrımı önemlidir. Beşerin, insanın insan olmadan önceki aşaması sayılması evrimci yaratılışın Kur'an ayetleriyle teyit edilen önemli vurgusudur.

Bütün bunlarla birlikte başka bir türden insana geçiş olup olmadığını ayetlerden anlayamıyoruz. Sadece Nur suresinin 45. ayetinde *"kılmıdayan her şeyi sudan yarattı. Bazıları karınları üzerinde sürünür"* cümlesinde geçen *"bazıları"* kelimesi Arapça'daki *"men (kim, o ki)"* edatıyla birlikte ifade edildiğine ve bu edatın da sadece akıllı canlı (insan) için kullanıldığına bakarak türler arası geçiş olduğunu savunan âlimler de vardır.¹² Ayetin ifade biçimine bakılırsa ya bir zamanlar yerde sürünen akıllı canlı türü vardı, ya da akıllı bir canlı türü bir zamanlar yerde sürünüyordu!

Bu görüşten biraz farklı olarak da olsa türler arası geçişin mümkün olabileceğini düşünen çağdaş İranlı âlimlerden Allame

¹² Allame Taleğani, Pertevi ez Kur'an.

Taleğani, fosili bulunamayan ara geçişlerin, evrimci yaratılışın sıçrayış anları olduğunu savunuyor ve bu gibi geçiş zamanlarının doğal evrim süreciyle değil, ilahi müdahaleyle açıklanabileceğini söylüyor. Tıpkı peygamberlerin mucizelerinde olduğu gibi. Mucizeler, doğüstü tezahürler olarak, vahye muhatap olan insanların doğal geçiş imkânları tükendiği ve idrakin sınırlarına ulaştığında (veya hüccet tamamlanıp azap gönderilmesi için) insanlığa bilinç sıçraması yaşatacak olaylardır. Allame Taleğani, hatta peygamber gönderilmesini bile insanlığın kültürel, fikrî, toplumsal evrimindeki tarihsel sıçramalar olarak tarif ediyor.

İlk insanın çamurdan heykel yontulması ve sonra ruh üflenerek ayağa kaldırılması biçiminde ortaya çıktığını anlatan mitolojiyi kabul edebilmek ve ettirebilmek için bu olayın da mucize olduğunu söyleyen anti-evrim ilahiyatının mimarlarını bekleyen büyük çelişkiler vardır. Canlı hayatın ortaya çıkmasını bütün canlı türlerinde tek tek yaşanmış bir Big-Bang olarak tarif etmeyi Kur'an'da doğrulayacak bir tek ima bile bulamayacaklardır. Bütün canlı türlerini, tıpkı insan gibi önce prototipin yaratılması ve sonra enestle çoğalma biçiminde anlatan hikâye ve senaryo, bilimsel bulgularla desteklenemeyen felsefi bir yorumdur. Hiçbir dayanağı olmayan, kanıtsız, dayanaksız ve delilsiz böyle bir mitolojiye neden inanalım?

Anti-evrim ilahiyatının yaptığı tek şey, evrim sürecinin Darwinizmin anlattığı gibi yaşanmadığını kanıtlamaya çalışmaktan başka bir şey değildir. Paleontolojinin Darwinizmin yanlışlığını kanıtladığı düşünülse bile bu bilim dalı canlı hayatın nasıl ortaya

çıktığını gösterebiliyor mu? Darwinizmin hikâyesini çürüttükten sonra canlı hayatın nasıl ortaya çıktığını anlatırken başvuru kaynak İbrani mitolojisi değil mi?

Canlıların belli bir düzen içinde (tıpkı evrenin oluşumu gibi) ortaya çıkmasına itiraz edip, bir anda şimşek çakarcasına beliriverdiklerine inananlar, çelişkileri ve soruları felsefi ve bilimsel yöntemle çözmeye çalışmaktan ziyade, Darwinizme karşı ideolojik mücadele ile meşgul gözükmüyorlar.

Her şeyden önce Kur'an'da canlı hayatın bir anda ortaya çıktığını doğrulayacak bir tek ayet yoktur. İkincisi, yeryüzünde canlıların evrimine inananların evrenin oluşumundaki evrimi Kur'an'dan ayetlerle ballandırarak anlatması da ilginçtir. Big Bang evrim değil de nedir? Kur'an ayetlerini evrenin big bang ile başlayan evrimini doğrulayacak biçimde yorumlayan, dünyanın oluşumuna gelinceye dek geçen milyonlarca yıllık evrim sürecinin mucizevî yanına dikkat çeken ve evrenin oluşumundaki milyonlarca yıllık evrim sürecini Allah'ın iradesine aykırı bulmayanlar, yeryüzünde canlı hayatın milyonlarca yılda evrim yoluyla ortaya çıkmasını Allah'ın iradesine aykırı bulup, bir anda, şimşek çakar gibi ortaya çıkmış canlı hayatı savunabiliyor.

İbrani yaratılış mitolojisini ve Hristiyanlığın bilimsel bilgisindeki yaratılışçı fikri savunup evrim düşüncesine karşı mücadele yürütülmesi İslam adına değil, İbrani kaynakları ve Hristiyanlığın bilgisini savunma adıdır. Çünkü İslam için bilimle hesaplaşmayı gerektirecek bir "bilgi iktidarı" meselesi söz konusu değildir. İslam'ın bilimsel bilgisi içinde türler arası evrim de

dâhil olmak üzere evrimci yaratılış düşüncesi yorumlar vardır. Onikinci yüzyıldan bu yana (hatta daha geriden başlayarak) bu konuda söz söyleniyor. İslam'ın seküler ve modern bilimin bilgisiyle yarışmaya sokacak bilimsel bilgisinden ziyade evren algısı vardır. Bu evren algısıyla çatışan bilimsel paradigmaya itirazımız ve tepkimiz tabii ki vardır. Ama bilimsel bilginin filan başlığında (mesela evrim) onun karşısına dikeceğimiz mutlaka bir dinî bilgi bulunmak zorunda değildir.

Evrim düşüncesinin gençlerin imanını zedelediğini varsayarak onu çürütmek için mesai harcadığının farkındayız. Fakat evrim düşüncesi karşısında bırakın iman zedelenmeyi, bunun mümkün olduğunu düşünen İslam filozoflarına ne cevap verilecektir? Türlerin kendi içindeki evrimine ya da türler arası geçişe inanmayı reddeden hiçbir Kur'an ayeti yoktur. Dahası Kur'an'da bilimsel araştırmayla bulunacak bilginin önünü kesen bir uyarı da yoktur. İslam tevhide önem verir. Bunun dışındaki durumlarda verili bilgiyi fiilen kabul etmiş, tartışmamıştır. Kur'an, mesela bilimsel bakımdan öyle olmadığı halde güneşin doğup batması, yıldızların göğün kandilleri olması, saralıkların cillenmiş oldukları vs. gibi yerleşik bilgileri aynen kullanmıştır.

Netice itibarıyla evrim meselesi, gençlerin imanını kurtaracağız diye karşısına dikileceğimiz önemde bir konu değildir. Bu konuda sorusu ve sorgulaması olan gençlere bunun mümkün olabileceğini, konunun dinî değil, bilimsel bir tartışma olduğunu söylemekle yetinebiliriz. Evrim, bilimsel tartışmanın konusudur, dinî inançla ilgili yoktur.

Safevi Döneminde İran ve Osmanlı Toplumsal İlişkileri

Çeviri: Hasan Bedel

Dr. Ebulfazıl Abidini

Özet

İki Müslüman komşu ülke olan İran ve Osmanlı, tarih boyunca oldukça iyi ilişkiler içerisinde olmuşlardır. Elbette tarih sahnesinde bu uzun birliktelik bazen askeri ve siyasi çekişmelere sahne de olmuştur. Ama bu yaşanan krizler hiçbir zaman bu iki millet arasında var olan dostluğu derinden etkileyememiştir.

Bu araştırmanın amacı; iki ülke arasında var olagelmış iyi ilişkileri ön plana çıkarmaktır. Hiç şüphesiz bu iki milleti birbirine bağlayan konuların başında dini, siyasi, ilmi, kültürel ve tasavvufi konular gelmektedir. Başta Kâbe, Mescid-i Nebi, Necef ve Kerbela gibi Atebat-ı Aliye'nin Osmanlı topraklarında yer alması bunun yanı sıra ticaret ve ziyaret için yolculuk yapan kervanların bu topraklarda bir hayli zaman geçirmesi İran ve Osmanlı halkları arasında oldukça sağlam ilişkiler kurulmasına neden olmuştur.

Giriş

Miladi 17. yüzyıl başlarında iki önemli değişim ve yenilik Osmanlı Devlet ve toplumunun çehresini gözle görülür bir şekilde değiştirmişti. Bunlardan ilki İran'da Safeviler adıyla Şii ideolojisini benimsemiş bir devletin iktidara gelmesi ve hemen akabinde bölgede yavaş yavaş ağırlığını hissettirmesi, bir diğeri de; Osmanlı devletinin batılı devletlere karşı kazandığı muhteşem zaferlerdi.

Osmanlı İmparatorluğunun kuvvet açısından zirveye ulaştığı ve siyasi olarak bir otorite olduğu bu dönemde, Osmanlı hala merkezi Orta Asya ve İran'da olan İran-Türk kültürünün büyük bir temsilcisi konumunda yer alıyordu.

Osmanlı ve İran halkları arasında kurulan toplumsal bağlar hiç de azımsanacak bir ilişki olarak görülmemelidir. Çünkü bu iki Müslüman toplum arasında oldukça derin dini, edebi, tasavvufi ve içtimai bir bağ bulunmaktadır.

Tarihin bazı dönemlerinde her ne kadar bu ilişkiler rengini yitirip, zayıfladıysa da, hiçbir zaman kopmadı. Hatta her iki devlet arasında patlak veren siyasi ve askeri çatışmalarda dahi bu iki millet sosyal ve kültürel bağlarını muhafaza etmesini bildi.

Bu iki devlet arasında imzalanan antlaşmaların birçoğunda yol güvenliği ve bu yollarda yolculuk yapan insanların can güvenliğine dair maddeler onaylanmıştır. I. Şah Tahmasb'ın dönemin Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman ile imzaladığı “*Sulhname*” adlı metinde;

“*Her iki devlet payidar olduğu sürece siyasi ilişkileri de devam edecek ve İranlı ziyaretçilere Osmanlı kontrolündeki topraklarda kolaylık sağlanacaktır.*”¹ ibaresi geçer.

İran ve Osmanlı arasında toplumsal bağları kuvvetlendiren bir diğer unsur ise, bu iki ülke topraklarında yaşayan insanların gruplar halinde karşılıklı göç etmesidir. Osmanlılar, ülkenin idaresi konumunda her daim İranlı göçmenleri kabul etmiş ve onlara destek olmuşlardı. Bernard Lewis bu konuda şöyle yazar;

“... İster devlet ve yönetim açısından olsun, ister fıkıh ve kelam alanlarında, isterse de edebiyat ve kültür konularında Selçuklulardan sonra bu bayrağı sırtlayan ve doğu ekolünün temsilciliğini yapan Osmanlılar olmuştur. Aynı şekilde Osmanlılar devlet yönetiminde yer almak için doğudan gelen göçmenlere bir hayli imkânlar sunmuşlardır.”²

Bazı araştırmacılar Osmanlı padişahlarının o bitmek bilmeyen servetlerinin kaynağını İran'dan büyük gruplar halinde göç eden halk kitleleri, bilgin insanlar ve edebiyatçılar olarak anlatırlar. Bazıları da, mübarek İslam dinini, İran ve Osmanlı arasında var olan kültürel ve toplumsal bağın temeli olarak görürler:

“Her ne kadar bu iki milletin kültürel ve toplumsal yakınlıkları çok çok eski asırlara dayansa da, bu yakınlığın özü aslında bir tek şeyden beslenmektedir ve o da, her iki toplumun mübarek İslam dinine bağlı olmalarıdır. İslam dininin bu iki halk arasında yer edinmiş örf, adet ve sünnetleri oldukça bariz bir şekilde gözlenmektedir.”³

Sıradaki konumuzda İran ve Osmanlı halklarının ferdi ve toplu göçleri konu edilecektir.

¹ Lockhart, Laurence, Safevilerin Yok Oluşu ve İran'da Afgan Hâkimiyeti, Tercüme İsmail Dovletshahi, Tahran, 2001, s.35,

² Lewis, Bernard, İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğunun Gelişimi, Tercüme Mah Melik Behar, Tahran, 1986, s.42,

³ Terzemi, Zekeriya, Dini Sünnetler ve Toplumsal Müşterekler, Aşına, Yıl 1, Sayı 4, s. 1-4,

İranlıların Anadolu'ya Gruplar Halinde Gidiş-Geliş ve Göçlerinin Sebepleri

Tarih boyunca İran halklarından birçok grup, kimi zaman dış güçlerin etkisiyle kimi zaman da kendi içlerinde cereyan eden huzursuzluklar nedeniyle buldukları toprakları terk etmek zorunda kalmışlardır. Arapların İran topraklarını istila etmesiyle birçok İranlı, Hindistan'a toplu olarak göç etmişlerdir. Bundan önceki dönemlerde yani Sasaniler zamanında Zerdüş't yöneticilerin kendi dönemlerinde bir hayli güçlü ve faal olan Mazdek ve Mani dinine mensup taraflara uyguladıkları baskı ve ağır yaptırımlar daha sonraları Abbasilerin bölgede yaşayan diğer dinlere bağlı insanları öldürmesi bu insanların Anadolu'yu bir kurtuluş kapısı olarak görmelerine neden olmuştur.⁴

Özellikle Anadolu'nun coğrafi olarak yakın olması, o dönemlerde doğu kesimlerinin günümüze nazaran oldukça bereketli topraklara sahip olup, nüfusun bir hayli az olması İranlı göçmenlerin bu bölgelere yerleşmeleri için önemli etkenler olarak sayılabilir. Öte yandan, bu topraklar üzerinde yer alan yüksek dağlar ve geniş ovalar, henüz müşahhas olmayan sınırlar, muhacirlerin gidiş-gelişleri için bir engel teşkil etmiyordu.

Ayrıca bu bölgelerin Rum ve İranlılar arasında gerçekleşen amansız savaşların vuku bulması hasebiyle artık Rum Diyarı olarak da adlandırılmıyordu. Ve yine İranlılar dışında o dönemin bu topraklar üzerinde yaşayan halklarına baktığımızda Ermeniler, Kürtler ve diğer milletleri görmekteyiz.

Osmanlı ve İran halkları arasında kurulan toplumsal bağlar hiç de azımsanacak bir ilişki olarak görülmemelidir. Çünkü bu iki Müslüman toplum arasında oldukça derin dini, edebi, tasavvufi ve içtimai bir bağ bulunmaktaydı.

Büyük Selçuklu Hükümdarı Alparslan ile Bizans İmparatoru IV. Romen Diyojen arasında 26 Ağustos 1071 tarihinde gerçekleşen Malazgirt Meydan Muharebesi ve Alparslan'ın kazandığı zafer, Hristiyan Rum âleminin duvarlarını yıkıyordu. İranlı göçmenler de Selçuklu ordularının peşine takılarak tacir ve devlet erkânı unvanlarıyla Anadolu'ya girmişlerdi.⁵

Bu topraklar başta Hititler ve Yunanlar gibi eski medeniyetler tarafından İstanbul, Anadolu, Pergamon veya Bergama gibi isimlerle adlandırılmış ve Farsça kaynaklarda da; Güzel Köy, Su Yolu, Sıcak Su, Balık Tutan ve Çeşme gibi isimler görülmektedir.⁶

⁴ Petrushevsky, Ilyia Pavlovich, İran'da İslam, Kerim Kashaverz, Peyam Yayınları, Tahran, 1975, s.45

⁵ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998 c.1, s.137

⁶ Riyahi, Muhammed Emin, Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı, Bajenk Yayınevi, Tahran, 1990, s. 10

O dönemlere dikkat edilecek olunursa devlet erkânı, vezir, kadı, vaiz, müderris ve elçilerin büyük bir kısmını İranlılar teşkil etmekteydiler. Buna örnek olarak bu şahısların soyadına bakıldığında her birinin İran'ın farklı bölgelerinden geldiği görülmektedir. Örneğin; *İsfahani, Tebrizi, Horasani, Razi, Kazvini, Hamadani, Nahcivani, Hoi ve Merendi* gibi...

İranlı birçok mimarın eserleri Anadolu topraklarında günümüzde dahi göz alıcı güzellikleriyle dikkat çekmektedir. Bursa'nın Osmanlı başkenti oluşuna kadar ki dönemlere değin İranlı mimar ve sanatçıların eserleri her yeri sarmıştı. Bursa'nın en güzel camisi olarak bilinen Yeşil Camii'nin mihrabında "*Tebrizli Ustaların Eseri*" ibaresi bulunmaktadır. Bir diğer Bursa camisinde ise (*Muradiye Camii*) yine mihrabın üst kısmında "*Usta Muhammed İsfahani'nin eseridir*" kitabesi yer almaktadır.⁷

O bölgelere göç eden tanınmış aile ve gruplar aynı zamanda içinden geldikleri İran ekol ve kültürünü de beraberlerinde getirmişlerdir. Daha sonra İran'dan gelen bu gruplar, Anadolu'da Ahilik adıyla ön plana çıkmaya başlamışlardır. Ahilik, aslen Horasan kökenli olup, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu'da yaşayan İranlı Türkmen halkın sanat, ticaret, ekonomi gibi çeşitli meslek alanlarında yetişmelerini sağlayan, onları hem ekonomik hem de ahlaki yönden eğiten, çalışma yaşamını iyi insan meziyetlerini esas alarak düzenleyen bir örgütlenmeydi. Ahilik, eski İran'a ait kültürel köklerin daha sonra İslam tasavvufu ile iç içe girmesiyle ortaya çıkan bir kuruluş olagelmıştır.

İran'dan Anadolu'ya göç eden birçok saygın ve kültürlü aile, iki ulusun sosyal ve kültürel ilişkilerinde oldukça önemli bir rol oynamışlardır. "*Bezm ü Rezm*" kitabının yazarı bu konuyu şöyle değerlendirmektedir;

"İran dil ve kültürünün Anadolu'da yayılmasının en önemli sebeplerinden birisi kültürlü ve bir o kadar da tanınmış İranlı ailelerin bu topraklara göç etmesidir. Göç eden bu ailelerin başında Mevlana Celaleddin Rumi'nin Babası, "Sultânü'l-Ulemâ" (Âlimlerin Sultanı) unvanı ile tanınmış, Muhammed Bahâeddin Veled, "Daye" lakaplı ünlü tasavvuf şairi Necmeddin Razi, Evhaddin-i Kirmani, Fahreddin-i Iraki, Siraceddin-i Ermevi, Seyfeddin-i Fergani, Nasruddin bin Bibi... gelmektedir.

Rum diyarı olarak anılan bu toprakların 1200'lü yıllarda can güvenliği açısından diğer bölgelere nazaran emniyetli oluşu, kültür ve eğitim konusundan da bir hayli ilerlemiş oluşu İslam dünyasının arif ve edipleri için biçilmiş kaftandı. İşte böylesine bir ortamda Celaleddin Rumi'nin Mesnevi-yi Manevi'si ve Mevlevi hareketinin bölge halkı tarafından kabul görmesi Fars dili ve kültürünün bu bölgede yayılmasına neden olmuştur."⁸

⁷ age s. 12

⁸ Azizi, Erdeşir-i Esterabadi, *Bezm ü Rezm*, Mehmet Fuat Köprülüzade, İstanbul, 1928, s.101-102

İlhanlılar Dönemi ve Sonrası Göçler

İlhanlılar döneminde İran içerisinde yaşanan ekonomik sıkıntılar, hükümetin uyguladığı ağır vergi politikası ve ülke içi emniyetin oldukça zayıf olması farklı halk tabakalarının Anadolu'ya göç etmesine neden olmuştur. Tüm bu olumsuzlukların yanı sıra Moğolların her şeyi yakıp, yıkması İran'ı yaşanılmaz bir yer haline getirmeye yetmişti.

İlerleyen dönemlerde Anadolu'nun İlhanlıların bünyesine girmesi ve o topraklar üzerinde yer alan birçok şehre daha önceden göç etmiş İranlıların varlığı, onların gurbet hissi yaşamalarına izin vermemiştir. Böylelikle İranlı muhacirlerin Anadolu'ya göçleri daha da hız kazanmıştır. Bu göç eden gruplar arasında, göçebeliği bir kültür haline getirmiş tasavvuf ehli dervişler de bulunmaktaydı.

Türklerinin kurduğu ilk devlet olan Büyük Selçuklu İmparatorluğunun 1157 yılında dağılması ile Anadolu merkez eyaletlerinde bulunan bölge sakinleri, büyük gruplar halinde Selçuklunun yavaş yavaş bozulmakta olan sınır boylarına kaymışlardır. Sınır bölgelerine göç eden gruplar yalnızca tasavvuf ve tarikat mensupları değil, Moğolların hiçbir surette itina etmedikleri bilim adamları, din âlimleri, edebiyatçılar da bu durumdan bir hayli mustarip olduklarından ve ayrıca uygulanan vergi ve harçların ağırlığı, ellerinde bulunan büyük ve küçükbaş hayvanların her an yağma edilmesinden usanan köylüler de bu gruplarla sınır bölgelerine kaymışlardır.⁹ Rumlu'nun kaleme aldığı "Abbasi Nazarında Dünya Tarihi" adlı kitapta şöyle geçer;

"... İran'da birçok ilim ve irfan ehli, bilge, fakih ve din âlimi zorunlu olarak ya Osmanlı topraklarına ya da Hint diyarına göç etmişlerdir. Bu göçler hatta Safevi İmparatoru I. Şah Abbas dönemine değin devam etmiştir.

Bunun mukabilinde Osmanlı içerisinde yer alan ve bazı sebeplerden ötürü İran'a sığınmış olan birçok kabile reisi ve tanınmış isim

İranlı birçok mimarın eserleri Anadolu topraklarında günümüzde dahi göz alıcı güzellikleriyle dikkat çekmektedir. Bursa'nın Osmanlı başkenti oluşuna kadar ki dönemlere değin İranlı mimar ve sanatçıların eserleri her yeri sarmıştı. Bursa'nın en güzel camisi olarak bilinen Yeşil Camii'nin mihrabında "Tebrizli Ustaların Eseri" ibaresi bulunmaktadır. Bir diğer Bursa camisinde ise (Muradiye Camii) yine mihrabın üst kısmında "Usta Muhammed İsfahani'nin eseridir" kitabesi yer almaktadır.

⁹ Dursun, Doç. Dr. Davut, Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din, İslam Geliştirme Vakfı, Tahran, 2002, s. 187

bulunmaktadır. Osmanlı topraklarından İran'a göç etmeye mecbur kalanlar içerisinde hiç de azımsanmayacak sayıda Osmanlı uleması da bulunmaktaydı.

Seviz ciltlik Osmanlı Tarihi'ni hazırlayan İsmail Hakkı Uzunçarşılı, İran'dan Osmanlı topraklarına göç eden hattat, güzel yazı ve kalem ustalarını şöyle anlatmaktadır;

“Şeyh Hamdullah mektebinden başka, İstanbul'a İran Azerbaycan'ından bazı talik yazı yazan hattatlar gelerek ayrı bir mektep tesis etmişlerdir. Bu meyanda Sultan Ali talebelerinden Meşhedli Abdulvahid vardı ki Kanuni Sultan Süleyman'ın himayesine nail olup İstanbul'da kalmıştır. Yine bunun gibi bilvasıta Sultan Ali mektebine mensup Hoylu Mir Seyyid Hüseyin ve Tebrizli Hacı Mehmet ve talikte hususi bir tarz sahibi olan Harezmlî Abdurrahim Enisi talebelerinden Molla Ali Sultan dahi aynı himayeyi görerek talik yazısının taammümünde hizmet etmişlerdir. Divani yazıda İdris-i Bitlisi kıymetli üstadlardandı; yukarıda adı geçen Hoylu Mir Seyyid Hüseyin, Kanuni Sultan Süleyman'ın Şahnamesini yazmıştır.”¹⁰

Osmanlı'nın Safevilerden Etkileşimi ve Anadolu Türklerinin İran'a Göçü

Bu bölümde, Anadolu Türklerinin İran'a göçü ve bunun nedenleri mercek altına alınacaktır.

Hiç şüphesiz, Safevi Devletinin kuruluşu, İslam tarihi içerisinde cereyan eden önemli olaylardan birisiydi. Bu olayın getirisi de, İslam coğrafyasında yeni bir merkezi otoritenin oluşmasıydı.

Anadolu Türklerinin özellikle İran'da revaçta olan Safeviye tarikatına alakaları Şeyh Cüneyd'in orada olmasından ileri geliyordu. Şeyh Cüneyd, hem Şeyhlik makamını sağlamlaştırmak hem de ülke topraklarının genelinde söz sahibi olmak istediği bir dönemde, Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah tarikat mensuplarının çoğalmasından endişe ederek Şeyh Cüneyd'in amcası Şeyh Cafer'le ortak hareket edip, ona karşı mücadeleye girdiler ve Cüneyd'in Erdebil'den çıkmasını sağladılar. Cihanşah tarafından sınır dışı edilen Şeyh Cüneyd, Anadolu'ya gelerek ortamın da müsait olması üzerine oradaki Anadolu halkı üzerinde yayma çalışmalarına başladı.

Şeyh Cüneyd, köylüler ve göçebe hayatı yaşayan bu bölge insanların ne denli yatkın olduğunu görünce hareketini hızlandırdı ve kendisini takip eden birçok müride sahip oldu. Hatta kaynaklar, kendisine bağlı olan beş ila on bin civarında silahlı ve düzenli bir askeri orduya dahi sahip olduğunu belirtir. Şeyh Cüneyd, günün birinde bu silahlı müritleriyle Akkoyunlu hakimi Uzun Hasan'ın yanına gelince, Uzun Hasan onu tahmin ettiğinden daha iyi karşıladı ve kız kardeşi Hatice Begüm ile evlendirdi. Üç yıl Akkoyunlu merkezi olan Diyarbakır'da kaldı. Daha sonra müritleri ile birlikte

¹⁰ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, c.1, 2Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998 c.2, s.564

yaptıkları ortak bir toplantı sonrası Erdebil'e geri döndüler. Erdebil'e döndükten sonra katıldığı bir savaş sırasında vurularak öldürülen Şeyh Cüneyd'in yerine karısı Hatice Begüm'den doğan oğlu Haydar, dayısı Uzun Hasan'ın yardımları ile Erdebil postuna oturdu. O da Babası Şeyh Cüneyd gibi tarikatı daha da büyütmüş ve Anadolu'da pek çok mürit kazanmıştı. Böylece Erdebil Tekkesi Anadolu'da güçlenmiş ve küçümsenmeyecek bir etki alanı oluşturmuştu.

Taberistan yakınlarında yapılan bir savaşta Şeyh Haydar'ın öldürülmesi müritlerinin Şeyhlerine karşı olan inançlarını yıkmamış bilakis mübareze ruhlarını daha da güçlendirip, İsmail ve İbrahim'e sonuna kadar sahip çıkmalarına ve onları uzun dönemler düşmanlarından saklayıp, savunmalarına neden olmuştur. Bu süre zarfında bölge halkı onları Gilan'a kaçırıp, koruma altına almış ve Anadolu'daki birçok kabile İsmail'i unutmamış ve birçok hediye ve nezirler yollamışlardır.¹¹

Uzun Hasan'ın 1478'de ölmesinden sonra oğulları arasında başlayan taht kavgaları Akkoyunlu Devleti'ni iyice zayıflattı. Hatta tahtın iki büyük varisi Murat'la Elvend ülkeyi ikiye böldüler. Bu sırada İsmail henüz 12 yaşında olmasına rağmen siyasi ve dini konularda faaliyetlere başlayıp, 1499 yılının Ağustos ayında Erdebil'e yollandı. Anlatılanlara göre şimdiden Rumlu ve Şamlu 1500 kişi İsmail'in etrafında toplanmış ve ona biat etmişlerdi.¹²

İsmail, 1500 senesinde Erdebil dergahını ziyaret ettikten sonra Gökçe Göl'e gitmiştir. İsmail, burada ikamet ettiği dönemde Anadolu'da yaşayan müritlerini etrafına toplamak için elçiler görevlendirmiştir.¹³ Kalabalık grupları İsmail'in yanında olduklarını göstermek için onun yanına gittiler ve buldukları bölgenin emniyet zaafı olduğu için de zamanında Çukur Saad olarak anılan Erivan'a geçtiler. Burada İsmail'e dokuz grup daha mühlhak oldu. Bu gruplarla beraber Kağızman, Erzurum ve Tercan'da bir süre ikamet eden İsmail, daha sonra iki ay kalacağı Erzincan'a geldi. Osmanlı kaynaklarının verdiği bilgiye göre;

“Erdebil oğlu (Şeyh Safevi) ellerinde neredeyse hiçbir teçhizat bulunmadığı halde rahatlıkla Hazar sahillerinden Erzincan'a kadar gelmişlerdi. Bu durum şu gerçeği gözler önüne sermektedir; Akkoyunlu Devleti etkisini yitirmiş ve dağılmaya başlamıştır.”

İsmail'in Anadolu topraklarına ayak basması müritlerini oldukça sevindirmişti. “Şah İsmail Tarihi” adlı kitabın yazarı bu konuda şunları kaleme almıştır;

¹¹ Rumlu, Hasan Bey, Ahsenut Tarih, Abdül Hüseyin Nevai, Babek Kitapevi, Tahran, 1978, s. 5, 10 ve 14

¹² Sümer, Faruk, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999 Age. s. 26

¹³ Age. s. 26

“Erdebil oğlu (Şeyh Safevi) ellerinde neredeyse hiçbir teçhizat bulunmadığı halde rahatlıkla Hazar sahillerinden Erzincan’a kadar gelmişlerdi. Bu durum şu gerçeği gözler önüne sermektedir; Akkoyunlu Devleti etkisini yitirmiş ve dağılmaya başlamıştır.”

“Erzincan’a ulaştıktan hemen sonra, Şam’dan, Rum diyarından, Karaman velayetinden ve Erzincan etrafından birçok insan ve söz sahibi liderler akın akın onun yanına geldiler. Günbegün bunların sayısı ziyadeleşti... Ustaclu, Şamlu, Rumlu, Tekelü, Zülkadir, Avşar, Kacar ve Varsak kabilelerinden oluşan binlerce insan İsmail’e bağlandılar.”¹⁴

Safevi Devleti’nin Kuruluşunda Rol Oynayan Boy ve Oymaklar

1- Rumlu: Bu boy başlıca Sivas’ın Koyulhisar (Koylahisar) ve Sivas’a bağlı Karahisar (Şebin) kazaları ile yine Sivas’a bağlı diğer yöreler ve Tokat-Amasya bölgelerindeki köylü Kızılbaşlar tarafından meydana getirilmişti. Nur Ali Halife, Piri Bey ve Div Sultan bu boyların en tanınmış beyleridir. Şah İsmail, Nur Ali Halife Rumlu’yu bu bölgede yaşayan tüm yandaşlarını kendi etrafında toplaması için Anadolu’ya gönderdi. Nur Ali Halife de Şebin Karahisar’da üç ila dört bin civarında Sivas, Amasya ve Tokat yörelerinde yaşayan Türkmen ailelerini bu görev doğrultusunda bir araya getirdi. Rumlu boyları, Safevi Devleti’nin kurulmasında oldukça önemli bir role sahiptir. Rumlu’dan olan başlıca isimler arasında Badıncan (Patlıcan) Sultan (Erdebil valisi), Kazak Sultan, Sofiyân Halife ve Aykut Bey’i sayabiliriz.

2-Ustacalu: (Ustaclu) Bu boy aslında başlıca Sivas, Amasya-Tokat bölgesinde yaşayan ve bazı oymakları Kırşehir’e kadar yayılan Ulu Yörük adlı büyük topluluğa mensup idi. Şeyh Cüneyd ve Haydar’ın Anadolu’lu müritlerinin önemli bir kısmını Ustacalular teşkil ediyordu. 1500 yılında Erzincan’da buyruğundaki iki yüz atlı ile Şah İsmail’in yanına gelen Mirza Bey oğlu Muhammed Bey, Ustaca’nın neslinden idi. Muhammed Bey, Çaldıran’da Safevi ordusunun sol koluna kumanda eden meşhur Ustacaoğlu Muhammed Han’dı. Muhammed Han’ın bu tarihte Kılıç Han adlı bir oğlunu tanıyoruz. Ustacalulardan Şah İsmail’in Sofracıbaşı diğer Muhammed Bey de 1514 yılında Çayan Sultan lakabı ile Emirü’l ümeralığa getirildiğinden, 1523’de ölümü üzerine makamı oğlu Bayezid Sultan’a verilmişti. Yine Ustacalu’dan

¹⁴ Age. s. 27

Korucubaşı Saru Pire'nin Çaldıran savaşında öldüğü görülmüştür. Ustacalu Hızır Ağa da Çaldıran Meydan Muharebesinde atını vermek suretiyle Şah İsmail'in savaş meydanından kaçmasını temin etmişti. Bu suretle Ustacalular Şah İsmail devrinde devleti kuran oymakların başında gelmektedir.¹⁵

3- Tekelü: Bunlar esas itibariyle Teke ili veya sadece Teke denilen Antalya bölgesi Türklerinden idiler. Aralarında Hamid ili (Isparta-Burdur bölgesi) ve Menteşe ili (Muğla vilayeti) halkından kimseler de vardı. Tekelüler, Safevi devletinin kurulması yolunda mühim bir rol oynadıkları gibi 1510-1511 yılında da Şah Kulu Baba isyanı dolayısıyla 15.000 kişinin İran'a gelmesi ile Safevi Devletini çok daha güçlendirdiler. Devletin kuruluşunda rol oynayan ve mühürdarlık mevkiine getirilen Tekelü mühürdar Saru Ali 1506 yılında Şamlu Abdi Bey ile Kürd Sânm üzerine gönderildiyse de başarı gösteremeyip yapılan çarpışmada öldürüldü. Yine devletin kuruluşunda rol oynayan diğer bir Tekelü beyi de Burun Sultan olup, bu tarihte Meşhed emiri idi.

Yukarıda adı geçen emirlerden başka Tekelü Yeğen Sultan, Çuha (Çuka) Sultan, Reis Bey ile Şerafeddin Bey'in de Şah Kulu Tekelülerinden önce Şah İsmail'in hizmetinde bulduklarını biliyoruz. Hatta Şah Kulu Baba Tekelülerinin İran toprağına ayak bastıklarını öğrenen Şah İsmail bunların durumunu anlamak için Çuha Sultan'ı göndermişti. Fakat bu tarihte başlıca Burun Sultan, Çuha (Çuka) Sultan, Karaca Sultan (Hamedan valisi), Ahi Sultan, Çirkin Hasan, Tekelülerin en başta gelen beyleriydiler. Bunların da Şah Kulu Tekelülerinden önce İran'a gelmiş olmaları pek muhtemeldir.

4- Şamlu: Şamlular, yazın Sivas'ın güneyindeki Uzun Yayla'da, kışın Halep-Gaziantep arasında yaşayan ve Osmanlı devrinde Halep Türkmenleri denilen oymakların umumi adıdır. Bu genel isim Safeviler'den çok önce Anadolu'da kullanılıyordu. Şamlular, Şeyh Cüneyd'den beri Erdebil tarikatının en eski müritleri arasında yer almışlardı. Şeyh Haydar'ın en başta gelen halifelerinden Hüseyin Bey, Şamlu'ya mensup idi. Devletin kurulması üzerine "Lala" lakabını da taşıyan Hüseyin Bey, evvelce kaydedildiği gibi Emirü'l ümeralığa getirilmişti.

1509'da Şah İsmail, saltanat vekilliğini Reştli Tacik Emir Necm-i Zerger'e verip, mali işlerden Türk emirlerinin ellerini çekti. Bu misalin de gösterebileceği gibi devletin kurulmasında büyük emeği geçmiş olan bazı emirlere karşı zaman geçtikçe teveccühü azalan Şah İsmail ertesi yıl Lala Hüseyin Bey'i Emirü'l ümeralıktan azledip, Şirvan taraflarında bir yerin valiliğine göndermiş ve 1510'da Horasan'ın fethi üzerine onu Herat Valisi tayin etmiştir.¹⁶ Tarikatın bu en eski mensubu ve Şah İsmail'in en yakın iki emirinden biri olan Lala Hüseyin Bey görüldüğü üzere Çaldıran savaşında ölmüştür. Şamlu'dan diğer büyük bir emir de Abdi Bey idi. Abdi Bey'in üç yüz atlı ile Erzincan'da Şah İsmail'e katıldığını bilmekteyiz. Devletin kurulması üzerine Tavacı

¹⁵ age s. 194

¹⁶ Gaffari Kazvini, Gazi Ahmed, Dünya Tarihi, Hafız Yayinevi, Tahran, 1963, s. 271-274

(başı) olan Abdi Bey, 1507’da Kürd Sârım ile yapılan savaşta ölmüştü. Şamkulu’dan diğer emirleri de Zeynel Han ve Esterabad valisidir. Şamlular bundan sonra da itibarlarını devlet içerisinde devam ettirmişlerdir.

5- Zülkadir: (Dulkadir) Bu boy, Safevi kaynaklarında seksen bin ev olduğu söylenen Maraş ve Boz Ok (Yozgat) bölgesindeki Dulkadir elinin, daha ziyade Boz Ok’da yaşayan oymaklarından bazılarının kollarından meydana gelmiştir. Şah İsmail’in babası Haydar’ın en yakın müritlerinden Dede Abdal Bey, bu teşekkilden idi. Daha o zaman Şamlu Hüseyin Bey gibi “Bey” unvanını taşıması kendisinin asilzade zümresine mensup olduğunu göstermektedir. Devletin kurulmasından sonra Abdal Bey’in korucu başlığına getirilmiş olduğunu görüyoruz. Safevi Devletinin teşkilinden sonra Savuc Bulağ ve Rey valisi olan Abdal Bey 1509’de azledilmiş ise de ertesi yıl Özbekler’den fethedilen Merv şehri valiliğine atanmıştır. 1514 yılında Özbeklerin hücumu üzerine Abdal Bey, Merv’i bırakarak kaçmıştı. Safevi hükümdarı da, Abdal Bey’e bu hatasından dolayı kadın elbisesi giyindirip, bir eşeğin sırtında ordugâhta dolaştırmış, herhalde hanedanın emektar bir emiri olduğu için öldürülemeyerek eski mevkiine iade etmiştir. Fakat bu hâdiseden sonra Dede Abdal Bey’den bir daha bahsedilmiyor.

Devletin kuruluşuna katılan diğer bir Dulkadir beyi de Keçel Bey lakabı ile tanınmış olan İlyas Bey idi. Şah İsmail 1503’te Fars’ı fethedince bu geniş bölgenin valiliğini İlyas Bey’e vermişti. Fakat ertesi yıl bir hatası yüzünden onu öldürttüğü gibi yerine tayin ettiği Süleyman Bey’i de aynı akıbete uğrattı. Bunun üzerine Şiraz valiliğine Afşar Mansur Bey getirildi. Dulkadirler, Şah Abbas dönemine değin Fars Eyaletinin kontrolünü ellerinde tutmuşlardır. Diyarbakır’da öldürülen Dulkadirli Alaüddeve’nin oğlu Şah Ruh Bey’in oğulları Mehmed ve Ali, İsmail’in yanında oldukları gibi Dulkadir Beyliyinin 1515’te Şehsuvar Oğlu Ali Bey’e verilmesi üzerine Dulkadirlilerin bir kısmı Şah İsmail’in hizmetine girdiler.¹⁷

6- Kacar: Kacarlar, Moğol askeri birliklerine bağlı bir boydur. Kacar halkı, İlhanlı hükümdarlığının yıkılmasından sonra Ermenistan ve Şam bölgelerine yerleştiler. İlhanlıların dağılması ile artan iktisadi sorunlar yüzünden bu dönemde birçok Türk beyliği gibi ulaştıkları her yerde Kacarlar da istila ve yağmalamaya başladılar. Emir Timur-i Gürgani, Rum diyarı yani Anadolu’ya askeri sevkியatı yaptıktan sonra İran’a geri dönüşte yanlarında Şam, Ermenistan ve Anadolu’da yaşantılarını sürdüren Rumlu, Şamlu ve Kacar kabilelerini de götürdü.

Emir Timur-i Gürgani ile İran’a dönen Kacarlardan bir bölümü Türkistan’a geri dönerken diğer kalanlar ise başta Gence, Erivan ve Karabağ’a yerleştiler. Şah Abbas’ın hükümete geldiğinde yaptığı ilk icraat, Lahican’dan Azerbaycan’a geçip, babasının bu topraklar üzerinde bulunan tüm müritleriyle görüşüp, onlardan biat alması olmuş ve Kacarların da önde gelen isimleri I. Abbas’a bağlılıklarını belirtmişlerdir. Bu şekilde

¹⁷ Rumlu, İskender Bey, Abbasi Nazarında Dünya Tarihi, Emir Kebir Yayınları, Tahran, 1971, s.155

Devletin kuruluşuna katılan diğer bir Dulkadir beyi de Keçel Bey lakabı ile tanınmış olan İlyas Bey idi. Şah İsmail 1503'te Fars'ı fethedince bu geniş bölgenin valiliğini İlyas Bey'e vermişti. Fakat ertesi yıl bir hatası yüzünden onu öldürttüğü gibi yerine tayin ettiği Süleyman Bey'i de aynı akibete uğrattı.

saygın Kızılbaş büyükleri arasında yer alan Kacarlar, ilerleyen dönemlerde Safevi hanedanlığı içerisinde üst düzey görevlere getirilmişlerdir. Safevi Hanedanı zamanında Karabağ ve Revan'da Kacarlar egemen idi. Daha sonraları I. Abbas Kacarları Azerbaycan'dan çıkarıp, Esterabad'a götürdü ve bunların bir kısmını oraya yerleştirdi. Bir kısmını da Türkistan'ın Merv taraflarına yerleştirdi.

8- Afşar: Bir Türk boyu olan Afşarlar, Moğol istilasıyla birlikte Türkistan'ı terk edip, Azerbaycan topraklarına göç etmişlerdir. Azerbaycan'a geldiklerinde boy içerisinde meydana gelen bir ayrılık nedeniyle bir kısım Şeyh Safiyuddin ve oğullarına bağlanıp, Şah İsmail ile hareket etme kararı alarak, saltanat ve fetihlere katıldılar. Bu boy iki ana kola ayrılmıştır. Bunlardan ilki Kasımlı ve diğeri de Ereklü veya Kırklü'dur ve zaten Afşar Hanedanlığının kurucusu Nadir Şah da bu koldandır. I. Şah İsmail, Afşar boyunun Kırklü kolunu Azerbaycan'dan Horasan'a göç ettirmiş ve bu şekilde Özbek ve Türkmen saldırılarına karşı Safevileri korumuşlardır.¹⁸

Safeviler dönemi öncesi yalnızca Azerbaycan topraklarında yaşayan Afşarlar, Safevilerle birlikte Kazvin, Tahran, Fars, Kirman, Mazenderan, Hüzistan eyaletlerine kadar yayılmışlardır. Oğuz Kağan'ın oğlu Yıldız Han'ın dört oğlundan en büyüğü olan Afşar'ın soyundan gelen bu boydan, Oğün Han, Abaka Han, Hülagü Han ve Cengiz Han ortaya çıkmıştır.

Diğer Kabileler: Safevilerin kurulmasında etkin rol oynayan bu meşhur yedi boyun dışında diğer küçük kabileler de var olmuş ve Safevi Devleti adına unutulmaz isimleri tarih sayfalarına yazdırmışlardır. Bunların başında Varsak, Çini, Arapgirli, Turgutlu, Bozcalu, Acirlü, Hınıslü, Çemişkezkalı gelmektedir.¹⁹

Bu şekilde Türk kabileleri birbirilerine yardım ederek Safevi Devletini ortaya çıkardılar. Bu Türk boylarının kabile reisleri çok önceleri hatta bunu bir zaman dilimine bağlamak gerekirse, Safevi Hanedanlığının cediti olan Şeyh Safiyüddin döneminde bu aileye katılmışlardı. Bu fedakâr müritlere de “*Sofıyan-i Safıyy*” denilmekteydi. Nitekim Şah İsmail'in baba ve dedesi olan Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar da, bu kavimlerin destek ve fedakârlıkları ile savaşmış ve büyük fetihlere imza atmışlardı. Bu dönemle birlikte dini bir ad olan “*Şeyh*” unvanının yanı sıra siyasi ve askeri kudretlerinden ötürü “*Sultan*” unvanı da eklenmiş oluyordu.

¹⁸ Felsefi, Nasrullah, I. Şah Abbas'ın Biyografisi, Tahran Üniversitesi Yay. Tahran, 1980, c. 1, s. 164

¹⁹ age. s. 161

Sonuç

İki komşu ve Müslüman ülke olan İran ve Osmanlı, tarih boyunca Sosyo-kültürel açıdan oldukça iyi bir ilişkiye sahip olmuşlardır. Çünkü bu iki ülke kültür, tarih ve inanç açısından oldukça derin ortak paydalara sahiptirler. Aralarında olan bu içtimai bağın artmasındaki en önemli faktörlerden birisi, Atebat-ı Aliye ziyaretçileri ve tacirlerin bu iki ülke topraklarında oldukça yoğun hareket etmeleriydi.

Sosyo-kültürel ilişkileri geliştiren bir başka unsur ise, komşu ülkelere yapılan ferdi ve kitlesel göçlerdi. Sayısız İranlı edebiyatçı, tasavvuf ehli âlim, bilgin ve sanatçının Osmanlı topraklarına göç etmesi de, Osmanlı padişahlarının onlara karşı gösterdiği özel ilgi ve ihtiramdan kaynaklanıyordu. Öte yandan acımasız Moğol istilası ile yaşanmaz bir hal alan İran'dan kaçarak Osmanlıya sığınan İranlılar, yanlarında getirdikleri mallar sayesinde Osmanlı İmparatorluğunun servetine servet katmışlardır.

Kaynaklar

- Ahmed Baki, İsmail, Osmanlı Devleti: İktidardan Çöküşe, Resul Caferiyan, Qom, 2000
- Azizi, Erdeşir-i Esterabadi, Bezm ü Rezm, Mehmet Fuat Köprülüzade, İstanbul, 1928
- Dursun, Doç. Dr. Davut, Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din, İslam Geliştirme Vakfı, Tahran, 2002
- Felsefi, Nasrullah, I. Şah Abbas'ın Biyografisi, c. 1, Tahran Üniversitesi Yay. Tahran, 1980
- Gaffari Kazvini, Gazi Ahmed, Dünya Tarihi, Hafız Yayınevi, Tahran, 1963
- Lewis, Bernard, İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğunun Gelişimi, Tercüme Mah Melik Behar, Tahran, 1986
- Lockhart, Laurence, Safevilerin Yok Oluşu ve İran'da Afgan Hâkimiyeti, Tercüme İsmail Dovletshahi, Tahran, 2001
- Petrushevsky, Ilyia Pavlovich, İran'da İslam, Kerim Kashaverz, Peyam Yayınları, Tahran, 1975
- Riyahi, Muhammed Emin, Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı, Bajenk Yay., Tahran, 1990
- Rumlu, Hasan Bey, Ahsenut Tarih, Abdül Hüseyin Nevai, Babek Kitapevi, Tahran, 1978
- Rumlu, İskender Bey, Abbasi Nazarında Dünya Tarihi, Emir Kebir Yayınları, Tahran 1971
- Şirvani, Hüseyin b. Abdullah, Risalet ul Ahkam ud Diniyye fi Tekfir-i Kızılbaş, 4. Defter, Resul Caferiyan, Maraş-i Necef-i Küttüphanesi, Kum
- Terzemi, Zekeriya, Dini Sünnetler ve Toplumsal Müşterekler, Aşına, Yıl 1, Sayı 4, Tahran
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, c.1, 2Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998

Kumeyl Duası

Kumeyl Duası olarak Ehl-i Beyt kaynaklarında meşhur olan bu dua, Hz. Ali'nin (as) sırdaşı Kumeyl bin Ziyad'a Hızır'ın (as) duası olarak öğrettiği engin maarifi içeren bir duadır. Bu duanın özellikle Perşembe geceleri okunması Ehl-i Beyt İmamları tarafından tavsiye edilmiştir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِرَحْمَتِكَ الَّتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ وَبِقُوَّتِكَ الَّتِي فَهَرَّتْ بِهَا كُلُّ شَيْءٍ وَخَضَعَ لَهَا كُلُّ شَيْءٍ وَذَلَّ لَهَا كُلُّ شَيْءٍ وَبِجَبَرُوتِكَ الَّتِي غَلَبَتْ بِهَا كُلُّ شَيْءٍ

Bismillahirrahmanirrahim

Allahumme innî es'eluke bi-rahmetikelleti ve-siat kulle şey'in ve bi-guvvetikelletî gaharte biha kulle şey'in ve hazaa leha kullu şey'in ve zelle leha kullu şey'in ve bi-ceberûtikelletî galebte bi-ha kulle şey'in.

Anlamı:

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

Allah'ım! Senin her şeyi kaplayan rahmetin hakkına; kendisiyle her şeye üstün geldiğin, karşısında her şeyin boyun eğdiği ve her şeyin ram olduğu gücün hakkına; her şeye gâlip geldiğin ceberûtun (azametin) hakkına; (senden niyaz ederim.)

وَ بِعِزَّتِكَ الَّتِي لَا يَقُومُ لَهَا شَيْءٌ وَ بِعِظَمَتِكَ الَّتِي مَلَأَتْ كُلَّ شَيْءٍ وَ بِسُلْطَانِكَ
الَّذِي عَلَا كُلَّ شَيْءٍ وَ بِوَجْهِكَ الْبَاقِي بَعْدَ فَنَاءِ كُلِّ شَيْءٍ وَ بِأَسْمَائِكَ الَّتِي مَلَأَتْ
أَرْكَانَ كُلِّ شَيْءٍ وَ بِعِلْمِكَ الَّذِي أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ وَ بِنُورِ وَجْهِكَ الَّذِي أَضَاءَ
لَهُ كُلَّ شَيْءٍ يَا نُورُ يَا قُدُّوسُ يَا أَوَّلَ الْأَوَّلِينَ وَيَا آخِرَ الْآخِرِينَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي
الذُّنُوبَ الَّتِي تَهْتِكُ الْعِصْمَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي الذُّنُوبَ الَّتِي تُنْزِلُ النِّقَمَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي
الذُّنُوبَ الَّتِي تُعَيِّرُ النَّعَمَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي الذُّنُوبَ الَّتِي تَحْبِسُ الدُّعَاءَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ
لِي الذُّنُوبَ الَّتِي تُنْزِلُ الْبَلَاءَ

Ve bi-izzetike'lletî la yegûmu leha şey'un ve bi-azametike'lletî mele'et kulle şey'in ve bi-sultani-ke'llezî ala kulle şey'in ve bi-vechike'l-bağî ba'de fenai kulli şey'in ve bi-esmaike'lletî meleet erka-ne kulli şey'in ve bi-ilmike'llezî ehate bi-kulli şey'in ve bi-nûri vechike'llezî ezâe lehu kullu şey'in. Ya Nûru, ya Guddûs, ya Evvel'el-evvelîn ve ya Ahir'el-ahirîn. Allahumme'ğfir liye'z-zunûbelletü tehtik'ul-isam. Allahumme'ğfir liye'z-zunûb'elletü tunzil'un-nikam. Allahumme'ğfir liye'z-zunûb'elletü tuğayyirun niam. Allahumme'ğfir liye'z-zunûb'el-lefî tehbis'ud-dua. Allahumme'ğfir liye'z-zunûb'elletü tunzil'ul-belâ.

Anlamı:

Önünde hiçbir şeyin durmadığı izzetin hakkına ve her şeyi dolduran azametinin hakkına; her şeye üstün gelen saltanatın hakkına; her şeyin fani olmasından sonra bâki kalacak vechin hakkına; her şeyin temellerini dolduran isimlerin hakkına; her şeyi ihata eden ilmin hakkına ve her şeyi aydınlatan cemalinin nuru hakkına; senden niyaz ederim. Ey Nur, ey Kuddüs, ey ilklerin ilki ve ey ahirlerin ahiri! Allah'ım! Benim ismet perdesini yırtan günahlarımı bağışla. Allah'ım! Bedbahtlıklara yol açan günahlarımı bağışla. Allah'ım! Nimetleri değiştiren günahlarımı bağışla. Allah'ım! Duanın icabetini önleyen günahlarımı bağışla. Allah'ım! Belanın inmesine sebebiyet veren günahlarımı bağışla.

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي كُلَّ ذَنْبٍ أَذْنَبْتُهُ وَكُلَّ خَطِيئَةٍ أَخْطَأْتُهَا اللَّهُمَّ إِنِّي أَتَقَرَّبُ إِلَيْكَ بِذِكْرِكَ
وَاسْتَشْفَعُ بِكَ إِلَى نَفْسِكَ وَأَسْأَلُكَ بِجُودِكَ أَنْ تُدْنِيَنِي مِنْ قُرْبِكَ وَأَنْ تُوزِعَنِي
شُكْرَكَ وَأَنْ تُلْهِمَنِي ذِكْرَكَ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ سُؤَالَ خَاضِعٍ مُتَذَلِّلٍ خَاشِعٍ أَنْ
تُسَامِحَنِي وَتَرْحَمَنِي وَتَجْعَلَنِي بِقَسْمِكَ رَاضِيًا قَانِعًا وَفِي جَمِيعِ الْأَحْوَالِ
مُتَوَاضِعًا اللَّهُمَّ وَأَسْأَلُكَ سُؤَالَ مَنْ اشْتَدَّتْ فَاقَتُهُ وَأَنْزَلَ بِكَ عِنْدَ الشَّدَائِدِ
حَاجَتَهُ وَعَظَمَ فِيمَا عِنْدَكَ رَغْبَتَهُ اللَّهُمَّ عَظْمَ سُلْطَانِكَ وَعَلَا مَكَانِكَ وَخَفِي
مَكْرُوكَ وَظَهَرَ أَمْرِكَ

Allahumme'ğfir lî kulle zenbin eznebtuhu ve kulle hatietin ehta'tuha. Allahumme innî etegar-rabu ileyke bi-zikrike ve esteşfiu bike ila nefsike ve es'eluke bi-cûdike en tudniyenî min gurbik. Ve en tuzianî şukrake ve en tulhimenî zikrek. Allahumme innî es'eluke suale haziin mutezzililîn haşiiin, en tusamihenî ve terhamenî ve tec'elenî bi-gismike raziyen gania. Ve fî cemi'il-ahvali mutevazia. Allahumme ve es'e-luke suale men'işteddet feगतuh. Ve enzele bike inde'ş-şedaidi haceteh. Ve ezume fîma indeke rağbetuh. Allahumme azume sultanu-ke ve ala mekanuke ve hafiye mekruke ve zahera emruke

Anlamı:

Allah'ım! İşlediğim bütün günahları ve yaptığım bütün hataları bağışla. Allah'ım! Ben sana zikirle yaklaşmak istiyorum. Seninle senden şefaati diliyorum; cömertliğin hakkına beni kendine yaklaştırmanı ve şükürünü eda etmeyi bana nasip etmeni ve zikrini bana ilham etmeni istiyorum senden. Allah'ım! Huzu, huşu ve zelim olmuş bir dille, senden hatalarıma göz yummanı, bana merhametli davranmanı, beni verdiğine razı ve yetinen ve her durumda mütevazı kılmanı dilerim. Allah'ım! İhtiyaç ve yoksulluğu şiddetli olan ve hacetini zorluklar anında kapına getiren, katında bulunanlara büyük rağbeti olan kimsenin yalvarışı gibi sana yalvarırım. Allah'ım! Senin saltanatın azimdir ve mekânın yücüdür, tedbirin gizlidir ve fermanın âşikar;

وَ غَلَبَ قَهْرُكَ وَ جَرَتْ قُدْرَتُكَ وَ لَا يُمَكِّنُ الْفِرَارُ مِنْ حُكُومَتِكَ اللَّهُمَّ لَا أَجِدُ لِذُنُوبِي
غَافِرًا وَ لَا لِقَبَائِحِي سَاتِرًا وَ لَا لِشَيْءٍ مِنْ عَمَلِي الْقَبِيحِ بِالْحَسَنِ مُبَدَّلًا غَيْرَكَ لَا إِلَهَ
إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ وَ بِحَمْدِكَ ظَلَمْتُ نَفْسِي وَ تَجَرَّأْتُ بِجَهْلِي وَ سَكَنْتُ إِلَى قَدِيمِ
ذِكْرِكَ لِي وَ مَنَّكَ عَلَيَّ اللَّهُمَّ مَوْلَايَ كَمْ مِنْ قَبِيحٍ سَتَرْتَهُ وَ كَمْ مِنْ فَادِحٍ مِنَ الْبَلَاءِ
أَقَلَّتَهُ وَ كَمْ مِنْ عَثَارٍ وَقَيْتَهُ وَ كَمْ مِنْ مَكْرُوهٍ دَفَعْتَهُ وَ كَمْ مِنْ ثَنَاءٍ جَمِيلٍ لَسْتُ
أَهْلًا لَهُ نَشَرْتَهُ اللَّهُمَّ عَظَمَ بِلَاتِي وَ أَفْرَطَ بِي سُوءُ حَالِي وَ قَصُرَتْ بِي أَعْمَالِي وَ
قَعَدْتُ بِي أَغْلَالِي وَ حَبَسَنِي عَنْ نَفْعِي بُعْدَ أَمَلِي

ve galebe gahrıke ve ceret gudretuk. Ve la yum-kin>ul-firaru min hukûmetik. Allahumme la ecidu li-zunûbî ğafirana ve la li-gabeihî satirana. Ve la li-şey>in min ameliye>l-gabîhi bi>l-haseni mubeddi-len ğayrek. La ilâhe illa ente; subhaneke ve bi-hamdik. Zalemtu nefsi ve tecerra'tu bi-cehlî. Ve sekentu ila gadîmi zikrike lî ve mennike aleyy. Allahumme mevlaye kem min kabîhin seter-teh. Ve kem min fadihin min'el-belai ekalteh, ve kem min isarin vegayteh, ve kem min mekrûhin defa'teh, ve kem min senain cemîlin lestu ehlen lehu neşerteh. Allahumme azume belâi ve efrate bî sîu hâlî ve kesurat bî a'malî. Ve gaedet bî eĝ-lalî ve habesenî an nef'î bu'du emelî.

Anlamı:

kahrın galip ve kudretin her yerde câridir ve senin hükümetinden kaçmak imkânsızdır. Allah'ım! Senden başka günahlarımı bağışlayacak, kabahatlerimi örtecek, kötü amelimi iyiye çevirecek birini bulamam. Senden başka ilâh yoktur; münezzehsin; sana hamd ederim. Ben kendime zulmettim ve câhilliğim yüzünden itaatsizlik yaptım ve beni (ta) eskiden beri unutmadığından ve bana lütuf ve ihsanından dolayı rahatladım (ve korkmadan sana isyan ettim). Allah'ım! Mevlam! Nice kötülüklerimin üzerini örttün; nice belaları benden geri çevirdin; nice hatalardan korudun beni; hoşla gitmeyen şeyleri uzaklaştırdın; layık olmadığım nice güzel övgüleri benim için yaydın. Allah'ım! Belam büyümüş, halimin kötülüğü haddi aşmış; amellerim beni aciz bırakmış, (tutku) zincirlerim beni çokertmiş, yerlere sermiş; uzun arzularım beni menfaatimden alıkoyup hapsetmiş

وَخَدَعْتَنِي الدُّنْيَا بِغُرُورِهَا وَنَفْسِي بِجَنَائِبِهَا وَمِطَالِي يَاسِيدِي فَاسْأَلُكَ بِعِزَّتِكَ أَنْ لَا
يُحْجِبَ عَنْكَ دُعَائِي سُوءَ عَمَلِي وَفَعَالِي وَلَا تَفْضَحْنِي بِخَفِيِّ مَا طَلَعْتَ عَلَيْهِ مِنْ
سِرِّي وَلَا تُعَاجِلْنِي بِالْعُقُوبَةِ عَلَيَّ مَا عَمِلْتُهُ فِي خَلَوَاتِي مِنْ سُوءٍ فَعَلِي وَإِسَاءَتِي
وَدَوَامِ تَفْرِيطِي وَجَهَالَتِي وَكَثْرَةِ شَهَوَاتِي وَغَفْلَتِي وَكُنِ اللَّهُمَّ بِعِزَّتِكَ لِي فِي كُلِّ
الْأَحْوَالِ رُؤُوفًا وَعَلَيَّ فِي جَمِيعِ الْأُمُورِ عَطُوفًا إِلَهِي وَرَبِّي مَنْ لِي غَيْرُكَ أَسْأَلُهُ
كَشْفَ ضُرِّي وَالنَّظَرَ فِي أَمْرِي إِلَهِي وَمَوْلَايَ أَجْرَيْتَ عَلَيَّ حُكْمًا اتَّبَعْتُ فِيهِ هَوَى
نَفْسِي وَلَمْ أَحْتَرِسْ فِيهِ مِنْ تَزْيِينِ عَدُوِّي فَغَرَّنِي بِمَا أَهْوَى وَأَسْعَدَهُ عَلَيَّ ذَلِكَ الْقَضَاءُ

Ve hedaetni'd-dunya bi-ğurûriha ve nefsi bi-cina-yetiha ve mitalî. Ya Seyyidî, fees'eluke bi-izzeti-ke en la yehcube anke duaî sîu amelî ve fialî. Ve la tefzahnî bi-hafiiyi met'tale'te aleyhi min sırî. Ve la tuacilnî bi'l-ukûbeti alâ ma amiltuhu fî halevatî, min sîi fi'lî ve isâetî ve devami tefritî ve cehaletî ve kesreti şehevâtî ve ğafletî. Ve kuni'llahumme bi-izzetike lî fi kulli'l-ahvali raufen. Ve aleyye fî cemii'l-umûri atûfen, ilâhî ve rabbî men lî ğayruke es'eluhu keşfe zurrî ve'n nazara fi emrî. İlâhî ve Mevlaye, ecreyte aleyye hukmen'ittebe'tu fihi heva nefsî ve lem ahteris fihi min tezyînî aduvvî. Feğarrenî bima ehva ve es'eduhu ala zalik'el-kâzâ.

Anlamı:

ve dünya beni boş şeylerle aldatmış ve nefsi emmarem, kendi cinayeti ve müsamahakârlığımla beni kandırmış. Ey seyyidim! İzzetinin hakkına (senden istiyorum ki); amelimin kötülüğü, duamın kabulünü önlemesin, bildiğin gizli sırlarımı açarak beni rezil etme. Gizlice işlediğim kötü amelim ve davranışım, sürekli tefritim ve cahilliğim, nefsani isteklerim ve gafletimin çokluğu yüzünden, beni cezalandırmada acele etme. Allah'ım! İzzetin hakkına her durumda bana karşı merhametli ve bütün işlerimde rauf ol. Mabudum, Rabbim! Senden başka kimim var ki, ondan, kötü durumumu gidermesini ve işlerime nezaret etmesini isteyebilirim. Mabudum, Mevlam! Sen bana hükmettin; bense onlar hususunda nefsimi uydum ve bu konuda düşmanımın günahları tezyin etmesinden korkmadım; böylece beni istediği gibi aldattı ve alınyazısı da bu işte ona yardımcı oldu;

فَتَجَاوَزْتُ بِمَا جَرَى عَلَيَّ مِنْ ذَلِكَ بَعْضَ حُدُودِكَ وَ خَالَفْتُ بَعْضَ أَوْامِرِكَ فَلَكَ
الْحَمْدُ عَلَيَّ فِي جَمِيعِ ذَلِكَ وَلَا حُجَّةَ لِي فِيمَا جَرَى عَلَيَّ فِيهِ قَضَاؤُكَ وَالزَّمِنِي
حُكْمَكَ وَ بِلَاؤُكَ وَ قَدْ أَتَيْتُكَ يَا إِلَهِي بَعْدَ تَقْصِيرِي وَ إِسْرَافِي عَلَي نَفْسِي
مُعْتَذِرًا نَادِمًا مُنْكَسِرًا مُسْتَقِيلًا مُسْتَعْفِرًا مُنِيبًا مُقِرًّا مُذْعِنًا مُعْتَرِفًا لِأَجْدُ مَفْرًا
مِمَّا كَانَ مِنِّي وَ لَا مَفْزَعًا اتَّوَجَّهُ إِلَيْهِ فِي أَمْرِي غَيْرَ قَبُولِكَ عُذْرِي وَ إِدْخَالِكَ
إِيَّاي فِي سَعَةِ رَحْمَتِكَ اللَّهُمَّ فَاقْبَلْ عُذْرِي وَ ارْحَمْ شِدَّةَ ضُرِّي وَ فُكِّنِي مِنْ
شِدِّ وَثَاقِي

Fetecaveztu bima cera aleyye min zalike ba'ze hudûdike ve haleftu ba'ze evamirike, felek'el-hamdu aleyye fi cemîi zalike ve la huccete lî fi-ma cera aleyye fihi kazauke ve elzemenî hukmu-ke ve belauke. Ve gad eteytuke ya ilâhî ba'de tak-sîrî ve israfi alâ nefsi mu'teziran nadimen munke-siran mustakîlen musteğfiren munîben mukirren mu'zinen mu'teri-fa. La ecidu meferran mimma kane minnî. Ve la mefzeen etevceehu ileyhi fi emri ğayre gabûlike uzrî ve idhalike iyyaye fi seati rahmetik. Alla-humme fakbel uzrî verham şiddete zurrî. Ve fukkeni min şeddi vesakî.

Anlamı:

işte bu başıma gelenlerden dolayı bazı sınırları aştım ve bazı emirlerine karşı çıktım; bütün bunlardan sana hamd etmek benim vazifemdir. Hakkımda yürütülen kaza ve kaderin ve beni yakalayan hükmün ve imtihanın karşısında gösterecek hiçbir mazeret ve bahanem yoktur. Ve şu anda sana yöneldim Ey Rabbim! Kendimi ihmal edip işlediğim kusurlardan sonra; özür dileyerek, pişman ve perişanlılık içerisinde bağışlanmanı ve mağfiret etmeni ümit ederek, tövbe edip tekrar (sana) yöneldim ve günahlarımı ikrar ve takrir ve itiraf ederek senin huzuruna geldim. İşlediğim günahlardan kaçacak bir mekân ve zor durumlarda sığınacak bir yer bulamıyorum; mazeretimi kabul edip beni sonsuz rahmetine dâhil etmeden başka ümidim yok. O hâlde mazeretimi kabul eyle Allah'ım; perişanlığımın şiddetine acı; zincirlerimden kurtar beni.

يَا رَبِّ ارْحَمْ ضَعْفَ بَدَنِي وَرِقَّةَ جِلْدِي وَدِقَّةَ عَظْمِي يَا مَنْ بَدَأَ خَلْقِي وَذَكَرِي
 وَتَرْبِيَّتِي وَبِرِّي وَتَعْدِيَّتِي هَبْنِي لِابْتِدَاءِ كَرَمِكَ وَسَالِفِ بَرَكَ بِي يَا إِلَهِي وَ
 سَيِّدِي وَرَبِّي أَتْرَاكَ مُعَذِّبِي بِنَارِكَ بَعْدَ تَوْحِيدِكَ وَبَعْدَ مَا انْطَوَى عَلَيْهِ قَلْبِي
 مِنْ مَعْرِفَتِكَ وَلَهَجَ بِهِ لِسَانِي مِنْ ذِكْرِكَ وَاعْتَقَدَهُ ضَمِيرِي مِنْ حُبِّكَ وَبَعْدَ
 صِدْقِ اعْتِرَافِي وَدُعَائِي خَاضِعاً لِرُبُوبِيَّتِكَ هَيْهَاتَ أَنْتَ أَكْرَمُ مِنْ أَنْ تُضَيِّعَ
 مِنْ رَيْبِيَّتِهِ أَوْ تُبَعِدَ مِنْ أَدْنِيَّتِهِ أَوْ تُشَرِّدَ مِنْ أَوْيَّتِهِ أَوْ تُسَلِّمَ إِلَى الْبَلَاءِ مِنْ كَفَيْتِهِ
 وَرَحْمَتِهِ

Ya Rabbirhem za'fe bedenî ve riggate cildî ve diggate azmî. Ya men bedee halgî ve zikrî ve terbiyetî ve birrî ve teğziyetî. Hebnî li'btidaî ke-remike ve salifi birrike bî. Ya Îlâhî ve Seyyidî ve Rabbî, eturake muezzibî bi-narîke ba'de tevhî-dik. Ve ba'de mentava aleyhi kalbî min ma'rifetik. Ve lehice bihi lisanî min zikrike. Ve'tegadehu zamirî min hubbîke ve ba'de sıdgi'-tirafî ve duaî hazien li-rubûbiyyetik. Heyhat ente ekramu min en tuzeyyie men rabbeyteh, ev tub'-ide men edneytehu ev tuşerride men aveyteh ev tusellime ile'l-belai men kefeytehu ve rahimteh.

Anlamı:

Rabbim! Bedenimin zayıf, derimin ince ve kemiklerimin hassas oluşuna acı. Ey yaratılışını gerçekleştirip beni yâd eden, beni terbiye edip iyilik ve rızık veren; başışının başlangıcı ve bana yaptığın geçmiş iyiliklerin hürmetine beni affeyle. Ey mabudum, ey Seyyidim ve Rabbim! Vahdaniyetine inandıktan sonra; marifetin bütün kalbimi doldurduktan sonra; dilim zikirle meşgul olduktan, muhabbetin içime işledikten, rubûbiyet makamına boyun eğerek sadakatle (günahlarımı) itiraf edip, doğrulukla (sana) dua ettikten sonra, beni cehennem ateşiyle azap etmen görülüp (inanılacak) şey mi? Böyle bir şey senden uzaktır ve sen kendi yetiştirdiğin birisini zayı etmezsin; yakınlaştırdığın birisini kendinden uzaklaştırmadığın gibi barındırdığın birisini de kovmazsın veya yetiştirdiğin ve kendisine merhamet ettiğin kimseyi belalara teslim etmezsin. Sen bütün bunlardan yücesin.

وَ لَيْتَ شِعْرِي يَا سَيِّدِي وَ إِلَهِي وَ مَوْلَايَ أَتَسَلِّطُ النَّارَ عَلَيَّ وَ وُجُوهُ خَرَّتْ لِعِظَمَتِكَ
سَاجِدَةً وَ عَلَيَّ أَلْسِنٌ نَطَقَتْ بِتَوْحِيدِكَ صَادِقَةً وَ بِشُكْرِكَ مَادِحَةً وَ عَلَيَّ قُلُوبٌ
اِعْتَرَفَتْ بِالْهَيْبَتِكَ مُحَقِّقَةً وَ عَلَيَّ ضَمَائِرٌ حَوَّتْ مِنَ الْعِلْمِ بِكَ حَتَّى صَارَتْ خَاشِعَةً
وَ عَلَيَّ جَوَارِحٌ سَعَتْ إِلَى أَوْطَانِ تَعْبُدُكَ طَائِعَةً وَ أَشَارَتْ بِاسْتِغْفَارِكَ مُذْعِنَةً مَا
هَكَذَا الظَّنُّ بِكَ وَ لَا أَخْبِرْنَا بِفَضْلِكَ عَنْكَ يَا كَرِيمُ يَا رَبِّ وَ أَنْتَ تَعْلَمُ ضَعْفِي عَنْ
قَلِيلٍ مِنْ بَلَاءِ الدُّنْيَا وَ عُقُوبَاتِهَا وَ مَا يَجْرِي فِيهَا مِنَ الْمَكَارِهِ عَلَيَّ أَهْلِهَا عَلَيَّ أَنْ
ذَلِكَ بَلَاءٌ وَ مَكْرُوهٌ قَلِيلٌ مَكْنُثُهُ يَسِيرٌ بَقَاؤُهُ قَصِيرٌ مُدَّتُهُ فَكَيْفَ احْتِمَالِي لِبَلَاءِ الْآخِرَةِ

Ve leyte şî'rî ya Seyyidî ve Îlâhî ve Mevlay. Etusellit'un-nare ala vucûhin harret li-azametike sacide. Ve ala elsunin netekat bi-tevhidike sadiga. Ve bi-şukrike madiha. Ve ala gulûbin i'terafet bi-ilâhiyyetike muhakkika. Ve ala zema-ira havet min'el-ilmî bike hatta saret haşia. Ve ala cevarihî seat ila evtani taabudike taia. Ve eşaret bi'stiğfarike muz'ine. Ma hakeze'z-zannu bike ve la uhbirna bi-fazlike anke ya Kerî-mu, ya Rabb. Ve ente te'lemu za'fî en kalîlin min belai'd-dunya ve ukûbatîha. Ve ma yecrî fiha min'el-mekarihî ala ehliha. Alâ enne zalike belâun ve mekrûh, kalîlun meksuh, yesîrun bekauh, ka-sîrun muddetuh. Fe-keyfehtimalî li-belai'l-ahire.

Anlamı:

Keşke bir bilseydim, ey seyyidim, mabudum ve mevlam! Azametin karşısında secdeye düşen yüzlere; sadakatle vahdaniyetine şahadet eden ve şükürün için metheden dillere; ilâhlığımı gerçekten itiraf eden kalplere, senin marifetinle dolup taşan ve böylece huşuyla eğilen batınlara cehennem ateşini musallat eder misin? Ve itaat etmek üzere mâbetlere koşan ve günahını itiraf ettiği hâlde senden mağfîret dileyen uzuvları (azaba dıçar eder misin?) Senin hakkında böyle düşünülemez; senin fazl-u keremin bize böyle tanıtılmamıştır, ey kerem sahibi, ey Rabb! Dünyanın azıcık bela ve cezası ve ondaki zorluklar karşısında benim tahammülsüzlüğümü sen biliyorsun. Hâlbuki dünyadaki bela ve zorlukların devamı az, tahammülü kolay ve süresi kısadır; o hâlde nasıl tahammül edeyim ahiretteki

وَ جَلِيلٍ وَقُوعِ الْمَكَارِهِ فِيهَا وَ هُوَ بَلَاءٌ تَطُولُ مُدَّتُهُ وَ يَدُومُ مَقَامُهُ وَ لَا يُخَفَّفُ
عَنْ أَهْلِهِ لِأَنَّهُ لَا يَكُونُ إِلَّا عَنْ غَضَبِكَ وَ أَنْتَقَامِكَ وَ سَخَطِكَ وَ هَذَا مَا لَا تَقُومُ
لَهُ السَّمَوَاتُ وَ الْأَرْضُ يَا سَيِّدِي فَكَيْفَ لِي وَ أَنَا عَبْدُكَ الضَّعِيفُ الدَّلِيلُ الْحَقِيرُ
الْمِسْكِينُ الْمُسْتَكِينُ يَا إِلَهِي وَ رَبِّي وَ سَيِّدِي وَ مَوْلَايَ لِأَيِّ الْأُمُورِ إِلَيْكَ أَشْكُو وَ
لِمَا مِنْهَا أَضْجُ وَ أَبْكِي لِالِيمِ الْعَذَابِ وَ شِدَّتِهِ أَمْ لِطُولِ الْبَلَاءِ وَ مُدَّتِهِ فَلَيْنُ صَبْرَتِي
لِلْعُقُوبَاتِ مَعَ أَعْدَائِكَ وَ جَمَعْتَ بَيْنِي وَ بَيْنَ أَهْلِ بَلَائِكَ وَ فَرَّقْتَ بَيْنِي وَ بَيْنَ أَحِبَّائِكَ
وَ أَوْلِيَائِكَ فَهَبْنِي يَا إِلَهِي وَ سَيِّدِي وَ مَوْلَايَ وَ رَبِّي

ve celîli vukû'il-mekarihi fiha. Ve huve belaun te-tûlu muddetuh, ve yedûmu mekamu. Ve la yu-haffefu an ehlih. Liennehu la yekûnu illa an ğaza-bike ventigamike ve sahetik. Ve haza ma la tekû-mu lehu's-semavatu ve'l-arz. Ya seyyidî fekeyfe lî ve ene abduk'ez-zaîf'uz-zelîl'ul-hakîr'ul-miskîn'ul-mustekin. Ya ilâhî ve Rabbî ve seyyidî ve mevlaye, li-eyyi'l-umûri ileyke eşkû ve lima minha eziccu ve ebkî. Li-elîm'il-azabi ve şiddetih, em litûl'il-belai ve muddetih. Fe-lein seyyertenî li'l-ugûbatî maa a'-daïke ve cema'te beynî ve beyne ehli belai, ve ferragte beyni ve beyne ehlibbaïke ve evliyaïk, fehebni ya ilâhî ve seyyidî ve mevlaye ve rabbî,

Anlamı:

belaya; orada meydana gelecek büyük zorluk ve acılara? Hâlbuki o belanın müddeti uzun, kalışı sürekli ve ehline bir hafifletme de olmaz. Çünkü bu azap, senin gazap, intikam ve hoşnutsuzluğundan kaynaklanır. Bu ise göklerin ve yerin dayanamayacağı bir şey. Ey Seyyidim! O zaman senin güçsüz, zelil, hakir, muhtaç ve biçare bir kulun olan ben nasıl dayanabilirim? Ey mabudum, Rabbim, seyyidim ve ey mevlam! Hangi şeyden dolayı sana şikâyetle bulunayım ve hangisi için ağlayıp sızlanayım ben? Azabın elem ve şiddetine mi? Yoksa belanın devamı ve süresinin uzunluğuna mı? Eğer bana ceza çektirmek için düşmanlarının yanında yer verirsen ve bela ehliyle beni bir araya toplarsan, beni dostların ve velilerinden ayırırsan, ey mabudum, ey seyyidim, mevlam ve Rabbim!

صَبْرْتُ عَلَى عَذَابِكَ فَكَيْفَ أَصْبِرُ عَلَى فِرَاقِكَ وَ هَبْنِي صَبْرْتُ عَلَى حَرِّ نَارِكَ
فَكَيْفَ أَصْبِرُ عَنِ النَّظْرِ إِلَى كَرَامَتِكَ أَمْ كَيْفَ أَسْكُنُ فِي النَّارِ وَ رَجَائِي عَفْوِكَ
فَبِعِزَّتِكَ يَا سَيِّدِي وَ مَوْلَايَ أُقْسِمُ صَادِقًا لئن تَرَكْتَنِي نَاطِقًا لَأُضِجَنَّ إِلَيْكَ بَيْنَ
أَهْلِهَا ضَجِيجَ الْأَمِلِينَ لَأُصْرُخَنَّ إِلَيْكَ صُرَاخَ الْمُسْتَصْرِخِينَ وَ لَأَبْكِينَ عَلَيْكَ
بُكَاءَ الْفَاقِدِينَ وَ لَأُنَادِيَنَّكَ أَيْنَ كُنْتَ يَا وَلِيَّ الْمُؤْمِنِينَ يَا غَايَةَ آمَالِ الْعَارِفِينَ
يَا غِيَاثَ الْمُسْتَغِيثِينَ يَا حَبِيبَ قُلُوبِ الصَّادِقِينَ وَ يَا إِلَهَ الْعَالَمِينَ أَفْتَرَاكَ
سُبْحَانَكَ يَا إِلَهِي

sabertu ela azabike, fe-keyfe asbiru ala firagik. Ve habnî ya ilâhî sabertu ala harri narike, fe-keyfe asbiru an'in-nazari ila kerametik. Em keyfe eskunu fi'n-nari ve recaî afvuk. Febi-izzetike ya Seyyidî ve Mevlaye, ugsimu sadigan lein terek-tenî natigan, le-ezicenne ileyke beyne ehliha zecîc'el-amilîn. Ve le-esruhanne ileyke surah'el-mustasrihîn, ve le-ebkiyenne aleyke bukae'l-fakidîn, ve le unadi-yenneke ayne kunte ya veliyy'el-mu'minîn, ya ğayete âmâl'il-ârifîn, ya ğiyas'el-musteĝisîn, ya habibe gulûb'is-sâdigîn, ve ya ilâh'el-âlemîn. E-feturake subhaneke ya ilâhî,

Anlamı:

Farzen, azabına tahammül etsem bile, senin ayrılığına nasıl dayanabilirim? Diyelim ki ateşinin hararetine dayandım; ama keremine nazar etmekten mahrum olmama nasıl sabredeyim? Yahut affımı ümit ettiğim hâlde ateşe nasıl gireyim. İzzetin hakkına ey seyyidim ve mevlam, sadakatle yemin ediyorum ki: Eğer konuşmama izin verirsen, cehennem ehli arasındaki ümitliler gibi sürekli dergâhına yönelip inlerim. Medet dileyenler gibi feryat edip yardım dilerim senden ve bir şeyini kaybedenler gibi ağlayıp sızlarım sana ve seni çağırıp “Neredesin ey müminlerin velisi!” der dururum; ey âriflerin en yüce arzusu! Ey medet dileyenlerin imdadına yetişen! Ey sadık kalplerin dostu! Ve ey âlemlerin ilâhı (neredesin)? Ey mabudum! Münezzehsin sen. Ve ben sana hamt ediyorum. Olacak şey mi, sana karşı gelmesi yüzünden

وَ بِحَمْدِكَ تَسْمَعُ فِيهَا صَوْتَ عَبْدٍ مُسْلِمٍ سُجِنَ فِيهَا بِمُخَالَفَتِهِ وَ ذَاقَ طَعْمَ
عَذَابِهَا بِمَعْصِيَّتِهِ وَ حُبْسَ بَيْنِ أَطْبَاقِهَا بِجُزْمِهِ وَ جَرِيرَتَهُ وَ هُوَ يَضِجُ إِلَيْكَ
ضَجِيجَ مُؤْمِلٍ لِرَحْمَتِكَ وَ يُنَادِيكَ بِلِسَانِ أَهْلِ تَوْحِيدِكَ وَ يَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ
بِرُبُوبِيَّتِكَ يَا مَوْلَايَ فَكَيْفَ يَبْقَى فِي الْعَذَابِ وَ هُوَ يَرْجُو مَا سَلَفَ مِنْ حِلْمِكَ
أَمْ كَيْفَ تُؤَلِّمُهُ النَّارُ وَ هُوَ يَأْمُلُ فَضْلَكَ وَ رَحْمَتَكَ أَمْ كَيْفَ يُحْرِقُهُ لَهْبُهَا وَ
أَنْتَ تَسْمَعُ صَوْتَهُ وَ تَرَى مَكَانَهُ أَمْ كَيْفَ يَشْتَمِلُ عَلَيْهِ زَفِيرُهَا وَ أَنْتَ تَعْلَمُ
ضَعْفَهُ

ve bi-hamdike, tesmeu fiha savte abdin musli-min sucine fiha bi-muhalefetih, ve zage ta'me azabiha bi-ma'siyetih, ve hubise beyne atbakiha bicurmihî ve cerîretih, ve huve yeziccu ileyke zecîce muemmilin li-rahmetik, ve yunadîke bi-lisani ehli tevhîdik, ve yetevesselu ileyke bi-rubû-biyyetik. Ya mevlaye fekeyfe yebga fi'l-azabi ve huve yercû ma selef min hilmik. Em keyfe tu'limuh-un-naru ve huve ye'mulu fazleke ve rahmetek. Em keyfe yuhriguhu lehîbuha ve ente tesmeu savtehu ve tera mekaneh. Em keyfe yeştemilu aleyhi zefîruha ve ente te'lemu za'feh.

Anlamı:

cehennemde tutulan ve günahından ötürü onun azabını tadan ve onun tabakaları arasında, işlediği suç ve cinayetten dolayı hapsedilen Müslüman bir kulun sesini duyusun da affetmeyesin. Oysa o kul, rahmetine göz diken biri gibi inlemekte ve tevhit ehlinin diliyle seni çağırmakta ve rubûbiyet makamını vasıta ederek sana el açmada. Ey mevlam! O, senin önceden yaptığın merhametini umduğu hâlde, nasıl azapta kalabilir? Ya da senin fazl ve rahmetini ümit ettiği hâlde ateş nasıl yakabilir? Ya da sen onun sesini işittiğin ve yerini gördüğün hâlde ateş nasıl yakabilir onu? Ya da, sen onun zaaf ve güçsüzlüğünü bildiğin hâlde cehennem alevleri onu nasıl kuşatabilir?

أَمْ كَيْفَ يَتَّقَلُّقُلَ بَيْنَ أَطْبَاقِهَا وَ أَنْتَ تَعْلَمُ صِدْقَهُ أَمْ كَيْفَ تَرْجُرُهُ زَبَانِيَّتُهَا وَ هُوَ
يُنَادِيكَ يَا رَبُّهُ أَمْ كَيْفَ يَزْجُو فَضْلَكَ فِي عَثْقِهِ مِنْهَا فَتَشْرُكُهُ فِيهَا هَيْهَاتَ مَا ذَلِكَ
الظَّنُّ بِكَ وَ لَا الْمَعْرُوفُ مِنْ فَضْلِكَ وَ لَا مُشْبِهٌ لِمَا عَامَلْتَ بِهِ الْمُؤَخِّدِينَ مِنْ
بِرِّكَ وَ إِحْسَانِكَ فَبِالْيَقِينِ أَقْطَعُ لَوْلَا مَا حَكَمْتَ بِهِ مِنْ تَعْذِيبِ جَاحِدِيكَ وَ قَضَيْتَ
بِهِ مِنْ إِخْلَادِ مُعَانِدِيكَ لَجَعَلْتَ النَّارَ كُلَّهَا بَرْدًا وَ سَلَامًا وَ مَا كَانَتْ لِأَحَدٍ فِيهَا مَقْرَأًا وَ
لَا مُقَامًا لِكِنَّكَ تَقَدَّسْتَ أَسْمَاؤُكَ أَقْسَمْتُ أَنْ تَمْلَأَهَا مِنْ الْكَافِرِينَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ
أَجْمَعِينَ وَ أَنْ تُخَلِّدَ فِيهَا الْمُعَانِدِينَ

Em keyfe yetegelgelu beyne etbagiha ve ente te'lemu sidgah. Em keyfe tezcuruhu zebaniye-tuha ve huve yunadîke ya rabbeh. Em keyfe yer-cû fazleke fi itgihi minha fetetrुकuhu fiha. Hey-hat ma zalike'z-zannu bik, ve le'l-ma'rufu min fazlik, vela muşbihun lima amelte bih'il-muvah-hidîne min birrike ve ihsanik. Febi'l-yegîni agteu levla ma hakemte bihi min ta'zibi cahidîk, ve kazeyte bihi min ihladi mu-anidîk, lecaalte'n-nera kulleha berden ve selâ-ma. Ve ma kane li-ahedin fiha magarren ve la mugama. Lakinneke tegaddeset esmauk. Ag-semte en temleeha min'el-cinneti ve'n-nasi ec-maîn. Ve en tuhallide fih'el-muanidîn.

Anlamı:

Ya da sen onun sadakat ve doğruluğunu bildiğin hâlde, cehennemın tabakaları arasında nasıl kıvranıp kalır? Ya da, o, seni “Ey Rabbim” diye çağırırken, cehennemın azap melekleri nasıl ona eziyet edebilir? Ya da cehennemden kurtulmak için senin fazl ve keremini dilediği hâlde, onu nasıl orada bırakırsın? Sen münezzehsin, hakkında bunlar düşünülemez; senin fazlınla ilgili tanıtılan bunlar değildir. Senin müvahhit insanlara yaptığın ihsan ve iyiliklere benzeyen şeyler de değildir bunlar. Ve ben şüphesiz biliyorum ki, eğer inkârcılara azabı hükmetmeseydin ve düşmanlarını ebedi azaba duçar etmeyi kararlaştırmasaydın, ateşi tamamıyla soğuk ve selamet ederdin; onda hiç kimse yer almazdı. Ama sen, isimleri mukaddes olansın! Cehennemi, insanların ve cinlerin kafirleriyle doldurmaya ve düşmanları orada ebedi olarak tutmaya yemin etmişsin.

وَ أَنْتَ جَلٌّ ثَنَاؤُكَ قُلْتَ مُبْتَدِئاً وَ تَطَوَّلْتَ بِالْإِنْعَامِ مُتَكَرِّمًا أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ
 كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ إِلَهِي وَ سَيِّدِي فَاسْأَلُكَ بِالْقُدْرَةِ الَّتِي قَدَّرْتَهَا وَ بِالْقَضِيَّةِ
 الَّتِي حَتَمْتَهَا وَ حَكَمْتَهَا وَ غَلَبْتَ مَنْ عَلَيْهِ أَجْرِيَّتَهَا أَنْ تَهَبَ لِي فِي هَذِهِ اللَّيْلَةِ
 وَ فِي هَذِهِ السَّاعَةِ كُلِّ جُزْمٍ أَجْرَمْتُهُ وَ كُلِّ ذَنْبٍ أَذْنَبْتُهُ وَ كُلِّ قَبِيحٍ أَسْرَرْتُهُ وَ كُلِّ
 جَهْلٍ عَمِلْتُهُ كَتَمْتُهُ أَوْ أَعْلَنْتُهُ أَخْفَيْتُهُ أَوْ أَظْهَرْتُهُ وَ كُلِّ سَيِّئَةٍ أَمَرْتَ بِإِثْبَاتِهَا الْكِرَامِ
 الْكَاتِبِينَ الَّذِينَ وَكَلْتَهُمْ بِحِفْظِ مَا يَكُونُ مِنِّي وَ جَعَلْتَهُمْ شُهُودًا عَلَيَّ مَعَ جَوَارِحِي
 وَ كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيَّ مِنْ وَرَائِهِمْ

Ve ente celle senauke gulte mubtedien. Ve tetavvelte bi'l-in'ami mutekerrima. Efemen kane mu'minen kemen kane fasigan, la yestevûn. Îlâhî ve Seyyidî, fe-es'eluke bi'l-gudreti'iletî gadder-teha. Ve bi'l-gaziyet'illetî hatemteha ve hakem-teha ve galebte men aleyhi ecreyteha. En tehe-be lî fi hazih'il-leyleti ve fi hazih'is-sae, kulle curmin ecremtuh, ve kulle zenbin eznebtuh ve kulle kabîhin esrartuh, ve kulle cehlin amiltuh; ketemtuhu ev a'lentuh, ehfeytuhu ev azhertuh ve kulle seyiyetin emerte bi-isbatihe'l-kiram'el-kâtibîn. Ellezine vekkeltehum bi-hifzi ma yekûnu minnî ve ceeltehum shuhûden aleyye mea ceva-rihî ve kunte ente'r-rakîbe aleyye min veraihim.

Anlamı:

Ve sen, (ey) methi yüce olan! Evvelden beri söylemiş ve sürekli olarak nimet verip kerem ve ihsanda bulunmuşsun, buyurmuşsun ki: “Mümin olan bir kimse, fasık olan kimseyle bir olur mu? Hayır, onlar aynı olamazlar.” Mabudum, Seyyidim! Takdir ettiğin kudret hakkına ve hükmedip kesinlik kazandırdığın kaza ve kaderine ki, kime takdir etsen galip gelirsin, bu gecede ve bu saatte bağışla, benim işlediğim bütün suçları ve günahları; gizlediğim bütün kötülükleri, yaptıktan sonra üzerini örttüğüm veya açığa çıkardığım, gizleyip veya aşikâr ettiğim cahillikleri ve kiram'el-katibin'i (amelleri yazmakla görevli melekleri) kaydetmelerine emrettiğin kötülükleri bağışla! Öyle melekler ki, onları benim yaptığım amellerimi

وَالشَّاهِدَ لِمَا خَفِيَ عَنْهُمْ وَبِرَحْمَتِكَ أَخْفَيْتَهُ وَبِفَضْلِكَ سَتَرْتَهُ وَ أَنْ تُوفِّرَ حَطِيئَةَ
مِنْ كُلِّ خَيْرٍ أَنْزَلْتَهُ أَوْ إِحْسَانٍ فَضَّلْتَهُ أَوْ بِرِّ نَشْرْتَهُ أَوْ رِزْقٍ بَسَطْتَهُ أَوْ ذَنْبٍ تَغْفِرُهُ
أَوْ حَطَأً تَسْتُرُهُ يَا رَبِّ يَا رَبِّ يَا رَبِّ يَا إِلَهِي وَسَيِّدِي وَمَوْلَايَ وَ مَالِكِ رِقِّي يَا مَنْ
بِيَدِهِ نَاصِيَّتِي يَا عَلِيماً بِضُرِّي وَ مَسْكِنَتِي يَا خَيْراً بِفَقْرِي وَ فَاقَتِي يَا رَبِّ يَا رَبِّ يَا رَبِّ
أَسْأَلُكَ بِحَقِّكَ وَ قُدْسِكَ وَ أَعْظَمِ صِفَاتِكَ وَ أَسْمَائِكَ أَنْ تَجْعَلَ أَوْقَاتِي مِنَ اللَّيْلِ
وَ النَّهَارِ بِذِكْرِكَ مَعْمُورَةً وَ بِخِدْمَتِكَ مَوْصُولَةً وَ أَعْمَالِي عِنْدَكَ مَقْبُولَةً

ve's-şâhide lima hafiye anhum ve bi-rahmetike ah-feyteh ve bi-fazlike seterteh, ve en tuveffire hazzî min kulli hayrin enzelteh, ev ihsanin fazzelteh, ev birin neşerteh, ev rizgin besetteh, ev zenbin teğ-firuh, ev hatain testuruh. Ya rabbi, ya rabbi, ya rabb. Ya ilâhî ve seyyidî ve mevlaye ve malike rik-kî, ya men bi-yedihi nasiyetî, ya alîmen bi-zurrî ve meskenetî, ya habîren bi-fakrî ve fakatî. Ya rabbi, ya rabbi, ya rabb. Es'eluke bi-hakkike ve kudsik, ve a'zami sifatique ve esmaik, en tec'ale ev-gatî min'el-leyli ve'n-nehari bi-zikrike me'mûre, ve bi-hidmetike mevsûle, ve a'malî indeke mekbûle,

Anlamı:

zaptedip korumakla görevlendirdin, uzuvlarımla birlikte onları da bana gözetleyici yaptın ve kendin de bunların ardından gözetleyicim oldun, hatta onlara ve gizli kalan şeylere bile şahit oldun, rahmetinle gizledin ve fazlınla örttün onları. İndirdiğin her hayırdan ve gönderdiğin her ihsandan, yaydığın her iyilikten yahut dağıttığın her rızktan, bağışladığın günahlardan veya kapattığın hatalardan nasibimi arttırmanı diliyorum. Ey Rabbim, ey Rabbim, ey Rabbim! Ey mabudum, ey seyyidim, ey mevlam ve ey sahibim! Ey varlığımı elinde tutan! Ey zorluk ve çaresizliğimi bilen! Ey fakirlik ve yoksulluğumdan haberdar olan! Ey Rabbim, ey Rabbim, Ey Rabbim! Hakkın, kudsiyetin, en yüce sıfatın ve ismin hürmetine senden dileğim şudur: Gece ve gündüzden oluşan vakitlerimi zikrinle abad kıl ve beni kendi hizmetinde tut ve amellerimi kendi indinde makbul buyur.

حَتَّى تَكُونَ أَعْمَالِي وَأَوْزَادِي كُلُّهَا وَرِزْقاً وَاحِداً وَ حَالِي فِي خِدْمَتِكَ سَرْمَداً
 يَا سَيِّدِي يَا مَنْ عَلَيْهِ مُعْوَلِي يَا مَنْ إِلَيْهِ شَكْوَتُ أَحْوَالِي يَا رَبِّ يَا رَبِّ يَا رَبِّ
 قَوِّ عَلَيَّ خِدْمَتِكَ جَوَارِحِي وَاشْدُدْ عَلَيَّ الْعَزِيمَةَ جَوَانِحِي وَهَبْ لِي الْجِدَّ فِي
 خَشْيَتِكَ وَالذَّوَامَ فِي الْإِتِّصَالِ بِخِدْمَتِكَ حَتَّى أَسْرَحَ إِلَيْكَ فِي مَيَادِينِ السَّابِقِينَ
 وَ أَسْرِعَ إِلَيْكَ فِي الْبَارِزِينَ وَ أَشْتَقَ إِلَى قُرْبِكَ فِي الْمُشْتَقِينَ وَ أَدْنُو مِنْكَ دُنُوَّ
 الْمُخْلِصِينَ وَ أَخَافُكَ مَخَافَةَ الْمُوقِنِينَ وَ اجْتَمِعْ فِي جِوَارِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ اللَّهُمَّ
 وَ مَنْ أَرَادَنِي بِسُوءٍ فَأَرِدْهُ وَ مَنْ كَادَنِي فَكِدْهُ

hatta tekûne a'malî ve evradî kulluha virden va-hida, ve hâlî fi hidmetike sermeda. Ya Seyyidî, ya men aleyhi muavvelî, ya men ileyhi şekevtu ahvâlî. Ya rabbi, ya rabbi, ya rabbi, kavvi ala hidmetike cevarihî veşdüd ale'l-azîmeti cevanihî. Ve hab liy'el-cidde fi haşyetik, ve'd-devame fi'l-ittisali bi-hidmetik. Hatta esrehe ileyke fi meyadin'is-sabikin. Ve usria ileyke fi'l-barizine ve eştage ila gurbike fi'l-muştaken ve ednuve minke dunuvv'el-muhlisin ve ehafek mehafet'el-mu-ginin ve ectemia ficevarike mea'l-mu'minin. Allahumme ve men eradeni bisuin fe eridhu ve men kadenî fekidhu.

Anlamı:

Öylesine ki, artık bütün amellerim ve zikirlerim tek zikir şekline dönüşsün ve bütün hâllerim senin hizmetinde geçsin. Ey seyyidim, ey güvenip dayandığım ve ey kendisine hâllerimi arz ettiğim! Ey Rabbim, ey Rabbim, ey Rabbim! Uzuvlanımı hizmetin için güçlendir ve sana yönelmemde kalbime güç ve sebat ver. Senden korkmada ve hizmetini sürdürmede bana öylesine bir ciddiyet ver ki, yarış meydanlarında sana doğru koşayım ve mücadele verenler arasında sana doğru hız alayım ve gönüller arasında senin yakınlığına gönül vereyim ve ihlaslılar gibi yakınlaşayım sana ve yakın ehlinin korktuğu gibi korkayım senden ve indinde müminlerle birleşeyim. Allah'ım! Bana kötülük yapmak isteyenin hakkını sen ver; bana tuzak kuran kimseye tuzak kur.

وَاجْعَلْنِي مِنْ أَحْسَنِ عِبِيدِكَ نَصِيباً عِنْدَكَ وَاقْرِبِهِمْ مَنْزِلَةً مِنْكَ وَ اخْصِهِمْ زُلْفَةً
لَدَيْكَ فَإِنَّهُ لَا يُنَالُ ذَلِكَ إِلَّا بِفَضْلِكَ وَ جُدْ لِي بِجُودِكَ وَاعْظِفْ عَلَيَّ بِمَجْدِكَ
وَاحْفَظْنِي بِرَحْمَتِكَ وَاجْعَلْ لِسَانِي بِذِكْرِكَ لَهْجاً وَ قَلْبِي بِحُبِّكَ مُتِّمِماً وَ مَنْ عَلَيَّ
بِحُسْنِ اجَابَتِكَ وَ أَقْلِنِي عَشْرَتِي وَاعْفِرْ زَلَّتِي فَإِنَّكَ قَضَيْتَ عَلَيَّ عِبَادَتِكَ وَ
أَمَرْتَهُمْ بِدُعَائِكَ وَ ضَمَنْتَ لَهُمْ الإِجَابَةَ فَالْيَا رَبِّ نَصَبْتُ وَجْهِي وَ الْيَا رَبِّ
مَدَدْتُ يَدِي فَبِعِزَّتِكَ اسْتَجِبْ لِي دُعَائِي وَ بَلِّغْنِي مُنَايَ وَ لَا تَقْطَعْ مِنْ فَضْلِكَ رَجَائِي

Vec'almî min ahseni abîdike nasîben indek, ve akrebihim menziletên minke ve ehassihim zulfeten ledeyk. Feinnehu la yunalu zalike illa bi-fazlık. Ve cud lî bi-cûdik. Va'tif aleyye bi-mecdik. Vehfaznî bi-rahmetik. Vec'al lisanî bi-zikrike lehica. Ve galbî bi-hubbike muteyyema. Ve munne aleyye bi-husni icabetik. Ve agilnî asrefî. Veğfir zelletî. Feinneke gazeyte ala iba-dike bi-ibadetik. Ve emertehum bi-duaïke ve za-minte lehum'ul-icabe. Fe ileyke ya rabbi nesabtu vechî. Ve ileyke ya rabbi mededtu yedî. Febi-izzetike'stecib lî duaî ve belliğnî munay, ve la tekta' min fazlike recaî.

Anlamı:

Beni, yanında en iyi pay alan ve sana göre en yakın makama sahip olan ve sana hususî yakınlığı olan kullarımdan eyle. Gerçekten bunlara erişmek, ancak senin lütuf ve kereminle gerçekleşebilir. Cömertliğin hakkına cömert davran ve yüceliğin hakkına teveccüh eyle bana. Rahmetin hakkına koru beni. Ve dilimi zikrine alıştır ve kalbimi, kendi muhabbetine tutsak kıl. Dualarımı iyi bir şekilde kabul etmekle beni minnettar eyle; yanılığarımdan geç ve hatalarımı bağışla; muhakkak ki sen, kulların sana ibadet etmelerine hükmettin; sana dua etmelerini emredip, kabul etmeyi taahhüt ettin; o hâlde ey Rabbim! Yüzümü sana çevirdim ve ellerimi sana açtım. İzzetin hakkına duamı kabul eyle ve arzularıma ulaştır beni; fazlın ve kereminden ümidimi kesme.

وَكَفِنِي شَرَّ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ مِنْ أَعْدَائِي يَا سَرِيعَ الرِّضَا إِغْفِرْ لِمَنْ لَا يَمْلِكُ
 إِلَّا الدُّعَاءَ فَإِنَّكَ فَعَّالٌ لِمَا تَشَاءُ يَا مَنْ اسْمُهُ دَوَاءٌ وَذِكْرُهُ شِفَاءٌ وَطَاعَتُهُ غِنَى
 إِرْحَمْ مَنْ رَأْسُ مَالِهِ الرَّجَاءُ وَسِلَاحُهُ الْبُكَاءُ يَا سَابِعَ النَّعْمِ يَا دَافِعَ النَّقَمِ يَا
 نُورَ الْمُسْتَوْحِشِينَ فِي الظُّلْمِ يَا عَالِمًا لَا يُعَلَّمُ صَلَّى عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ
 وَافْعَلْ بِي مَا أَنْتَ أَهْلُهُ وَ صَلَّى اللهُ عَلَيَّ رَسُوْلِهِ وَالْأَيْمَةَ الْمَيَامِينَ مِنْ آلِهِ وَ
 سَلَّمَ تَسْلِيمًا كَثِيرًا.

Vekfîni şerr'el-cinni ve'l-insi min a'dâi. Ya serîa'r-rıza iğfir li-men la yemliku illa'ddua. Fe-inneke fa'alun lima teşâ. Ya men'ismuhu devaun ve zikruhu şifaun ve taatuhu ğina. İrham men ra'su malih'ir-recâ ve silahuh'ul-buka. Ya sabiğ'en-niam, ya dafie'n-nigam, ya nur-el-mustevhişîne fi'z-zulem, ya âlimen la yual-lem. Salli ala Muhammedin ve Âl-i Muham-med, vef'al bî ma ente ehluhu ve sallallahu ala resûlihi ve'l-eimmet'il-meyamîne min Âlihi ve selleme teslîmen kesîra.

Anlamı:

İnsan ve cinlerden oluşan düşmanlarımdan koru beni. Ey çabuk razı olan! Duadan başka bir şeye sahip değilim, başıyla beni; muhakkak ki sen her istediğini yaparsın. Ey ismi deva, zikri şifa ve itaati zenginlik olan! Sermayesi ümit ve silahı ağlamak olan! Bana merhamet eyle. Ey nimetleri tamamlayıp yayan, ey zorlukları defeden! Ey karanlıklarda dehşete kapılanların nuru! Ey öğretilmeden bilen! Muhammed'e ve Âl-i Muhammed'e rahmet et ve bana da sana yakıştığı şekilde muamele et. Allah'ın rahmeti, Peygamberine ve onun soyundan gelen mübarek imamlara olsun. Ve Allah'ın sonsuz selâmı onların üzerine olsun.

